

ISSN 1302-6739  
e-ISSN 1308-6979

DOĞUŞ  
D O Ğ U Ş  
ÜNİVERSİTESİ  
U N İ V E R S İ T Y  
DERGİSİ  
J O U R N A L

CİLT/VOLUME : 13

SAYI/NUMBER : 2

2012  
TEMMUZ  
JULY

# DOĞUŞ ÜNİVERSİTESİ DERGİSİ

## DOĞUŞ UNIVERSITY JOURNAL

Altı ayda bir yayımlanır / Published bi-annually. ISSN 1302-6739 ; e-ISSN 1308-6979

### Sahibi / Owner:

Doğuş Üniversitesi Adına Rektör Prof. Dr. Elif ÇEPNİ

### Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. İzzet Cem GÖKNAR, Başkan / Editor in Chief (Doğuş Üniv.)

Prof. Dr. Elif ÇEPNİ, Editör / Editor (Doğuş Üniv.)

Prof. Dr. Serkant Ali ÇETİN, Editör / Editor (Doğuş Üniv.)

Prof. Dr. Galip ALTINAY, Editör / Editor (Balıkesir Üniv.)

Sönmez ÇELİK, Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor (Doğuş Üniv.)

### Danışma Kurulu / Advisory Board:

Prof. Dr. Richard A. AJAYI (Central Florida Üniv.)

Prof. Dr. Selim AKYOKUŞ (Doğuş Üniv.)

Prof. Dr. A. Talha DİNİBÜTÜN (Doğuş Üniv.)

Prof. Dr. Alpay FİLİZTEKİN (Sabancı Üniv.)

Prof. Dr. Benan Zeki ORBAY (Doğuş Üniv.)

Prof. Dr. A. Kadir ÖZER (Doğuş Üniv.)

Prof. Dr. Oktay VELİEV (Doğuş Üniv.)

Prof. Dr. Gönül YENERSOY (Doğuş Üniv.)

Doç. Dr. Erdoğan KOÇ (Balıkesir Üniv.)

Dr. Selçuk ÖZGEDİZ (CGIAR Danışmanı)

Öğr. Gör. Gülsen KAHRAMAN (Doğuş Üniv.)

### Bu Sayının Hakem Kurulu / Referees for This Issue:

Prof. Dr. Bahadır AKIN (Karamanoğlu Mehmetbey Üniv.)

Prof. Dr. Lütfihak ALPKAN (GYTE)

Prof. Dr. Erhan ASLANOĞLU (Marmara Üniv.)

Prof. Dr. Ünsal BAN (Türk Hava Kurumu Üniv.)

Prof. Dr. Ahmet GÜRBÜZ (Karabük Üniv.)

Prof. Dr. Gülay KIROĞLU (MSGS Üniv.)

Prof. Dr. Benan Zeki ORBAY (Doğuş Üniv.)

Prof. Dr. Edip ÖRÜCÜ (Balıkesir Üniv.)

Prof. Dr. Halil SEYİDOĞLU (Doğuş Üniv.)

Prof. Dr. Muammer ŞİMŞEK (Cumhuriyet Üniv.)

Prof. Dr. Suat TEKER (Okan Üniv.)

Prof. Dr. Mithat ÜNER (Gazi Üniv.)

Prof. Dr. Veysel YILMAZ (Osman Gazi Üniv.)

Prof. Dr. Nevin YÖRÜK (Türk Hava Kurumu Üniv.)

Doç. Dr. Akın AKSU (Akdeniz Üniv.)

Doç. Dr. Özlem Müge AYDIN (Başkent Üniv.)

Doç. Dr. Bilgehan GÜLCAN (Gazi Üniv.)

Doç. Dr. Aşkın GÜNGÖR (Pamukkale Üniv.)

Doç. Dr. Ebru GÜNLÜ (Dokuz Eylül Üniv.)

Doç. Dr. Feza KARAER (Uludağ Üniv.)

Doç. Dr. Bilin NEYAPTİ (Bilkent Üniv.)

Doç. Dr. Sibel SELİM (Celal Bayar Üniv.)

Doç. Dr. Ayşe ŞAHİN (Mersin Üniv.)

Doç. Dr. Oktay TAŞ (İTÜ)

Doç. Dr. Fatma TAŞKIN (Bilkent Üniv.)

Doç. Dr. Hasan VERGİL (Zonguldak Karaelmas Üniv.)

Yrd. Doç. Dr. Ertuğrul GÜREŞÇİ (Ahi Evran Üniv.)

Yrd. Doç. Dr. Fuat BEYAZIT (İstanbul Bilgi Üniv.)

Yrd. Doç. Dr. Veysel EREN (Niğde Üniv.)

Yrd. Doç. Dr. Yaman Ömer ERZURUMLU (Doğuş Üniv.)

Yrd. Doç. Dr. Ece Ceylan KARADAĞLI (Çankaya Üniv.)

Yrd. Doç. Dr. Boran TOKER (Akdeniz Üniv.)

Yrd. Doç. Dr. Burhanettin ZENGİN (Sakarya Üniv.)

Dr. Mehmet EMEK (Doğuş Üniv.)

Dr. Hakan KOÇ (Gazi Üniv.)

Öğr. Gör. Gülsen KAHRAMAN (Doğuş Üniv.)

### İndeks ve Abstrakt Bilgisi

ECONLIT (Journal of Economic Literature) 2007-

EBSCOhost Academic Search Complete, 2010-

ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veritabanı, 2002-

DOAJ (Directory of Open Access Journals), 2000-

Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS Index), 2006-

### Indexing and Abstracting

ECONLIT (Journal of Economic Literature) 2007-

EBSCOhost Academic Search Complete, 2010

ULAKBİM Social Sciences and Humanities Database, 2002-

DOAJ (Directory of Open Access Journals), 2000-

Akademia Social Sciences Index (ASOS Index), 2006-

*Doğuş Üniversitesi Dergisi* (ISSN 1302-6739; e-ISSN 1308-6979), Doğuş Üniversitesi'nin yayın organıdır. Çeşitli konularda özgün bilimsel makalelerin yer aldığı yaygın süreli yayındır. *Doğuş Üniversitesi Dergisi* hakemli bir dergidir ve yılda iki kez, Ocak ve Temmuz aylarında yayımlanır. Yazılarda belirtilen düşünce ve görüşlerden yazar(lar) sorumludur.

*Doğuş University Journal* (ISSN 1302-6739; e-ISSN 1308-6979) is a refereed bi-annual journal and a publication of Doğuş University. The journal publishes original articles on various subjects. The author(s) is (are) the sole responsible for the opinions and views stated in the articles.

**Yönetim Yeri / Head Office:** Zeamet Sokak, No: 21, Acıbadem, 34722, Kadıköy, İstanbul.

**Telefon / Telephone:** +90 216 544 55 55 - **Faks / Fax:** +90 216 544 55 32

**E-Posta / E-mail:** journal@dogus.edu.tr, **URL :** <http://journal.dogus.edu.tr>

| **Baskı:** Kadıköy Matbaa | Tel: +90 216 317 57 56 | <http://www.kadikoymatbaa.com.tr> |

## EDİTÖRDEN / FROM THE EDITORS

*Doğuş Üniversitesi Dergisi* 2000 yılında yayın hayatına girmiş uluslararası hakemli bir bilimsel dergidir. Doğuş Üniversitesi Müttevelli Heyeti üyesi Prof. Dr. **Zeyyat Hatiboğlu**'nun önerisi üzerine Doğuş Üniversitesi Kurucu Rektörü Prof. Dr. **Cudi Tuncer Gürsoy**'ün döneminde çalışmaları başlatılan derginin ilk iki sayısı, Prof. Dr. **A. Talha Dinibütün**'ün rektörlüğü döneminde ve onun başkanlığında çıkmıştır. 2001 yılında yayın kurulu başkanlığına Prof. Dr. **Ferit Konar** atanmıştır. Sayın **Konar**'ın sağlık sorunları nedeniyle görevinden ayrılması üzerine başkanlığa 14.01.2004 tarihinden itibaren Prof. Dr. **İ. Cem Gökna**r atanmıştır.

Dergide görev alan editörler; Doç. Dr. **İskender Hikmet** (2000-2007; 30.11.2007 tarihinde Isparta'daki uçak kazası sonucu vefatı acıyla anılan), **Sönmez Çelik** (Temmuz 2001- Kasım 2007), Prof. Dr. **Elif Çepni** (Temmuz 2001-), Prof. Dr. **Galip Altınay** (Kasım 2007-) ve Prof. Dr. **Serkant Ali Çetin**'dir (Ocak 2008-). Dergide yazı işleri müdürü olarak Prof. Dr. **Galip Altınay** (Temmuz 2004 - Kasım 2007) ve **Sönmez Çelik** (Kasım 2007-) görev almıştır.

Dergi'nin basılı kopyası için 2000 yılı Temmuz sayısında, elektronik kopyası için 2009 yılı Ocak sayısında uluslararası süreli yayın numarası (ISSN) alınmıştır. *Doğuş Üniversitesi Dergisi* 2002 yılında elektronik ortamda yayımlanmaya başlayarak Türkiye'nin ilk elektronik dergileri arasında yer almış ve Ocak 2011'den itibaren de Açık Dergi Sistemleri (ADS) üzerinden yayın yapmaya başlamıştır.

*Doğuş Üniversitesi Dergisi*, ilk sayıdan itibaren Türkiye Makaleler Bibliyografyası'nda taranmaya başlamış (Ocak 2000), 16.01.2004 tarihinde TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı'na kabul edilmiş, 2007 yılında DOAJ (Directory of Open Access Journals) tarafından indekslenmeye başlanmış, 21.07.2008'de dünyanın önde gelen indekslerinden EconLit'e kabul edilmiş, EBSCOhost ile imzalanan sözleşme uyarınca 2010 yılı Ocak sayısından itibaren Academic Search Complete veri tabanı üzerinden tam metin erişime açılmıştır.

*Doğuş Üniversitesi Dergisi*'ne elinizdeki bu sayı dahil;

- 684 makale başvurusu yapılmış olup, 596 makalenin süreci tamamlanmış,

*Doğuş University Journal*, a peer refereed scientific journal started to be published in the year 2000. Although the initial efforts for its publication were undertaken by the Founding Rector Prof. **Cudi T. Gürsoy** upon the proposition of Prof. **Zeyyat Hatiboğlu**, member of the board of trustees, the first two issues appeared during the rectorship of Prof. **Talha Dinibütün**. Appointed as Chief Editor in 2001, Prof. **Ferit Konar** had to take a leave for health reasons and Prof. **Cem Gökna**r was assigned the post in January 14, 2004.

Prof. **İskender Hikmet** (2000-2007; deceased in the November 30, 2007 plane crash near Isparta with two other physicists from Doğuş), **Sönmez Çelik** (2001-), Prof. **Elif Çepni** (2001-), Prof. **Galip Altınay** (2007-) and Prof. **Serkant A. Çetin** (2008-) are serving on the Editorial Board of the journal; Prof. Galip Altınay (2004-2007) and Sönmez Çelik (2007-) were/are the managing editors.

ISSN numbers were taken as of July 2000 for the printed version and as of January 2009 for the e-version. Having first appeared online in 2002, Doğuş University Journal is among the first e-journals in Turkey; as of January 2011 it is also being disseminated through the Open Journal System (OJS).

Starting with its first issue in January 2000 Doğuş University Journal was listed in Bibliography of Turkey's Articles and was indexed in the Turkish database TÜBİTAK-ULAKBİM Social Science and Humanities as of January 2004. It is also being indexed in Directory of Open Access Journals since 2007 and in Econ Lit, one of the most prestigious databases, since 2008. With an agreement reached with EBSCOhost the journal's issues, starting with that of January 2010, are fully accessible on the Academic Search Complete database.

Including the current issue of Doğuş University Journal;

- 596 articles' process out of 684 submitted have been completed,

- 303 makale yayımlanmış (kabul oranı %51),
- Her sayıda yaklaşık 12 makalenin yer aldığı toplam 26 sayı basılmış,
- 378 hakem, 599 yazarın makalesini değerlendirmiş ve
- ADS'ye geçişten sonra (Ocak 2011-Ağustos 2012) 283.523 makale indirilmiştir.

Her sayısında çitayı daha da yukarıya taşıyan, bilimsel içerikten taviz vermeyen, çağdaş koşullara ayak uydurmaya özen gösteren *Doğuş Üniversitesi Dergisi* amaç ve görüşü uyarınca önemli bazı yeni yöntem ve uygulamalara 2013 yılının ilk sayısından başlayarak geçmeye karar vermiştir. Bunlar sırasıyla;

- Ocak 2013 (cilt 14, sayı 1) sayısından itibaren basılı sürümünün durdurulup derginin sadece elektronik ortamda yayımlanması,
- Yayımlanan makaleler için DOI (Digital Object Identifier) uygulamasının başlatılması ve
- Yayımlanmak üzere gönderilen makalelerin kurumsal bir elektronik arşive ön baskılarının konulmasına izin verilmesidir.

*Doğuş Üniversitesi Dergisi*'nin bugünkü konumunu borçlu olduğumuz yazarlara ve emeklerini esirgemeyen hakemlere çok teşekkür eder, gelecekte de değerli katkılarına devam etmelerini dileriz.

Sevgi ve saygılarımızla,

**Yayın Kurulu**

- 303 articles have been published with an acceptance ratio of 51%,
- 26 issues have been published with circa 12 articles each,
- 378 referees have reviewed manuscripts of 599 authors,
- During the period of January 2011-August 2012 with OJS 283,523 articles have been downloaded

*Increasing its ambitions concerning scientific content and in compliance with contemporary circumstances Doğuş University Journal will apply new methods and measures to fulfill its aims and enhance its vision with the first issue of the year 2013. These are;*

- *To stop publishing printed version and continue with online publication only,*
- *To assign DOI numbers to each article published online,*
- *To allow the inclusion of the submitted manuscripts in institutional e-archives.*

*We thank all the authors who have submitted outstanding articles and the referees who provided excellent evaluations and hope that their valuable contributions will continue in the years to come. Without their contributions Doğuş University Journal's worth would not be what it is today.*

*With our best regards,*

**The Editorial Board**

# DOĞUŞ ÜNİVERSİTESİ DERGİSİ

## DOĞUŞ UNIVERSITY JOURNAL

Yayımlayan / Publisher : Doğuş Üniversitesi

Cilt / Volume : 13

Sayı / Number : 2

Temmuz / July 2012

### İçindekiler / Contents

Editörden / From the Editors ..... I-II

**Uğur ADIGÜZEL, Tayfur BAYAT, Selim KAYHAN**  
**Long Term Impact of Financial System on Import Demand for**  
**Turkey / Finansal Sistemin İthalat Talebi Üzerindeki Uzun Dönem**  
**Etkisi: Türkiye Örneği ..... 173-188**

**Sabri AZGÜN**  
**Twin Deficit Hypothesis: Evidence from the Turkish Economy / İkiz**  
**Açıklar Hipotezi: Türkiye Ekonomisinden Kanıtlar ..... 189-196**

**Fatih ÇETİN, Harun ŞEŞEN, H. Nejat BASIM**  
**Örgüt Kültürünün Rol Ötesi Olumlu Davranışlara Olan Etkisi:**  
**Örgütsel Bağlılığın Aracı Değişken Rolü / The Effect of**  
**Organizational Culture on Positive Extra-Role Behaviors: the**  
**Mediator Role of Organizational Commitment ..... 197-211**

**Serkan ÇINAR, Mine YILMAZER, Tuğba ARPAZLI FAZLILAR**  
**Kirlilik Yaratın Sektörlerin Ticareti ve Çevre: Gelişmiş ve**  
**Gelişmekte Olan Ülkeler Karşılaştırması / Trade between**  
**Pollution-Creating Sectors and Environment: a Comparison of**  
**Developed and Developing Countries ..... 212-226**

**Gonca Manap DAVRAS, Gülay BULGAN**  
**MYO Öğrencilerinin İngilizce Hazırlık Eğitimine Yönelik Tutumları:**  
**Isparta MYO Turizm ve Otel İşletmeciliği Örneği / Vocational**  
**School Students Attitudes Towards English Preparatory Class**  
**Education (Isparta Vocational School Program of Tourism and**  
**Hotel Management Application) ..... 227-238**

**N. Alp ERİLLİ, M. Kazım KÖREZ, Yüksel ÖNER, Kamil ALAKUŞ**  
**Kritik (Kriz) Dönem Enflasyon Hesaplamalarında Bulanık**  
**Regresyon Tahminlemesi / Fuzzy Regression Forecasting the**  
**Computation of Critical Term (Crisis) Inflation ..... 239-253**

**Oğuz IŞIK, Özgür UĞURLUOĞLU, Mahmut AKBOLAT**  
**Sağlık Kuruluşlarında Örgütsel Adalet Algılarının Örgütsel Bağlılığa**  
**Etkisi / The Effect of Organizational Justice Perceptions on**  
**Organizational Commitment in the Healthcare Sector ..... 254-265**

<b>Olgun KİTAPCI, Serkan TAŞTAN, İbrahim Taylan DÖRTYOL, Ceylan AKDOĞAN</b>	
<b>Ağızdan Ağıza Çevrimiçi İletişimin Otellerdeki Oda Satışlarına Etkisi Üzerine bir Araştırma / The Impact of Online Word-of- Mouth Communication on Hotels' Room Sales.....</b>	266-274
<b>Özlem KÖROĞLU</b>	
<b>İçsel ve Dışsal İş Doyum Düzeyleri ile Genel İş Doyum Düzeyi Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Turist Rehberleri Üzerinde Bir Araştırma / Determination of the Relationship between the Levels of Intrinsic and Extrinsic Job Satisfaction with Level of General Job Satisfaction: An Investigation on Tour Guides .....</b>	275-289
<b>Oktay TAŞ, Özgüç AKDAĞ</b>	
<b>Trading Volume Trend As the Investor's Sentiment Indicator in Istanbul Stock Exchange / İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında Yatırımcı Duyarlılığı Göstergesi Olarak İşlem Hacmi Trendi.....</b>	290-300
<b>Suat TEKER, Dilek TEKER</b>	
<b>Yükseköğretim Finansmanı: Türkiye İçin Model Önerileri / Higher Education Financing: Proposed Models for Turkey .....</b>	301-314
<b>Ali Ata YİĞİT</b>	
<b>Türkiye'nin Tarıma Dayalı Sanayi Politikası (1923-1938) / Agriculture-Based Industrial Policy of Turkey (1923 – 1938).....</b>	315-326
<b>2012 Yılı Yazar İndeksi / Author Index Year 2012.....</b>	327
<b>2012 Yılı Makale İndeksi / Article Index Year 2012.....</b>	327-328
<b>Yazarlara Bilgiler / Information for Authors .....</b>	329

## LONG TERM IMPACT OF FINANCIAL SYSTEM ON IMPORT DEMAND FOR TURKEY

### *FİNANSAL SİSTEMİN İTHALAT TALEBİ ÜZERİNDEKİ UZUN DÖNEM ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ*

Uğur ADIGÜZEL<sup>(1)</sup>, Tayfur BAYAT<sup>(2)</sup>, Selim KAYHAN<sup>(3)</sup>

<sup>(1,3)</sup>Bozok Üniversitesi İİBF, <sup>(2)</sup>İnönü Üniversitesi İİBF

<sup>(1)</sup>ugur.adiguzel@bozok.edu.tr, <sup>(2)</sup>tbayat@inonu.edu.tr, <sup>(3)</sup>selim.kayhan@bozok.edu.tr

**ABSTRACT:** In this study, we aim to analyze whether a shock in a component of the financial system affect import demand on the long run. In this regard, we include components of financial system into the import demand function and employ long run SVAR method. We analyze the eight period from the beginning of “Transition Program for Strengthening the Turkish Economy”.

We conclude that import demand responses affect positively a national cash flow shock. Relative prices shock affects import demand positively, as expected. There is a number of variables belonging to a financial system which induces import demand. According to results, the financial system influences the import demand and policymakers have to take into account the interaction between import demand and financial system in the policy-making process.

**Keywords:** Import Demand; Long-Run Structural VAR; Financial System

**ÖZET:** Çalışmada finansal sistemin uzun dönemde ithalat talebi üzerindeki etkisini görmek amacıyla, finansal sistem bileşenleri ithalat talebi fonksiyonu içerisine yerleştirilmiştir. Bununla birlikte eleştiriler doğrultusunda ithalat talep fonksiyonu içerisinde gayri safi yurt içi hasıla yerine ulusal nakit akışı değişkeni kullanılmıştır.

Çalışmada finansal sisteme ait bir değişkenin uzun dönemde ithalat talebi üzerindeki etkilerini görmek amacıyla uzun dönem yapısal VAR metodolojisi kullanılmıştır. Kullanılan veriler "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı"nın uygulanmaya başladığı tarihten itibaren günümüze sekiz yıllık dönemi kapsamaktadır.

Çalışma sonucunda ulusal nakit akışının ithalat talebi üzerinde pozitif bir etkisinin bulunduğu, göreceli fiyatların ise ithalat talebini beklendiği gibi uzun dönemde pozitif etkilediği görülmüştür. Finansal sisteme ait değişkenlerden bazılarının ise ithalat talebi üzerinde anlamlı etkilerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sonuçlar politika yapımcılarının politika kararlarında bu etkileşimi dikkate almaları gerektiğini göstermektedir.

**Anahtar Kelimeler:** İthalat Talebi; Uzun Dönem Yapısal VAR; Finansal Sistem

**JEL Classification:** E44; F41

### 1. Introduction

At the end of 20<sup>th</sup> century, globalization has become an important matter because of evolution in communication and transportation technologies. Structures of financial markets and commercial transmission mechanism have changed in conjunction with globalization. The development of communication and transportation technologies have simplified to reach international market and to trade into there as well. In this

regard, globalization may be thought of as the integration of economies through capital flow, trade and information technology (Mubiru, 2003: 3).

Hereafter, an increase in international trade has had a major role on macroeconomic policies because of the fact that its effect on economy and interdependence of macroeconomic policies has increased between trading countries. Determinants of import and export have become important variables for both policymakers and economists. So, determining the components of export and import demand would help to control balance of payments and to give incentives to right sectors to support.

A number of economists have studied to identify variables affecting import and have tried to construct an import demand function. In these studies, different variables are included into models and practiced several different kind of methodology in order to get robust stable import demand function. In this context Khan (1975) implied that marginal propensity to import is dependent on the composition of income, while Leamer and Stern (1970) emphasized that real GNP and relative price of import are explanatory variables used in total import demand analysis. In another study, Goldstein et al. (1980) connoted the indicators of import demand as importing country's level of income or real expenditure and the ratio of the price of imports to the price of domestic import substitutes. Faini et al. (1988) determined traditional import demand function by relating real imports ( $M_t$ ) to real income ( $Y_t$ ) and ratio of import prices ( $P_t^M$ ) to domestic prices ( $P_t^D$ ) which was estimated for fifty countries as follows:

$$\ln M_t = b_0 + b_1 \ln Y_t + b_2 \ln \left[ P_t^M / P_t^D \right] + v_t \quad (1)$$

where  $v_t$  is an error term with standard properties. Although equation built above could explain some portion of import demand, undertaken examination for most of countries, Faini et al. (1988) found import demand function unstable.

Import demand function was predicted by Shabbir and Mahmood (1991) for Pakistan, Carone (1996) for USA, Gregory and Hansen (1996) and Hamori and Matsubayashi (2001) for Japan, Dutta and Nasuriddin (1999) for Bangladesh, Tang and Nair (2002) for Malaysia, Tang (2002) for Indonesia, Chang et al. (2005) for South Korea. They analyzed import demand by using conventional variables such as income and relative prices. Although some of studies found significant results, a number of them found unstable and insignificant results for import demand.

To constitute stable and significant import demand function, authors have developed liberally models in their studies. Khan (1974) included import restrictions and tariffs as a proxy of import determinants. Murray and Ginman (1976) and Salas (1982) included import prices and domestic prices separately instead of ratio of import prices to domestic prices. Chu et al. (1983) used indicators of foreign exchange availability as a proxy for tend of government to impose import controls. Faini et al. (1988) focused on import controls to determine import demand also. Diewert and Morrison (1986) used producer oriented framework to model import/export demand and included domestic supply and labour demand to explain them.

Gumede (2000) examined import demand function by including exchange rates into equation. Narayan and Narayan (2005) built a model including relative prices, total consumption, investment expenditure and export expenditure variables to model a



stable import demand in a different way. Metha and Parikh (2005) included the index of non-tariff barrier for a specific commodity group into equation. Dash (2005) added real exchange rate reserve of importer country into its import demand equation in his study.

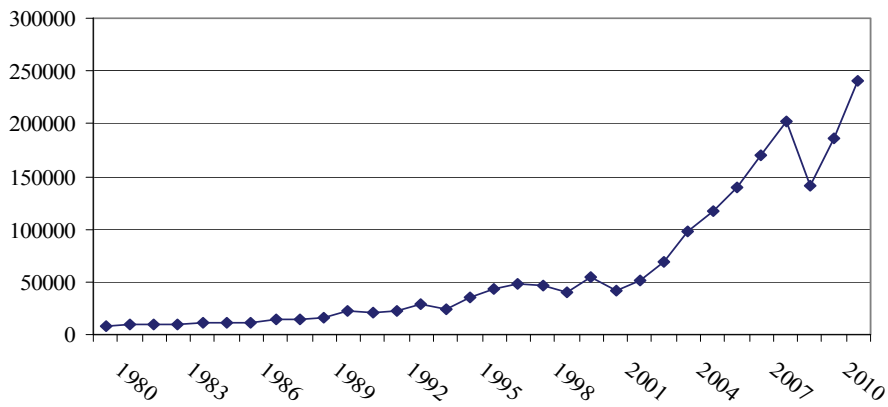
Also there is a vast literature examining Turkish economy. One of them belongs to Kutlar and Simsek. Kutlar and Simsek (2003) examined import demand of the Turkish economy between 1987 and 2000 by using Johansen cointegration analysis method. Gul and Ekinici (2006) and Barisik and Demircioglu (2006) analyzed 1990 - 2006 and 1980 - 2001 periods, respectively. Kutlar and Simsek (2003) and Barisik and Demircioglu (2006) found long term relationship between import, export and real exchange rate. Gul and Ekinici (2006) found no relationship between them contrary to findings of Kutlar and Simsek (2003). Kalyoncu (2006) and Bayraktutan and Bıdırıdı (2010) implied that real income is the main indicator of import demand in Turkey. Aydın et. al (2004) and Karagöz and Doğan (2005) are other studies examined Turkish import demand.

As indicated by Mubiru (2003), domestic financial markets participated into the international financial system as result of globalization process. Besides increasing volume of international trade, globalizing financial markets brings to mind question that whether developing financial markets have any effect on important demand. In initial study of Leamer and Stern (1970), credit was neglected to import and export demand function. This variable is meant to indicate the availability and terms at which credit is provided for the financing of imports. Such a variable will play important role especially in linking the current and capital accounts of the balance of payments (Leamer and Sterns, 1970: 16). They also emphasized that increasing interest in the capital account will surely provide a stimulus to increased examination of the effect of credit on imports and exports. An increase in financial system depth would provide alternatives for importing companies. A well built financial system would reduce risk-premium and it would cause decreasing costs. Better developed financial sectors have a comparative advantage in manufacturing industries (Deck, 2002: 107). According to Leamer and Sterns (1970), transaction volume in exchange market, stock market or total credit volume in banking sector is important indicators of financial system depth.

Deck (2002) included development degree of financial system in his analysis about foreign trade structure and examined linkage between financial development and structure of trade balance by using data covering thirty years between 1966 and 1995 belonging 65 countries. He employed the Generalized Methods Moments (GMM) and concluded that there is a link between the level of financial development and the structure of international trade (Deck, 2002: 129).

In another study of Tang (2004), he tried to construct more stable (or long run) import demand function for the Japanese economy between years 1973 and 2000. In order to achieve this, he put financial variables into function and analyzed by using cointegration methodology. He used ARDL bounds test, Johansen's multivariate approach and error correction model. He concluded that financial variables and monetary policies have important effects on import demand function for Japan economy.

By the beginning of export-led growth regime in 1980, international trade volume of Turkey has started to increase gradually. Besides, increasing export, total amount of import has started to increase. It was only 8 billion US dollar in 1980 and it increased to 15 billion US Dollars in 1989. Increase has continued in 90's and it reached to 40 billion US Dollars in 1999. By the beginning of stabilization program named "Transition Program for Strengthening the Turkish Economy", after the financial crisis in 2001, development of economy has affected all sectors and quantity of import has accelerated in this era. Quantity of total import was 41 billion US Dollars in 2001 and it was more than 140 billion US Dollars at the end of 2009. Import amount by years is shown in figure 1.



**Figure 1. Import Amount by Years (Million US dollar)\***

Financial system of Turkey has experienced structural change after financial crisis in 2001 also. In the stabilization program, government took regulatory decisions about the structure of Turkish financial system. One of the most important decisions was that the structure of state banks were aimed to regulate and governance of these banks ought to be improved. Another one was about stability of financial system and in this context, problems of wrecked banks existing in the Saving Insurance Deposit Fund (SIDF) ought to be solved in a short time. Also some regulations had to practice on private banking sector and to this end capital structure of private banks ought to be improved.

Accelerating import amount and re-structuring of financial system in 2000s provide room to re-examine import demand of Turkey. In this regard, we aim to re-construct import demand function of Turkey by including financial market to get long run import demand function and to see whether an evolution in financial market affected import demand of Turkey. The novelty of this paper is twofold. First of all, although the amount of export goods has increased in last decade, trade deficit is still an important problem for the Turkish economy because of high import volume. Re-examining the import demand and investigate whether a shock in financial system is effective on import demand are essential for the Turkish economy. In this regard, investigation of the interaction between variables would be useful for policy makers. Secondly, there is no study investigating the import demand of Turkey by including financial system components. In this context, this is the first study to our knowledge.

\* **Source:** International Money Fund, International Financial Statistics database, date: 25.07.2012.

The rest of paper is organized as follows. In the second section of the study, we build up model and introduce data used in econometrical analysis. The third section is about empirical results and in the last section conclusions are presented.

## 2. Data and Methodology

In our study we examine data between years 2002 and 2009. Because, structural change in financial system experienced by the end of financial crisis in 2001. We take monthly data into account and it is obtained from the Central Bank of the Republic of Turkey official website. In order to analyze the effects of financial system on import demand, we use five variables belonging system and these are explained in Table 1. Xu (2002) indicates that conventional import demand equations generally regarded as statistics and its empirical specifications are often criticized as ad hoc. In order to derive tractable structural import demand equation, we use gross domestic product, government expenditures, total investments and export data to calculate national cash flow (ncf) as mentioned in Xu's (2002) study.

Another variable which we include into function is relative prices (rp). We can use real effective exchange rate in order to introduce relative prices because of similarities in definitions of relative prices and real effective exchange rate.<sup>†</sup> For this reason, we use real effective exchange rate in our analysis instead of relative prices. Lastly, we employ total import value of Turkey (m) as dependent variable of analysis. Details of data are given in the following table. In order to deseasonalize the variables, we use TRAMO/SEATS program and we deseasonalize NCF and M data.

Also we take natural logarithm of all variables. To see effects of each financial variable, we build up import demand function for each variable of financial system, respectively. So we analyze five different import demand function like in the study of Tang (2004) to see individual effects of financial variables on import demand. In this context, we connote models for each variable as follows:

**Table 1. Data Set**

Variables	Explanation	Source
m	Import Value (TL)	CBRT
ncf	National Cash Flow (TL) (GDP - I - G - EX)	CBRT
rp	(Real Effective Exchange Rate Used)	CBRT
crd	Total Credit Volume in Banking Sector (TL)	CBRT
imkb	Istanbul Stock Exchange Transaction Volume (TL)	CBRT
exmar	Exchange Market Transaction Volume (\$)	CBRT
deprate	Interest Rate of Deposits (%)	CBRT
spr	Share Prices (TL)	CBRT

$$X_t = f(m_t, ncf_t, rp_t, crd_t) \quad (2)$$

$$X_t = f(m_t, ncf_t, rp_t, imkb_t) \quad (3)$$

$$X_t = f(m_t, ncf_t, rp_t, exmar_t) \quad (4)$$

$$X_t = f(m_t, ncf_t, rp_t, deprate_t) \quad (5)$$

$$X_t = f(m_t, ncf_t, rp_t, spr_t) \quad (6)$$

<sup>†</sup> For detailed information, see Nilsson (1999).

The variables included into model can be written in a system of simultaneous equations represented in vector form like in equation (7) as follows.

$$Ay_t = B(L)y_{t-1} + C\varepsilon_t \quad (7)$$

$y_t$  is a vector of endogenous variables,  $y_{t-1}$  is a vector of their lagged values and  $\varepsilon_t$  is white noise vector of the disturbance terms for each variable. This disturbance term captures any exogenous factors in the model.  $A$  contains the structural parameters of the contemporaneous endogenous variables and it is a  $nxn$  square matrix.  $C$  is also  $nxn$  square matrix and contains the contemporaneous response of the variables to the disturbances and innovations.  $B(L)$  is a  $sth$  degree matrix polynomial in the lag operator  $L$ , where  $s$  is the number of lagged periods used in the model.

There is a problem about representation with equation (7), because the coefficients in the matrices are unknown and identifying model is not possible in this form. But it is possible to transform equation into reduced form model to obtain standard VAR representation.

$$y_t = D(L)y_{t-1} + e_t \quad (8)$$

In equation (8),  $D(L)$  equals  $A^{-1}B(L)$  and  $e_t$  represents  $A^{-1}C\varepsilon_t$ . The error terms  $e_t$  are linear combinations of the uncorrelated shocks ( $\varepsilon_t$ ) such that each individual error term is serially correlated with a zero mean and a constant variance. The matrix  $\Sigma$  is the variance/covariance of  $e_t$  of the standard VAR. The  $\sigma^2$  is the variance and  $\sigma_{ij}$  are the covariance terms where each  $\sigma_{ij} = (1/T) \sum_{t=1}^T e_{it}e_{jt}$  and  $\Sigma$  matrix is represented as follows,

$$\Sigma = \begin{bmatrix} \sigma_1^2 & \sigma_{12} & \dots & \dots & \sigma_{1n} \\ \sigma_{21} & \sigma_2^2 & \dots & \dots & \sigma_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ \sigma_{n1} & \sigma_{n2} & \dots & \dots & \sigma_n^2 \end{bmatrix} \quad (9)$$

In this matrix  $\Sigma$ , there are  $(n^2-n)/2$  number of restrictions required to identify the system. Traditional VAR methodology proposes the identification restrictions based upon on a recursive structure known as Cholesky decomposition (Ioannidis et al., 1995: 256). Cholesky decomposition implies that first variable responds only to its own exogenous shock, the second variable responds to the first variable and its own exogenous shock. This structure gives lower triangular matrix form.

Because of its sensitiveness to ordering of variables, Cholesky decomposition methodology has some critiques from economic profession. These criticisms led to the development of the SVAR approach (McCoy, 1997: 6). The SVAR approach, as advocated by Sims (1980), Bernanke (1986) and Blanchard and Watson (1986), estimates the structural parameters by imposing contemporaneous structural restrictions based on economic theory.

McCoy (1997) summed up SVAR methodology as a standard VAR where the restrictions needed for identification of the underlying structural model are provided

by economic theory which can be either contemporaneous or long run restrictions depending on whether economic theory suggests. He implied that long-run empirical analysis can be more attractive for economists because there is more agreement on the long-run properties of economic theory.

Blanchard and Quah (1989) structured an alternative SVAR approach and considered the shocks as having permanent effects. This would imply that variables are non-stationary since the shocks continue to accumulate through time given they are permanent. The presence of unit roots in the variables can give rise to spurious regression if the VAR is estimated in levels (McCoy, 1997: 7). For this reason it is necessary to use first difference of variables in the case of shocks have permanent effects.

In the case where the shocks are temporary effects on the variables the restrictions are imposed on the contemporaneous elements contained in A, C and  $\Sigma$ . In contrast where the shocks are assumed to have permanent effects, the restrictions are imposed on the long-run multipliers in the impulse response functions, which in effect involves restrictions on D(L) (McCoy, 1997: 8). The long-run multipliers can be derived from a moving average representation of equation (7) as below:

$$y = [I - D(L)L]^{-1} e_t = [I - D(L)L]^{-1} A^{-1} C \varepsilon_t = \mu(L) \varepsilon_t \tag{10}$$

The term  $\mu(L) = \sum_{i=0}^{\infty} \mu_i L^i$ , where each  $\mu_i$  is the impact of changes in the shocks  $\varepsilon_t$

as reflected in the response of the variable  $y_{t+i}$ . These  $\mu_i$  are the impact multipliers and the sum of these responses to infinity is the long run multiplier of each variable. The set of these multipliers is the impulse response function.

We construct our restrictions as follows. First of all, we try to separate contemporaneous shocks and permanent shocks from each other. To do so, we assume that import demand is a function of innovations upon itself and we expect that import demand would increase through the positive shocks upon itself. This assumption provides three restrictions. Another assumption is that national cash flow will be affected by only an innovation in import demand and an innovation upon itself. Because import quantity exists in the definition of national cash flow and this provides two more restriction. The third identifying assumption is that relative prices would be contingent upon the structural innovations on import demand, national cash flow and itself. This assumption provide us the last restriction on D(L). The representation of D(L) is as follows,

$$D(L) = \begin{bmatrix} z_{11} & 0 & 0 & 0 \\ z_{21} & z_{22} & 0 & 0 \\ z_{31} & z_{32} & z_{33} & 0 \\ z_{41} & z_{42} & z_{43} & z_{44} \end{bmatrix} \tag{11}$$

After the identification of restrictions, next step is to determine impulse response function (IRF) that is employed to reflect the dynamic effect of each exogenous variable response to the individual unitary impulse from other variables. The IRF can explain the current and lagged effect over time of shocks in the error term (Liu et al., 2008: 243).

The variance decomposition is another test to understand dynamic relationship between variables in the VAR analysis. Variance decomposition gives information about dynamic structure of system. The main purpose of variance decomposition is to introduce effects of each random shock on prediction error variance for future periods (Ozgen and Guloglu, 2004: 9).

### 3. Empirical Results

In order to find the stationary of the series, or in other words whether they include roots or not, DF-GLS developed by Elliot, Rothenberg, Stock (1996) and KPSS unit root tests developed by Kwiatkowski, Phillips, Schmidt and Shin (1992) is used. In KPSS test that depends on Langrangean multiplier principle, different from the other unit root tests in literature, null hypothesis means trend stationary (average stationary) as it distinguishes series from deterministic trend (Ozgen and Guloglu, 2004: 14). DF-GLS tests, on the other hand, distinguish the series from the trend and eliminate the autocorrelation. Having an asymptotic distribution, when deterministic terms take place, this test gives better results compared to Dickey Fuller unit root test. (Ozgen and Guloglu, 2004: 16).

**Table 2. Results of Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) Unit Root Test**

	Levels		First Differences	
	Intercept*	Trend+ Intercept **	Intercept*	Trend+ Intercept **
m	0.9461	0.2479	0.1546	0.0375
ncf	1.0191	0.0318	0.2663	0.2347
rp	1.0467	0.1469	0.0544	0.0382
crd	1.2778	0.2520	0.4247	0.1183
imkb	1.1177	0.0601	0.0221	0.0136
deprate	0.8690	0.2715	0.5178	0.1372
spr	0.9992	0.1757	0.0694	0.0736
exmar	1.0319	0.2540	0.2470	0.0539

\*The asymptotic critical values of LM statistic for intercept 0.739, 0.463 at the %1 and %5 levels.

\*\* the asymptotic critical values of LM statistic for trend and intercept 0.216, 0.146 at the %1 and %5 levels.

**Table 3. Results of DF-GLS Unit Root Test**

	Levels		First Differences	
	Without Trend*	With Trend**	Without Trend*	With Trend**
m	-0.6120 [0]	-1.9994 [0]	-0.6124 [11]	-1.3200 [11]
ncf	3.5040 [11]	-1.2255 [11]	-0.2825 [11]	-2.4791 [11]
rp	-0.8036 [2]	-3.5667 [1]	-5.9175 [0]	-7.0377 [1]
crd	2.2713 [1]	-1.0127 [1]	-4.5570 [0]	-5.3507 [0]
imkb	-1.0307 [1]	-5.4584 [0]	-1.6478 [5]	-12.7176 [0]
deprate	0.1411 [1]	-1.1662 [1]	-5.8589 [0]	-6.0658 [0]
spr	-0.1937 [1]	-1.9610 [1]	-6.5327 [0]	-7.1071 [0]
exmar	-0.1540 [4]	-3.2228 [0]	-0.9475 [5]	-10.7073 [0]

\* The asymptotic critical values for without trend -2.591, -1.944 at the %1 and %5 levels.

\*\* The asymptotic critical values for with trend -3.602, -3.1772 at the %1 and %5 levels. The figures in parenthesis denote the number of lags in the tests that ensure white noise residuals. They were estimated through the Schwarz criterion.

Although KPSS and DF-GLS unit root tests have advantageous sides for each other, it has been observed that all the variables that were dealt with are not stable in grade values. Thus, when the first difference of the variables [I(1)] that were taken to analysis extent according to the fact that both test results are taken, it becomes stable. Dickey-Fuller type unit root tests generally tend to refuse the null hypothesis when there is a structural break. In this case, for a stationary series in reality, the tests tend to

accept the alternative hypothesis which defines that the series includes unit root (Perron, 1989: 1361). Lumsdaine-Papell (1999) and Lee-Strazicich (2003, 2004) tests are the instances for double structural break and endogenously determined tests. Lee-Strazicich (2003) test alternative hypothesis states the stationary of the trend. In other words, Lee -Strazicich (2003, 2004) unit root test helps to find two structural breaks (LM, Langrange Multiplier). Only Model A and C take place in Lee-Strazicich (2003) unit root tests. Model A gives the grade break and Model C gives both the grade and trend break. (Temurlenk and Oltular, 2007: 4).

Model A;

$$\Delta y_t = K + \phi y_{t-1} + \beta t + \theta_1 DU_{1t} + \theta_1 DT_{2t} + \sum_{j=1}^k d_j \Delta y_{t-j} + \varepsilon_t \tag{12}$$

Model C;

$$\begin{aligned} \Delta y_t = K + \phi y_{t-1} + \beta t + \theta_1 DU_{1t} + \theta_2 DT_{1t} + \theta_2 DU_{2t} \\ + \theta_1 DT_{2t} + \gamma_1 DT_t + \sum_{j=1}^k d_j \Delta y_{t-j} + \varepsilon_t \end{aligned} \tag{13}$$

Here, A is the first difference operator,  $\varepsilon_t$  is the white noise disturbance term with variance  $\sigma^2$ ; and  $t=1, \dots, T$  is an index of time. The  $\Delta y_{t-j}$  terms on the right-hand side of equation (12) and (13) allow for serial correlation and ensure that the disturbance term is white noise.  $DU_t$  is an indicator dummy variable for a mean shift occurring at time TB and  $DT_t$  are the corresponding trend shift variables, where; (Narayan and Smyth, 2005: 1109- 1116).

$$DU_t = \begin{cases} 1 & t > TB \text{ otherwise} \\ 0 & \end{cases} \quad DT_t = \begin{cases} t - TB & t > TB \text{ otherwise} \\ 0 & \end{cases} \tag{14}$$

**Table 4. Results of Lee-Strazicich Unit Root tests**

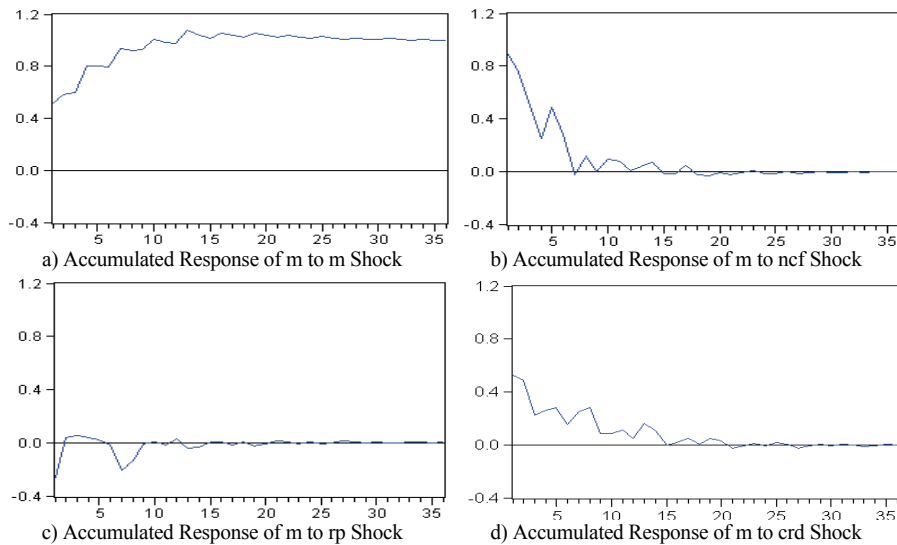
	Model A			Model C		
	Min. t stat.	Break 1	Break 2	Min. t stat	Break 1	Break 2
m	-10.636	10.2004 (0)* [1.1921]**	08.2007 (0)* [0.8109]**	-11.4847	08.2007 (0)* [4.5026]**	11.2007 (0)* [-3.7395]**
ncf	-10.760	02.2006 (0)* [-0.1519]**	06.2007 (0)* [-0.2204]**	-11.5348	09.2007 (0)* [3.1367]**	02.2008 (0)* [-2.7382]**
rp	-10.248	02.2005 (0)* [0.5266]**	05.2007 (0)* [0.0119]**	-11.4971	01.2008 (0)* [4.9460]**	04.2008 (0)* [-3.4921]**
crd	-10.797	06.2006 (0)* [-0.1926]**	11.2007 (0)* [-0.2317]**	-11.4288	01.2008 (0)* [2.8263]**	06.2008 (0)* [-2.1952]**
imkb	-2.5797	09.2005 (1)* [-1.0159]**	12.2006 (1)* [-0.4385]**	-9.6718	12.2006 (0)* [2.8762]**	06.2008 (0)* [-8.5323]**
deprate	-4.8225	04.2004 (1)* [-0.2422]**	02.2007 (1)* [-0.6998]**	-11.4396	06.2008 (0)* [1.5127]**	09.2008 (0)* [-3.2635]**
spr	-4.1471	10.2005 (1)* [2.0483]**	03.2007 (1)* [0.6833]**	-11.0065	04.2008 (0)* [8.8627]**	08.2008 (0)* [-2.8782]**
exmar	-10.5961	09.2005 (0)* [-0.1108]**	02.2007 (0)* [-0.1868]**	-12.2831	09.2008 (0)* [4.2719]**	02.2009 (0)* [-4.1526]**

\* Figures in parenthesis below the lag lengths are selected using the Akaike Information criterion.

\*\* The critical values for the Lee-Strazicich (2003) test is Model A : -4.545, -3.842 and -3.504; Model C: -5.823, -5.286 and -4.989 at the 1%, 5% and 10% levels.

Lee and Strazicich (2003, 2004) claim an endogenous two-break LM unit root test that allows for breaks under both null and alternative hypotheses. In addition, Lee-Strazicich's (2003, 2004) unit root test arrestingly the choice of lag length is crucial. Model A allows for two shifts in level and model C allows for two breaks in level and trend. The test results that were done on monthly series in Table 4 were meaningful in 1% and 5 % significance levels and the break dates were determined. As the assumption of the test requires, null hypothesis was denied and alternative hypothesis was accepted. Thus, in the years 2007 for import, 2008 for national cash flow, share price, interest rate on deposit, relative price and credit volume, 2006 for stock composite index, trading volume of foreign exchange market 2007 and 2008, the break was observed.

According to unit root test results all variables are  $I(1)$ . To provide stationary condition of the reduced VAR model and ensure stationary in the case of shocks that have permanent effects as in Blanchard and Quah (1989), we include all variables in first differences in the analysis. Another important process in the VAR models is to select the optimal lag length. The most common and simple approach in selecting exact lag length is to re-estimate VAR model until the smallest Akaike Information Criterion (AIC) value is found. Because comparing two or more models, the model with the lowest AIC is preferred (Gujarati, 2004: 537). According to Asteriou (2005) the judgment of the optimal length should still take other factors into account: for example autocorrelation, heteroskedasticity, possible ARCH effects and normality of residuals.

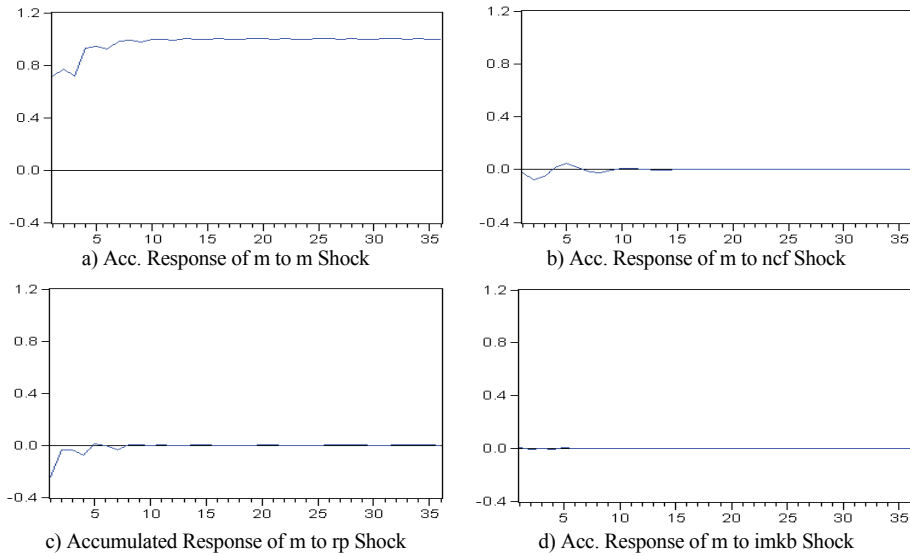


**Figure 2. Impulse-Response Graphics of Model 1**

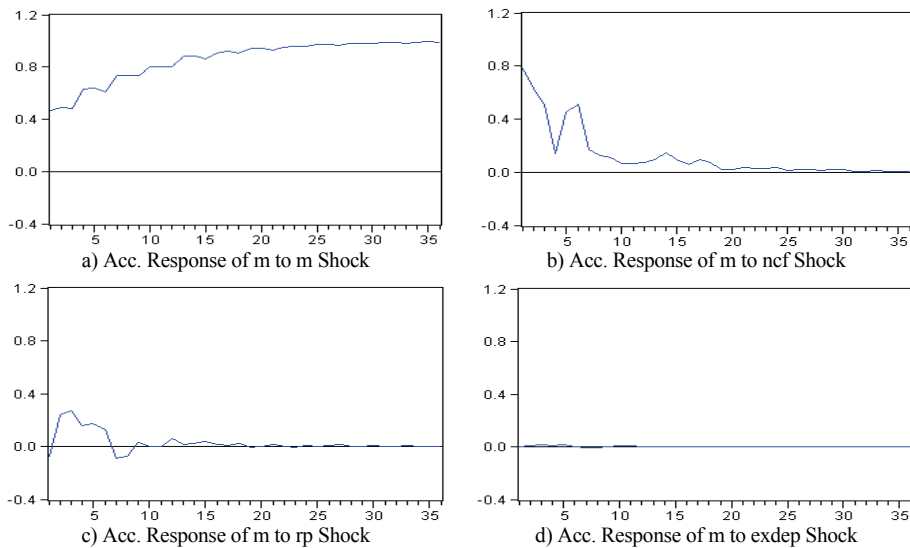
We examine import demand functions including each financial variables separately and we find six lags for equation (1) including credit volume, three lags for equation (2) including stock market transaction volume, six lags for equation (3) including exchange market transaction volume (3) and three lags for equation (4) including deposit interest rate. In order to test stability of models, we control characteristic roots of the matrix coefficients if they have a modulus less than one. We use autocorrelation test and unit root graph to test lag structure and stability of the number of the lag length. Results conclude that all roots are less than one and no roots are out of the unit



circle. Also null hypothesis assuming that there is no correlation between error variances up to 12 lags was accepted in 1% confidence interval.



**Figure 3. Impulse-Response Graphics of Model 2**

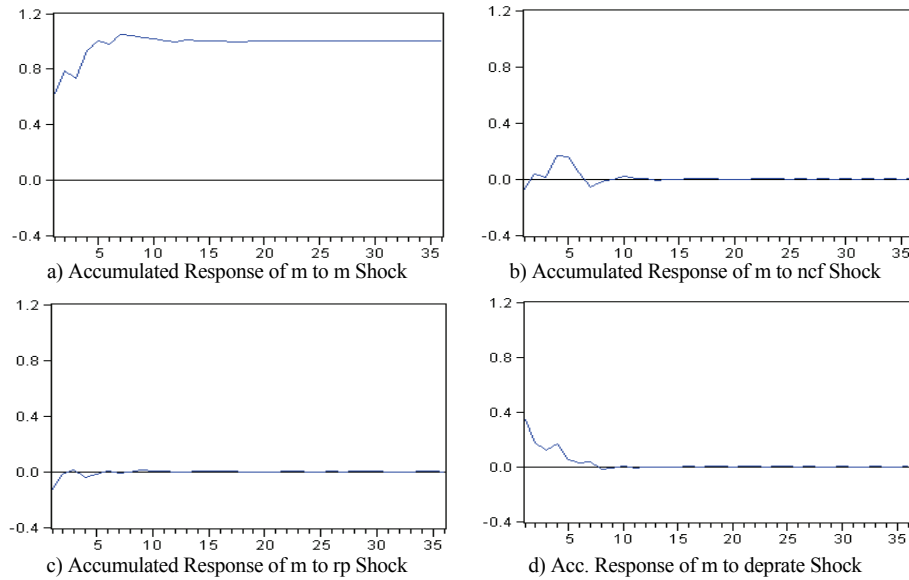


**Figure 4. Impulse-Response Graphics of Model 3**

Figure 2 presents accumulated response of import demand to a structural shock in variables of model 1. Response of import demand to a positive innovation in national cash flow is positive. Effect of innovation decreases gradually in six months and then it dies out. A positive shock in relative prices affects import demand negatively in first impact. But it turns to positive after first month and dies out after fluctuated for a year. Response of import demand to a shock in total credit volume in the banking sector is valid for more than twenty months and it is positive along this period.

Figure 3 shows accumulated response of import demand to a shock in national cash flow, relative prices and stock market transaction volume. Results are summarized as follows. Including stock market transaction volume decreased responsiveness of import demand to national cash flow and relative prices. Response of import demand to a shock in national cash flow is positive after a quarter but the response is so small and finishes in a year unnecessarily. Response of the import demand to a shock in relative prices is negative and it turns positive fifth months after shock but it is unnecessarily small. According to results, an innovation in stock market transaction volume does not have any effect on import demand. It would not response to any shock in stock market.

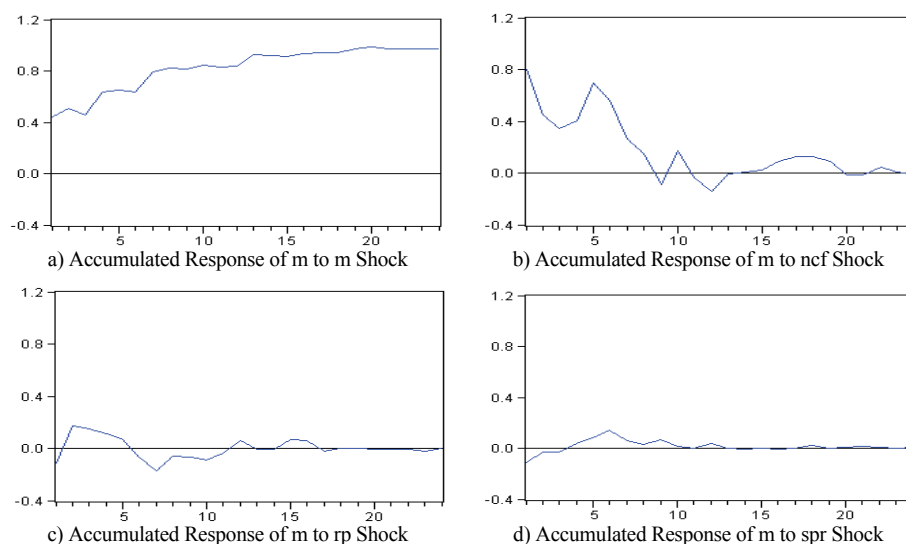
Figure 4 presents impulse response function results for model (3) which includes exchange market transaction volume. According to results import demand responses positively to an innovation in national cash flow and relative prices. Effect of national cash flow innovation continues more than two years and effect of relative price innovation continues less than a year positively. According to results import demand does not response to a shock in exchange market transaction volume.



**Figure 5. Impulse-Response Graphics of Model 4**

In the figure 5 accumulated response functions of variables belonging equation 4 is presented. According to results, responses of import demand to national cash flow and interest rate of deposit shocks are positive and both of them die out in a year. Effect of an innovation in relative price to import demand is unnecessarily small and negative. It already dies out in a quarter. Share prices are included in model 5 and accumulated response of import demand in the model is presented in figure 6. According to results, response of import demand is positive to a shock in national cash flow and it is effective more than a year. Although response is negative for relative prices and share prices in first impact, it turns to positive in the following months and continues more than a year.

In order to see explanatory power of variables to a shock in import demand, we use variance decomposition methodology. In model 1, national cash flow is the main explanatory variable of import demand shock. It can explain shock up to 56% during 36 months. While relative prices can explain shock up to 10%, credit volume in banking sector is another main explanatory and it explain 20% of variance in import demand. In model 2, explanation ability of national cash flow decreased although relative prices can explain variance up to 16%. In this model we have included stock market transaction volume and but according to variance decomposition results it has no ability to explain import demand variance. In model 3, national cash flow is the main variable to explain variance in import demand as in model 1. It explains variance up to 70%. Also share of relative prices increased up to 12%. Another variable belonging financial system, exchange market transaction volume does not have explanation ability in variance of import demand like stock market transaction volume.



**Figure 6. Impulse-Response Graphics of Model 5**

By including interest rate of deposits into model 4, import demand was the main explanatory variable of a variance in itself and national cash flow and relative prices lost explanation abilities. Variable of financial system is also another important variable explain variance up to 22%. In the last model, we have included share prices into model. In this model national cash flow is the main explanatory variable as like in model 1 and 3. Relative prices are the other explanatory variable of variance in import demand up to 10%. Share prices have just a little explanation ability and it is not more than 3%.

#### 4. Conclusion

In this study, we include important variables of financial system into import demand model to build up a stable import demand for the Turkish economy on the long-term and to understand effects of financial system on import demand. Accumulated response of import demand to an innovation in national cash flow is positive. But including variable belonging financial system affects response of import demand to national cash flow. It increases when total credit volume, interest rate and share prices

are included into model and it decreases when we include stock market transaction volume and exchange market transaction volume. We found that accumulated response of import demand to a shock in relative prices is negative in first impact then it turns to positive after a month with financial variables or without them. But it is clear that stock market volume and exchange market transaction volume affect responsiveness of import demand to relative prices negatively. When we examine variables belonging financial system, it is clear that total credit volume in the banking sector and interest rate of deposit have positive effects on import demand as Leamer and Stern (1970) emphasized in their study. Also share prices shock is effective on import demand and it increases when there is a positive shock on share prices. But response of import demand to total credit value is longer than the others and it continues more than two years significantly. We found also that import demand has no response to a shock in exchange market and stock market transaction volume.

We examine variance decomposition of import demand and we concluded that national cash flow can explain up to 70% of variance in import demand. While credit volume, interest rate and share prices increase explanation ability of national cash flow, other variables reduce it. Relative prices can explain a shock in import demand up to 15% and credit Explanation ability of relative prices is high and it can explain up to 15% percentage. Also variables of financial system affect it ability also like national cash flow. The most useful financial variable to explain variance of import demand is interest rate of deposits and it can explain up to 22%. Another one is total volume of credit in financial system and it can explain up to 20%. Another efficient variable is the share prices and but it can explain only up to 3%. Other two variable have no ability to explain variance of import demand in long term.

All these results indicate that including financial system into import demand might be effective to build a stable import demand function for Turkey. Effects of credit and interest rate on import demand correct Leamer and Stern's (1970) piece of advises about import demand structure. Results of analysis imply that effects of financial system on import demand must be taken into consideration by the Central Bank of the Republic of Turkey in policy making process.

## References

- ASTERIOU, D. (2005). *Applied econometrics a modern approach using eviws and microfit*. Revised Edition., *Hempshire: Palgrave*.
- AYDIN, M.F., ÇIPLAK, U., YÜCEL, M.E. (2004). *Export supply and import demand models for the Turkish economy*. CBRT Research Department Working Paper, no. 04/09.
- BARIŞIK, S., DEMİRCİOĞLU, E. (2006). Türkiye'de döviz kuru rejimi, konvertibilite, ihracat-ithalat ilişkisi (1980-2001). *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 71 - 84. ss.
- BAYRAKTUTAN, Y., BIDIRDI, H. (2010). Basic determinants of Turkish import (1989-2004). *Ege Academic Review*, 10(1), 51 - 369. ss.
- BERNANKE, B.S. (1986). Alternative explanations of the money- income correlation. *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 25, 49- 100. ss.
- BLANCARH, O.J., QUAH, D. (1989). The dynamic effects of aggregate demand and supply disturbances. *American Economic Review*, 79, 655 - 73. ss.
- BLANCHARD, O. J., WATSON, M.W. (1986). Are business cycles all alike? R. Gordon (ed) *The American Business Cycle: Continuity and Change içinde*. NBER and University of Chicago Press, Chicago: University of Chicago Press, 123 - 156. ss.
- CARONE, G. (1996). Modeling the US demand for imports through cointegration and error correction. *Journal of Policy Modeling*, 18(1), 1 - 48. ss.

- CHANG, T., HO, Y.H., HUANG, C.J. (2005). A reexamination of South Korea's aggregate import demand function: The bounds test analysis. *Journal of Economic Development*, 30(1), 119 - 128. ss.
- CHU, K., HWA, E.C., KRISHNAMURTY, K. (1983). Export instability and adjustments of imports, capital flows and external reserves: A short-run dynamic model. D. Bigman and T. Taya (ed.), *Exchange Rate and Trade Instability: Causes, Consequences, and Remedies* içinde. Cambridge: Ballinger Publishing Co.
- DASH, A.K. (2005). An Econometric Estimation of The Aggregate Import Demand Function for India. *International Business Research Conference*, Athens.
- DECK, T. (2002). Financial development and international trade is there a link?. *Journal of International Economics*, 57, 107 - 131. ss.
- DIEWERT, E.W., MORRISON C.J. (1986). Export supply and import demand functions: a production theory approach. *National Bureau of Economic Research Working Papers*, no.2011.
- DUTTA, D., NASIRUDDIN, A. (1999). An aggregate import demand function for Bangladesh: a cointegration approach. *Applied Economics*, 31(4), 465- 472. ss.
- ELLIOT, G., ROTHENBERG, T.J., STOCK, J.H. (1996). Efficient tests for an autoregressive unit root. *Econometrica*, 64(4), 813 - 836. ss.
- FAINI, R., PRITCHETT, L., CLAVIJO, F. (1988). Import demand in developing countries. *The World Bank Working Papers*, no. WPS 122.
- GOLDSTEIN, M., KHAN, M.S., OFFICER, L.H. (1980). Prices of tradable and nontradable goods in the demand for total imports. *The Review of Economics and Statistics*, 62(2), pp. 190-199.
- GREGORY, A.W., HANSEN, B.E. (1996). Residual-Based tests for cointegration in models with regime shifts. *Journal of Econometrics*, 70(1), 99 - 126. ss.
- GUJARATI, D. (2004). *Basic econometrics*. Fourth Edition,, Chicago: McGraw-Hill Publications.
- GUMEDE, V. (2000). Import performance and import demand functions for South Africa. *TIPS Working Papers*, no. 9.
- GÜL, E., EKİNCİ, A. (2006). Türkiye'de reel döviz kuru ile ihracat ve ithalat arasındaki nedensellik ilişkisi: 1990- 2006. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 165-190. ss.
- HAMORI, S., MATSUBAYASHI, Y. (2001). An empirical analysis on the stability of Japan's aggregate import demand function. *Japan and The World Economy*, 13(2), 135- 144. ss.
- IOANNIDIS, C., LAWS, J., MATTHEWS, K., MORGAN, B. (1995). Business cycle analysis and forecasting with a structural vector autoregression model for Wales. *Journal of Forecasting*, 14(3), 251 - 265. ss.
- KALYONCU, H. (2006). An aggregate import demand function for Turkey: a cointegration analysis. *The Indian Journal of Economics*, 343, 1 - 11. ss.
- KARAGÖZ, M., DOĞAN, Ç. (2005). Döviz kuru dış ticaret ilişkisi: Türkiye örneği. *Firat University Journal of Social Science*, 15(2), 219 - 228. ss.
- KHAN, M.S. (1975). The structure and behaviour of imports of Venezuela. *Review of Economics and Statistics*, 57, 221- 224. ss.
- KHAN, M.S. (1974). Import and export demand in developing countries. *IMF Staff Papers*, no. 21, 678 - 692. ss.
- KUTLAR, A., ŞİMŞEK, M. (2003). Türkiye'de ithalat talebinin koentegrasyon analizi: 1987(I)-2000(IV). *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 18(2), 65 - 82. ss.
- KWIATKOWSKI, D., PHILLIPS, P.C.B., SCHMIDT, P., SHIN, Y. (1992). Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root: How sure are we that economic time series have a unit root? *Journal of Econometrics*, 54(1-3), 159 - 178. ss.
- LEAMER, E.E., STERN, R.M. (1970). *Quantitative international economics*. Boston: Allyn and Bacon Inc.
- LEE, J., STRAZICICH, M. (2004). Minimum LM unit root test with one structural breaks. *Apalachian State University Working Papers*, No 04-17.
- LEE, J., STRAZICICH, M. (2003). Minimum LM unit root test with two structural breaks. *Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082 - 1089. ss.

- LIU, C., LUO, Z.Q., MA, L., PICKEN, D. (2008). Identifying house price diffusion patterns among australian state capital cities. *International Journal of Strategic Property Management*, 12, 237 - 250. ss.
- LUMSDAINE, R., PAPELL, D. (1999). Two structural breaks and the unit root hypothesis: New evidence about unemployment in Australia. *Working Paper Series Victoria University Applied Economy Working Paper*, no. 3/00.
- MCCOY, D. (1997). How useful is structural VAR analysis for Irish economics. *Eleventh Annual Conference of the Irish Economic Association*, Athlone.
- MEHTA, R., PARIKH, A. (2005). Impact of trade liberalization on import demands in India: A Panel Data Analysis for Commodity Groups. *Applied Economics*, 37, 1851- 1863. ss.
- MUBIRU, E. (2003). The effects of globalisation on trade - a speical focus on rural farmers in Uganda. [Erişim Adresi]: [http://www.global-poverty.org/policyAdvocacy/pahome2.5.nsf/gereportsFAA90E89364586A388256E460083628B/\\$file/Edward.pdf](http://www.global-poverty.org/policyAdvocacy/pahome2.5.nsf/gereportsFAA90E89364586A388256E460083628B/$file/Edward.pdf), (Erişim Tarihi: 14.06.2010).
- MURRAY, T., GINMAN, P.J. (1976). An empirical examination of the traditional aggregate import demand model. *The Review of Economics and Statistics*, 58(1),75- 80.
- NARAYAN, S., NARAYAN, P.K. (2005). An empirical analysis of Fiji's import demand function. *Journal of Economic Studies*, 32(2), 158 - 168. ss.
- NARAYAN, P., SMYTH, R. (2005). Electricity consumption, employment and real income in Australia evidence from multivariate Granger causality tests. *Energy Policy*, 33, 1109-1116. ss.
- NILSSON, K. (1999). Alternative measures of the Swedish real effective exchange rate. *National Institute of Economic Research Working Paper*, No.68.
- ÖZGEN, F.B., GÜLOĞLU, B. (2004). Türkiye'de iç borçların iktisadi etkilerinin VAR tekniğiyle analizi. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 31, 93 - 114. ss.
- PERRON, P. (1989). Test consistency with varying sampling frequency. *Princeton University Econometric Research Program Research Memorandum*, no.345.
- SALAS, J. (1982). Estimation of the structure and elasticities of mexican imports in the period 1961- 1979. *Journal of Development Economics*, 10, 297 - 311. ss.
- SHABBIR, T., MAHMOOD, R. (1991). Structural change in the import demand function for Pakistan. *Pakistan Development Review*, 30(4), 1159 - 1166. ss.
- SIMS, A.C. (1980). Macroeconomics and reality. *Econometrica*, 48(1), 1 - 48. ss.
- TANG, T.C. (2002). Aggregate import demand behaviour for Indonesia: evidence from bounds testing approach. *Journal of Economics and Management*, 10(2),1-21.ss.
- TANG, T.C. (2004). Does financial variable(s) explain the Japanese aggregate import demand? A cointegration analysis. *Applied Economics Letters*, 11(12), 775 - 780. ss.
- TANG, T.C., NAIR, M. (2002). A Cointegration analysis of Malaysian import demand function: reassessment from the bound test. *Applied Economics Letters*, 9(5), 293- 296. ss.
- TEMURLenk, S., OLTULULAR, S. (2007). Türkiye'nin temel makro ekonomik değişkenlerinin bütünleşme dereceleri üzerine bir araştırma. *İnönü Üniversitesi Ekonometri ve İstatistik Kongresi*, Malatya.
- XU, X. (2002). The dynamic- optimizing approach to import demand: a structural model. *Economics Letters*, 74, 265 - 270. ss.

## TWIN DEFICIT HYPOTHESIS: EVIDENCE FROM THE TURKISH ECONOMY

### İKİZ AÇIKLAR HİPOTEZİ: TÜRKİYE EKONOMİSİNDE KANITLAR

**Sabri AZGÜN**

*Yüzüncü Yıl University, Department of Economics  
sabriazgun@yyu.edu.tr*

**ABSTRACT:** The Turkish economy has functioned according to the outward-oriented growth model since 24 January 1980, when structural changes and transformation decisions were agreed upon. However, chronic external deficit problems have been encountered since the adoption of the outward-oriented growth model. The purpose of this study is to test the hypothesis of twin deficits for period 1980-2009 in Turkish economy. In this context, the relationship between budget deficits and current account deficits have been examined theoretically. And the direction of this relationship has been analyzed empirically by means of the VAR Granger causality test and regression analysis. The findings reveal that there is in fact a causality relationship from the budget deficits towards current account deficits.

**Keywords:** Budget Deficits; Current Account Deficits; Causality

**JEL Classification:** C22; F41; H62

**ÖZET:** Türkiye Ekonomisinde, 24 Ocak 1980'de kabul edilen yapısal değişim ve dönüşüm kararları ile dışa açık büyüme modeli benimsenmiştir. Dışa açık büyüme modelinin benimsenmesi ile birlikte kronik dış ticaret açıkları ile karşılaşmıştır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye Ekonomisi için ikiz açıklar hipotezini 1980-2009 arasındaki dönem için test etmektir. Bu kapsamda, bütçe açıkları ve cari işlemler açıkları arasındaki ilişki ve bu ilişkinin yönü VAR Granger testi ve regresyon aracılığı ile araştırılmıştır. Elde edilen bulgular, bütçe açıklarından cari işlemler açıklarına doğru nedensellik ilişkisinin olduğunu ortaya koymaktadır.

**Anahtar kelimeler:** Bütçe Açıkları; Cari İşlemler Açıkları; Nedensellik

### 1. Introduction

Since the beginning of the 1980s, the United States budget deficits have been in existence. These deficits have not only decreased economical activity, but have also caused significant increases in current account deficits. This condition has allowed for the hypothesis of twin deficits, which expresses the relationship between the budget deficit and current account deficit, to find a place within the economic literature (Khalid and Guan, 1999). The twin deficits hypothesis can be explained as the determination of whether there is a causality relationship between public sector deficits, current account deficits and capital movements. It is generally accepted in the financial literature that the direction of causality is from public sector deficits towards current account deficits. In financial literature, twin deficits are basically explained through two approaches: 1) Conventional approaches, which express that public sector deficits cause current account deficits (i) The Keynesian income-spending approach and ii) The Feldstein chain approach. 2) The Ricardian equivalence hypothesis, which expresses that public sector deficits do not cause current account deficits. Until the 1980s, a large proportion of the public sector took

part in Turkish economic activity, due to the existence of public economic enterprises. Together with the structural changes and transformation program of 1980, the outward-oriented growth model was adopted and current accounts began to show signs of significant deficits. The purpose of this study is to determine whether the twin deficits hypothesis is valid in Turkey from the period of 1980-2009. It is possible to analyze the literature related to the hypothesis of twin deficits within two groups. Studies of the first group consist of studies that acquire findings that support the hypothesis of twin deficits within the framework of conventional approaches (Darrat, 1988), (Zietz and Pemberton, 1990), (Bachman, 1992) (Pahlavani and Saleh, 2009), (Khalid and Guan, 1999) (Vamvoukas, 1999), (Akboşancı and Tunç, 2002). Studies of the second group are the studies that support the (Enders and Lee, 1990) Ricardian equivalence hypothesis.

This study consists of five sections. The first section is the introduction to the study. In the second section, the relationship between budget deficits and current account deficits is presented within a conceptual framework. In the third section, the econometric method, which provides the relationship in question, is given. In the fourth section, analysis is carried out and the findings acquired are presented. The fifth and final section is the conclusion in which the findings acquired are assessed.

## **2. Conceptual Framework**

In this section, the basic hypotheses that describes the twin deficits hypothesis, the mechanism via which public deficits affect trade deficit is discussed. According to the Keynesian-income spending approach, open budget policies that occur as a result of a decrease in taxes or an increase in public expenditures cause an increase in the national income. The increase in the national income enhances the import sector and this condition results in the increase of current account deficits. The Feldstein chain, on the other hand is explained within the framework of the relation of exchange, hot money and interest. According to this thesis, if the flexible exchange rate policy and perfect capital mobility are in question, public sector deficits that occur as a result of the increase of public activity cause a decrease in national savings. In order to recover the internal savings deficit, the interest rate is increased and external possessions are drawn into the country. Together with the external possessions, national assets are increasingly overvalued and this results in a deterioration of net export. In other words, public sector deficit causes the increase in the local interest rate and enables the capital inflow into the country. Capital inflow, on the other hand, leads to the appreciation of the national currency. This situation causes the growth of current account deficit (Feldstein, 1992)

Another approach that explains the relation between the balance of budget and current account deficits is the Ricardo equivalence hypothesis. According to the hypothesis in question, there is no causal relationship between budget deficits and current account deficits. In cases where the budget deficit is met by a loan, taxes are increased in order to facilitate the debt in question in the future. Economically astute individuals direct the increase in their disposable incomes towards possession rather than towards consumption, together with the reduction in taxes (Barro, 1989:38–39). Accordingly, budget deficits are not effective when it comes to current account deficits, since increased income due to the expansionary fiscal policy is not channeled into consumption.



The operation mechanism of the conventional approach is determined by means of a basic national accounting identity. In this context, the identity of a national income could be written as follows.

$$Y = C + I + G + NX \quad (1)$$

In (1)-(5), TA denotes the taxes, TR denotes the transfer expenditures, I denotes the investment expenditures of the private and public sectors and NX denotes the net export. The relationship between national revenue and disposable income is obtained through deducting taxes (TA) from the national income and adding transfers (TR). Disposable income ( $YD=Y+TR-TA$ ) is subject to consumption or saving; disposable revenue consumption plus savings.  $YD=C+S$ . Approaching the two latter expressions together, the following equation is obtained.

$$C + S \equiv YD \equiv Y + TR - TA \quad (2)$$

The equation (2) could be expressed as follows as the alternative.

$$C \equiv YD - S \equiv Y + TR - TA - S \quad (3)$$

If equation (3) is put in equation (1), equation (4) is obtained.

$$Y \equiv (Y + TR - TA - S) + I + G + NX \quad (4)$$

If equation (4) is arranged, the following equation which gives the relation between public sector deficit and current account deficit is acquired.

$$S - I \equiv (G + TR - TA) + NX \quad (5)$$

The identity, which is expressed with equation (5), displays the basic interaction mechanism between public sector deficits and current account deficits. If the government spends more than its income, it is supposed to take on debt for this spread from either the private sector or from other countries. Using external possessions, current account deficits enable the country to spend more than its income. If the private sector does not have possession surplus, the budget deficit, which is expressed in the first term on the right side of equation (5), could be met by a current deficit. Although the public sector also acquires debts in the private sector, this generally is not sufficient to meet public deficits and the balance of current accounts always has a deficit (Yıldırım et al, 2007:423).

### 3. Econometric Method

On the point of depicting the variable of budget deficits (BD) and the variable of current accounts deficits (CA), the causality relation between the variables BD and CA is explained below. It is determined through using the causality relation between two or more variables, the Engle-Granger causality test, the Vector Autoregressive Model (VAR) and the Vector Error Correction Model (VECM). The causality relation between two variables is established by using the Engle-Granger Causality test if all the variables are stable I (0) (Enders 2004). Variables BD and CA being I (0), the causality relation between them is expressed by the equations below:

$$BD_t = \beta_{10} + \sum_{i=1}^{N_{11}} \beta_{11} BD_{t-i} + \sum_{j=1}^{N_{12}} \beta_{12} CA_{t-j} + u_{1t} \quad (6)$$

$$CA_t = \beta_{20} + \sum_{i=1}^{N_{21}} \beta_{21} BD_{t-i} + \sum_{j=1}^{N_{22}} \beta_{12} CA_{t-j} + u_{2t} \quad (7)$$

In the equation (6) and (7),  $\beta_{10}$  and  $\beta_{20}$  is constant parameters. In the equations, error terms  $u_{1t}$  and  $u_{2t}$  is the white noise process with the zero mean and the fixed variance.  $N_{11}$ ,  $N_{12}$ ,  $N_{21}$  and  $N_{22}$  show the optimal lag lengths. The following hypotheses are used for the equation (6):

$$\begin{aligned} H_0 : \beta_{12j} &= 0 & j=1 \dots N_{12} \\ H_1 : \beta_{12j} &\neq 0 & \text{at least for a single } j \end{aligned}$$

If  $H_0$  hypothesis is denied for at least a single  $j$ , then the variable CA is the Granger cause of the variable BD. On the other hand, the following hypotheses are set for equation (7):

$$\begin{aligned} H_0 : \beta_{21i} &= 0 & i=1 \dots N_{21} \\ H_1 : \beta_{21i} &\neq 0 & \text{at least for a single } i \end{aligned}$$

If the basic  $H_0$  hypothesis is denied for at least one  $i$ , then the variable CA is the Granger cause of the variable BD. If the basic hypothesis of  $H_0 : \beta_{12j} = 0$  and  $H_0 : \beta_{21i} = 0$  are denied respectively for equation (6) and (7), a bi-directional causality relation is in question between the variables CA and BD.

If the series of CA and BD are non-stationary and there is no co integration relationship among them, in this case, the causality relation between the variables CA and BD is estimated with the VAR model. The VAR model for the variables CA and BD is depicted as in the equations (8) and (9) below:

$$\Delta BD_t = \mu_{10} + \sum_{i=1}^{N_{11}} \mu_{11i} \Delta BD_{t-i} + \sum_{j=1}^{N_{12}} \mu_{12j} \Delta CA_{t-j} + u_{1t} \quad (8)$$

$$\begin{aligned} H_0 : \mu_{12j} &= 0 & j=1 \dots N_{12} \\ H_1 : \mu_{12j} &\neq 0 & \text{at least for a single } j \end{aligned}$$

If the  $H_0$  hypothesis is denied for at least one  $j$ , then there is a causality relation from the variable CA through variable BD.

$$\Delta CA_t = \mu_{20} + \sum_{i=1}^{N_{21}} \mu_{21i} \Delta BD_{t-i} + \sum_{j=1}^{N_{22}} \mu_{22j} \Delta CA_{t-j} + u_{2t} \quad (9)$$

On the other hand, the following hypotheses are set for the equation (9):

$$\begin{aligned} H_0 : \mu_{21i} &= 0 & i=1 \dots N_{21} \\ H_1 : \mu_{21i} &\neq 0 & \text{at least for a single } i \end{aligned}$$

If the  $H_0$  hypothesis is denied for at least one  $i$ , then there is a causality relation from the variable CA through the variable BD.

If there is a long-term co integration relationship between the variables of CA and BD, although they are not stationary, in this case, the convenient estimation method to determine the causality relation between the variables in question is the Vector Error Correction (VEC) Model (Engle-Granger, 1987) because although co integration gives at least a one-directional causality relationship, it does not show the direction of causality. The Vector error correction model is expressed with the equations (10) and (11), below:

$$\Delta BD_t = \lambda_{10} + \sum_{i=1}^{N_{11}} \lambda_{11i} \Delta BD_{t-i} + \sum_{j=1}^{N_{12}} \lambda_{12j} \Delta CA_{t-j} + \lambda_{13} \varepsilon_{t-1} + u_{1t} \quad (10)$$

$$\Delta CA_t = \lambda_{20} + \sum_{i=1}^{N_{21}} \lambda_{21i} \Delta BD_{t-i} + \sum_{j=1}^{N_{22}} \lambda_{22j} \Delta CA_{t-j} + \lambda_{23} \varepsilon_{t-1} + u_{2t} \quad (11)$$

In the equations (10) and (11)  $\Delta$  means the difference,  $N$  means the lag length,  $\lambda$  means the estimated parameters,  $u_{1t}$  and  $u_{2t}$  means the error terms without autocorrelation and the  $\varepsilon_{t-1}$  means the error correction terms that are obtained from the following long term co-integration relationship between the  $BD_t$  and  $CA_t$ , which is specified for the equity (12) below.

$$BD_t = \alpha_0 + \alpha_1 CA_t + \varepsilon_t \quad (12)$$

$\alpha_0$  is the long term parameters in the equity (12) and  $\varepsilon_t$  is the long term error term. Both the delayed values of  $BD_t$  and  $CA_t$  variables and the instabilities ( $\varepsilon_t$ ) of the previous terms cause the change in the dependent variable in the each equation of the equality (10) and equality (11). The existence of short and long term causality could be tested through the Vector Error Correction Model. If parameters ( $\lambda_{12}$ ) which are estimated by the lagged values of the variable CA in the equation (10) and parameters ( $\lambda_{21}$ ) which are estimated by the lagged values of the variable BD in equation (11) are statistically meaningful according to F(Wald) test, then there is a causality relationship from the variable CA through the variable BD for equation (10). Similarly, there is a causality relationship from the variable BD through the variable CA for the equation (11). The existence of the long-term causality relationship between the variables BD and CA, on the other hand, is determined according to the parameters of the error correction term. The error correction parameter is ( $\lambda_{13}$ ) for equation (10) and ( $\lambda_{23}$ ) for equation (11). And these parameters are tested whether they are meaningful for the t-test or not. If ( $\lambda_{12}$ )s and ( $\lambda_{13}$ ) are meaningful together for equation (10) as a result of the F-Test, then there is a strong relationship from the variable CA through the variable BD. Similarly, if ( $\lambda_{21}$ )s and ( $\lambda_{23}$ ) are meaningful together for equation (11) as a result of the F-Test, then there is a strong relationship from the variable BD through the variable CA

## 5. Analysis and Findings

In this section, an attempt is made to determine the relationship between budget deficits and current account deficits. In the study, the period of 1980-2009 is analyzed by annual data. The period in question is the period during which an outward-growth model was applied to the Turkish economy together with the

structural change and transformation program of 1980. While BD describes the ratio of public expenditures to public income, CA defines the ratio of current account expenditures to current account incomes. All the variables are expressed in logarithm. The data sources are Turkish Statistical Institute (TÜİK) and State Planning Organization. The budget revenue and expenditure data is in thousand Turkish liras and the current account data is in millions of US dollars, converted into Turkish liras using the nominal exchange rate.

**Table 1. ADF (Augmented Dickey- Fuller ) Test Results**

Variable	ADF Test Statistics	Critical Values (%5)	(C; T; L)	Prob.
<i>BD</i>	-1.954885	-2.971853	C;-; 0	0.3039
<i>CA</i>	0.292950	-1.953858	-;-;1	0.7633
$\Delta BD$	-6.954967	-1.953858	-;-; 0	0.0000
$\Delta CA$	-6.205428	-1.954414	-;-;1	0.0000

(C; T;L) denotes, respectively, constant, trend, lag

Summary statistics of the unit-root and the co-integration tests related to financial deficit variable BD and external deficit variable CA, which are used in the study, are presented in Table 1 and Table 2. Although there is non stationary in the level values of variables BD and CA acquired from the budget series and the current account series, it shows that they become stable in their first difference. In this case, there might be a long-term balance relationship between these two series. In order to determine whether there was a long-term balance relation or not, the co-integration test was applied.

**Table 2. The Johansen Co-integration Rank Test**

Variables	$H_0$	$H_1$	$\lambda_{trace}$	Critical Value (%5)	Prob
<i>BD CA</i>	$r = 0$	$r > 0$	8.2998	12.3209	0.2144

From Table 2, it is understood that there is no co integration relationship between these two variables. The causality relationship between the non-stationary variables, which have no co-integration relationship between themselves at the same time, is studied with the help of the VAR Granger causality relationship. A summary of the statistics related to the test in question are given in the upper section of Table 3.

**Table 3. VAR Granger Causality and Regression Analysis**

Direction of Causality	Chi-sq (d.f.)	P value	Result	
$BD \rightarrow CA$	6.108961 (2)	0.0471	Acceptance	
$CA \rightarrow BD$	0.614043 (2)	0.7356	Rejection	
<b>Model: <math>CA_t = \hat{\alpha}_0 + \hat{\alpha}_1 BD_t + \hat{u}_t</math></b>				
Parameter	Coefficient	Std. Error	t-statistic	Prob.
$\hat{\alpha}_1$	0.284136	0.121301	2.342390	0.0265

On the other hand, to determine the relationship between the budget deficit and current account deficit, the variables have been subjected to regression on first differences. The results obtained are given in the sub-section of Table 3. Regression analysis, also, supports the results of causality analysis.

**Table 4. Lags Under Different Criteria For the Bivariate VAR Model**

Lag	Log L	AIC	SIC
1	74.49567	-4.528685	-4.052892
2	74.40159	-4.723839	-4.440952
3	72.38910	-4.325119	-3.653203
4	69.92336	-3.994105	-3.123115

To determine the degree of the length of the delay of the VAR model, the AIC and BIC criteria has been applied. The results are presented in Table 4. Both the Schwarz (SIC) and Akaike information criterion (AIC) suggest the two delays. The test results have been obtained according to the 5% confidence level.

## 6. Conclusion

The explanation in the Literature regarding the hypothesis of twin deficits was mainly attempted through the Keynesian approach, which accepts that there is a causality relationship between budget deficits through current account deficits- the Feldstein chain and Ricardian equivalence hypothesis; however, no relationship whatsoever between budget deficits and current deficits can be assumed. In this study the hypothesis of twin deficits is tested in relation to Turkey. High foreign trade deficits have been experienced in Turkey since 1980, during which an outward growth model was adopted. The increasing foreign trade deficits brought about the economic problems that lead to the two big financial crises of 1994 and 2001. As a result of these crises, high devaluations were executed. The deficits in question still continue to be a matter of debate.

The analysis concentrates on the period from 1980 when the growth strategy of today, directed at import substitution, was first implemented. Together with the structural changes and transformation decisions of 24th January 1980 in the Turkish economy, a growth model directed at export was adopted. Thus, a free market economy was assumed along with its regulations and liberation for foreign trade. During the period in question, the public sector share within economy decreased as of the 1990s. Likewise, obstacles in front of capital movements were removed. Since the 1980s, foreign trade deficits began to increase along with economic growth. To determine the role of the inadequacy of domestic savings in the increasing foreign trade deficits, regression and causality analysis is undertaken. The results of the analysis lend support to the twin deficit hypothesis. Consequently, in the Turkish economy, especially after the 1990s, external deficits were financed by the input of hot money based on high interest-low exchange rate. It has contributed to Turkey's economic growth by stimulating imports, import-dependent economic growth and current account deficit financing, based on the entry of hot money, has the potential to create long-term problems. For long-term sustainable economic growth, export sectors which have the potential for global competition must be supported. On the other hand, it is necessary to reduce Turkey's dependency on imports for its economic growth. In the short-term, external deficits to be financed by long-term financing methods could enhance the Turkish economy's resilience to any external crisis.

## References

- AKBOSTANCI, E. & TUNÇ, G.İ. (2002). Turkish twin deficits: an error correction model of trade balance. *ERC Working Papers in Economics*, No: 01/06.

- BACHMAN, D.D. (1992). Why is the US current account deficit so large? evidence from vector autoregressions. *Southern Economic Journal*, 59(2), 232-240.
- BARRO, R.J. (1989). The Ricardian approach to budget deficits. *Journal of Economic Perspectives*, 3 (2), 37-54.
- DARRAT, A.F. (1988). Have large budget deficits caused rising trade deficits. *Southern Economic Journal*, 54 (4), 879-887.
- ENDERS, W. (2004). *Applied econometric time series, (Wiley series in probability and statistics)*, 2<sup>nd</sup> ed., New Jersey.
- ENGLE, R.F., GRANGER, W.J. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation and testing. *Econometrica*, 55(2), 251-176.
- FELDSTEIN, M. (1992). The Budget deficit and trade deficit aren't really twins. *NBER working paper*, No:3966.
- KHALID, A.M., GUAN, T.W. (1999). Causality tests of budget and current account deficits: cross- country comparisons. *Empirical Economics*, 24 (3), 389-402.
- PAHLAVANI, M., SALEH, A.S. (2009). Budget account deficits in the philippines: a causal relationship?. *American Journal of Applied Sciences*, 6 (8), 1515-150.
- VAMVOUKAS, G.A. (1999). The twin deficit phenomenon: evidence from Greece. *Applied Economics*, 31 (9), 1093-1100.
- YILDIRIM, K., KARAMAN, D., TAŞDEMİR, M.(2008), *Makroekonomi.8. bs.*, Ankara: Seçkin.
- WALTER, E., LEE, B.S. (1990). Current account and budget deficits twins or distant cousins?. *The Review of Economics and Statistics*, 72 (3), 373-381.
- ZIETZ, J., PEMBERTON, D.K. (1990). The budget deficits and trade deficits: a simultaneous equation model. *Southern Economic Journal*, 57 (1), 23-34.

## ÖRGÜT KÜLTÜRÜNÜN ROL ÖTESİ OLUMLU DAVRANIŞLARA OLAN ETKİSİ: ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞIN ARACI DEĞİŞKEN ROLÜ\*

### THE EFFECT OF ORGANIZATIONAL CULTURE ON POSITIVE EXTRA- ROLE BEHAVIORS: THE MEDIATOR ROLE OF ORGANIZATIONAL COMMITMENT

Fatih ÇETİN<sup>(1)</sup>, Harun ŞEŞEN<sup>(2)</sup>, H. Nejat BASIM<sup>(3)</sup>

<sup>(1)</sup>Kara Kuvvetleri Komutanlığı, <sup>(2)</sup>Kara Harp Okulu Dekanlığı, İşletme Bölümü, <sup>(3)</sup>Başkent  
Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

<sup>(1)</sup>fatih\_cetin@ymail.com, <sup>(2)</sup>hsesen@kho.edu.tr, <sup>(3)</sup>nbasim@baskent.edu.tr

**ÖZET:** Örgütlerde çalışanların sergiledikleri davranış örneklerinden birisi rol ötesi olumlu davranışlardır. Mevcut çalışmada bu davranışlardan vatandaşlık davranışlarına odaklanılarak, bu davranışlara etkisi olan ortamsal ve tutumsal faktörlerin doğrudan ve dolaylı etkilerinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda özel bir bankanın 384 çalışanından Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Ölçeği, Örgüt Kültürü Ölçeği ve Örgütsel Bağlılık Ölçeği'nin yer aldığı bir anket formuyla elde edilen veriler yapısal eşitlik modellemesi tekniğiyle değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, çalışanların rol ötesi olumlu davranışlarından vicdanlılık ve nezaket davranışlarında klan ve gelişme eğiliminin, centilmenlik ve sivil erdem davranışlarında ise yalnızca gelişme eğiliminin etkileri olduğunu göstermiştir. Ayrıca tüm bu süreçlerde örgütsel bağlılığın kısmi bir aracılık rolünün olduğu ortaya çıkarılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Örgütsel Vatandaşlık Davranışları; Örgütsel Bağlılık; Örgüt Kültürü; Yapısal Eşitlik Modellemesi

**ABSTRACT:** One of the examples of behavioral patterns of employees is positive extra role behaviors. The purpose of this study is to determine the direct and indirect effects of contextual and attitudinal factors by focusing on organizational citizenship, which is one of those behaviors. The data which were collected from 384 employees of a private bank by using a survey form including Organizational Citizenship Behaviors Scale, Organizational Culture Scale and Organizational Commitment Scale were analyzed with structural equation modeling technique. The findings of this study indicate that the clan and development tendencies predict conscientiousness and courtesy, and the development tendency predicts sportsmanship and civic virtue behaviors of the employees' extra role behaviors. Moreover organizational commitment has a partial mediator role in all these processes.

**Keywords:** Organizational Citizenship Behaviors; Organizational Culture; Organizational Commitment; Structural Equation Modeling

**JEL Classifications:** M10; M12

### 1.Giriş

Günümüz örgütlerinde insan sermayesine verilen önemin artmasına paralel olarak örgütsel bağlamdaki çalışan davranışları konusunda yapılan çalışmalarda da bir artış yaşanmaktadır. Bu akımın altında yatan nedenlerin başında çalışanların örgüte karşı

\* Bu çalışmanın genişletilmiş özeti 10. Ulusal İşletmecilik Kongresi'nde sunulmuştur.

sergiledikleri davranışların, öncelikle örgütsel verimlilik ve performans ile yakın ilişki içinde olması yatmaktadır. Diğer yandan, çalışanların çeşitli davranışları sonucunda; birbirleriyle olan ilişkilerinde ortaya çıkan uyumsuzluk, örgüt çalışanlarının moralinin bozulması, örgütün verimlilik ve etkililiğinin azalması, örgütte mantık dışı ve irrasyonel faaliyetlerin olması, liderliğin ve örgütün zarar görme potansiyelinin artması ve sonuçta da örgütsel işlevselliğin azalması gibi birçok olumsuz durum, örgütsel yapıda ve işleyişte kalıtsal bir aksaklığı da beraberinde getirebilmektedir (Kesken ve İlic, 2008). Bu açıdan kişilerin veya grupların tutum ve davranış biçimleri örgütsel bağlamda giderek önem kazanmaya başlamıştır.

Örgüt çalışanlarının birçok amaç ve düşünceyle farklı davranış biçimleri sergiledikleri görülmektedir. Yapılan bir çalışmada bu tür davranışlar beş farklı biçimde ortaya çıkmaktadır (Tablo 1). Bunlardan örgüte yönelik davranışlar incelendiğinde; bu tür davranışların bir kısmı çalışanların yaptıkları işlerle ilgili olarak rol davranışları biçiminde kendini gösterirken; diğerleri rol ötesi davranışlar olarak ortaya çıkmaktadır (Podsakoff ve MacKenzie, 1997). Bunlardan rol davranışları, örgütlerde üst yönetim tarafından belirlenen ve örgütsel sistemin temelini oluşturan, örgütün sistemleri, politikaları, kuralları ve etkin üretim teknikleriyle ilişkili olarak, verilen görevler çerçevesinde olması gereken ya da yapılması gereken davranışlardır (Organ, 1988). Diğer yandan rol ötesi davranışlar ise, çalışanların kendi isteklerine bağlı olarak sergiledikleri ve örgüte veya diğer çalışanlara çeşitli açılardan olumlu veya olumsuz etkileri bulunan davranışlardan oluşmaktadır.

**Tablo 1. Çalışanların Davranış Tipolojileri**

	Örgüte yönelik	Müşteriye yönelik
<b>Rol Davranışları</b>	İşe yönelik davranışlar	Satışa/Hizmete yönelik davranışlar
<b>Rol ötesi davranışlar</b>	Örgütsel vatandaşlık davranışları Zarar verici davranışlar	Müşteriye yönelik davranışlar

**Kaynak:** (Podsakoff ve MacKenzie, 1997)

Örgüte yönelik rol ötesi davranışlar, zarar verici davranışlar (üretim karşıtı veya vatandaşlık karşıtı davranışlar) ve vatandaşlık davranışları olmak üzere iki boyutta ele alınmaktadır (Podsakoff ve MacKenzie, 1997). Zarar verici davranışlar, yönetsel otoriteye karşı gelme ve direnme, örgütten öç veya intikam alma ve işten uzak durma davranışları biçiminde olumsuz ve yıkıcı davranış biçimlerini içermektedir (Fisher ve Locke, 1992; O'Brien ve Allen, 2008; Vural ve Özdevecioğlu, 2009). Bunun yanında örgütsel vatandaşlık davranışları, örgütsel amaç ve misyonu destekleme, örgüt çıkarlarını şahsi çıkarların üstünde tutma, örgüte yenilikler kazandırma gibi örgüte yönelik çeşitli olumlu ve yapıcı davranış biçimlerini içinde barındırmaktadır (Organ, 1988; Borman ve Motowidlo, 1993; Bolino vd., 2010; Mackenzie vd., 2011).

Bu bağlamda vatandaşlık davranışları, rol ötesi olumlu davranışlar olarak, örgütsel başarının elde edilmesi ve özellikle grup performansının artmasında ve görev yeterliliğinin desteklenmesinde, örgütün sosyal ve psikolojik iş çevresine katkıda bulunan kritik davranışlardır (Avey vd., 2009). Bu davranışların sergilenmesine etki eden kişisel, ortamsal, tutumsal, ilişkisel veya kültürel faktörlerin bilinmesi; günümüz iş çevresinde ihtiyaç duyulan bireysel ve grup performansının artırılması yanında, örgütsel işlev bozukluklarının azaltılması süreçlerine de katkılar sağlayabilecektir. Bu amaçla çalışmada öncelikle vatandaşlık davranışlarının neler olduğu ortaya konmuş, daha sonra ise bu davranışların oluşmasında rolü olduğu değerlendirilen örgüt kültürü



ile örgütsel bağlılık değişkenlerinin etkileri irdelenmiştir. Tüm bu ilişkiler çerçevesinde yapılan uygulamalı bir araştırmayla, vatandaşlık davranışlarının sergilenmesinde rolü olan ortamsal ve tutumsal faktörlerin doğrudan ve dolaylı etkilerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Yazında her ne kadar örgüt kültürü (Van Dyne vd., 1994; Podsakoff vd., 2000; Somech ve Drach-Zahavy, 2004; Özdevecioğlu ve Erdem, 2009) veya bağlılık (Scholl, 1981; Weiner, 1982; Angle ve Perry, 1981; Turnipseed ve Murkison, 2000; Feather ve Rauter, 2004; Jo ve Joo, 2011) ile vatandaşlık davranışları arasındaki ilişkiler araştırılmış olmasına rağmen her ikisini birlikte ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu açıdan ortamsal ve tutumsal faktörlerin doğrudan ve dolaylı olarak örgütsel vatandaşlık davranışlarına olan etkilerini birlikte ele alan bir çalışmaya odaklanılması, bu çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

### 1.1. Örgütsel Vatandaşlık Davranışları

Örgütsel vatandaşlık davranışları kavramı ilk olarak Smith ve arkadaşları (1983) tarafından kullanılmış olup; “örgüt çalışanlarının diğer kişilere yardım etme veya örgütü destekleme gibi biçimsel rollerinin ötesine geçen isteğe bağlı davranışlar” olarak tanımlanmaktadır. Organ (1988) ise bu davranışları, ödül ve terfi süreçlerinde değerlendirilmeye alınmayan rol ötesi davranışlar biçiminde görmektedir.

Bu davranışlar araştırmacılar tarafından, özellikle performans, rol davranışları veya kişiler arası ilişkiler odaklı bakış açılarının bir sonucu olarak farklı biçimlerde adlandırılmaktadır. Bu tür davranışlar çalışmalarda; ‘örgütsel vatandaşlık davranışları’ veya ‘iyi asker sendromu’ (Organ, 1988; Organ ve Ryan, 1995), ‘iş ortamındaki olumlu sosyal davranışlar’ (George, 1991), ‘örgütsel doğaçlama’ (George ve Brief, 1992) ‘ekstra-rol davranışları’ (Van Dyne ve Lepine, 1998), ‘bağlamsal performans’ (Motowidlo ve Van Scotter, 1994) gibi çeşitli biçimlerle adlandırılmaktadır.

Bu çalışmada bu tür davranışlar, Organ (1988)’in çalışmasındaki bakış açısına paralel olarak; var olan rol beklentilerinin ötesinde, örgütün işleyişine olumlu yönde katkıda bulunan veya olması niyetiyle ortaya konan, bir bütün olarak kişilere veya örgüte karşı sergilenen isteğe bağlı olarak ortaya çıkan bireysel davranışlar olarak tanımlanmaktadır. Bu davranışların neler olduğuna yönelik yapılan birçok araştırma olmasına rağmen, Organ (1988)’in yapmış olduğu beş faktörlü boyutlandırmanın psikometrik özelliklerinin güçlü olması ve vatandaşlık davranışları yapısını geniş bir çerçevede ele alarak açıklaması (Podsakoff vd., 2000; Şeşen vd., 2011) gerekçeleriyle bu çalışmanın araştırma bölümü için anılan boyutlandırma benimsenmiştir. Bu yapı vicdanlılık, diğerkâmlık, nezaket, centilmenlik ve sivil erdem davranışlarını içermektedir.

İşe gönüllü olarak katılma ve rol davranışlarının ötesinde açık bir çaba gösterme davranışlarını içeren vicdanlılık; çalışanların örgütün işleyişlerinin yürütülmesinde disiplinli olmaları, kural ve yönetmelikleri içtenlikle uygulamaları, detaylara azami dikkat etmeleri ve yaptıkları işi içlerinden gelerek ve özümseyerek yapmaları gibi davranışlarla açıklanmaktadır (Organ, 1988; Barksdale ve Werner, 2001). Genel olarak diğerlerinin ihtiyaçlarını anlamakla ilişkilendirilen diğerkâmlık (Becker ve Vance, 1993), kişinin sosyal çevresine yönelik duyarlılığına işaret ederek, diğer çalışanlara gönüllü olarak yardım etme davranışları biçiminde ortaya çıkmaktadır (Glomb vd., 2011). Diğer kişilere karşı düşünceli olmaya yönelik davranışları içeren nezaket ise, bir problemin oluşmasını önlemek için birisine yardım etmek veya bir problemin azaltılmasına yönelik adımlar atmak gibi davranış biçimlerinden oluşmaktadır (Organ, 1988; Deluga, 1995).

Örgütsel mutluluğun ve olumlu örgüt ikliminin yaratılmasında önemli rol oynayan centilmenlik davranışı, örgüt içinde neyin yanlış olduğundan daha çok neyin doğru olduğuna odaklanan davranışlardır (Podsakoff vd., 2000). Organ (1988) centilmenlik davranışını “kişinin kaçınılmaz bir rahatsızlıkla ve bir faaliyeti icra ederken suistimale karşılaştığında şikâyet etmeme isteği” olarak açıklamıştır. Son olarak sivil erdem davranışları, çalışanların örgüt politikalarına katıldıkları ve çeşitli konularda örgüte fayda sağladıkları yardım etme davranışlarını içermektedir. Bu davranışlardan bazıları, örgüt imajının desteklenmesi, örgüt ününün sağlamaştırılması ve örgüt topluluğunun profili yönünde davranma gibi davranışlardır (Thompson ve Werner, 1997).

Örgüt çalışanlarının bu davranışları sergilemesi, örgütsel bağlamda kişisel, ortamsal, ilişkisel, kültürel veya tutumsal birçok faktöre bağlı olarak farklılaşmakla birlikte, mevcut çalışmada bu faktörlerden ortamsal bir değişken olan örgüt kültürü ve tutumsal bir değişken olan örgütsel bağlılık faktörlerinin etkilerine odaklanılmıştır.

## 1.2. Örgüt Kültürü

Örgüt kültürü, Schein (1992) tarafından, içsel bütünleşme ve dışsal uyum sürecinde karşılaşılan problemleri çözmek amacıyla, örgüt üyeleri tarafından öğrenilmiş ve geçerliliği kanıtlanmış paylaşılmış temel varsayımlar olarak tanımlanmaktadır. Sabuncuoğlu ve Tüz (1998) örgüt kültürünü, örgütü karakterize eden gelenekselleşmiş, düşünme, hissetme ve tepki verme yollarının kurgusu olarak; Daft (2003) ise, örgüt üyelerinin paylaştıkları anahtar değerler, standartlar, normlar, inançlar ve anlayışlar topluluğu biçiminde tanımlanmaktadır.

Genel olarak örgüt çalışanları tarafından paylaşılan normlar, değerler, inançlar ve anlayışlar topluluğu olarak görülebilen örgüt kültürünün hangi kültürel boyutlardan oluştuğuna yönelik yapılan ulusal çalışmaların başında Danışman ve Özgen (2003)'in çalışması gelmektedir. Yapılan bu çalışmada, uluslararası yazında farklı çalışmalarda ele alınan kültürel boyutlar bütünleştirilmeye çalışılmıştır. Böylelikle örgüt kültürünün boyutlandırılmasında dokuz farklı eğilimin olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bu boyutlar, kuralcılık eğilimi, hiyerarşi eğilimi, sonuç eğilimi, klan eğilimi, destekleyicilik eğilimi, takım eğilimi, gelişme eğilimi, rasyonellik (profesyonelizm) eğilimi ve açıklık eğilimi olarak ifade edilmektedir.

Kuralcılık eğilimi, genel olarak örgütte kurallara ve kurallara uymaya ağırlık vermenin derecesini ifade etmektedir. Hiyerarşi eğilimi, örgütte hiyerarşiye, otoriteye, emir-komuta zincirine, rol ve pozisyonlara önem verme derecesini göstermektedir. Sonuç eğilimi çeşitli örgütsel sonuçların önemsenme derecesini ortaya koymaktadır. Klan eğilimi örgüt üyelerini aile üyeleri gibi görme, onların özel sorunlarıyla ilgilenme derecesine işaret etmektedir. Destekleyicilik eğilimi, genel olarak görevlerin tam olarak yapılmasına mı, yoksa belirli oranda inisiyatif kullanımına izin verilmesine mi önem verildiğinin göstergesi olmaktadır. Takım eğilimi, takım çalışması ve bireysel sorumluluklar ile bireysel ve ortaklaşa karar verme arasındaki eğilimleri göstermektedir. Gelişme eğilimi, gelişme ve yenilikler ile durağanlık ve istikrar arasındaki eğilimlerin önemsenme derecesini belirtmektedir. Rasyonellik eğilimi rasyonel problem çözümünün, yetkinliğin, performans dayalı yükselmenin ve açık rol tanımlamalarının önemsenme derecesine işaret etmektedir. Son olarak açıklık eğilimi ise, anlaşmazlık ve çatışmalarda sorunların açıkça tartışılabilme derecesini ifade etmektedir.

Geniş bir yazın taraması sonucunda farklı örgüt kültürü boyutlarının birleştirilmesi ve yerel kültüre uyarlanmış olması nedeniyle, Danışman ve Özgen (2003)'in örgüt kültürü boyutlandırması, bu konuda yapılacak ulusal araştırmalar için başarılı bir çerçeve sunmaktadır. Bu bakımdan çalışmamızın uygulama bölümü için anılan boyutlandırma benimsenmiş ve vatandaşlık davranışlarına etki eden örgüt kültürü faktörünün bu boyutlar çerçevesinde değerlendirilmesi düşünülmüştür.

### 1.3. Örgütsel Bağlılık

Örgütsel bağlılık, çalışanlar ile örgüt arasındaki uyumun bir göstergesi olarak, örgütün hedeflerine ulaşması ve başarılı olabilmesi için kişilerin bu yönde gösterdikleri istek ve çabalardan oluşan duygusal bir tutum olarak görülmektedir (Steers, 1981:327). Sheldon (1971:143) örgütsel bağlılığı, çalışanların kimliklerini örgütle özdeşleştirdikleri ve örgüte yönelik tutum ve yönelişler olarak tanımlamaktadır. Becker (1960) ise farklı bir bakış açısıyla, çalışanların örgüte yaptıkları yatırımlar sonucu gelişen ve çalışılan süre içinde sarf edilen emek, süre, çaba, edinilen statü ve para gibi değerleri örgütten ayrıldığı zaman kaybedebileceği ve tüm yaptıklarının boşa gideceği korkusu sonucunda geliştirdikleri bir bağlılık davranışı olarak ifade etmektedir.

Diğer yandan Mowday ve arkadaşları (1979) çalışanların örgütün değerlerini ve hedeflerini benimsedikleri oranda, örgüte karşı duygusal bir bağlılık duyacaklarını öne sürmektedir. Meyer ve Allen (1984) örgütsel bağlılığı, duygusal ve devamlılık bağlılığı olarak ikiye ayırmaktadır. Daha sonra yaptıkları bir çalışmada ise, Weiner (1982)'in öne sürdüğü normatif bağlılık kavramını da değerlendirerek, örgütsel bağlılığı duygusal, devamlılık ve normatif bağlılık olmak üzere üç boyutta ele almışlardır (Meyer ve Allen, 1991).

Örgütsel bağlılık, kişilerin çeşitli durumsal, ortamsal veya kişisel özelliklerine bağlı olarak gelişen duygularının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Meydan vd., 2011). Bu anlayışla tutumsal bir özellik taşıyan örgütsel bağlılık, çalışanların örgüte karşı veya diğer kişilere karşı sergiledikleri davranışların açıklayıcı mekanizmalarından birisi olabilecektir. Bu bakımdan vatandaşlık davranışlarının açıklanmasında örgütsel bağlılığın çeşitli etkileri bulunduğu değerlendirilmektedir. Mevcut çalışmada örgütsel bağlılık değişkeni ise, çalışanların örgüte karşı takındıkları genel bağlılık tutumları olarak ele alınmış ve tek faktörde değerlendirilmesi öngörülmüştür.

### 1.4. Örgütsel Vatandaşlık Davranışları, Örgüt Kültürü ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi

Vatandaşlık davranışları konusunda yapılan bazı çalışmalarda; kişilik özelliklerinin, işe yönelik çeşitli tepkilerin ve iş ortamı niteliklerinin bu davranışlara yön verdiği ifade edilmektedir (Van Dyne vd., 1994; Somech ve Drach-Zahavy, 2004; Özdevecioğlu ve Erdem, 2009). Diğer yandan Podsakoff ve arkadaşları (2000) örgütsel vatandaşlık davranışlarının açıklayıcıları için görev özellikleri, örgütsel özellikler ve liderlik davranışları olmak üzere üç bağlamsal kategori öne sürmektedir. Kişilerin davranışlarının açıklanmasında içinde bulunulan çevrenin de etkilerinin dikkate alınması gerektiği düşüncesinden (Lewin, 1951) hareketle, vatandaşlık davranışlarının daha iyi anlaşılması için, bu davranışların sergilendiği örgüt, departman veya iş grubu ve benzeri bağlamlarla birlikte değerlendirilmesi gerektiği varsayımı ön plana çıkmaktadır (Eisenberg ve Fabes, 1988; George, 1990). Bu savı destekler nitelikte daha az derecede biçimselleşmiş örgütlerin, vatandaşlık

davranışlarının sergilenmesi için çalışanları cesaretlendiren uyumlu bir grup atmosferi yarattığı; buna karşın bürokratik yapılı örgütlerde ise vatandaşlık davranışlarının engellendiği ve çalışanlar arasında bir yabancılaşma ortamının oluştuğu belirlenmiştir (Podsakoff ve McKenzie, 1995) . Bu bakımdan vatandaşlık davranışlarının sergilenmesinde özellikle ortamsal ve çevresel faktörlerin rol oynadığı açıkça görülmektedir.

Diğer bir faktör ise, örgütsel ortama karşı bir memnuniyet duygusunun sonucu olarak karşımıza çıkan örgütsel bağlılık duygusudur. Vatandaşlık davranışları ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiler incelendiğinde, Scholl (1981) ve Weiner (1982)'in yapmış oldukları çalışmalar ön plana çıkmaktadır. Scholl (1981) performans açısından örgütsel ödüller konusunda herhangi bir beklentinin olmadığı durumlarda, vatandaşlık davranışlarının belirleyicilerinden birisinin bağlılık olduğunu, benzer biçimde Weiner (1982) ise, herhangi bir ceza veya pekiştireçlere dayanmayan davranışlarda örgütsel bağlılığın rol oynadığını öne sürmektedir. Yapılan bazı çalışmalarda örgütsel bağlılığın, örgütsel katılıma ve yüksek üretime yol açacağı ve sonuçta örgütsel başarıya katkı sağlayan vatandaşlık davranışlarını olumlu etkilediği ortaya çıkarılmıştır (Angle ve Perry, 1981; Turnipseed ve Murkison, 2000; Jo ve Joo, 2011). Ayrıca örgütsel bağlılığın çalışanlar tarafından içselleştirildiği ve örgütle özdeşleştirildiği durumlarda, daha fazla rol dışı davranışlarının sergilendiğini belirleyen çalışma bulguları (O'Reilly ve Chatman, 1986; Lavelle vd., 2009), bağlılığın vatandaşlık davranışlarının artmasında önemli etkilerinin olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu anlayışla yapılan Organ ve Ryan (1995), Schappe (1998) ve Feather ve Rauter (2004)'in yaptıkları çalışmalar da vatandaşlık davranışları ile örgütsel bağlılık arasındaki anlamlı ilişkileri doğrulamaktadır. Tüm bu çalışmalar, vatandaşlık davranışlarının açıklanmasında örgütsel bağlılığın rolü olduğu yönündeki düşünceleri desteklemektedir.

Bu bağlamda örgütsel kültür, örgüt çalışanlarının nasıl düşündüklerini, hissettiklerini ve davrandıklarını biçimlendiren, paylaşılan normatif bir değer ve inançlar sistemi olarak görülmektedir (Schein, 1990). Örgüt kültürü örgütsel yaşamın olması gerekenlerini ve yükümlülüklerini belirleyerek örgüt için önemli davranışlara biçim vermektedir (Veiga vd., 2000). Böylelikle örgütsel kültürü meydana getiren bazı normlar ve değerler örgüt içinde örgütsel vatandaşlık davranışlarının sergilenip sergilenmemeye olasılığının belirleyicileri olabilmektedir (Basım vd., 2009; Harms ve Luthans, baskıda). Yapılan bir çalışmada örgüte yönelik sergilenen örgütsel vatandaşlık davranışlarının en güçlü açıklayıcısının çalışanlar tarafından algılanan örgütsel destek olduğu ortaya çıkmıştır (O'Brien ve Allen, 2008). Ayrıca destekleyici örgütsel kültürünün olduğu veya daha az biçimselleşmenin olduğu örgüt yapılarında vatandaşlık davranışlarında bir artış olduğu belirlenmiştir (George ve Bettenhausen, 1990; Podsakoff ve MacKenzie, 1995). Bunun yanında örgütsel bağlılığın gelişmesinde örgüt kültürünün önemli bir rolünün de olduğu ve çalışanların olumlu davranışlar sergilemesinde bağlılığın önemli faktörlerden birisi olduğu belirlenmiştir (Mathieu ve Zajac, 1990; Jaramillo vd., 2005). Tüm bu bulgular, belirli örgütsel ortamların çalışanların örgüte olan duygularını etkileyebileceğini, örgüte olan bakış açılarının olumlu olmasının bir sonucu olarak da vatandaşlık davranışlarını artırabileceğini akla getirmektedir. Bu açıdan örgütsel ortam, kişilerin örgüte olan bağlılık duygularına etki edebilecek ve sonuçta ortaya çıkan bir özdeşleşme duygusuyla birlikte, örgütsel bağlılığı yüksek kişiler, daha fazla vatandaşlık davranışları sergileyebilecektir.

Tüm bu ilişkiler doğrultusunda mevcut çalışmada, örgüt kültürünün ve örgütsel bağlılığın birlikte ele alınması sonucunda, vatandaşlık davranışlarını ne oranda açıklayacakları ve örgütsel bağlılık değişkeninin öngörüldüğü gibi bu süreçte bir

aracılık rolünün olup olmadığının araştırılması amaçlanmaktadır. Böylelikle vatandaşlık davranışlarının açıklanmasında ortamsal ve tutumsal faktörlerin doğrudan veya dolaylı etkileri belirlenebilecektir. Elde edilecek bulgularla; kişisel ve örgütsel performansta önemli rol oynayan vatandaşlık davranışlarının ne tür bir örgütsel ortamda sergilenebileceğine ve bu süreçte çalışanların kişisel duygularının rolünün ne olabileceğine ilişkin, insan kaynakları uzmanları tarafından kullanılabilir çeşitli bilgiler ortaya çıkarılabilecektir.

## 2. Yöntem

### 2.1. Örneklem

Bu araştırmanın evreni özel bir bankanın Ankara Bölge Müdürlüğü çalışanlarından oluşmaktadır (N=4215). Çalışmada basit tesadüfi örneklem yöntemi kullanılarak, bölge müdürlüğüne bağlı 17 şubede görev yapan toplam 400 kişiye anket gönderilmiştir. Yanlış veya eksik doldurma, geri dönmeme gibi sebepler ile yapılan uç analizi sonucunda toplam 16 anket değerlendirme dışı bırakılmıştır. Böylelikle örneklem 384 banka çalışanından oluşmaktadır. Örneklemin %62'si (238) kadın, %38'si (146) erkek olup, yaşları 20-42 arasında değişmekte ve yaş ortalaması 29 (Ss=5.7)'dur.

### 2.2. Kullanılan Ölçekler

*Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Ölçeği:* Bu ölçek Vey ve Campbell (2004) ve Williams ve Shiaw (1999) tarafından geliştirilmiş olup, Basım ve Şeşen (2006) tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Toplam 19 madde içeren ölçek; “Diğerkâmlık”, “Vicdanlılık”, “Nezaket”, “Centilmenlik” ve “Sivil erdem” olmak üzere toplam beş faktörlü bir yapıdan oluşmaktadır. Ölçekte “Aşırı iş yükü ile uğraşan bir kurum çalışanına yardım ederim”, “Kurumun sosyal etkinliklerine kendi isteğimle katılırım”, “Diğer çalışanların hak ve hukukuna saygı gösteririm”, gibi yargı ifadeleri yer almaktadır.

Ölçeğin geçerliliğini sağlamak için Basım ve Şeşen (2006) tarafından 214 ve 436 çalışandan oluşan iki ayrı örneklem kullanılarak; keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır. Anılan uyarılma çalışmasında ölçeğin güvenilirliği için alt faktörlerin Cronbach Alfa güvenilirlik değerleri hesaplanmış ve birinci örneklem için 0,75 ile 0,86 arasında, ikinci örneklem için ise 0,77 ile 0,94 arasında değerler elde edilmiştir. Mevcut çalışmada da ölçeğin geçerliliği için doğrulayıcı faktör analizi yapılmış ve 18 maddelik yapı doğrulanmıştır ( $\chi^2/df=2,7$ ; RMSEA=0,053; TLI=0,93; CFI=0,94)\*. Ölçeğin güvenilirliği için hesaplanan alt boyutların Cronbach Alfa katsayıları, diğerkâmlık için 0,78; vicdanlılık için 0,76; nezaket için 0,74; centilmenlik için 0,75 ve sivil erdem için 0,77 değerleri bulunmuştur. Elde edilen tüm bu bulgular ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğunu göstermektedir.

*Örgüt Kültürü Ölçeği:* Örgüt kültürü ölçeği Danışman ve Özgen (2003) tarafından geliştirilmiştir. Toplam 40 madde içeren ölçek; “Kuralcılık eğilimi”, “Hiyerarşi eğilimi”, “Klan eğilimi”, “Destekleyicilik eğilimi”, “Gelişme eğilimi”, “Sonuç eğilimi”, “Takım eğilimi”, “Rasyonellik eğilimi” ve “Açıklık eğilimi” olmak üzere toplam dokuz boyutlu bir yapıdan oluşmaktadır. Ölçekte “Çatışma ve anlaşmazlıklarla

\*  $\chi^2$ =Chi-Square (Ki-Kare); df=Degree of Freedom (Serbestlik Derecesi); CFI=Comparative Fit Index (Karşılaştırmalı Uyum İndeksi); RMSEA=The Root Mean Square Error (Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü); TLI=Tucker Lewis index (Tucker Lewis İndeksi).

ilgili açık tartışmaya imkân tanınır”, “Yönetim eleştiriye açıktır”, “Üstler tarafından verilen emirlere uymak zorunludur” gibi ifadelere yer verilmektedir.

Ölçeğin geçerliliği için Danışman ve Özgen (2003) tarafından yapılan faktör analizi sonucunda 8 boyutlu yapının yeterli uyum değerlerine ulaştığı görülmüştür. Ayrıca diğer bir çalışmada, “Klan eğilimi”, “Takım eğilimi” ve “Destekleyicilik eğilimi” boyutları tek bir faktör altında toplanmış ve “Klan eğilimi” olarak adlandırılmıştır (Kaya, 2008). Ölçeğin güvenilirliği ise Cronbach Alfa katsayılarıyla hesaplanmış ve anılan çalışmalarda alt boyutların değerleri 0,65 ile 0,92 arasında hesaplanmıştır.

Bu çalışmada ölçeğin geçerliliği için doğrulayıcı faktör analizi yapılmış ve altı boyutlu yapının doğrulandığı görülmüştür ( $\chi^2/df=2,54$ ; RMSEA=0,077; TLI=0,89; CFI=0,90). Bu yapı doğrultusunda ölçeğin güvenilirliği için hesaplanan alt boyutların Cronbach Alfa katsayıları, Kuralcılık eğilimi için 0,83; Hiyerarşi eğilimi için 0,81; Klan eğilimi için 0,79; Destekleyicilik eğilimi için 0,80, Gelişme eğilimi için 0,84 ve Açıklık eğilimi için 0,78 değerleri elde edilmiştir. Elde edilen bulgular ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğuna işaret etmektedir.

*Örgütsel bağlılık ölçeği:* Jaworski ve Kohli (1993) tarafından geliştirilen örgütsel bağlılık ölçeği, Türkçe’ye Şeşen (2010) tarafından uyarlanmıştır. Kişilerin genel olarak örgüte olan bağlılıklarını ölçmek amacıyla geliştirilen ölçek, toplam 6 madde içermektedir. Maddelerde “Geleceğimin görev yaptığım kuruma yakından bağlı olduğumu hissediyorum”, “Eğer kurumun iyiliği için gerekli ise bireysel iyiliğimi feda edebilirim” gibi ifadeler yer almaktadır. Şeşen (2010) tarafından yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonuçları ( $\chi^2/df=2,292$ ; CFI=0,96; GFI=0,96) ve 0,74 olarak hesaplanan ölçeğin Cronbach Alfa katsayısı ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğunu göstermektedir.

Mevcut çalışmada ise ölçeğin geçerliliğinin testi için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır ( $\chi^2/df=2,11$ , RMSEA=0,067, TLI=0,97, CFI=0,97). Ayrıca yapılan güvenilirlik analizinde ölçeğin toplam Cronbach Alfa katsayısı 0,73 olarak hesaplanmıştır. Tüm bu bulgular, örgütsel bağlılık ölçeğinin yeterli seviyelerde geçerliliği ve güvenilirliği için kanıtlar sunmaktadır.

### 3. Bulgular ve Tartışma

Mevcut çalışmada örgüt kültürünün ve örgütsel bağlılığın birlikte ele alınması sonucunda, vatandaşlık davranışlarını ne oranda açıklayacakları ve örgütsel bağlılık değişkeninin bu süreçte bir aracılık rolünün olup olmadığını araştırılması amaçlanmaktadır. Bu amaçla öncelikle değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmiş, daha sonra ise yapısal eşitlik modeli tekniğiyle değişkenler arasındaki etkileşim analiz edilmiştir. Bu bağlamda örgütsel vatandaşlık davranışlarının alt boyutları bağımlı değişken, örgüt kültürü alt boyutları ise bağımsız değişken olarak alınmıştır. Örgütsel bağlılık değişkeninin bir aracılık rolünün olup olmadığı Baron ve Kenny (1986)’in öne sürdüğü teknikle araştırılmış, ortaya çıkarılan aracılık etkilerinin anlamlılığı için ise Sobel testi uygulanmıştır (Sobel, 1982).

Değişkenler arasındaki ilişkiler Tablo 2’de görülmektedir. Buna göre örgütsel vatandaşlık davranışları alt boyutlarından diğerkâmlık boyutunun yalnızca örgütsel bağlılıkla ( $r=0,327$ ,  $p<0,01$ ); vicdanlılık boyutunun örgüt kültürü boyutlarından klan ( $r=0,335$ ,  $p<0,01$ ) ve gelişme ( $r=0,537$ ,  $p<0,01$ ) ile örgütsel bağlılıkla ( $r=0,567$ ,  $p<0,01$ ); nezaket boyutunun klan ( $r=0,282$ ,  $p<0,05$ ), gelişme ( $r=0,396$ ,  $p<0,01$ ) ve

örgütsel bağlılıkla ( $r=0,390$ ,  $p<0,01$ ); centilmenlik boyutunun gelişme ( $r=0,531$ ,  $p<0,01$ ) ve örgütsel bağlılıkla ( $r=0,510$ ,  $p<0,01$ ); sivil erdem boyutunun ise destekleyici ( $r=0,436$ ,  $p<0,01$ ), gelişme ( $r=0,571$ ,  $p<0,01$ ), açıklık ( $r=0,375$ ,  $p<0,01$ ) ve örgütsel bağlılıkla ( $r=0,529$ ,  $p<0,01$ ) aynı yönlü ilişkileri olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bununla birlikte örgütsel bağlılığın örgüt kültürü boyutlarından klan ( $r=0,392$ ,  $p<0,01$ ) ve gelişme ( $r=0,506$ ,  $p<0,01$ ) boyutlarıyla aynı yönlü ilişkileri olduğu belirlenmiştir.

**Tablo 2. Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar**

	Ort	Ss	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1 Kuralcılık	3,1	0,64	1										
2 Hiyerarşi	3,4	0,66	0,348*	1									
3 Klan	3,2	0,68	-0,240	-0,354**	1								
4 Destekleyici	3,5	0,69	-0,092	-0,182	0,681**	1							
5 Gelişme	3,7	0,73	-0,048	-0,245	0,592**	0,734**	1						
6 Açıklık	3,2	0,69	-0,189	-0,286*	0,708**	0,713**	0,690**	1					
7 Diğerkâmlık	3,9	0,6	-0,044	-0,143	0,162	0,155	0,277	0,086	1				
8 Vicdanlılık	4	0,6	-0,107	-0,131	0,335**	0,223	0,537**	0,260	0,275	1			
9 Nezaket	4,3	0,59	-0,085	-0,182	0,282*	0,191	0,396**	0,192	0,270	0,277	1		
10 Centilmenlik	4	0,53	-0,101	-0,145	0,228	0,251	0,531**	0,226	0,210	0,188	0,157	1	
11 Sivil erdem	3,9	0,65	-0,195	-0,144	0,214	0,436**	0,571**	0,375**	0,199	0,202	0,168	0,223	1
12 Örg. Bağlılık	3,9	0,64	-0,118	-0,134	,0392**	0,264	0,506**	0,210	0,327**	0,567**	0,390**	0,510**	0,529**

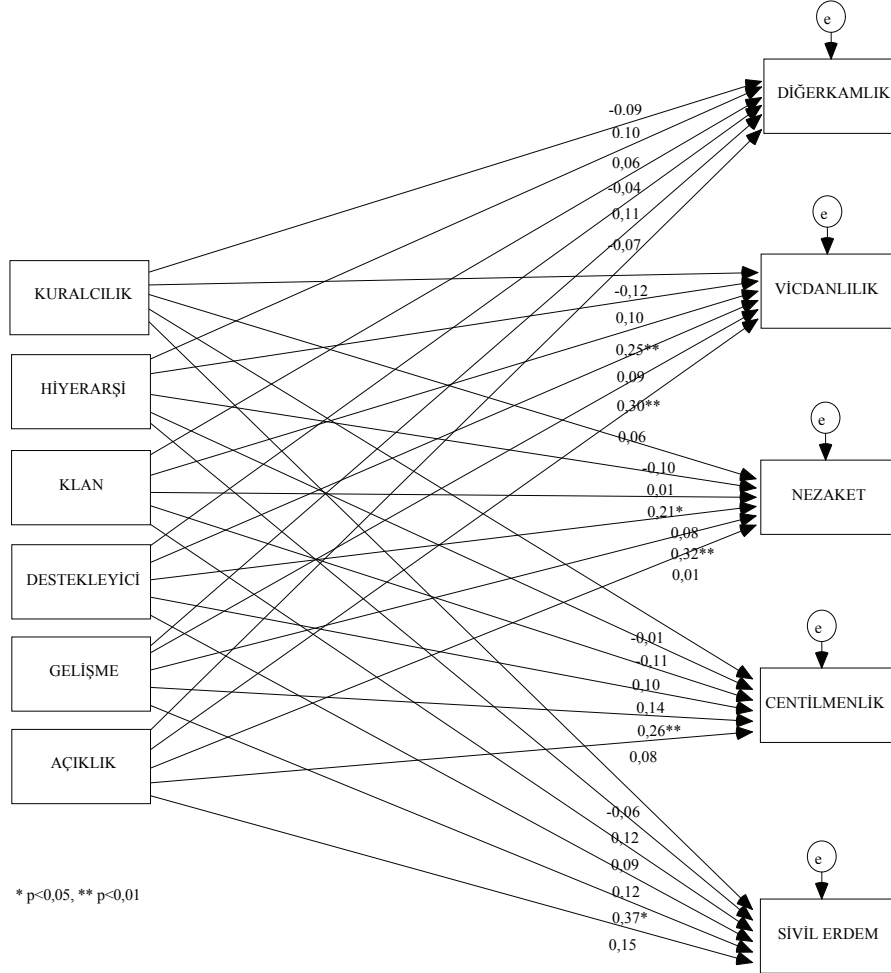
\*\*  $p<0,01$ , \*  $p<0,05$ .

Ortaya çıkan bu ilişkiler doğrultusunda örgüt kültürünün vatandaşlık davranışlarına olan etkilerini belirlemek amacıyla oluşturulan yapısal eşitlik modeli ise Şekil 1'de sunulmuştur. Bu haliyle elde edilen uyum iyilik değerleri modelin iyi uyum sağlandığını işaret ederek yapısal eşitliği doğrulamaktadır ( $\chi^2/df=2,03$ , RMSEA=0,066, TLI=0,96, CFI=0,97). Bu doğrultuda Şekil 1 incelendiğinde; genel olarak vatandaşlık davranışlarının açıklanmasında örgüt kültürü arasında çeşitli seviyelerde anlamlı ilişkilerin olduğu belirlenmiştir.

Ulaşılan sonuçlara göre örgüt kültürünün alt boyutlarından klan eğiliminin vicdanlılık ( $\beta=0,25$ ,  $p<0,01$ ) ve nezaket ( $\beta=0,21$ ,  $p<0,05$ ) davranışlarıyla, gelişme eğiliminin ise, vicdanlılık ( $\beta=0,30$ ,  $p<0,01$ ), nezaket ( $\beta=0,32$ ,  $p<0,01$ ), centilmenlik ( $\beta=0,26$ ,  $p<0,01$ ) ve sivil erdem ( $\beta=0,37$ ,  $p<0,01$ ) davranışlarıyla, anlamlı ilişkilerinin olduğu belirlenmiştir. Buna göre klan eğiliminin artmasıyla vicdanlılık ve nezaket davranışlarının arttığı; gelişme eğiliminin artmasıyla ise vicdanlılık, nezaket, centilmenlik ve sivil erdem davranışlarının arttığı görülmüştür.

Örgüt kültürü ile vatandaşlık davranışları arasında elde edilen bu bulgular; bazı çalışmalarda elde edilen az biçimselleşmiş örgütlerde, vatandaşlık davranışlarını sergileme konusunda çalışanları cesaretlendiren uyumlu bir grup atmosferinin yaratıldığına (Podsakoff ve McKenzie, 1995) ve destekleyici örgüt kültürü ile algılanan örgütsel desteğin vatandaşlık davranışları açısından önemli rolü olduğuna

(George ve Bettenhausen, 1990; O'Brien ve Allen, 2008) ilişkin bulguları desteklemektedir.



Şekil 1. Örgüt Kültürünün Rol Ötesi Olumlu Davranışlara Etkileri

Çalışmanın diğer amacı ise, örgütsel bağlılık değişkeninin örgüt kültürü ile vatandaşlık davranışları arasında bir aracılık rolünün olup olmadığının ortaya çıkarılmasıdır. Bu amaçla korelasyon tablosu incelendiğinde, örgütsel bağlılık değişkeninin bağımsız değişken olan örgüt kültürü boyutlarından; klan ( $r=0,39$ ,  $p<0,01$ ) ve gelişme ( $r=0,51$ ,  $p<0,01$ ), ayrıca bağımlı değişken olan vatandaşlık davranışlarından; diğerkâmlık ( $r=0,32$ ,  $p<0,01$ ), vicdanlılık ( $r=0,57$ ,  $p<0,01$ ), nezaket ( $r=0,39$ ,  $p<0,01$ ), centilmenlik ( $r=0,51$ ,  $p<0,01$ ) ve sivil erdem ( $r=0,53$ ,  $p<0,01$ ) davranışlarıyla ilişki içinde olduğu görülmektedir. Bu durum örgütsel bağlılığın, örgüt kültürü boyutlarından klan ve gelişme kültürlerinin vatandaşlık davranışlarına olan etkilerinde bir aracılık rolü oynayabileceğine işaret etmektedir. Değişkenler arasında bir aracılık rolünden bahsedebilmek için, aracı değişkenin analize alınması sonrasında, bağımsız değişkenin

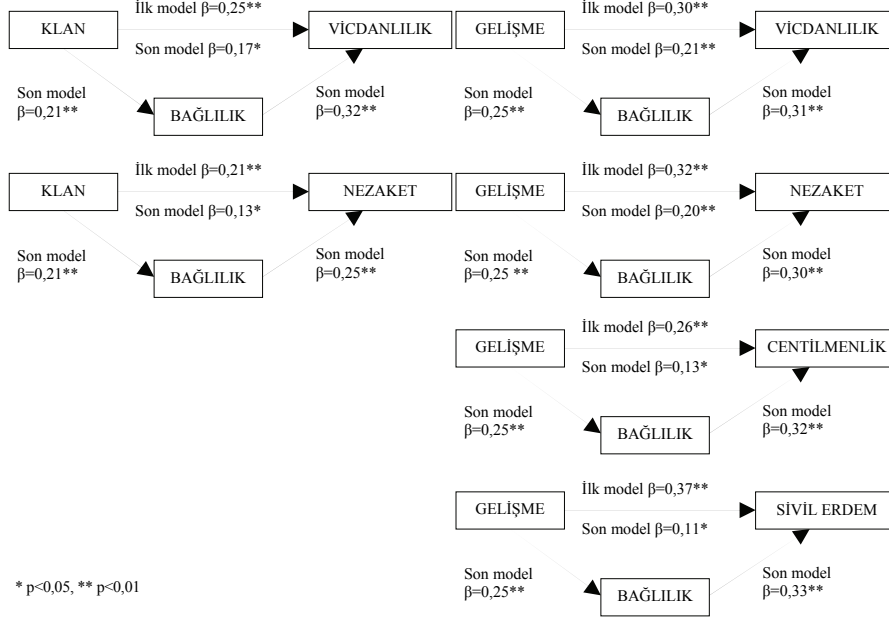


bağımlı değişken üzerindeki doğrudan etkilerinde anlamlı bir azalmanın olması veya aralarındaki ilişkinin anlamsızlaşması gerekmektedir (Baron ve Kenny, 1986).

Örgüt kültürünün vatandaşlık davranışlarına olan doğrudan etkileri Şekil 1’de görülmektedir. Buna göre örgüt kültürü boyutlarından klan ve gelişme eğilimlerinin vatandaşlık davranışlarından vicdanlılık, nezaket, centilmenlik ve sivil erdem davranışlarına doğrudan etkileri bulunmaktadır. Bu etkilerde örgütsel bağlılık değişkeninin bir aracılık rolü oynayıp oynamadığını hesaplamak için her ilişkide aracılık testleri yapılmıştır (Şekil 2). Yapılan aracılık testlerinde ilk model olarak ifade edilen ilişkiler değişkenler arasındaki doğrudan ilişkileri, son model olarak ifade edilen ilişkiler ise aracı değişkenin araya girmesi sonrasındaki ilişkileri göstermektedir. Elde edilen sonuçlara göre; klan eğiliminin vicdanlılık ( $\beta=0,25$ ,  $p<0,01$ ) üzerindeki doğrudan etkileri, örgütsel bağlılığın araya girmesi sonucu azalmıştır ( $\beta=0,17$ ,  $p<0,05$ ). Benzer biçimde klan eğiliminin nezaket davranışlarına olan etkilerinde de ( $\beta=0,21$ ,  $p<0,01$ ) bir azalma olduğu görülmüştür ( $\beta=0,13$ ,  $p<0,05$ ). Bu süreçte hesaplanan azalmaların anlamlı olup olmadığının belirlenmesi için ayrıca Sobel testi uygulanmıştır. Sobel testi, kısmi veya tam aracılığın oluşmasında, bağımsız değişken tarafından açıklanan varyanstaki azalmanın anlamlılığını ölçen bir yöntemdir (Sobel, 1982). Yapılan Sobel testi sonucunda, klan eğilimi ile vicdanlılık (Sobel  $z=2,09$ ,  $p<0,05$ ) ve centilmenlik (Sobel  $z=1,96$ ,  $p<0,05$ ) davranışları arasındaki ilişkilerde, örgütsel bağlılığın kısmi aracılık rolünün anlamlı olduğu belirlenmiştir. Gelişme eğilimi için hesaplanan sonuçlar incelendiğinde ise, örgütsel bağlılığın araya girmesiyle birlikte gelişme eğiliminin vicdanlılık ( $\beta=0,21$ ,  $p<0,01$ ), nezaket ( $\beta=0,20$ ,  $p<0,01$ ), centilmenlik ( $\beta=0,13$ ,  $p<0,05$ ) ve sivil erdem ( $\beta=0,11$ ,  $p<0,05$ ) davranışlarıyla olan doğrudan etkilerinde azalmalar yaşandığı görülmüştür. Yapılan Sobel testi, gelişme eğilimi ile vicdanlılık (Sobel  $z=2,79$ ,  $p<0,01$ ), nezaket (Sobel  $z=2,96$ ,  $p<0,01$ ), centilmenlik (Sobel  $z=2,12$ ,  $p<0,05$ ) ve sivil erdem (Sobel  $z=2,03$ ,  $p<0,05$ ) davranışları ilişkisinde, örgütsel bağlılığın anlamlı seviyelerde kısmi aracılık rollerinin olduğunu göstermiştir.

Ulaşılan bu sonuçlar vatandaşlık davranışlarının açıklanmasında, örgütsel bağlılık değişkeninin, örgüt kültürü boyutlarından klan ve gelişme eğilimlerine kısmi olarak aracılık ettiğini göstermektedir. Bu bağlamda örgüt çalışanlarının aile üyeleri gibi görüldüğü ve onların özel sorunlarıyla ilgilenildiği örgütsel ortamlarda; çalışanların örgüte olan bağlılıklarının da arttığı ve sonuçta örgütün işleyişlerinin yürütülmesinde disiplinli olma, kural ve yönetmeliklere itaat etme, detaylara azami dikkat etmeyi betimleyen vicdanlılık davranışları ile problemlerin azaltılmasına yönelik adımlar atmayla ilişkili nezaket davranışlarında bir artış olabileceği ortaya çıkarılmıştır.

Bunun yanında sürekli bir gelişmenin yaşandığı ve yeniliğin ön planda olduğu örgütsel ortamlarda ise, yine çalışanların örgüte olan bağlılık duygularının artmasına paralel olarak; disiplinli olma ve detaylara azami dikkat etmeyi betimleyen vicdanlılık davranışlarında, bir problemin önlenmesine yönelik başkalarına yardım etmeyle ilişkili nezaket davranışlarında; örgüt içinde neyin yanlış olduğundan ziyade neyin doğru olduğuna odaklanmayı açıklayan centilmenlik davranışlarında ve son olarak çalışanların gönüllü olarak örgüt politikalarına katılmalarını, çeşitli konularda örgüte fayda sağlamalarını tasvir eden sivil erdem davranışlarında bir artış olduğuna ilişkin bulgular elde edilmiştir.



Şekil 2. Örgütsel Bağlılığın Aracılık Rollerini

#### 4. Sonuç ve Öneriler

Mevcut çalışmada elde edilen en temel bulgu, çalışanların rol ötesi olumlu davranışlarından örgütsel vatandaşlık davranışlarının sergilenmesinde, örgütsel bağlılık gibi tutumsal bir değişken ile örgüt kültürü gibi ortamsal değişkenin doğrudan ve dolaylı etkilerinin ortaya çıkarılmasıdır.

Bu açıdan örgütsel bağlamda klan eğiliminin ve gelişme eğiliminin, çalışanlarda örgütle özdeşleşme ve bağlılık duygusunu yaratabileceği ve böylelikle örgüte yönelik olumlu davranışların sergilenmesine katkılarda bulunabileceği görülmektedir. Tüm bu bulgular, insan sermayesinin öneminin giderek arttığı günümüzde, gerek örgütsel işlev bozukluklarından kaçınmada, gerekse örgütsel ve kişisel performans ile verimliliğin artırılmasında önemli olarak görülen çalışan davranışlarına yönlendirme süreçlerinde, insan kaynakları uzmanlarınca bir veri olarak kullanılabilir.

Araştırma sonucunda ulaşılan bulguların, seçilen örneklem çerçevesinde, sosyal beğenirlik etkisi ve ortak yöntem varyansı gibi kısıtlarla birlikte yorumlanması gerektiği, ayrıca çalışmanın hizmet sektörü ve İç Anadolu bölgesi ile sınırlı bir örnekleme dayandığı ve elde edilen sonuçların farklı bölge ve sektörlerde de sınanmasının elde edilecek bulgu ve değerlendirmeleri zenginleştirebileceği düşünülmektedir. Buna ilaveten ileride yapılacak çalışmalarda, kurumsal/kültürel bağlamın etkileriyle birlikte özellikle örgütsel adalet algısı veya iş tatmini gibi değişkenlerle yapılacak çalışmalar, vatandaşlık davranışlarının açıklanmasında daha bütüncül sonuçlara ulaşılması bağlamında önem taşımaktadır.

#### Referanslar

ANGLE, H.L., PERRY, J.L. (1981). An empirical assessment of organizational commitment and organizational effectiveness. *Administrative Science Quarterly*, 26, 1–13. ss.

- AVEY, J.B., LUTHANS, F., YOUSSEF, C.M. (2009). The additive value of positive psychological capital in predicting work attitudes and behaviors. *Journal of Management*, 20 (10), 1-23. ss.
- BARKSDALE, K., WERNER, J.M. (2001). Managerial ratings of in-role behaviors, organizational citizenship behaviors and overall performance: Testing different models of their relationship. *Journal of Business Research*, 51, 145-155. ss.
- BARON, R.M., KENNY, D.A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51 (6), 1173-1182. ss.
- BASIM, H.N., ŞEŞEN, H. (2006). Örgütsel vatandaşlık davranışı ölçeği ve karşılaştırma çalışması. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 61 (4), 83-101. ss.
- BASIM, H.N., ŞEŞEN, H., SÖZEN, C., HAZIR, K. (2009). Çalışanların öğrenen örgüt algısının örgütsel vatandaşlık davranışlarına etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 55-66. ss.
- BECKER, H.S. (1960). Notes on the concept of commitment. *American Journal of Sociology*, 66, 32-42. ss.
- BECKER, T.E., VANCE, R.J. (1993). Construct validity of three types of organizational citizenship behavior: An illustration of the direct product model with refinements. *Journal of Management*, 19 (3), 663-682. ss.
- BOLINO, M.C., TURNLEY, W.H., GILSTRAP, J.B., SUAZO, M.M. (2010). Citizenship under pressure: What's a 'good soldier' to do?. *Journal of Organizational Behavior*, 31 (6), 835–855. ss.
- BORMAN, W.C., MOTOWIDLO, S.J. (1993). Expanding the criterion domain to include elements of contextual performance” N. SCHMITT, W.C. BORMAN (Ed.), *Personnel Selection in Organizations* içinde. San Francisco: Jossey-Bass, 71-98. ss.
- DAFT, R.L. (2003). *Organization theory and design*. South-Western College Publishing, Ohio.
- DANIŞMAN, A., ÖZGEN, H., (2003). Örgüt kültürü çalışmalarında yöntem tartışması: Niteliksel–niceliksel yöntem ikileminde niceliksel ölçümler ve bir ölçek önerisi. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 91-124. ss.
- DELUGA, R.J. (1995). The relation between trust in the supervisor and subordinate organizational citizenship behavior. *Military Psychology*, 7 (1), 1-16. ss.
- EISENBERG, N., FABES, R.A. (1988). The development of prosocial behavior from a life-span perspective. P.B. BALTES, D.L. FEATHERMAN, R.M. LERNER (Ed.), *Life-span development and behavior* içinde, Hillsdale, NJ: Erlbaum, 173-202. ss.
- FEATHER, N.T., RAUTER, K.A. (2004). Organizational citizenship behaviours in relation to job status, job insecurity, organizational commitment and identification, job satisfaction and work values. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 77, 81–94. ss.
- FISHER, C.D., LOCKE, E.A. (1992). The new book in satisfaction research and theory. C.J. CRANNY, P.C. SMITH, E.F. STONE (Ed.) *Job satisfaction: How people feel about their jobs and how it affects their performance* içinde, Lexington, MA: D.C. Heath, 165-194. ss.
- GEORGE, J.M., BRIEF, A.P. (1992). Feeling good-doing good: A conceptual analysis of the mood at work–organizational spontaneity relationship. *Psychological Bulletin*, 112, 310-329. ss.
- GEORGE, J.M. (1990). Personality, affect, and behavior in groups. *Journal of Applied Psychology*, 75, 107-116. ss.
- GEORGE, J.M. (1991). State or trait: Effects of positive mood on prosocial behaviors at work. *Journal of Applied Psychology*, 76, 299-307. ss.
- GEORGE, J.M., BETTENHAUSEN, K. (1990). Understanding prosocial behavior, sales performance, and turnover: A group-level analysis in a service context. *Journal of Applied Psychology*, 75, 698-709. ss.
- GLOMB, T.M., BHAVE, D.P., MINER, A.G., WALL, M. (2011). Doing good, feeling good: Examining the role of organizational citizenship behaviors in changing mood. *Personnel Psychology*, 64 (1), 191–223. ss.
- HARMS, P.D., LUTHANS, F. (Baskıda). Measuring implicit psychological constructs in organizational behavior: An example using psychological capital. *Journal of Organizational Behavior*.

- JARAMILLO, F., MULKI, J.P., Marshall, G.W. (2005). A meta-analysis of the relationship between organizational commitment and salesperson job performance: 25 years of research. *Journal of Business Research*, 58 (6), 705-714 ss.
- JAWORSKI, B.J., KOHLI, A.K. (1993). Market orientation: Antecedents and consequences. *Journal of Marketing*, 57, 52-70. ss.
- JO, S.J., JOO B.K. (2011). Knowledge sharing: The influences of learning organization culture, organizational commitment, and organizational citizenship behaviors. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 18 (3), 353-364. ss.
- KAYA, H. (2008). Kamu ve özel sektör kuruluşlarının örgütsel kültürünün analizi ve kurum kültürünün çalışanların örgütsel bağlılığına etkisi: Görgül bir araştırma. *Maliye Dergisi*, 155. ss.
- KESKEN, J., İLİÇ, D. (2008). Yönetimin irrasyonel yüzü: Örgütsel işlev bozuklukları ve analizi. *Ege Akademik Bakış*, 8 (2), 451-468. ss.
- LAVELLE, J.J., BROCKNER, J., KONOVSKY, M.A., PRICE, K.H., HENLEY, A.B., TANEJA, A., VINEKAR, V. (2009). Commitment, procedural fairness, and organizational citizenship behavior: A multifoci analysis. *Journal of Organizational Behavior*, 30 (3), 337-357. ss.
- LEWIN, K. (1951). *Field theory in social science*. New York: Harper.
- MACKENZIE, S.B., PODSAKOFF, P.M., PODSAKOFF, N.P. (2011). Challenge-oriented organizational citizenship behaviors and organizational effectiveness: Do challenge-oriented behaviors really have an impact on the organization's bottom line? *Personnel Psychology*, 64 (3), 559-592. ss.
- MATHIEU, J.E., ZAJAC, D.M. (1990). A review and meta-analysis of the antecedents, correlates and consequences of organizational commitment. *Psychological Bulletin*, 108 (2), 171-194. s.
- MEYDAN, C.H., BASIM, H.N., ÇETİN, F. (2011). Örgütsel adalet algısı ve örgütsel bağlılığın tükenmişlik üzerine etkisi: Kamuda bir araştırma. *Bilgi*, 57, 175-200. ss.
- MEYER, J.P., ALLEN, N.J. (1984). Testing the side-bet theory of organizational commitment: Some methodological considerations. *Journal of Applied Psychology*, 69, 372-378. ss.
- MEYER, J.P., ALLEN, N.J. (1991). A tree-component conceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review*, 1, 61-89. ss.
- MOTOWIDLO, S.J., VAN SCOOTER, R.J. (1994). Evidence that task performance should be distinguished from contextual performance. *Journal of Applied Psychology*, 79, 475-480. ss.
- MOWDAY, R.T., STEERS, R.M., PORTER, L.W. (1979). The measurement of organizational commitment. *Journal of Vocational Behavior*, 14, 224-247. ss.
- O'BRIEN, K.E., ALLEN, T.D. (2008). The relative importance of correlates of organizational citizenship behavior and counterproductive work behavior using multiple sources of data. *Human Performance*, 21, 62-88. ss.
- O'REILLY, C.A., CHATMAN, J. (1986). Organizational commitment and psychological attachment: The effects of compliance, identification, and internalization on prosocial behavior. *Journal of Applied Psychology*, 71, 492-499. ss.
- ORGAN, D.W. (1988). *Organizational citizenship behavior: The good soldier syndrome*. Lexington, MA: Lexington Books.
- ORGAN, D.W., RYAN, K. (1995). A meta-analytic review of attitudinal and dispositional predictors of organizational citizenship behavior. *Personnel Psychology*, 48, 775-802. ss.
- ÖZDEVECİOĞLU, M., ERDEM, S. (2009). The relationship between impression management behaviors and organizational citizenship behaviors: A research in Turkey. *The International Academy of Management and Business (IAMB) Congress*, New Orleans.
- PODSAKOFF, P.M., MACKENZIE, S.B., PAINE, J., BACHRACH, D.G. (2000). Organizational citizenship behaviors: A critical review of the theoretical and empirical literature and suggestions for future research. *Journal of Management*, 26, 513-563. ss.
- PODSAKOFF, P.M., MACKENZIE, S.B. (1997). Organizational citizenship behavior on organizational performance: A critical review and suggestions for future research. *Human Performance*, 10 (2), 133-151. ss.
- PODSAKOFF, P.M., MACKENZIE, S.B. (1995). An examination of substitutes for leadership within levels of analysis framework. *Leadership Quarterly*, 6, 289-328. ss.

- SABUNCUOĞLU, Z., TÜZ, M. (1998). *Örgütsel psikoloji*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- SCHAPPE, S.P. (1998). The influence of job satisfaction, organizational commitment, and fairness perceptions on organizational citizenship behavior. *The Journal of Psychology*, 132 (3), 277-290. ss.
- SCHEIN, E.H. (1990). Organization culture. *American Psychologist*, 45, 109-119. ss.
- SCHEIN, E.H. (1992). *Organizational culture and leadership*, San Francisco, Jossey-Bass Publishers.
- SCHOLL, R.W. (1981). Differentiating organizational commitment from expectancy as a motivating force. *Academy of Management Review*, 6, 589-599. ss.
- SHELDON, M.E. (1971). Investments and involvements as mechanisms producing commitment to the organization. *Administrative Science Quarterly*, 16, 143-150. ss.
- SMITH, C.A., ORGAN, D.W., NEAR, J.P. (1983). Organizational citizenship behavior: its nature and antecedents. *Journal of Applied Psychology*, 68, 653-663. ss.
- SOBEL, M.E. (1982). Asymptotic confidence intervals for indirect effects in structural equation models. *Sociological Methodology*, 13, 290-312. ss.
- SOMECH, A., DRACH-ZAHAVY, A. (2004). Exploring organizational citizenship behaviour from an organizational perspective: The relationship between organizational learning and organizational citizenship. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 77 (3), 281-298. ss.
- STEERS, R.M. (1981). *Introduction to organizational behavior*. Santa Monica-California: Goodyear Publishing Company Inc.
- ŞEŞEN, H. (2010). Öncülleri ve sonuçları ile örgüt içi girişimcilik: Türk savunma sanayinde bir araştırma. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Kara Harp Okulu, Savunma Bilimleri Enstitüsü.
- ŞEŞEN, H., ÇETİN, F., BASIM, H.N. (2011). The effect of burnout on organizational citizenship behavior: The mediating role of job satisfaction. *International Journal of Contemporary Economics and Administrative Science*, 1 (1), 40-64. ss.
- THOMPSON, H.B., WERNER, J.M. (1997). The impact of role conflict/facilitation on core and discretionary behaviors: Testing a mediated model. *Journal of Management*, 23 (4), 583-601. ss.
- TURNIPSEED, D., MURKISON, G. (2000). Good soldiers and their syndrome: Organizational citizenship behavior and the work environment. *North American Journal of Psychology*, 2 (2), 281-303. ss.
- VAN DYNE, L., GRAHAM, J.G., DIENESCH, R.M. (1994). Organizational citizenship behavior: Construct redefinition, operationalization, and validation. *Academy of Management Journal*, 37, 765-802. ss.
- VAN DYNE, L., LEPINE, J.A. (1998). Helping and voice extra-role behaviors: Evidence of construct and predictive validity. *Academy of Management Journal*, 37, 765-802. ss.
- VEIGA, J., LUBATKIN, J., CALORI, R., VERY, P. (2000). Measuring organizational culture clashes: A two-nation post-hoc analysis. *Human Relations*, 53 (4), 539-557. ss.
- VEY, M.A., CAMPBELL, J.P. (2004). In-role or extra-role organizational citizenship behavior: Which are we measuring? *Human Performance*, 17 (1), 119-135. ss.
- VURAL, İ., ÖZDEVECİOĞLU, M. (2009). The impact of internal marketing on incivility behavior and counterproductive behavior at workplace. *The International Academy of Management and Business*, 2009 Fall Conference, Istanbul, Turkey.
- WEINER, Y. (1982). Commitment in organizations: A normative view. *Academy of Management Review*, 7 (3), 418-428. ss.
- WILLIAMS, S., SHIAW, W.T. (1999). Mood and organizational citizenship behavior: The effects of positive affect on employee OCB intentions. *The Journal of Psychology*, 133 (6), 656-668. ss.

## KİRLİLİK YARATAN SEKTÖRLERİN TİCARETİ VE ÇEVRE: GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER KARŞILAŞTIRMASI

### TRADE BETWEEN POLLUTION-CREATING SECTORS AND ENVIRONMENT: A COMPARISON OF DEVELOPED AND DEVELOPING COUNTRIES

Serkan ÇINAR<sup>(1)</sup>, Mine YILMAZER<sup>(2)</sup>, Tuğba ARPAZLI FAZLILAR<sup>(3)</sup>

Celal Bayar Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu

<sup>(1)</sup>serkan.cinar@bayar.edu.tr, <sup>(2)</sup>mine.yilmazer@bayar.edu.tr <sup>(3)</sup>t.arpazli@hotmail.com

**ÖZET:** Sanayi Devrimi'nden bu yana; gelişmiş ülkelerin küresel çevre kirliliğindeki payının yüksek olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte; çevre koruma unsurlarının önemi ortaya çıktıktan sonra, gelişmiş ülkeler dış ticaret ve yatırım yoluyla kirli endüstrilerini geliştirmekte olan ülkelere taşıma eğilimine girmişlerdir. Dolayısıyla; günümüzde hızla sanayileşen geliştirmekte olan ülkelerin kirlilikteki payı önemli ölçüde artmaktadır. Bu çalışmada Kirlilik Sığınağı Hipotezi ve Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) birlikte incelenmiştir. İnceleme sonucunda ÇKE'ye göre; kişi başına gelir ile CO<sub>2</sub> emisyonu arasındaki ilişki gelişmiş ülkelerde ters-U; geliştirmekte olan ülkelere ise U şeklinde çıkmıştır. Ayrıca geliştirmekte olan ülkelere, kirlilik yaratan sektörlerin ihracattaki payı arttıkça CO<sub>2</sub> salımının arttığı da bulgular arasındadır.

**Anahtar Kelimeler:** Kirlilik Sığınağı Hipotezi; Çevresel Kuznets Eğrisi; Kirli Endüstriler

**ABSTRACT:** It has-been a very well known fact that developing countries have had a higher share in creating environmental pollution since the Industrial Revolution. Besides this fact, in the aftermath of emergence of environmental protection necessities, developed countries have tended to carry their pollution creating industries to the developing world by means of foreign trade and investment. As a result of this, rapidly industrializing developing countries have had a more substantial share in the creation of pollution. This work analyzes both the Pollution Haven Hypothesis and Environmental Kuznets Curve (EKC) thesis at the same time. The study indicates that according to the EKC, there exists an inverse U relationship between CO<sub>2</sub> emissions and per capita income in the developed countries while the pattern of the relationship takes a U shape for the developing countries. In the meantime the study also finds out that as the sectors causing more pollution have an increasing share in exports in developing countries, the CO<sub>2</sub> emissions do increase too.

**Keywords:** Pollution Haven Hypothesis; Environmental Kuznets Curve; Dirty Industries

**JEL Classification:** F18

### 1.Giriş

Ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi gelişmeyi ve yaşam düzeyinin iyileştirilmesini amaçlayan ekonomik kalkınma politikalarının başarılı olması için ekonomik

büyümedeki artış ön koşuldur. Ancak ekonomik büyüme, gerekli önlemlerin alınmadığı koşullarda, tek başına kalkınma sorunlarını giderememekte, aynı zamanda çevreye zarar verebilmektedir. Sanayi üretimi hava, su ve toprağı kirleten tehlikeli atıklara ve sera gazı emisyonlarıyla da küresel ısınmaya neden olmakta, böylece dünyanın sona gidişini hızlandırmaktadır. Bu durum bir anlamda içine düştüğümüz “kalkınma tuzağı”dır. Ekolojik yaşama zarar veren bu faaliyetlerin kontrol altına alınması ve kalkınmanın sürdürülebilirliği sorunu, bugün dünyanın gündemindeki en önemli konulardan biridir. Sürdürülebilir kalkınma, insan ihtiyaçlarının gelecek kuşakların gereksinmelerinin karşılanmasından ödün vermeden sağlanması şeklinde tanımlanmaktadır (WCED, 1987). Bu nedenle, her bireyin gelecek kuşaklara ve ekolojik yaşama olan sorumluluğunun bilincinde olması gerekmektedir.

Sorun küresel olduğuna göre, sorumluluk da gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin tamamını kapsamaktadır. Buna karşın refah düzeyi yükselip çevre bilinci artan gelişmiş ülkelerde temiz teknoloji yaygınlaşmakta, ancak gelişmekte olan ülkelerde kirlilik yaratan sektörlerin üretimi ve ihracatı hızla yükselmektedir. Bu araştırmada öncelikle söz konusu düşüncenin varlığı test edilmeye çalışılmıştır. İlk olarak küresel ısınma ve iklim değişikliği tehdidi irdelenmiş; sanayi sektörünün çevre kirliliğindeki payı gösterilmeye çalışılmıştır. Kirlilik yaratan sektörler belirlendikten sonra bu sektörlerin dış ticaret ve doğrudan yabancı yatırımlar aracılığı ile gelişmekte olan ülkelere yayıldığı hipotezi, bir diğer deyişle Kirlilik Sığınağı Hipotezi incelenmiştir. Aynı zamanda ülkelerin gelişme sürecinde çevre kirliliğinin önce arttığı daha sonra azaldığının vurgulandığı Çevresel Kuznets Eğrisi araştırılmıştır. Çalışmada, bu hipotezleri destekleyen ya da desteklemeyen uygulamalardan söz edildikten sonra, 1985-2009 dönemine ait verilerle, sanayi üretiminde söz sahibi olan altı gelişmiş ve sekiz gelişmekte olan ülke için bir analiz gerçekleştirilmiştir.

## **2. İklim Değişikliği ve Sanayi Sektörünün Çevre Kirliliğindeki Payı**

Sanayi devriminden bu yana süregelen, öncelikle gelişmiş ülkelerin daha sonra da sanayileşme süreci hızla artan gelişmekte olan ülkelerin yarattığı sera gazı emisyonu ve ormansızlaşma hareketleri, günümüzde küresel ısınmanın tehlikeli boyutlara ulaşmasına neden olmuştur. Bu nedenle ekolojik dengeye zarar vermeden tüm bireylerin yaşam standardını yükseltmek amacıyla, bugüne kadar uluslararası boyutta bazı önlemler alınmaya çalışılmıştır. Örneğin, 1992 yılında Rio’da düzenlenen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Zirvesi’nde imzaya açılan İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi 1994 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu sözleşmenin 4. maddesi ile enerji, sanayi, ulaşım, tarım gibi sektörlerde insan kaynaklı sera gazı salımlarını azaltma konusunda işbirliği önerisi getirilmiştir (Bölgesel Çevre Merkezi, 2006: 11).

Çevre kirliliği konusunda bir diğer önemli çaba, önceden belirlenmiş olan kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesi için, kalıcı önlemlerin alınması ve bu önlemlerin birtakım somut maddi yardımlarla desteklenmesini amaçlayan Binyıl Kalkınma Hedefleridir. Eylül 2000’deki Binyıl Zirvesi’nde 189 ülke, Binyıl Kalkınma Hedeflerine 2015 yılına kadar ulaşma kararı almıştır. Birçok ülkeyle birlikte Türkiye de, maddeleri arasında çevre kirliliğinin önlenmesi ve sürdürülebilir kalkınma anlayışının bulunduğu hedefleri uygulama sözü vermiştir (UN-DPT, 2005):

Diğer taraftan Binyıl Kalkınma Hedeflerinin açıklanması, dünya ekonomisine yön veren uluslararası kuruluşların gündemini etkileyerek olumlu bir gelişme yaratmıştır. IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü son yıllarda kalkınma sorunları üzerine daha ciddi bir şekilde eğilmeye başlamıştır. Dış ticaretin serbestleşmesi uğruna çevreye zarar verildiği, yoksulluğun artırıldığı ve işgücü haklarının ihlal edildiği eleştirileri yapılmıştır. Böylelikle Dünya Ticaret Örgütü'nün 2001 yılındaki Doha Kalkınma Gündemi'ne dış ticaret ve çevre kuralları da dahil edilmiştir. Ticari kurallara çok taraflı çevresel anlaşmaların ilave edilmesi ve çevresel mal ve hizmetlerin ticaretinde gümrük tarifelerinin düşürülmesi kararları sorumluluklar arasındadır (wto.org, 2011).

Beş yıl ara ile ilerleme raporları oluşturan Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC)'ne göre küresel ısınmaya neden olan sera gazı emisyonu enerji, endüstriyel işlemler ve tarımsal işlemlerden kaynaklanan, karbon dioksit (CO<sub>2</sub>), metan (CH<sub>4</sub>), nitröz oksit (N<sub>2</sub>O), hidroflorokarbonlar (HFCs), perfluorokarbonlar (PFCs), kükürt heksaflorür (SF<sub>6</sub>) gazlarını kapsamaktadır. Bu gazların önemli bir kısmı sanayi sektöründe oluşmaktadır. Hatta sanayi sektörünün yarattığı çevre kirliliği, sera gazı emisyonunun ötesinde hava, toprak ve su kalitesini de bozmaktadır. Uluslararası ölçekte sera gazı emisyonunun azaltılmasına yönelik en önemli çaba, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin hukuki bağlayıcılık içeren belgesi Kyoto Protokolü'dür. Kyoto Protokolü'nde, 2008-2012 yıllarını kapsayan dönemde, CO<sub>2</sub> eşdeğeri sera gazı salımlarının, 1990 yılındaki düzeylerinin en az %5 aşağısına indirilmesi gerektiği karara bağlanmıştır (Çevre ve Orman Bakanlığı, 1998). 2005 yılında yürürlüğe giren, Avrupa Birliği (AB) dahil birçok ülkenin imzaladığı Kyoto Protokolü'ne Türkiye 26 Ağustos 2009 tarihinden itibaren resmen taraf olmuştur. Ancak Türkiye'nin ilk yükümlülük döneminde (2008-2012) sera gazı emisyonu azaltma ve sınırlama yükümlülüğü yoktur (cevreorman.gov.tr, 2009). Bu nedenle söz konusu dönemin en azından hazırlık aşamasıyla geçeceği ve özellikle sanayi sektöründe sera gazı emisyonunu azaltan ciddi önlemlerle karşılaşılmayacağını söylemek olasıdır. Bununla birlikte Türkiye'nin AB üyelik sürecinde, müktesebata uyum dosyalarından biri olarak çevre konusu da gündeme gelmiştir. Bu alanda oldukça hassas olan AB ülkelerinin aldığı önlemler benimsenmeye ve uygulanmaya çalışılmaktadır.

Geçmişten bugüne sera gazı emisyonları gelişmiş ülkelerde daha fazla olmuştur. Buna karşılık dünya nüfusunun %85'ini oluşturan gelişmekte olan ülkeler, sera gazı salımlarının yaklaşık yarısını yaratmaktadır. Kişi başına "karbon ayak izi" gelişmiş ülkelerde 15,3 CO<sub>2</sub> eşdeğeri iken, gelişmekte olan ülkelerde bu oran 1,3-4,5'dur (World Bank, 2010: 44). Sera gazı salımlarının temelinde her ne kadar gelişmiş ülkelerin sanayileşme hareketleri yer alsın da, diğerlerine göre daha hızlı sanayileşen bazı gelişmekte olan ülkelerin küresel ısınmadaki sorumluluğu, dikkate alınması gereken bir olgudur. Bu ülkeler büyük bir nüfusa ve coğrafyaya sahip oldukları ve aynı zamanda hızla sanayileştikleri için çevre kirliliğindeki payları çok yüksektir. 1940-2004 yılları arasında küresel CO<sub>2</sub> emisyonuna en çok katkıda bulunan ilk on ülke arasında en zengin ve sanayileşmiş ülkeler yanında yüksek nüfusları ile Çin ve Hindistan da yer almaktadır. Söz konusu dönemde küresel CO<sub>2</sub> emisyonunun %30'a yakın bir kısmını ABD tek başına gerçekleştirmiştir. Rusya, Çin, Almanya ve İngiltere'nin payı %5-10 civarındadır. Japonya, Fransa Hindistan, Kanada ve Polonya ise %5'in altında bir paya sahiptir (UNU-WIDER, 2008: 14). Tablo 1'de



dünya çapında CO<sub>2</sub> salımı en yüksek dokuz ülke ile Türkiye'nin karşılaştırması yapılmıştır.

**Tablo 1. CO<sub>2</sub> Emisyonunda En Yüksek Paya Sahip Ülkeler ve Türkiye, 2007**

Ülkeler	CO <sub>2</sub> Emisyonu (milyon ton)	Kişi Başına Emisyonu (ton)
ABD	6.094	19,74
Rusya	1.580	11,13
Japonya	1.303	10
Almanya	841	10,23
Çin	6.538	4,92
Hindistan	1.610	1,38
Brezilya	368	1,94
İngiltere	546	8,97
Kanada	590	17,91
Türkiye	304	4,17

Kaynak: [http://unstats.un.org/unsd/environment/air\\_co2\\_emissions.htm](http://unstats.un.org/unsd/environment/air_co2_emissions.htm); 15.03.2011.

Kişi başına 10-20 ton aralığında CO<sub>2</sub> emisyonu gerçekleştiren ve çevre kirliliğinde sorumluluğu en yüksek olan ülkeler sırasıyla ABD, Kanada, Rusya, Almanya, Japonya ve İngiltere gibi G8 ülkeleridir. Diğer taraftan toplam CO<sub>2</sub> salım oranına bakıldığında, Çin ve ABD'deki miktarların diğer ülkelerin çok üzerinde olduğu ve bu karşılaştırmada coğrafi ve ekonomik büyüklüğün ön plana geçtiği görülmektedir. Söz konusu ülkelere bağlı kalarak yapılan bir karşılaştırmada, Türkiye'nin payının çok yüksek olmadığı söylenebilir.

İklim değişikliğini önlemeye yönelik olarak hazırlanan uluslararası sözleşmeler gereği, ülkelerin sera gazı emisyonlarına katkıları ölçüsünde yüklenmesi gereken sorumluluklar vardır. Örneğin, sanayi devriminden itibaren 2020 yılına kadar gerçekleşecek sıcaklık artışını 2<sup>0</sup>C'de sabitleyebilmek için sera gazı emisyonlarını ABD'nin %29, AB ülkelerinin %23, Çin'in %10 ve Hindistan'ın %1 oranında azaltması gerekmektedir (World Bank, 2010: 238).

Bugün gelinen noktada çevre kirliliği problemi yalnızca gelişmiş ülkelerin sorumluluğu olmaktan çıkmış; hızla büyüyen gelişmekte olan ülkeleri de kapsar hale gelmiştir. 1990-2007 döneminde İngiltere, Almanya ve Rusya'nın CO<sub>2</sub> emisyonu artış yüzdesi negatif değer alırken; gelişmekte olan ülkelerde bu değer %100 ile %400 arasında değişmektedir. Söz konusu yıllar aralığında Türkiye'nin CO<sub>2</sub> emisyonu ise %118'dir (unstats.un.org, 2011). Bununla birlikte son yıllarda Türkiye'de CO<sub>2</sub> emisyonunun hızla arttığını da söyleyebiliriz. Örneğin, toplam CO<sub>2</sub> emisyonu 2006 yılında 274 milyon tondan 2007 yılında 304 milyon tona yükselmiştir. Kişi başına CO<sub>2</sub> emisyon hacmi de bir yıl içinde 3,70 tondan 2007 yılında 4,17 tona yükselmiştir (unstats.un.org, 2011).

Bugüne kadar imalat sanayi içerisinde kirlilik yaratan sektörlerin saptanmasına ve bu sektörlerin ülkelerin dış ticaretlerine olan etkisinin ölçümüne yönelik birçok uygulamalı araştırma yapılmıştır. Bu konudaki en önemli çalışmalardan birini gerçekleştiren Tobey (1990), 1977 yılında 23 ülke için uygulanan çevre politikalarının kirli endüstri ürünlerinin ticaretine etkisi olup olmadığını araştırmıştır. Kirliliği giderme maliyetlerinin en yüksek olduğu sektörleri yoğun kirli sektörler olarak tanımlamıştır. O'na göre bu sektörler kağıt, maden, demir ve çelik, metal ve kimyasaldır. Ülkelerdeki üretim faktörlerinin ve çevre sınırlamalarının kirli sektörlerin ihracatına etkisini regresyon analizi ile incelemiş ve çevre

sınırlamalarının net ihracatın önemli bir belirleyicisi olduğunu bulmuştur. Benzer şekilde Low-Yeats (1992) ve Xu (1999) kirlilik önleme masraflarının toplam üretim maliyetleri içindeki payı %1 ve üzerinde olan sektörlerin demir çelik, metal ürünler, çimento ve kimyasallar olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Mani ve Wheeler 1997 yılında yazdıkları makalede, hava ve su kirliliği emisyonu en yüksek olan beş sektörün demir-çelik, demir dışı metaller, endüstriyel kimyasallar, petrol rafinerileri, metal olmayan mineraller olduğunu belirtmişlerdir. Söz konusu yazarlar ayrıca Robison (1988), Tobey (1990) ve Mani (1996)'nin çalışmalarına paralel bir şekilde en çok kirlilik yaratan beş sektörü “kirli sektörler” şeklinde tanımlamıştır. Bu sektörler, demir ve çelik, temel metaller, kimyasallar, petrol rafinerileri ve metal olmayan temel ürünlerdir (Mani ve Wheeler, 1997: 4).

### 3. Kirlilik Sığınağı Hipotezi, Dış Ticaret ve Çevre İlişisine Yönelik Literatür Araştırması

Günümüzde çevreye zararlı faaliyetlerin merkezinde OECD ülkeleri yer almaktadır. Bu nedenle sanayileşmiş OECD ülkelerinde çevre bilinci yaygınlaşmakta ve uluslararası çevre sözleşmelerine taraf olunmaktadır. Böylece bu ülkelerde, çevreye zarar veren faaliyetlerin azaltılması ve alternatif teknoloji kullanımı çabaları güç kazanmaktadır. Bu durumda sanayileşmiş ülkelerin üreticileri, ek bir maliyete katlanmak zorunda kalmakta ve uluslararası rekabette fiyat avantajını koruyamamaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki çevre düzenlemelerinin farklılığı, maliyet avantajından yararlanmak için gelişmiş ülkelerdeki kirlilik yaratan sanayi üretiminin gelişmekte olan ülkelere kaymasına neden olmuştur. Ekonomi yazınında bu düşünce *kirlilik sığınağı hipotezi* (pollution havens hypothesis) ile açıklanmaktadır. Bu hipoteze göre, kirlilik yaratan sanayiler, katı çevre politikaları uygulayan ülkelere kaçıp kısıtlamaların yetersiz kaldığı dışa açık ekonomilerde kirlilik sığınakları oluşturmaktadır.

Literatürde kirlilik sığınağı hipotezini destekleyen birçok uygulamalı çalışma mevcuttur. Low ve Yeats (1992), Lucas vd (1992), Birdsall ve Wheeler (1993) kirlilik yaratan ürünlerin üretiminin ve ihracatının gelişmekte olan ülkelere arttığını, gelişmiş ülkelere ise azaldığını söylemişlerdir. Mani ve Wheeler (1997) tehlikeli atık yaratan sektörler arasında bir karşılaştırma yaparak, sermaye ve enerji yoğun üretim yapan sektörlerde (demir-çelik, kimya, kağıt, metal dışı madenler vb) kirlilik oranının çok yüksek olduğunu, nispeten emek yoğun sektörlerin (tekstil, elektrikli makine, elektrik dışı makine vb) ise en temiz sektörler olduğunu ortaya çıkarmışlardır. Çalışmalarında kirlilik yaratan üretimin OECD ülkelerinde sürekli azaldığı, gelişmekte olan ülkelere ise artış trendinde olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca Van Beers ve Van den Bergh (1997), Kolstad ve Xing (1998), List ve Co (2000), Cole (2000), Hoffmann vd (2005) ve Quiroga, Sterner ve Persson (2007), kirlilik sığınağı hipotezini destekleyen sonuçlar elde etmişlerdir. Diğer taraftan bazı iktisatçılar da gelişmiş ülkelere yürürlüğe giren katı çevre düzenlemelerinin bu ülkelerin dış ticaretlerini olumsuz yönde etkilediğine dair güçlü kanıtlar bulamamışlardır (Tobey (1990), Eskeland ve Harrison (1997), Wheeler (1999), Letchumanan ve Kodama (2000), Xu (1999), Harris vd (2002)). Low ve Yeats (1992)'in çalışması üzerine bir analiz gerçekleştiren Grether ve de Melo (1995), 1965-1990 yılları arasında 21 gelişmiş ve 32 gelişmekte olan ülkeyi ele almıştır. Gelişmekte olan ülkelere demir-çelik ve metal ürünler gibi kirlilik yaratan sektörlerin üretimindeki artışa rağmen, bu sektörlerin dış ticaretinin halen önemli bir kısmının gelişmiş ülkelere yapıldığını vurgulamışlardır. Ayrıca gelişmekte olan

ülkelerde büyüme ve kirlilik arasındaki ters-U bağlantısının varlığından söz etmişlerdir.

Diğer taraftan, çevre maliyetlerini düşürüp rekabet avantajı sağlamak için, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişmiş ülkelerden “sığınak” olarak gördükleri gelişmekte olan ülkelere kaydığını kanıtlayan bazı araştırmalar yapılmıştır. Kolstad ve Xing (1998), List ve Co (2000), Lee (2008, Hoffmann vd (2005) çevre konusundaki yasal düzenlemelerin yetersiz kalması nedeniyle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişmekte olan ülkelere maliyet avantajı nedeniyle gittiğini savunmuşlardır. Bu nedenle düşük gelirli ülkelerde CO<sub>2</sub> salımı, doğrudan yabancı yatırımlar ve üretim arasında nedensellik ilişkileri olduğunu söylemişlerdir. Benzer bir çalışmayı 21 Avrupa ülkesi için gerçekleştiren Leiter vd (2011), çevresel düzenlemelerin yüksek düzeyde ve katı kurullarla uygulanmasının, firma davranışlarını kirlilik sığınağı hipotezini destekler şekilde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Kukla-Gryz (2009) ekonomik büyüme ve dış ticaretin, gelişmiş ülkelerde ölçek ekonomisi ve gelir etkisi nedeniyle hava kirliliğine olumlu etki yaratabildiğini, ancak gelişmekte olan ülkelerde bunun tam tersi sonuçlar doğurduğunu savunmuştur.

Buna karşın, uluslararası şirketlerin daha yeni ve daha temiz teknoloji kullanabildiklerini ve bu şirketlerin yurt içindeki firmalara göre çevre standartlarına daha iyi uyum sağlayabileceğini gösteren bazı araştırmalara da rastlanmaktadır. Eskeland ve Harrison (1997), Wheeler (1999), Letchumanan ve Kodama (2000) Javorcik Smarzynska ve Wei (2004), doğrudan yabancı yatırımların gelişmekte olan ülkelerde çevre kirliliğini artırdığına dayanan kirlilik sığınağı hipotezini destekleyen sonuçlara ulaşamamışlardır.

Ekonomi yazınında ekonomik büyüme ve çevre kirliliği ilişkisini “Çevresel Kuznets Eğrisi-ÇKE” (Environmental Kuznets Curve) ile açıklayan bazı çalışmalara da rastlanmaktadır. ÇKE, çevre kirliliği ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi gösteren ters-U (inverted-U) eğrisidir. Grossman ve Krueger (1991), Kuznets (1955)’in gelir adaletsizliği ve büyüme arasındaki ilişkiyi açıklayan ters-U eğrisini çevre kirliliğine uyarlamıştır. Bu yaklaşıma göre, sanayileşmenin ilk aşamasında insanlar temiz hava ve sudan çok üretimle ilgilendikleri için çevre kirliliği hızla artmaktadır. Bu dönemde, çevre yasaları çok zayıftır ve toplumlar çevre zararlarını önlemeye yönelik harcama yapmak istememektedirler. Ancak gelir yükseldikçe denge değişmektedir. Lider sanayi sektörleri daha temiz hale gelmekte, insanlar çevreye değer vermekte, düzenleyici kurumlar daha etkin hale gelmektedir. Diğer taraftan, yüksek gelirli ülkelerde, kişi başına geliri ikinci değil, üçüncü dereceden bir denklemlerle açıklayan çalışmalarda, gelirin çok yüksek düzeylerinde çevresel bozulmanın yeniden başladığını gösteren bulgulara rastlayan çalışmalar da mevcuttur (Grossman ve Krueger, 1995; Torras ve Boyce, 1998).

ÇKE’ye göre, gelirin belli bir düzeyinden sonra kirlilik azalmaktadır. Roberts ve Grimes (1997), Magnani (2000) kirlilik emisyonunun yalnızca yüksek gelirli ülkelerde azalma gösterdiği sonucuna ulaşmışlardır. Bunu gelişmiş ülkelerde teknolojinin gelişimi ve yapılan harcamaların yüksekliğine bağlamışlardır. Gelişmekte olan ülkelerde ise, bazı karar vericiler “önce büyüme, sonra çevre kirliliğine önlem” düşüncesini benimsemektedir. Ekonomik büyüme ve çevre ilişkisinde, çevre göstergesi olarak CO<sub>2</sub> yerine farklı gösterge kullanan çalışmalara

sıkça rastlanmaktadır. Grossman ve Krueger (1995) sanayinin yapısına, Cropper ve Griffiths (1994), Seldon ve Song (1994) nüfus yoğunluğuna, Hettige vd (1992), Grossman ve Krueger (1991) ticarete liberalizasyona, Shafik (1994), Baldwin (1995), Magnani (2000) çevresel düzenleme ve kontrollere, Barros vd (2002) eğitim gibi sosyoekonomik göstergelere, Lopez ve Mitra (2000), Leitao (2010) hükümetler tarafından yapılan yolsuzluklara dayalı incelemeler yapmışlardır. Son yıllarda ekonomik büyüme ile biyolojik çeşitlilik arasındaki ilişkiyi inceleyen bazı çalışmalar da yapılmıştır (Dietz ve Adger (2003); Stern (2004), Czech (2008), Mills ve Waite (2009)). Yapılan çalışmalarda, ÇKE'nin özelliği ve elde edilen sonuçlar zamana ve mekâna göre değişmektedir.

## 4. Uygulama ve Elde Edilen Bulgular

### 4.1. Veri Tabanı

Bu çalışmada kirlilik sığınağı hipotezinden yola çıkılarak, dış ticarete serbestleşmenin ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sera gazı salımına etkisi test edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle çevre kirliliği yaratan imalat sanayi sektörlerinin ihracat ve ithalat içindeki payı ile CO<sub>2</sub> emisyonu arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Çalışmada öncelikle Tobey (1990), Low ve Yeats (1992), Xu (1999), Mani ve Wheeler (1997)'in bulgularından ve TÜİK'in Türkiye'deki imalat sanayi tehlikeli atık verilerinden yola çıkarak en kirli beş sektör saptanmıştır. SITC Rev.2 (Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması Revize 2) sınıflamasına göre hesaplamaya dahil edilen sektörler demir-çelik (67), demir dışı metal (68), kağıt hamuru (25), metalik olmayan mineral (66), kimyasallar (51), petrol rafinerileri (33)'dir. Bu sektörlerle ait dış ticaret verileri UN Comtrade-Commodity Trade Statistics Database'den alınmıştır.

Analizde, sekiz gelişmekte olan (Arjantin, Brezilya, Çin, Hindistan, İrlanda, G.Kore, Meksika, Türkiye) ve altı gelişmiş (Kanada, Fransa, İtalya, Japonya, İngiltere, ABD) ülke için 1985-2009 dönemine ait kişi başına CO<sub>2</sub> emisyonlarının GSYİH'ya oranı (KARB), satın alma gücü paritesiyle kişi başına GSYİH rakamları (KBGSYH), kirli sektörler ihracat ve ithalat toplamalarının toplam ihracat ve ithalata oranları (KİHR, KİTH) ve net doğrudan yabancı yatırım girişlerinin GSYİH'ya oranlarından (DYY) oluşan 350 gözlem kullanılmıştır. Veriler, her ülke için ABD doları olarak hesaplanmış ve Dünya Bankası'nın (World Bank) "World Development Indicators (WDI)/Global Development Finance (GDF)" ve Birleşmiş Milletler'in (United Nations) "Commodity Trade Statistics" veri bankasından derlenmiştir.

### 4.2. Kullanılan Yöntem ve Elde Edilen Bulgular

#### Panel Birim Kök Testleri

Analizde ilk olarak panel birim kök testleriyle serilerin durağanlığı test edilmiştir. Birim kökün varlığını test etmek için panel verileri kullanıldığında, yatay kesit bağımlılığının sınanması gerekmektedir. Panel veri setinde yatay kesit bağımlılığı (cross-section dependence) varlığı reddedilirse 1. nesil birim kök testleri kullanılabilir. Bununla birlikte panel verilerinde yatay kesit bağımlılığı varsa, 2. nesil birim kök testlerini kullanmak daha tutarlı, etkin ve güçlü tahminleme yapılmasını sağlayabilmektedir.

Panel veri setlerinde yatay kesit bağımlılığını test etmek için kullanılan yöntemler Pesaran vd (2004) CD<sub>LM</sub> testi, Breusch-Pagan (1980) CD<sub>LM1</sub> testi ve Pesaran vd (2004) CD<sub>LM2</sub> testleridir. CD<sub>LM1</sub> ve CD<sub>LM2</sub> testleri T>N durumunda yatay kesit

bağımlılığı olup olmadığını test eden tahmincilerdir.  $CD_{LM}$  testi ise  $N>T$  durumunda yatay kesit bağımlılığı olup olmadığını test eden bir tahmincidir. Çalışmadaki 1985-2009 dönemi kapsayan 25 yıl (T) ve sekiz gelişmekte olan ülke ve altı gelişmiş ülke (N),  $CD_{LM1}$  ve  $CD_{LM2}$  testlerinin uygulanabilmesi için gerekli koşulun gerçekleşmesini sağlamıştır.  $CD_{LM1}$  ve  $CD_{LM2}$  testlerinde, her ülkenin bireysel zaman etkisinden ayrı şekilde etkilenebildiği varsayımı altında tahminleme yapılmaktadır (Güloğlu ve İvrendi, 2008: 384). Yatay kesit bağımlılığı testlerinin sonuçları aşağıdaki tabloda görülmektedir.

**Tablo 2. Gelişmiş Ülke Verileri İçin Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları<sup>1</sup>**

	KARB	KBGSYH	KİHR	KİTH	DYY
	Olasılık	Olasılık	Olasılık	Olasılık	Olasılık
$CD_{LM1}$	0.1488*	0.1585*	0.0000	0.0000	0.1503*
$CD_{LM2}$	0.1517*	0.1639*	0.0000	0.0000	0.1536*
$CD_{LM}$	0.0200*	0.0461*	0.0004	0.0003	0.0900*

Notlar: \*, yatay kesit bağımsızlığını göstermektedir.

**Tablo 3. Gelişmekte Olan Ülke Verileri İçin Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları<sup>2</sup>**

	KARB	KBGSYH	KİHR	KİTH	DYY
	Olasılık	Olasılık	Olasılık	Olasılık	Olasılık
$CD_{LM1}$	0.1575*	0.0001	0.0000	0.0038	0.0001
$CD_{LM2}$	0.1602*	0.0000	0.0000	0.0006	0.0000
$CD_{LM}$	0.0080	0.0454*	0.0037	0.0105*	0.0305*

Notlar: \*, yatay kesit bağımsızlığını göstermektedir.

$CD_{LM1}$  ve  $CD_{LM2}$  testlerinin sonucu, gelişmiş ülkelerde boş hipotez istatistiki olarak anlamlı şekilde kabul edilmiş; gelişmiş ülkelerde KARB, KBGSYH, DYY ile gelişmekte olan ülkelerde KARB verilerinde yatay kesit bağımsızlığı olduğu kabul edilmiştir (Tablo 2 ve 3). Bu nedenle 1. nesil birim kök testlerinden Levin-Lin ve Chu (LLC), Im-Pesaran ve Shin (IPS), Fisher ADF ve Fisher PP birim kök tahmincileri kullanılmıştır. Bu testlerde olasılık değerinin 0'a yakın çıkması serilerin durağan olduğu; 1'e yakın çıkması ise birim kök varlığının kabul edilmesi anlamına gelir. Tablo 4 ve 5'de, 1. nesil birim kök testlerinin bireysel sabitli olarak panel verisine uygulanması sonucu oluşan 1.farklardaki olasılık değerleri verilmiştir.

**Tablo 4. Gelişmiş Ülkeler İçin Birim Kök Testleri (1. Farklarda)<sup>3</sup>**

CO2	KARB	KBGSYH	KİHR	KİTH	DYY
Levin,Lin&Chu	0.0014*	0.0994*	0.0000*	0.0000*	0.0157*
Im,Pesaran&Shin	0.0000*	0.0035*	0.0000*	0.0000*	0.0000*
Fisher ADF-Chi-square	0.0000*	0.0067*	0.0000*	0.0000*	0.0000*
Fisher PP-Chi-square	0.0000*	0.0134*	0.0000*	0.0000*	0.0000*

Notlar: \*, panel veri setinin istatistiki olarak anlamlı düzeyde durağan olduğunu göstermektedir.

**Tablo 5. Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Birim Kök Testleri (1. Farklarda)<sup>4</sup>**

CO2	KARB	KBGSYH	KİHR	KİTH	DYY
Levin,Lin&Chu	0.0000*	0.0013*	0.0000*	0.0000*	0.0095*
Im,Pesaran&Shin	0.0000*	0.0000*	0.0000*	0.0000*	0.0000*
Fisher ADF-Chi-square	0.0000*	0.0000*	0.0000*	0.0000*	0.0000*
Fisher PP-Chi-square	0.0000*	0.0000*	0.0000*	0.0000*	0.0000*

Notlar: \*, panel veri setinin istatistiki olarak anlamlı düzeyde durağan olduğunu göstermektedir.

<sup>1</sup> Yatay kesit bağımlılığı testleri, Gauss 8.0 programı kullanılarak tahmin edilmiştir.

<sup>2</sup> Yatay kesit bağımlılığı testleri, Gauss 8.0 programı kullanılarak tahmin edilmiştir.

<sup>3</sup> Birim kök testleri, E-Views 6 Beta programı kullanılarak tahmin edilmiştir.

<sup>4</sup> Birim kök testleri, E-Views 6 Beta programı kullanılarak tahmin edilmiştir.

Tablo 4 ve 5’de izlendiği üzere, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke verilerinin tamamı 1. farkta durağandır. Panel verileriyle uygulanacak birim kök testlerinden güvenilir ve tutarlı sonuçlar elde etmek için yatay kesit bağımlılığını dikkate alan 2. nesil birim kök testlerini de kullanmak gerekmektedir. Uygulamada 2. nesil birim kök testlerinden panel ülkelerinin durağanlıklarını bütün olarak sınyayan CIPS tahmincisi kullanılacaktır. Pesaran (2006)’nın bireysel CADF birim kök testinin ortalamalarını olarak tahminlemede bulunan Im, Pesaran ve Shin (2003)’in testine bağlı CIPS istatistiği (Cross-sectionally Augmented Version of IPS) çalışmada uygulanacaktır. CIPS tahmincisinin uygulanması sonucu ulaşılan test istatistiği değerleri, Pesaran (2006)’daki kritik tablo değerleriyle karşılaştırılarak panel verilerin bütün olarak durağan olup olmadığı test edilebilir. Kritik tablo değerleri CIPS test istatistiği değerlerinden büyükse boş hipotez reddedilir ve panel serilerinin bütün olarak durağan olduğu kabul edilir.

**Tablo 6. Gelişmiş Ülkeler İçin CIPS Testi Sonuçları ve Kritik Tablo Değerleri<sup>5</sup>**

	CIPS <sub>ist.</sub>	Kritik Tablo Değerleri		
		%1	%5	%10
KARB	-3.34*	-1.98	-1.72	-1.57
KBGSYH	-2.34*	-1.98	-1.72	-1.57
KİHR	-2.59*	-1.98	-1.72	-1.57
KİTH	-2.99*	-1.98	-1.72	-1.57
DYY	-6.02*	-1.98	-1.72	-1.57

**Notlar:** Kritik tablo değerleri, N=6 T=25 için Pesaran (2006)’nın kritik tablo değerlerinden alınmıştır. \*, panel serilerinin bütün olarak durağan süreç karakteristiğine sahip olduğunu gösterir.

**Tablo 7. Gelişmekte Olan Ülkeler İçin CIPS Testi Sonuçları ve Kritik Tablo Değerleri<sup>6</sup>**

	CIPS <sub>ist.</sub>	Kritik Tablo Değerleri		
		%1	%5	%10
KARB	-2.01*	-1.98	-1.72	-1.57
KBGSYH	-2.68*	-1.98	-1.72	-1.57
KİHR	-4.36*	-1.98	-1.72	-1.57
KİTH	-3.85*	-1.98	-1.72	-1.57
DYY	-3.63*	-1.98	-1.72	-1.57

**Notlar:** Kritik tablo değerleri, N=6 T=25 için Pesaran (2006)’nın kritik tablo değerlerinden alınmıştır. \*, panel serilerinin bütün olarak durağan süreç karakteristiğine sahip olduğunu gösterir.

CIPS testinin uygulanması sonucunda, panel serileri için elde edilen sonuçlar %1 anlamlılık düzeyinde kritik tablo değerlerinden büyük olduğundan; hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülke panel serileri bütün olarak durağan süreç karakteristiğine sahiptir.

### Çevresel Kuznets Eğrisi

ÇKE’nin oluşumuna ilişkin çok sayıda ampirik kanıt vardır. Bu çalışmalar sonucunda, genel kabul gören bir veri karakteristiği ve uygulama yöntemi ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalarda, yatay kesit panel verileri kullanılmış ve aşağıdaki model yardımıyla kirlilik seviyeleri ve gelir arasındaki ilişki ortaya çıkartılmıştır.

$$y_{it} = \alpha_i + \beta_1 x_{it} + \beta_2 x_{it}^2 + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

<sup>5</sup> CIPS testi, Gauss 8.0 programı kullanılarak tahmin edilmiştir.

<sup>6</sup> CIPS testi, Gauss 8.0 programı kullanılarak tahmin edilmiştir.

Yukarıdaki eşitlikte  $y$  çevresel gösterge,  $x$  kişi başına gelir,  $\alpha$  sabit terim ve  $\varepsilon$  hata terimidir. Aşağıda verilen eşitlikte ise;  $F_i$  bireysel ülke etkilerini,  $K_t$  bireysel sene etkilerini gösterilmektedir.

$$KARB_{it} = \alpha_{it} + F_i + K_t + \beta_1 \ln(KBGSYH)_{it} + \beta_2 \ln(KBGSYH)_{it}^2 + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Altı gelişmiş ve sekiz gelişmekte olan ülke panel verileri için rassal etki (random effect) tahmincisi kullanılarak Swamy-Arora yöntemiyle ulaşılan sonuçlar aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Gelişmiş ülkelerde, ÇKE literatürden beklenen sonucu vermiştir. Kişi başına gelirin düşük olduğu düzeylerde, hızlı sanayileşme nedeniyle CO<sub>2</sub> emisyonu artmaktadır. Gelir ikinci dereceden bir denklemle açıklandığında, gelir yükseldikçe temiz teknoloji kullanımı ya da çevresel düzenlemeler nedeniyle kirliliğin azaldığı görülmektedir (Tablo 8). Panel veri seti yardımıyla sınanması sonucunda, kişi başına gelir ve CO<sub>2</sub> emisyonları arasındaki ilişkiyi gösteren ÇKE'nin dönüm noktasına (turning point) 1997 yılında ulaşıldığı görülmektedir. Söz konusu yılda, panel ülkeleri için ortalama gelir düzeyinin 24.280\$ olduğu bulunmuştur.

**Tablo 8. Gelişmiş Ülkeler İçin Regresyon Sonuçları**

	Katsayı	St. Hata
Ln(KBGSYH)	8.1430	0.7197
Ln(KBGSYH) <sup>2</sup>	-0.4346	0.0355
Sabit Terim	-37.395	3.6695

R<sup>2</sup>: 0.9562

Düzeltilmiş R<sup>2</sup>: 0.9469

Notlar: Bağımlı değişken olarak KARB alınmıştır.

**Tablo 9. Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Regresyon Sonuçları**

	Katsayı	St. Hata
Ln(KBGSYH)	-1.0281	0.0752
Ln(KBGSYH) <sup>2</sup>	0.0062	0.0012
Sabit Terim	8.9354	0.6665

R<sup>2</sup>: 0.7637

Düzeltilmiş R<sup>2</sup>: 0.7281

Notlar: Bağımlı değişken olarak KARB alınmıştır.

ÇKE testi gelişmekte olan ülkeler için sınanıldığında çevre eğrisi ters-U değil, U şeklinde çıkmıştır. Gelir düzeyi yükseldikçe CO<sub>2</sub> emisyonu önce azalmakta, daha sonra artmaktadır (Tablo 9). Gelişmekte olan ülkelerin üretiminin ve ihracatının önceleri tarım, tarıma dayalı sanayi ve tekstil gibi nispeten temiz teknolojilerde yoğunlaşırken, ilerleyen yıllarda enerji yoğun ve kirlilik yaratan sektörlerle kaydığı düşünülürse sonucun şaşırtıcı olmadığı söylenebilir. Tablo 9'da görüldüğü gibi, CO<sub>2</sub>'deki artış katsayısının çok yüksek olmaması etkinin henüz çok belirgin olmadığını göstermektedir. Gelişmekte olan ülkeler için tahminlenen çevre eğrisinin dönüm noktasına (turning point) 2000 yılında ulaşılmaktadır ve dönüm noktasında ortalama gelir düzeyi 7.470 \$'dır.

#### Panel Eşbütünleşme Testleri

Çalışmada ayrıca seçilmiş gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde KARB, KBGSYH, KIHR, KITH ve DYY arasında eşbütünleşik bir ilişkinin olup olmadığı sınanmıştır. Bu bağlamda, Pedroni ve Westerlund eşbütünleşme testleri panel veri setine uygulanmıştır. Pedroni (1999) eşbütünleşme analizinde, yatay kesit bağımlılığı olmadığı varsayımı altında, dördünde within, üçünde between tahmincisi kullanılan yedi farklı test mevcuttur. Model bireysel sabit ve bireysel trend varsayımı altında, Schwarz kriteri ve uzun dönem varyansı bulmak için Newey-West tahmincisi kullanılarak tahminlenmiştir. Testin uygulanması sonucunda aşağıdaki değerlere ulaşılmıştır.

**Tablo 10. Gelişmiş Ülkeler İçin Pedroni Eşbütünleme Testi Sonuçları<sup>7</sup>**

	İstatistik	Olasılık
Panel variance	-3.381394	0.9996
Panel rho	2.288270	0.9889
Panel PP	-1.950809	0.0255
Panel ADF	-1.936330	0.0264
Group rho	3.236193	0.9994
Group PP	-3.259398	0.0006
Group ADF	-2.387305	0.0085

**Tablo 11. Gelişmekte olan Ülkeler İçin Pedroni Eşbütünleme Testi Sonuçları<sup>8</sup>**

	İstatistik	Olasılık
Panel variance	-0.463017	0.6783
Panel rho	-0.646360	0.2590
Panel PP	-2.998110	0.0014
Panel ADF	-2.468884	0.0068
Group rho	1.855284	0.9682
Group PP	-2.158607	0.0154
Group ADF	-2.530168	0.0057

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülke panel verilerine Pedroni eşbütünleşme testinin uygulanması sonucunda, panel variance, panel rho ve group rho istatistikleri dışında diğer tüm testlerde istatistiki olarak anlamlı bir şekilde, eşbütünleşme yoktur boş hipotezi reddedilmiştir. Pedroni (1999), özellikle küçük örneklem için panel-ADF ve grup-ADF testlerinin daha anlamlı sonuçlar vereceğini göstermiştir. Bu uygulamada da, testlerin anlamlı çıkması panel verilerinde eşbütünleşmenin anlamlı bir göstergesidir.

Westerlund (2006) eşbütünleşme testi ise, bir LM istatistiği testidir. Yapısal kırılma ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alan bir testtir. Westerlund testini uygulamak için aşağıdaki model tahmin edilmiştir. Testin uygulamasında Case=4 (bireysel sabit ve trend varken yapısal kırılmayı dikkate alır) varsayımı tahminlenmiştir. Max. gecikme sayısının 3 ve döngü sayısının 10.000 olarak alınması sonucu ulaşılan sonuçlar aşağıda tabloleştirilmiştir.

Aşağıdaki tablolarda, yatay kesit bağımlılığı dikkate alınmaksızın 0.353 ve 0.946 olasılık değerlerine göre modelin sonuçları yorumlanabilir. Buna göre, boş hipotez kabul edilir ve panel veri setinde istatistiki olarak anlamlı düzeyde eşbütünleşme olduğu sonucuna ulaşılır. Yatay kesit panel verilerinde yatay kesit bağımlılığı dikkate alındığı zaman, bootstrap (özçıkırım) kritik değerine göre yorumlama yapılır. Bu yöntemden elde edilen sonuçta bir değişiklik yoktur. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin panel veri setlerinde eşbütünleşik bir ilişki vardır.

**Tablo 12. Gelişmiş Ülkeler İçin Westerlund Eşbütünleşme Testi Sonuçları<sup>9</sup>**

t-istatistiği	0.377
Asimptotik olasılık	0.353
Bootstrap kritik değer	0.236

**Tablo 13. Gelişmiş Ülkeler İçin Westerlund Eşbütünleşme Testi Sonuçları<sup>10</sup>**

t-istatistiği	-1.604
Asimptotik olasılık	0.946
Bootstrap kritik değer	1.000

Yukarıda yapılan Pedroni ve Westerlund eşbütünleşme testleri sonucunda panel veri setindeki değişkenlerin eşbütünleşik olduğu sonucu tutarlı, etkin ve kuvvetli bir şekilde kabul edilmektedir. Eşbütünleşme varlığı kabul edildikten sonra uzun dönem denklemi tahmin edilebilir. Kişi başına KARB'ın bağımlı değişken; KGBSYH, KİHR, KİTH ve DYY'in ise bağımsız değişken olduğu modelde uzun dönem eşitliği tahmin edilmek istenmektedir. Uzun dönem katsayılarını test etmek için PMGE (Pooled Mean Group Estimation) ve MGE (Mean Group Estimation) yöntemleri kullanılmıştır

<sup>7</sup> Pedroni eşbütünleşme testi, E-Views 6 Beta programı kullanılarak tahmin edilmiştir.

<sup>8</sup> Pedroni eşbütünleşme testi, E-Views 6 Beta programı kullanılarak tahmin edilmiştir.

<sup>9</sup> Westerlund eşbütünleşme testi, Gauss 8.0 programı kullanılarak tahmin edilmiştir.

<sup>10</sup> Westerlund eşbütünleşme testi, Gauss 8.0 programı kullanılarak tahmin edilmiştir.



(Paseran vd., 2004: 11). Model tahmin edilirken PMGE veya MGE tahmincilerinin tutarlılığını test etmek için Hausman testi uygulanmıştır. Hausman testi sonucunda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde boş hipotez ve hem PMG hem de MG tahmincisinin tutarlılığı kabul edilmektedir (Baltagi, 2008: 72). Uzun dönem modelinin çözümü sonucunda elde edilen sonuçlar aşağıdaki tablolarda yer almaktadır.

**Tablo 14. Gelişmiş Ülkeler İçin Uzun Dönem Katsayıları**

	PMGE		MGE	
	Katsayı	St. Hata	Katsayı	St. Hata
<b>KBGSYH</b>	-0.300	0.014	-0.414	0.068
<b>KİHR</b>	0.047	0.261	0.040	0.165
<b>KİTH</b>	-0.138	0.149	-0.296	0.146
<b>DYY</b>	0.000	0.000	0.000	0.000

**Notlar:** Bağımlı değişken olarak KARB alınmıştır.

**Tablo 15. Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Uzun Dönem Katsayıları**

	PMGE		MGE	
	Katsayı	St. Hata	Katsayı	St. Hata
<b>KBGSYH</b>	-0.138	0.039	-0.203	0.044
<b>KİHR</b>	2.246	0.869	3.973	3.817
<b>KİTH</b>	-2.936	0.768	-2.854	0.702
<b>DYY</b>	0.000	0.000	0.000	0.000

**Notlar:** Bağımlı değişken olarak KARB alınmıştır.

Bağımlı değişkeni kişi başına CO<sub>2</sub> emisyonları olan uzun dönem denkleminin katsayıları, PMG veya MG tahmincisinde istatistiki olarak anlamlıdır. Uygulanan modelden çıkan sonuçlara göre, gelişmiş ülkelerde kişi başına gelirdeki %1'lik bir artış kişi başına CO<sub>2</sub> emisyonlarında -0.30 ve -0.41 birim arasında değişen bir oranda azalışa; gelişmekte olan ülkelere de -0.13 ve -0.20 birim arasında değişen bir oranda azalışa neden olmaktadır. Gelişmiş ülkelerde, kirlilik yaratan sektörlerden yapılan ihracattaki %1'lik bir değişim kişi başına CO<sub>2</sub> emisyonlarında yaklaşık 0.04 birim artışa; gelişmekte olan ülkelere ise 2.24 ve 3.97 birim arasında değişen bir katsayıda artışa neden olmaktadır. Kirlilik yaratan sektörlerden yapılan ithalattaki %1'lik artış, gelişmiş ülkelerde kişi başına CO<sub>2</sub> emisyonlarını -0.13 ve -0.29 birim arasında değişen bir katsayıda azalışa; gelişmekte olan ülkelere de -2.93 ve -2.85 arasında değişen bir katsayıda azalışa neden olmaktadır. Net doğrudan yabancı yatırım girişlerindeki değişimler ise hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin kişi başına CO<sub>2</sub> emisyonlarında herhangi bir değişiklik yaratmamaktadır.

## 5. Sonuç

Bu çalışmada, sanayi üretiminin CO<sub>2</sub> salımına ve küresel ısınmaya etkisi sınanmaya çalışılmıştır. Öncelikle üretimdeki ve dolayısıyla kişi başına gelirdeki artış ile CO<sub>2</sub> emisyonu arasındaki ilişki ÇKE yoluyla bulunmaya çalışılmıştır. Çalışmada aynı zamanda, kirlilik yaratan imalat sanayi sektörlerinin ihracat ve ithalat payı ile doğrudan yabancı yatırımların CO<sub>2</sub>'ye etkisi test edilmiştir. Bugüne kadar yapılan uygulamalı çalışmalarda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere farklı sonuçlara ulaşıldığı göz önüne alınarak, sanayi üretiminde ve dış ticarete pay sahibi olan bazı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere göre iki ayrı analiz yapılmıştır.

ÇKE, gelişmiş ülkelerde ters-U; gelişmekte olan ülkelere ise U şeklinde çıkmıştır. Sonuçlar gelişmiş ülkelerin refah düzeyi yükseldikçe çevre kirliliğini azaltarak, kirli sektörleri gelişmekte olan ülkelere devrettikleri tezini desteklemektedir. Çünkü son yıllarda gelişmiş ülkelere çevre kirliliği azalırken, gelişmekte olan ülkelere üretim artışının CO<sub>2</sub> emisyonunu artırdığı görülmüştür. Diğer taraftan gelişmiş ülkelere çevre kirliliğindeki negatif eğilimin yeniden pozitif dönüş gösterebileceği işareti de alınmıştır.

Araştırmada elde edilen bulgulara göre, gelişmiş ülkelere gelir düzeyi ortalama olarak 24.280 \$'ı aştıktan sonra CO<sub>2</sub> salımı azalmaktadır. Gelir düzeyi belli bir eşiği aştıktan sonra, çevre bilinci artmakta ve kirliliği azaltmaya yönelik önlemler ön

plana çıkmaktadır. Sanayide ve enerji üretiminde alternatif teknoloji kullanımı, ceza uygulamaları CO<sub>2</sub> salımını düşürmektedir. Özellikle 1990'lı yılların sonunda, gelişmiş ülkelerde temiz teknoloji kullanımı ve çevre kirliliği yaratan sektörlerde üretimin azalması, bu ülkeleri söz konusu ürünlerin ithalatına yönlendirmiştir. Aynı dönemde, gelişmekte olan ülkelerde kirlilik yaratan sektörlerin ihracatı artmış ve bu durum CO<sub>2</sub> emisyonunu hızlı artırmıştır. Uygulamanın sonucuna göre, gelişmekte olan ülkelerde CO<sub>2</sub> salımı 1985-2000 döneminde azalmış ve ortalama 7.470 \$ gelir düzeyi aşıldıktan sonra artmaya başlamıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda, küresel ısınma ve iklim değişikliğine yol açan CO<sub>2</sub> salımı gelişmiş ülkelere kaydığı görülmektedir.

Kişi başına CO<sub>2</sub>'nin bağımlı değişken; kişi başına GSYİH, kirliliği yaratan sektör ihracatı ve ithalatı ile doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ise bağımsız değişken olduğu panel veri setiyle kurulan modelde, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde birbirine yakın sonuçlar vermiştir. Gelirin CO<sub>2</sub>'ye etkisi her iki ülke grubunda negatif çıkmıştır. Gelişmiş ülkelerde negatif etki daha yüksektir. 1985-2009 döneminde gelişmiş ülkelerde çevre düzenlemelerinin etkisi, gelişmekte olan ülkelere ise çevre kirliliğinin yalnızca son on yılda (ama tehdit oluşturan hızda) artış göstermesi, sonucu etkilemiş olabilir. İhracatın CO<sub>2</sub>'ye etkisi iki ülke grubunda da pozitif çıkarken, gelişmekte olan ülkelere bu etkinin çok daha yüksek olduğu görülmektedir. Son yıllarda gelişmekte olan ülkelere, kirliliği yaratan sektörlerin toplam ihracat içindeki payı artmakta ve bu sektörlerdeki karşılaştırmalı üstünlükleri yükselmektedir. Her iki ülke grubunda da kirliliği yaratan sektörün ithalatının CO<sub>2</sub>'ye etkisi negatiftir. Diğer taraftan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çevre kirliliğinde etkili olabileceği beklenirken, analiz sonuçlarında bir etkiye rastlanamamıştır.

Kirlilik yaratan sektörlerin ihracattaki payı yükseldikçe CO<sub>2</sub> emisyonu artmaktadır. Analizden elde edilen sonuçlar göstermektedir ki, bu daha çok gelişmekte olan ülkelerin sorunudur. Çünkü son yıllarda gelişmiş ülkelere, daha temiz teknoloji yatırımları artmakta ve çevre kirliliği azalmaktadır. Buna karşılık gelişmekte olan ülkelere üretim, kirlilik yaratan sektörlerde yoğunlaşmakta ve CO<sub>2</sub> salımı hızla yükselmektedir. Gelişmekte olan ülkeler söz konusu sektörlerde ihracat avantajı sağlarken, gelişmiş ülkeler bu tür sektörlerdeki karşılaştırmalı üstünlüğünü daha temiz ve katma değeri yüksek sektörlerle yönlendiren yatırımları tercih etmektedir. Ancak burada unutulmaması gereken nokta, sürdürülebilir kalkınma ve çevre düzenlemelerinin yerel değil, küresel boyutta uygulanması gerektiğidir. Bu bağlamda, serbest piyasa ekonomisi ile çevre kirliliğini yaygınlaştıran faaliyetler yerine, tüketicilere daha kaliteli bir yaşam sağlayacak çevreci ürünlerin ve teknolojilerin kullanımını artırmaya gereksinim vardır. Üretimde ve dış ticaretle ülkelerin tamamının çevre standartlarını uygulaması, küresel ısınmayla mücadele için hayati öneme sahiptir.

#### Referanslar

- BALTAGI, B. H. (2008). *Econometric analysis of panel data*. John Wiley and Sons Ltd. 4th Edition, Chichester, England.
- BIRDSALL, N., WHEELER, D. (1993). Trade policy and industrial pollution in Latin America: where are the pollution havens? *Journal of Environment & Development* 2(1), 137-147. ss.
- BÖLGESEL ÇEVRE MERKEZİ (REC) (2006). *Birleşmiş Milletler iklim değişikliği çerçeve sözleşmesi ve Kyoto Protokolü metin ve bilgiler*. Yunus Arıkan (yayına hazırlayan), Ankara.

- BREUSCH, T. S., PAGAN, A. R., (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *Review Of Economic Studies*, Blackwell Publishing, Vol. 47 (1), 239-253. ss.
- COLE, A.MATTHEW (2000). Air pollution and 'dirty' industries: how and why does the composition of manufacturing output change with economic development? *Environmental and Resource Economics* 17, 109-123 ss.
- ÇEVRE VE ORMAN BAKANLIĞI (1998). *Birleşmiş Milletler iklim değişikliği çerçeve sözleşmesi Kyoto Protokolü*. Birleşmiş Milletler-Çevre ve Orman Bakanlığı.
- DIETZ, S., ADGER, W.N. (2003). Economic growth, biodiversity loss and conservation effort. *Journal of Environmental Management* 68, 23–35. ss.
- EROĞLU, V. (2009). İklim Değişikliğinde Çözüme Ortak Türkiye. [Erişim adresi]: <[http://www.ormansu.gov.tr/osb/haberduyuru/guncelhaber/09-12-03/%C4%B0klim\\_De%C4%9Fi%C5%9Fikli%C4%9Finde\\_%C3%87%C3%B6z%C3%BCme\\_Ortak\\_T%C3%BCrkiye.aspx?sflang=tr](http://www.ormansu.gov.tr/osb/haberduyuru/guncelhaber/09-12-03/%C4%B0klim_De%C4%9Fi%C5%9Fikli%C4%9Finde_%C3%87%C3%B6z%C3%BCme_Ortak_T%C3%BCrkiye.aspx?sflang=tr)>, [Erişim tarihi: 05.12.2009].
- ESKELAND, G.S., HARRISON, A.E. (1997). Moving to greener pastures: multinationals and pollution-havens. *The World Bank Environment, Infrastructure and Agriculture Divisions: Policy Research Department*, World Bank, Washington.
- GRETHER, J.M., de MELO, J. (2003). Gloablization and dirty industries: Do pollution havens matter? *NBER Working Papers* 9776, National Bureau of Economic Research, Inc.
- GROSSMAN, G., KRUEGER, A.B. (1991). Environmental impacts of a North-American free trade agreement. *NBER Working Paper* 3914.
- GROSSMAN, G., KRUEGER, A.B. (1995). Economic growth and the environment. *Quarterly Journal of Economics*, May: 353-377.
- GÜLOĞLU, B., İVRENDİ, M. (2008) Output fluctuations: transitory or permanent? the case of Latin America. *Applied Economic Letters* 17: 4, 381-386. ss.
- HARRIS, M.N.; MATYAS, L., KONYA, L. (2002), Modelling the impact of environmental regulations on bilateral trade flows: OECD 1990-96. *The World Economy*, 25(3), 387-405. ss.
- HETTIGE, H., LUCAS, R.E.B., WHEELER, D. (1992). The toxic intensity of industrial production: global patterns, trends and trade policy. *American Economic Review, Papers and Proceedings* 82, 478-81. ss.
- HOFFMANN, R., LEE, C., RAMASAMY, B., YEUNG, M. (2005). FDI and pollution: a Granger causality test using panel data. *Journal of International Development*, 17, 7–311. ss.
- IM, K., PESARAN, H., SHIN, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogenous panels. *Journal of Econometrics*, 115, 53–74. ss.
- KOLSTAD, C.D., XING, J. (1998). Do lax environmental regulations attract foreign investment? Department of Economics, UCSB, *Departmental Working Papers*, Paper wp28-98pt1.
- KUZNETS, S. (1955). Economic growth and income inequality. *The American Economic Review* 49, 1–28. ss.
- LETCHUMANAN R., KODAMA, F. (2000). Reconciling the conflict between the "pollution-haven" hypothesis and an emerging trajectory of international technology transfer. *Research Policy*, vol 29, 59-79. ss.
- LIST, J.A., CO, C.Y. (2000). The effects of environmental regulations on foreign direct investment. *Journal of Environmental Economics and Management* 40, 1-20. ss.
- LOW, P., YEATES, A. (1992). Do 'dirty' industries migrate. P. LOW (ed.) *International trade and the environment* içinde. World Bank discussion paper, No. 159, 89-104. ss.
- LUCAS, R., WHEELER, P., HETTIAGE, H. (1992). Economic development, environmental regulation and international migration of toxic pollution 1960-1988, P. LOW (ed.) *International trade and the environment* World Bank Discussion Paper 159, Washington.
- MANI, M. S. (1996). Environmental tariffs on polluting imports: an empirical study. *Environmental and Resource Economics*, 7, 391-411. ss.
- MANI, M., WHEELER, D. (1997). In search of pollution havens?: dirty industry migration in the world economy. *World Bank Working paper* No. 16, April.

- MARK, N. C., SUL, D. (2002). Cointegration vector estimation by panel DOLS and long-run money demand. *NBER Technical Working Paper* No. 287, 1-23.
- MILLS, J.H., WAITE, T.A. (2009). Economic prosperity, biodiversity conservation, and environmental Kuznets curve. *Ecological Economics* 68, 2087-2095. ss.
- PESARAN, H.M., SHIN, Y., SMITH R. P. (2004). Pooled mean group estimation of dynamic heterogeneous panels. *ESE Discussion Paper 16*, 1-26. ss.
- PESARAN, M. H. (2006). A simple panel unit root test in the presence of cross section dependence. Cambridge University & USC, 1-64. ss.
- PESARAN, M. H., SHIN, Y. AND SMITH, R. J. (1999), Pooled mean group estimation of dynamic heterogeneous panels. *Journal of the American Statistical Association*, 94, 621-34. ss.
- ROBISON, H. D. (1988). Industrial pollution abatement: the impact on balance of trade. *Canadian Journal of Economics*, 21, 187-99. ss.
- SHAFIK, N. (1994). Economic development and environmental quality: an econometric analysis. *Oxford Economic Papers* 46, 757-73. ss.
- STERN, D. I. (2004). Comment on: Cole M. A. (2003) development, trade, and the environment: how robust is the environmental Kuznets curve? *Environment and Development Economics*, 8, 557-580. ss.
- TOBEY, J.A. (1990). The effects of domestic environmental policies on patterns of world trade: An empirical test. *Kyklos*, 43, 191-209. ss.
- TORRAS, M., BOYCE, J.K. (1998). Income, inequality and pollution: A reassessment of the environmental Kuznets curve. *Ecological Economics*, 25(2), 195-208. ss.
- UN-DPT (United Nations-Devlet Planlama Teşkilatı) (2005). *Binyıl Kalkınma Hedefleri Raporu 2005*.
- United Nations Commodity Trade Statistics Data Base, [Erişim adresi]: <<http://comtrade.un.org/db/dqBasicQuery.aspx>>, [Erişim tarihi: 07.03.2011].
- United Nations Statistic Division, Environmental Indicators Greenhouse Gas Emission, [Erişim adresi]: <[http://unstats.un.org/unsd/environment/air\\_co2\\_emissions.htm](http://unstats.un.org/unsd/environment/air_co2_emissions.htm)>, [Erişim tarihi: 15.03.2011].
- UNU-WIDER (United Nations University-World Institute for Development Economics Research) (2008). WIDER annual lecture 11 the climate change challenge, UNDP.
- Van BEERS, C., van den BERGH, J.C.J.M. (1997). An empirical multi-country analysis of the impact of environmental regulations on foreign trade flows. *Kyklos*, 50(1), 29-46. ss.
- WCED (World Commission on Environment and Development) (1987). *Our Common Future*. Oxford, UK: WCED.
- WESTERLUND, J. (2006). Testing for panel cointegration with multiple structural breaks. *Oxford Bulletin Of Economics And Statistics*, 68 (1), 101-132. ss.
- WESTERLUND, J. (2007). Testing for error correction in panel data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69 (6), 709-747. ss.
- WHEELER D. (1999). Racing to the bottom? foreign investment and air pollution in developing countries. *World Bank Policy Research Working Paper No. 2524*.
- WORLD BANK (2010). *World development report 2010: development and climate change*.
- The World Bank, Data, [Erişim adresi]: <<http://data.worldbank.org/indicator>>, [Erişim tarihi: 16.03.2011].
- The World Bank, Global Development Finance, [Erişim adresi]: <<http://data.worldbank.org/data-catalog/global-development-finance>>, [Erişim tarihi: 02.02.2011].
- World Trade Organization, [Erişim adresi]: <[http://www.wto.org/english/thewto\\_e/minist\\_e/min01\\_e/mindecl\\_e.htm#top](http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min01_e/mindecl_e.htm#top)>, [Erişim tarihi: 04.04.2011].
- XU X. (1999). Do stringent environmental regulations reduce the international competitiveness of environmentally sensitive goods? A Global Perspective. *World Development*, Volume 27(7), 1215-1226. ss.

**MESLEK YÜKSEKOKULU (MYO) ÖĞRENCİLERİNİN  
İNGİLİZCE HAZIRLIK EĞİTİMİNE YÖNELİK  
TUTUMLARI: ISPARTA MYO TURİZM VE OTEL  
İŞLETMECİLİĞİ ÖRNEĞİ**

**VOCATIONAL SCHOOL STUDENTS ATTITUDES TOWARDS ENGLISH  
PREPARATORY CLASS EDUCATION (EXAMPLE OF ISPARTA  
VOCATIONAL SCHOOL PROGRAM OF TOURISM AND HOTEL  
MANAGEMENT APPLICATION)**

**Gonca Manap DAVRAS<sup>(1)</sup>, Gülay BULGAN<sup>(2)</sup>**

*Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta Meslek Yüksekokulu*

*<sup>(1)</sup>goncamanap@sdu.edu.tr, <sup>(2)</sup>gulaybulgan@sdu.edu.tr*

**ÖZET:** Ülkemizde mesleki ve teknik eğitimin en önemli kolu MYO'dır. Bu okullarda iş dünyasının beklentilerine cevap verebilecek, öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarını karşılayacak bir eğitimin verilmesi esastır. Yabancı dil eğitimi bu sürecin bir parçasıdır. Gelişen ve değişen iş dünyasının her aşamasında yabancı dil zorunluluk halini gelmiştir. Bu ihtiyacı karşılamak için MYO'larında zorunlu İngilizce hazırlık sınıfları hayata geçirilmiştir. Bu çalışmada zorunlu yabancı dil eğitiminin öğrenciler üzerindeki öneminin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda öğrencilerin yabancı dil eğitimine bakış açılarına yönelik anket hazırlanmış ve uygulanmıştır. Analiz sonucunda öğrencilerin yabancı dil Hazırlık Sınıfı eğitiminin gerekliliğini kavradıkları anlaşılmıştır. Ancak öğrencilerin yabancı dil eğitiminde konuşma becerisi kazandırılması konusunda eksiklikleri olduğu saptanmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Meslek Yüksek Okulları, Yabancı Dil Hazırlık Eğitimi, Turizm

**ABSTRACT:** In our country the most important branch of vocational and technical education is vocational schools. In these schools, it is essential to give an education which can respond to the expectations of the business community and meet the interests and needs of students. Foreign language education is part of this process. Foreign language has become compulsory at every stage of developing and changing business world. To meet this need, compulsory English preparatory classes in vocational schools have been implemented. In this study, it has been aimed to emphasize the importance of compulsory foreign language education upon students. In this respect, a questionnaire aimed at students' perspectives on foreign language education has been prepared and implemented. As a result of analysis, it has been understood that students have comprehended the necessity of education in foreign language preparatory class. However, it has been determined that students have deficiencies in acquiring speaking skills within foreign language education.

**Keywords:** Vocational Schools, Preparation for Foreign Language Education, Tourism

**JEL Classification:** I21

## **1. Giriş**

Dünya üzerinde en çok gelişen ve gelecekte gelişimini devam ettireceği öngörülen sektörlerden biri olan turizm sektörü emek yoğun bir sektör olma özelliğinden dolayı

çevresine önemli bir istihdam hacmi yaratmaktadır. Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi, 2016 yılında dünyada 280 milyon kişinin turizmde çalışacağını tahmin etmektedir. Bu oran toplam dünya işgücünün % 9'unun turizme bağlı mesleklerde çalışacağını ifade etmektedir (İçöz, 2007: 345). Turizm sektöründe mekanizasyon ve otomasyonun sınırlı olması, yüz yüze verilen sıcak hizmetin devamlı olması nedeniyle personel ihtiyacı sürekliliğini devam ettirecektir.

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de çalışacak olan personelin niceliği kadar niteliği de önem arz etmektedir. Kalifiye personelin anahtarı ise konusuyla ilgili mesleki ve teknik eğitimidir. Ülkemizde örgün ve yaygın eğitim kurumları mesleki ve teknik eğitim konusunda devreye girmektedirler. Eğitimin kapsamı oldukça geniş olduğundan bu çalışmamızda örgün eğitimin bir kolu olan MYO'lardaki eğitim durumu üzerinde durulacaktır. Sayıları her geçen gün artan MYO'lar, çeşitli iş kollarında mesleki eğitim vererek nitelikli insan gücü yetiştiren kurumlardır. Mesleki eğitim, uzmanlaşmamış ya da yarı uzman işgücünü, uzmanlık gerektiren ve özel nitelikteki görevlere hazırlamak amacıyla yapılan çalışmalar bütünü olarak tanımlanabilir. İki yıllık eğitim öğretim programı sürdüren bu okullar turizm alanında da ara eleman yetiştirmektedir. Farklı isimler altında açılan birçok turizm bölümü bulunmaktadır. Mesleki ve teknik eğitim verilirken en önemli kriter sektörün ihtiyaçlarını karşılayabilecek nitelikte işgücü yetiştirmektir. Turizm sektöründe istihdam edilecek personelde ön plana çıkan özellik yabancı dil bilgisidir.

Her sektörde önemi günden güne artan yabancı dil bilgisi, turizm sektöründe eskiye oranla daha da önem kazanmıştır. Özellikle son yıllarda hızla artan küreselleşme, toplumları ve insanları birbirine daha da yakınlaştırmıştır. Bu gelişim turizm sektörünü de yakından etkilemiştir. Dünyada her ülkede seyahate katılan insanların sayısı arttığı gibi, seyahat edecek ülkeler ve mekânlar da çeşitlenmiştir. Misafirlere iyi hizmet edebilmek, yeterli kalifiye personel varlığına ve personelin yabancı dil bilgisine bağlıdır. Hatta Türkiye'ye değişik ülkelerden turist gelmesi nedeniyle birkaç yabancı dil bilmeyi gerektirmektedir. Misafirlerle iyi diyalog kurmayan, konuştukları dili anlamayan işgörenin iyi hizmet vermesi mümkün değildir. Amaç, öğrencilerin kavradıklarını kendi alanlarında kullanarak konuklarla iletişim kurabilmelerini sağlamaktır (Dayıoğlu, 2010: 43).

Turizm sektörü için bu denli önemli olan yabancı dil eğitimi MYO'larda ele alınmaktadır. Mesleki ve zorunlu İngilizce dil eğitiminin yanı sıra artık birçok okulda zorunlu veya seçmeli İngilizce hazırlık sınıfları vardır ve bu sınıflar öğrencilerin seviyelerine uygun yabancı dil eğitimi vermektedirler.

### **1.1. Meslek Yüksekokullarının Eğitim Alanındaki Yeri ve Önemi**

Her alanda gelişimi ve kalkınmayı hedefleyen ülkemizin, en önemli sorunlarından biri iyi eğitilmiş, kalifiye insan gücü sorunudur. Ekonomimizin gelişmiş ülkeler ile küresel ortamda rekabet edebilmesi için mesleki yeterlilikleri yüksek, iş dünyasını yakından tanıyan ve iş dünyasına hızla uyum sağlayabilecek insan gücüne ihtiyacı vardır. Türkiye bu ihtiyaca yönelik yatırım yapmadan hedeflerine ulaşamayacağını farkındadır. Bu nedenle ekonomik kalkınma planlarında "Mesleki teknik eğitime öncelik verilmesi temel ilkedir." ifadesine yer verilmiştir (DPT:1989: 354; 1996: 29; 2000: 98). Mesleki ve teknik eğitimin temel amacı, bireye, bireysel ve toplumsal yaşam için zorunlu olan belirli bir mesleğin gerektirdiği bilgi, beceri ve uygulama yeterliliğini kazandırmak, temel işlevi ise bireyin parasal kazanç elde etmesini, böylece sosyal ve ekonomik yönden topluma yararlı olmasını sağlamaktır (Alkan,

1999: 223-237). Bu temel amaç doğrultusunda ülkenin eğitim sistemleri içerisinde orta ve yükseköğretim düzeyinde mesleki ve teknik eğitime özel bir önem verilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise daha güçlü bir ekonomi ve daha hızlı bir toplumsal kalkınma için gereksinim duyulan daha nitelikli iş gücünün sağlanması amacıyla mesleki ve teknik eğitimin geliştirilmesine çaba gösterilmektedir (Sağlam ve Adıgüzel, 2007: 71-79).

Ülkemizde mesleki ve teknik eğitimi örgün eğitim ve yaygın eğitim olarak ikiye ayırmak mümkündür. Diplomaya yönelik olan örgün eğitim, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı meslek liseleri ve YÖK'e bağlı MYO'ları, Yüksekokullar, Lisans, Yüksek lisans ve Doktora programlarından oluşmaktadır (Tuyluoğlu, 2003: 35). Yaygın eğitimi ise mesleki bilgilerle ilgili verilen kurs ve eğitim programlarını kapsamaktadır. Bu çok geniş kapsamlı konu içinde biz çalışmamızda MYO'lar üzerinde duracağız. MYO'larında öğrenci ve öğretmenlerin derse katılmasını zorunlu kılan eğitim şeklinin dışında derse katılma zorunluluğu olmadan uzaktan (internet üzerinden) eğitim şeklinde verilen eğitim şekilleri de bulunmaktadır. 2010-2011 eğitim-öğretim yılı YÖK verilerine göre Uzaktan eğitim verilen MYO'ları toplam MYO öğrenci sayılarının % 2,5'ünü, toplam MYO programlarının içinde % 1'lik kısmını kapsamaktadır. Farklı programlar için uygulanan uzaktan eğitim, uygulama ağırlıklı derslerin yoğunluğu nedeniyle Turizmle ilgili bölümler için uygulanması oldukça güçtür. Ülkemizde Akdeniz Üniversitesi, Ankara Atılım Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, İstanbul Aydın Üniversitesi bünyesinde Turizm ve Otel İşletmeciliği alanında uzaktan eğitim verilmektedir.

Meslek elemanı yetiştirmenin öneminin anlaşılması sonucu üzerine önemli görevler düşen MYO'ları ilk kez 1973 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından açılmış ve açılan MYO'ları, istihdam sektörünün ihtiyaç duyduğu alanlarda becerili iş gücünü yetiştirmeyi amaçlamıştır (Boz, 2002: 145). Türkiye'de yükseköğretim, 1981 yılında çıkarılan 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunu (YÖK, 2006) ile akademik, kurumsal ve idari yönden yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Buna göre yükseköğretim kurumları tek çatı altında toplanmış ve Mili Eğitim Bakanlığı (MEB) bünyesinde bulunan MYO'lar da üniversite bünyesine alınmıştır. Bu kanuna göre MYO 'belirli mesleklere yönelik ara insan gücü yetiştirmeyi amaçlayan dört yarıyılık eğitim ve öğretim veren bir yükseköğretim kurumudur.' Günümüzde Devlet Üniversiteleri bünyesinde MYO'ları, Vakıf Üniversiteleri bünyesinde MYO'lar ve Vakıf MYO'ları YÖK'ün kapsamındadır. MEB bünyesinde iken 44 olan MYO'u sayısı her yıl artarak devam etmektedir (Hacıoğlu, 2008: 41). 13 ayrı ad altında kurulmuş olan MYO'larının sayısı 2010-2011 eğitim öğretim yılında 660'ya ulaşmıştır.

YÖK Kanunu'na göre; MYO'lar belirli mesleklere yönelik ara insan gücü yetiştirmeyi amaçlayan dört yarıyılık (2 yıllık) eğitim-öğretim sürdüren bir yükseköğretim kurumudur. MYO'ları yapısında iki yıl süreli ön lisans düzeyinde hemen hemen tüm sektörlerle ilgili mesleki eğitim verilen bu okul mezunlarına "ara eleman" kimliği verilmiştir. Ara eleman, işçi ile mühendis, yönetici ve idari personel arasında yer alan kademedir. Bu kademenin istihdamı ile sanayi ve hizmet sektörlerinde verim ve kalitenin artacağı muhakkaktır. Verimliliğin ve kalkınmanın anahtarlarından biri olan yetişmiş insan gücü ihtiyacını giderme görevi MYO'larına verilmiştir. MYO'ları ülkelerin rekabet gücünü güçlendiren önemli bir kurum haline gelmiştir (Akyurt, 2009: 177).

Mezunlarının tekniker unvanı aldığı MYO'larında öğrenim gören öğrencilerin, teknisyenlerden daha fazla teorik bilgiye, mühendislerden ise daha fazla uygulama

becerisine sahip olabilmeleri amaçlanmaktadır (Adıgüzel, 2009: 117). Bu nedenle verilen uygulamalı mesleki ve teknik bilgi çok önemlidir.

### **1.2. Meslek Yüksekokullarında Turizm Eğitiminin Genel Yapısı**

Turizm sektörü günümüzde ülke ekonomilerine dinamizm kazandıran ve ekonomideki bazı sorunların aşılmasında önemli rol oynayan bir sektör olarak görülmektedir. Tarihi, kültürel ve doğal zenginlikleri ile Türkiye, turizmden elde ettiği geliri artırma potansiyeline sahip bir ülkedir. Bunun yolu ise turizmle ilgili yatırımlara önem vermektir. Sektörün emek-yoğun olarak görülmesi ve insan unsurunun ön plana çıkması sebebiyle bu yatırımlar içerisinde beşeri sermaye ile ilgili olanlar özel bir önem taşımaktadır. Buna bağlı olarak da “turizm eğitimi” ve bu eğitimin nasıl olması gerektiği gibi endişeler gündeme gelmektedir (Gürbüz ve Dağdeviren, 2007: 158). Dünya çapında turizm sektörünün küresel istihdamın yaklaşık %3’ünü 192 milyon kişi ile sağladığı ve bu sayının 12 farklı sektöre eş değer olduğu bilinmektedir (Ladkin, 2011: 1135). Gelecek vaat eden bu sektör beraberinde istihdam olanaklarını arttırmış bu da kalifiye çalışan ihtiyacını doğurmuştur.

İhtiyaç duyulan kalifiye çalışan açığını en iyi karşılayacak kurumlardan biride MYO’larıdır. Bu okullar gerekli turizm mesleki eğitimi vermekle yükümlüdür. Turizm mesleki eğitimi şu şekilde tanımlayabiliriz: turizm alanında uzmanlığı olan ya da olmayan bireyleri, turizm sektörüne hazırlamak, sektörün beklentilerine cevap verecek bilgi ve beceri ile donatılarak turizm sektörüne kazandırmaktır. Ayrıca; turizm mesleki eğitimi, teorik ve pratik öğrenimden meslek ahlakına ve mesleğin temel prensiplerine kadar uzanan çeşitli disiplinlerin verildiği ve belli bir iş için sağlanması gereken eğitimidir (Ağaoğlu, 1991: 38; Hai-yan ve Baum, 2006: 511).

İnsanlar dünya çapında işletmeler için en önemli kaynaklardan birisidir ki bu özellikle otelcilik gibi hizmetin yoğun olduğu turizm sektörü için geçerlidir. Turizm sektörü, tüm personelin yüksek kalite ve beceri seviyesine ulaşabilmesini desteklemeye odaklanmıştır (Hai-yan ve Baum, 2006: 509).

Turizm eğitim kurumlarının temel amacı, turizm sektöründe iş görece elemanları temel eğitimden geçirmek, tüm eğitim alanlarına turizm bilinci ve felsefesini kazandırmak, yönetim tekniklerini öğretmek ve dünyada hakim, kabul görmüş anlayışa uyum sağlamak, yeni kavram, fikir ve teknolojileri kavrayabilecek üst düzey turizm profesyonellerini yetiştirmektir (Öztaş, 1995: 92-93).

Türk turizminin beklenen yararı sağlaması ve uluslararası alanda rekabet gücünü arttırabilmesi için yapılan işin uluslararası standartlarda olması ve emek yoğun olan bu sektörde çalışan kişilere turizm bilincinin, mesleki değerlerin ve evrensel değerlerin benimsetilmesi nitelikli bir eğitimle mümkündür (Charles, 1997: 190-191). Türkiye’de 2000’li yıllarda üniversitelerin turizm ile ilgili bölümlerinden mezun olan öğrencilerin yaklaşık %80’inin turizm sektörünü tercih etmeyerek başka sektörlerle yönelmesi, bu alanda verilen eğitimin yetersizliğinin en büyük göstergesidir. Bu kişilerin eğitimini aldıkları alanda çalışmalarını ve turizm ile ilgili iş kollarını meslek olarak benimsemeleri ancak nitelikli bir eğitim ile mümkün olacaktır (Üzümcü ve Bayraktar, 2004: 84).

Sektörün beklentilerinin karşılanması hem personel hem işletme memnuniyeti açısından da önemlidir. İşletmeler için personel maliyeti önemli bir kalemdir, toplam işletme giderlerinin önemli bir kısmı personel giderlerine ayrılmaktadır. İşletmelerde çalışan personelin eğitim ve öğretim seviyesinin düşük olması işletmelerin karlılığına



doğrudan doğruya etki etmektedir (Sezgin, 2001: 135-136). Bu nedenle iyi eğitilmiş, tecrübeli ve yetenekli personelin turizm sektöründeki işletmelerde istihdam edilmesi oldukça önemlidir (Kusluvan ve Kusluvan, 2000: 251).

### 1.3. Zorunlu Yabancı Dil Hazırlık Öğretiminin Amacı ve Önemi

Yabancı dil, turizm sektöründe kilit bir kavramdır. Çünkü turizm faaliyetlerine katılanlar yabancı bir ülkede, yabancı bir kültürle karşılaştıklarından, kendi dillerini konuşabilen personele ihtiyaç duymaktadır. Yabancı dil eğitimi bireyin iletişimsel becerilerinin geliştirilmesinde, arzu edilen hedeflere ulaşılmasında ve entelektüel gelişimin tamamlayıcı bir parçası olarak bireye katkı sağlamaktadır (Els, 1983:110). Bu çerçeveden bakıldığında, bireysel iletişimin yoğun olduğu turizm sektöründe yabancı dil eğitimi özellikle önemli bir konu haline gelmiştir. Bu çerçeveden bakıldığında, turizm sektöründe yabancı dil eğitimi önemli bir konu haline gelmiştir.

Önceki bölümde MYO'larının ülke ekonomisinin en önemli ihtiyacı olan kalifiye ve eğitilmiş ara elemanı ihtiyacını karşıladığından bahsedilmişti. Bu ihtiyacı giderirken verilen eğitim programları o dalda mesleki ve teknik anlamda gerekli bilgiyi içermelidir. Bu bilgiler birçok farklı ders kapsamında verilmektedir. Sektöre yönelik ara eleman çalıştıran MYO'ları ilgili sektörün ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak eğitim vermektedir. İnsan gücünde aranan temel özelliklerden biri de yabancı dil bilgisidir. Eğitim sisteminin farklı kademelerinde de verilen yabancı dil eğitimi MYO'ları içinde bir zorunluluk haline gelmiştir.

Türkiye'de turizm alanında eğitim veren programlarda 4 farklı yabancı dil eğitim modeli uygulanmaktadır. İsteğe bağlı Hazırlık Sınıfı, Zorunlu Hazırlık Sınıfı, Yoğunlaştırılmış yabancı dil eğitimi, Normal yabancı dil eğitimi. İsteğe bağlı Hazırlık Sınıfı modelinde, öğrenci isterse müfredat derslerine başlamadan önce 1 yıl yabancı dil Hazırlık Sınıfına devam edebilir. Hazırlık Sınıfındaki başarısı veya başarısızlığı 4 yıllık müfredat eğitimini hiçbir şekilde etkilememektedir. Zorunlu Hazırlık Sınıfı modelinde, öğrenci programa kayıt olduğu dönemde yabancı dil Hazırlık Sınıfı muafiyet sınavına alınmaktadır. Bu sınavdan başarılı olanlar Hazırlık Sınıfını atlayarak normal eğitimlerine devam edebilirken başarısız olanlar 1 yıl Hazırlık Sınıfına devam etmek ve başarılı olmak zorunda kalmaktadırlar. Hazırlık Sınıfını başaramayanların durumları üniversitelere göre değişiklik gösterebilir. Yoğunlaştırılmış yabancı dil eğitiminde ise yabancı dil eğitimine ayrılmış bir yıl söz konusu değildir. Öğretimin birinci yılında haftada 15 saatin, ikinci yılda haftada 10 saatin üzerinde yabancı dil dersi verilmektedir. Eğitim dili İngilizce olan üniversitelerde zorunlu Hazırlık Sınıfı uygulanmaktadır (Hussein, 2008: 106-107). Zorunlu yabancı dil sınıflarında İngilizce ağırlıklı ders verilirken seçmeli ders olarak Almanca, Rusça gibi farklı yabancı dillerde seçmeli ders olarak okutulabilir.

2009 yılında yapılan Akademik Turizm Eğitimi Arama Konferansı değerlendirme sonuçlarına bakıldığında da Akademik Turizm Eğitiminin Zayıf Yönleri içinde Yabancı dil eğitimi sorunu ve İhtiyaca yönelik yabancı dil eğitimi verilememesi sayılmaktadır. Ayrıca Yabancı dil bilen personel bulmada sıkıntının yaşandığı da dile getirilmiştir (Kozak, 2009: 1-20).

Tüm işletmelerde olduğu gibi turizm işletmelerinde de işgören yönetiminin başarısı, büyük ölçüde işgörenlerin seçimine, işe alma ve yerleştirme süreçlerinin etkinliğine ve yerleştirmenin başarısına bağlı bulunmaktadır. Turizm işletmelerinde işgörenlerin sürekli müşterilerle yüz yüze ilişki içinde olmaları nedeniyle bazı özelliklere ve yeteneklere

sahip olmaları aranır. Buna göre işletmelerde çalışacak kişilerin en az bir yabancı dili günlük konuşmaları sürdürecektir kadar bilmesi gerekir (Barutçugil, 1989: 154).

## 2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma ile zorunlu yabancı dil eğitiminin turizm öğrencileri tarafından öneminin ve içeriğinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Konunun irdelenmesi amacıyla Hazırlık Sınıfında öğrenim gören toplam 90 öğrenciye anket uygulanmıştır, uygulanan anket formlarından 71 anket formu değerlendirmeye tabi tutulmuştur. İstatistik açısından durum tespiti yapabilmek için aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır;

- 1) Yükseköğretimde yabancı dil eğitimi ne oranda gereklidir?
- 2) Öğrencilerin hangi özellikleri, yabancı dil eğitimine bakış açılarını nasıl etkilemiştir?
- 3) Öğrenciler, turizm sektöründe yabancı dil eğitiminin önemini ne ölçüde kavramaktadır?
- 4) Zorunlu yabancı dil Hazırlık Sınıfının eğitimi standartlara ne derece uygundur?

## 3. Yöntem

Araştırmada verilere ulaşmada anket yöntemi kullanılmıştır. Bu çerçevede araştırmada, verilere ulaşmada niceliksel bir yöntem olarak anket yöntemi esas alınmış ve bu çerçevede iki bölümden oluşan bir anket formu hazırlanmıştır Anket formunu oluşturulmasında Örs'ün (2006) yaptığı çalışmanın anketinden yararlanılarak yeni ve turizm öğrencilerine uyarlanmış bir anket hazırlanmıştır. yararlanılmıştır.

Anket formu 5 bölümden oluşmaktadır. İlk dört bölümde 5'li Likert ölçeği ile hazırlanan sorular vardır. 1. Bölümde İngilizce eğitimi ve bölüm ilişkisi ile ilgili 7 soru, 2. bölümde ders programı ve uygulaması ile ilgili 8 soru, 3. bölümde hazırlık programında kaynak kullanımı ile ilgili 7 soru, 4. bölümde Hazırlık Sınıfında yapılan sınavlar ile ilgili 3 soru, 5. bölümde ise anket uygulanan öğrenci ile ilgili 8 seçmeli demografik soru bulunmaktadır. Araştırmaya katılan 71 öğrencinin demografik verilerine Tablo 1'de yer verilmiştir.

Anket formunda olumsuz yargılara yer verilmemiştir. En olumlu cevap 5, en olumsuz cevap ise 1 puan ile değerlendirilmiştir. Ankette sorulan tüm sorulara verilen cevaplar ve demografik özelliklere ait sorular sayı ve yüzde olarak gösterilmektedir. Çalışmada yaş grubu ve mezun olduğu okul durumlarına göre 5'li Likert şeklinde elde edilen veriler parametrik testlerin ön koşullarını sağlamadığı için 2'den fazla grup karşılaştırılmasında tüm sorular teker teker Kruskal-Wallis Testi ile analiz edilmiştir. 5'li Likert şeklinde hazırlanan sorulardan ilk 7 soru İngilizce eğitimi ve bölüm ilişkisini temsil eden sorular olup bu 7 sorunun ortalaması alınarak bu ortalamalara 2 grup karşılaştırmalarında T-testi ikiden fazla gruplarda (tek yönlü) Varyans Analizi Tekniği uygulanmıştır. Sonraki soru gruplarında da aynı yaklaşımla hareket edilmiştir. Cinsiyet, öğrenim türü, anne ve baba eğitim durumu faktörlerinin her biri için ayrı ayrı olmak üzere iki seviyesinin rank ortalamaları arasındaki fark irdelenirken verilen parametrik testlerin ön koşullarını sağlanmadığında bağımsız 2 grup karşılaştırılmasında kullanılan Mann-Whitney U Testi kullanılmıştır.

### 3.1. Katılımcılar

Araştırma, 2010-2011 öğretim yılında Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta MYO'u Turizm ve Otel İşletmeciliği Programında zorunlu İngilizce Hazırlık Sınıfı öğrenimi gören öğrenciler ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya programda öğrenim

gören birinci ve ikinci öğretim öğrencileri olan 71 öğrenci katılmıştır. Tablo 1’de, katılımcıların tanımlayıcı istatistikleri verilmiştir.

Tablo 1’den de anlaşılacağı gibi anket uygulanan öğrencilerin 41’i erkek, 30’u ise bayan öğrencilerden oluşmaktadır. Yine bu öğrenci grubunun 25’i 18, 17’si ise 20 yaşındadır. Öğrencilerin mezun oldukları okullara bakıldığında ise öğrencilerin %35,21’inin Düz Lise, %33,80’inin ise Turizm Meslek Lisesi mezunu olduğu, öğrencilerin %15,49’unun ise Kız Meslek Lisesi ve diğer liselerden mezun olduğu görülmektedir. Öğrencilerin 39’unun ikinci öğrenimde eğitim alırken, 32’sinin ise birinci öğrenim programında eğitim aldıkları görülmektedir. Anket uygulanan öğrencilerin üniversiteye yerleştirilme biçimlerine bakıldığında yaklaşık %76’lık bir çoğunluğunun ÖSYM Puanı (Sınavlı) ile programa yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Öğrencilerin annelerinin eğitim durumlarına bakıldığında yaklaşık %84’lük bir oranla büyük çoğunluğunun annesinin ilköğretim mezunu olduğu, yaklaşık %57’lik bir oranla da babalarının eğitiminin ilköğretim seviyesinde olduğu görülmektedir.

**Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler**

Cinsiyet	Frekans	Yüzde(%)
Kız	30	42,3
Erkek	41	57,7
Toplam	71	100,0
<b>Yaş</b>		
18	25	35,2
19	15	21,1
20	17	23,9
21+	14	19,7
Toplam	71	100,0
<b>Mezun Olunan Okul</b>		
Turizm Meslek Lisesi	24	33,8
Diğer Meslek Liseleri	25	35,2
Kız Meslek Lisesi	6	8,5
Düz Lise	2	2,8
Anadolu Lisesi	11	15,5
Diğer Liseler	3	4,2
Toplam	71	100,0
<b>Öğrenim Türü</b>		
Birinci Öğretim	32	45,1
İkinci Öğretim	39	54,9
Toplam	71	100,0
<b>Programa Giriş Biçimi</b>		
Sınavlı	54	76,1
Sınavsız	17	23,9
Toplam	71	100,0
<b>Annenin Eğitim Durumu</b>		
İlköğretim	60	84,5
Lise	11	12,7
Toplam	71	100,0
<b>Babanın Eğitim Durumu</b>		
İlköğretim	41	57,7
Lise	30	36,6
Toplam	71	100,0

#### 4. Bulgular

Soru gruplarının ortalamaları dikkate alınarak (İngilizce eğitimi ve bölüm ilişkisi, ders programı ve uygulanışı ile ilgili görüşler, hazırlık programında kaynak kullanımı ve

sınavlarla ilgili görüşler) yapılan t testi sonucunda Tablo 2’den de anlaşılacağı gibi cinsiyet grupları arasındaki farklar istatistik olarak anlamlı bulunmamıştır.

**Tablo 2. Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Değerlendirme**

İngilizce Eğitimi ve Bölüm İlişkisi				
Cinsiyet	n	Ortalama	Standart Sapma	p
Bayan	30	4,20	0,29	0,86
Erkek	41	4,21	0,42	
Ders Programı ve Uygulanışı ile İlgili Görüşler				
Cinsiyet	n	Ortalama	Standart Sapma	p
Bayan	30	3,65	0,49	0,12
Erkek	41	3,83	0,48	
Hazırlık Programında Kaynak Kullanımı				
Cinsiyet	n	Ortalama	Standart Sapma	p
Bayan	30	3,76	0,49	0,16
Erkek	41	3,93	0,52	
Sınavlar ile İlgili Görüşler				
Cinsiyet	n	Ortalama	Standart Sapma	P
Bayan	30	3,08	0,95	0,50
Erkek	41	3,25	1,04	

**Tablo 3. Öğrencilerin Öğrenim Türlerine Göre Değerlendirme**

İngilizce Eğitimi ve Bölüm İlişkisi				
Öğrenim Türü	n	Ortalama	Standart Sapma	p
Birinci Öğrenim	32	4,18	0,32	0,59
İkinci Öğrenim	39	4,23	0,41	
Ders Programı ve Uygulanışı ile İlgili Görüşler				
Öğrenim Türü	n	Ortalama	Standart Sapma	p
Birinci Öğrenim	32	3,84	0,53	0,17
İkinci Öğrenim	39	3,68	0,45	
Hazırlık Programında Kaynak Kullanımı				
Öğrenim Türü	n	Ortalama	Standart Sapma	p
Birinci Öğrenim	32	3,91	0,41	0,42
İkinci Öğrenim	39	3,81	0,58	
Sınavlar ile İlgili Görüşler				
Öğrenim Türü	n	Ortalama	Standart Sapma	p
Birinci Öğrenim	32	3,21	1,14	0,84
İkinci Öğrenim	39	3,16	0,89	

Tablo 3’te soru gruplarının ortalamaları dikkate alınarak (İngilizce eğitimi ve bölüm ilişkisi, ders programı ve uygulanışı ile ilgili görüşler, İngilizce Hazırlık Sınıfı programında kaynak kullanımı ve sınavlarla ilgili görüşler) yapılan t testi sonucunda öğrenim türü gruplarının ortalamaları arasındaki farklara bakıldığında istatistik olarak önemli bir farklılık görülmemektedir.

Tablo 4’de soru gruplarının ortalamaları dikkate alınarak (İngilizce eğitimi ve bölüm ilişkisi, ders programı ve uygulanışı ile ilgili görüşler, İngilizce Hazırlık Sınıfı programında kaynak kullanımı ve sınavlarla ilgili görüşler) yapılan t testi sonucunda öğrencilerin programa geliş biçimi gruplarının ortalamaları arasındaki farklar istatistik olarak önemli değildir.

Yapılan Mann-Whitney U Testi sonucunda Tablo 5’den de anlaşılacağı gibi cinsiyetlerin rank ortalamaları arasındaki farklılıklar kişinin İngilizce bilmesi toplumda daha iyi bir yer edinmesini sağlamaktadır yargısı, hazırlık programında verilen İngilizce eğitimi öğrencilerin gelecekteki ihtiyaçlarını karşılamak için yeterlidir yargısı, hazırlık programı

süre olarak yeterli oluşu ve hazırlık programında eğitim öğretim açısından yeterli olduğu yargıları bakımından istatistik olarak anlamlı bulunmuştur ( $p<0,05$ ). Tabloda yer alan kişinin İngilizce bilmesi toplumda daha iyi bir yer edinmesini sağlamaktadır yargısında bayan öğrencilerin erkek öğrencilere nazaran daha olumlu oldukları görülmektedir. İngilizce Hazırlık Sınıfı programında verilen İngilizce eğitimi öğrencilerin gelecekteki ihtiyaçlarını karşılamak için yeterlidir yargısı ve İngilizce Hazırlık Sınıfı programı süre olarak yeterli oluşu yargısı erkek öğrenciler tarafından bayan öğrencilere göre daha önemli bulunmuştur. Erkek öğrencilerin bayan öğrencilere göre hazırlık programını eğitim öğretim açısından daha fazla yeterli buldukları anlaşılmaktadır.

**Tablo 4. Öğrencilerin Programa Geliş Biçimine Göre Değerlendirme**

İngilizce Eğitimi ve Bölüm İlişkisi				
Programa Geliş Biçimi	n	Ortalama	Standart Sapma	p
ÖSYM Puanı (Sınavlı)	54	4,23	0,35	0,29
Doğrudan Geçiş (Sınavsız)	17	4,12	0,43	
Ders Programı ve Uygulanışı ile İlgili Görüşler				
Programa Geliş Biçimi	n	Ortalama	Standart Sapma	p
ÖSYM Puanı (Sınavlı)	54	3,70	0,47	0,11
Doğrudan Geçiş (Sınavsız)	17	3,91	0,54	
Hazırlık Programında Kaynak Kullanımı				
Programa Geliş Biçimi	n	Ortalama	Standart Sapma	p
ÖSYM Puanı (Sınavlı)	54	3,83	0,55	0,46
Doğrudan Geçiş (Sınavsız)	17	3,94	0,37	
Sınavlar İle İlgili Görüşler				
Programa Geliş Biçimi	n	Ortalama	Standart Sapma	p
ÖSYM Puanı (Sınavlı)	54	3,12	0,95	0,37
Doğrudan Geçiş (Sınavsız)	17	3,37	1,17	

**Tablo 5. Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Değerlendirme**

	Cinsiyet	n	Ortalama	Stan.Sap.	Rank Ort.	P
Kişinin İngilizce bilmesi toplumda daha iyi bir yer edinmesini sağlar.	Bayan	30	4,57	0,728	43,02	0,008*
	Erkek	41	3,83	1,283	30,87	
Hazırlık programında verilen İngilizce eğitimi öğrencilerin gelecekteki ihtiyaçlarını karşılamak için yeterlidir.	Bayan	30	2,73	0,203	26,25	0,000*
	Erkek	41	3,76	0,170	43,13	
Hazırlık programı süre olarak yeterlidir.	Bayan	30	3,87	0,124	29,68	0,016*
	Erkek	41	4,24	0,134	40,62	
Hazırlık programında eğitim öğretim açısından yeterli olduğunu düşünüyorum.	Bayan	30	3,30	0,193	28,27	0,005*
	Erkek	41	4,02	0,128	41,66	

Tablo 6'e bakıldığında yapılan Mann-Whitney U sonucunda öğrenim türlerinin rank ortalamaları arasındaki farklılıklar İngilizce bilmeyen bir kişinin iyi bir turizm eğitimi aldığı yargısı, İngilizce öğrencilerin turizm sektöründe başarılı olabilmeleri için gerekli olduğu yargısı, hazırlık programında verilen İngilizce eğitimi öğrencilerin gelecekteki ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli yargısı ve hazırlık programında kullanılan ders kitapları öğrencilerin seviyesine uygun oluşu yargıları bakımından istatistik olarak önemli bulunmuştur ( $p<0,05$ ). Tabloya bakıldığında, İngilizce bilmeyen bir kişinin iyi bir turizm eğitimi aldığı düşünülmemesi ve İngilizce öğrencilerin turizm sektöründe başarılı olabilmeleri için gerekli oluşu yargılarına ikinci öğrenim

programındaki öğrencilerin, birinci öğrenim programındaki öğrencilere göre daha fazla önem verdikleri görülmektedir. İngilizce Hazırlık Sınıfı programında verilen İngilizce eğitimi öğrencilerin gelecekteki ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli olduğu yargısı, hazırlık programında kullanılan ders kitapları öğrencilerin seviyesine uygun olduğu yargısı ve sınavlar öğrencilerin yabancı dil düzeyini doğru bir şekilde ölçmektedir yargılarına birinci öğrenim programındaki öğrencilerin ikinci öğrenim programındaki öğrencilere göre daha önemli olduğu anlaşılmaktadır.

**Tablo 6. Öğrencilerin Öğrenim Türlerine Göre Değerlendirme**

	Cinsiyet	n	Ortalama	Stan.Sap.	Rank Ort.	P
İngilizce bilmeyen bir kişinin iyi bir turizm eğitimi aldığını düşünmüyorum.	Birinci Öğrenim	32	3,53	0,246	28,20	0,002*
	İkinci Öğrenim	39	4,46	0,132	42,40	
İngilizce öğrencilerin turizm sektöründe başarılı olabilmeleri için gereklidir.	Birinci Öğrenim	32	4,44	0,100	30,28	0,012*
	İkinci Öğrenim	39	4,72	0,097	40,69	
Hazırlık programında verilen İngilizce eğitimi öğrencilerin gelecekteki ihtiyaçlarını karşılamak için yeterlidir.	Birinci Öğrenim	32	3,75	0,162	42,70	0,010*
	İkinci Öğrenim	39	2,97	0,209	30,50	
Hazırlık programında kullanılan ders kitapları öğrencilerin seviyesine uygundur.	Birinci Öğrenim	32	4,13	0,189	41,27	0,041*
	İkinci Öğrenim	39	3,64	0,182	31,68	
Sınavlar öğrencilerin yabancı dil düzeyini doğru bir şekilde ölçmektedir.	Birinci Öğrenim	32	3,72	0,202	42,06	0,020*
	İkinci Öğrenim	39	3,10	0,175	31,03	

Tablo 7'e bakıldığında yapılan Mann-Whitney U sonucunda öğrenim türlerinin rank ortalamaları arasındaki farklılıklar İngilizce bilmeyen bir kişinin iyi bir turizm eğitimi aldığını düşünülmesi, İngilizce öğrencilerin turizm sektöründe başarılı olabilmeleri için gerekli, İngilizce Hazırlık Sınıfı programında verilen İngilizce eğitimi öğrencilerin gelecekteki ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli yargısı ve hazırlık programında kullanılan ders kitapları öğrencilerin seviyesine uygun oluşu yargıları bakımından istatistik olarak önemli bulunmuştur ( $p < 0,05$ ). İngilizce bilmeyen bir kişinin iyi bir turizm eğitimi aldığının düşünülmemesi yargısına, ÖSYM Puanı (Sınavlı) ile programa gelen öğrencilerin doğrudan geçiş yaparak programa gelen öğrencilere nazaran daha fazla önemli verdikleri anlaşılmaktadır. Ders kitaplarının programa uygun oluşu ve ders kitaplarının öğrencinin ilgisini çekiyor olması yargılarını ise doğrudan geçiş yaparak programa gelen öğrencilerin ÖSYM Puanı (Sınavlı) ile programa gelen öğrencilere göre daha fazla önemsedikleri görülmektedir.

**Tablo 7. Öğrencilerin Programa Geliş Biçimlerine Göre Değerlendirme**

	Prg. Geliş Biçimi	n	Ortalama	Stan.Sap.	Rank Ort.	P
İngilizce bilmeyen bir kişinin iyi bir turizm eğitimi aldığını düşünmüyorum.	ÖSYM Puanı (Sınavlı)	54	4,22	0,156	39,41	0,008*
	Doğrudan Geçiş (Sınavsız)	17	3,47	0,298	25,18	
Ders kitapları programa uygundur.	ÖSYM Puanı (Sınavlı)	54	3,98	0,104	33,41	0,038*
	Doğrudan Geçiş (Sınavsız)	17	4,41	0,150	44,24	
Ders kitapları ilgimi çekmektedir.	ÖSYM Puanı (Sınavlı)	54	3,54	0,134	32,59	0,010*
	Doğrudan Geçiş (Sınavsız)	17	4,24	0,219	46,82	

## 5. Sonuç ve Öneriler

Isparta MYO Turizm ve Otel İşletmeciliği Programında zorunlu İngilizce Hazırlık Sınıfı öğrenimi gören öğrencilerin tutumları üzerine yapılan bu çalışmada bulunan sonuçlar şöyle sıralanabilir:

- 1) Öğrenciler, İngilizce eğitiminin gelecekteki iş hayatında başarının anahtarı olduğunun farkındadırlar. Özellikle turistlerle iletişimin şart olduğu turizm sektöründe İngilizce dil bilgisinin iletişimin temel taşı olduğu öğrenciler tarafından anlaşılmaktadır.
- 2) Öğrenciler zorunlu yabancı dil Hazırlık Sınıfının süresini yeterli bulmakta ve işlenen konuların programın içeriğine uygun olduğunu belirtmektedirler.
- 3) Öğrenciler, daha çok pratik yapma imkanı istemektedirler.
- 4) Öğrencilerin İngilizce eğitimi ve bölüm ilişkisi, ders programı ve uygulanaşı, kaynak kullanımı ve sınavlarla ilgili grup değerlendirmelerinde öğrencilerin cinsiyeti, öğrenme türleri, programa geliş biçimleri etkili olmamıştır, bu kriterler cevapları etkilememiştir.
- 5) Öğrencilerin cinsiyetleri dikkate alındığında erkek öğrencilerin bayan öğrencilere göre Hazırlık Sınıfı öğrenim süresini ve Hazırlık Sınıfı eğitimini yeterli bulmuşlardır. Ayrıca erkek öğrenciler iş yaşamında yabancı dil eğitimini daha gerekli görmektedirler. Bayan öğrenciler ise yabancı dil eğitiminin toplumda iyi bir yer edinmede gerekli olduğunu düşünmektedirler.
- 6) Öğrencilerin öğrenim türleri dikkate alındığında, birinci öğretim öğrencileri ikinci öğretim öğrencilerine göre Hazırlık Sınıfı eğitiminin gelecekteki ihtiyaçlarını daha çok karşılayacaklarını düşünmektedir. Aynı birinci öğretim öğrencileri ikinci öğretim öğrencilerine göre okutulan ders kitaplarını öğrenci seviyesine daha uygun bulmuşlardır.

## Öneriler

- 1) MYO'larda özellikle Turizmle ilgili Programlarda yeterli düzeyde yabancı dil eğitimi için yabancı dil Hazırlık Sınıfı seçmeli değil zorunlu hale getirilmeli, yabancı dil derslerinin ders saatleri arttırılmalı,
- 2) MYO'ların Turizmle ilgili Programlarında tek bir yabancı dil yeterli değildir, imkanlar dahilinde ikinci hatta üçüncü yabancı dil eğitimi verilmeli,
- 3) Yabancı dil eğitimlerinde öğrencilerin bilgi düzeyine göre sınıflandırılarak eğitim verilmeli,
- 4) Öğrencilere ders dışında da bilgisayar laboratuvarlarında konuşma becerilerini geliştirme ve uygulama yapabilme imkanları tanınmalı,
- 5) Hazırlık sınıflarında İngilizce dışında verilen seçmeli yabancı dil dersleri varsa ders saatleri arttırılmalı,
- 6) Üniversiteler, yurtdışı eğitim programlarında, yabancı dil Hazırlık Sınıfı eğitimi alan öğrencilere öncelik verilmeli,
- 7) MYO'lardan mezun olan öğrencilerin diplomalarında yabancı dil Hazırlık Sınıfı eğitimi almış oldukları belirtilmelidir,
- 8) MYO'larda yabancı dil Hazırlık Sınıfını geçme şartı getirilerek, geçemeyenlerin eğitim ve öğretime devam etme şansı ortadan kaldırılmalıdır.
- 9) Sektörde bulunan özel ve kamu kuruluşlarının, "nitelikli ara eleman" istihdamında ve stajyer alımlarında, yabancı dil Hazırlık Sınıfı eğitimi almış olan Turizm öğrencilerini tercih etmeli sağlanmalı,
- 10) Bu çalışma MYO'ların yabancı dil Hazırlık Sınıfı olan tüm turizm bölümlerinde uygulanmalı ve paylaşılmalıdır.

## Referanslar

- AĞAOĞLU, O. K. (1991). *Türkiye’de turizm eğitimi ve etkenliği*. Ankara: MPM.
- ADIGÜZEL, O.C. (2009). Meslek yüksekokulu öğrencilerinin işyeri eğitimi öğrenme ürünlerinin değerlendirilmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 115-128. ss.
- ALKAN, C. (1999). *75 yılda eğitim Türk milli eğitim sisteminin mesleki ve teknik eğitim boyutu*. Türkiye İş Bankası.
- AKYURT, N. (2009). Meslek yüksekokulları ve Marmara Üniversitesi sağlık hizmetleri meslek yüksekokulu öğrencilerinin genel profili. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 4 (11), 177. ss.
- BARUTÇUGİL, İ. S. (1989). *Turizmi işletmeciliği*. 3. bs., İstanbul: Beta
- BOZ, İ. (2002). Türkiye’de turizm eğitim maliyetleri ile reel ücret seviyesinin karşılaştırması. *Turizm Eğitimi Konferansı Workshop*, 145. ss.
- CHARLES, K. R. (1997). Tourism education and training in the caribbean: preparing for the 21st century. *Progress In Tourism And Hospitality Research*, 3, 189–197 ss.
- DAYIOĞLU, M. (2010). *Anadolu otelcilik ve turizm meslek lisesi stajyer öğrencilerinin yeterliliği konusunda işveren görüşleri (Edremit körfezi örneği)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi SBE Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı.
- ELS, T. V. (1983). The determination of foreign language teaching needs. *European Journal of Education*. 11(8/2).
- GÜRBÜZ, A.K., DAĞDEVİREN, A. (2007). Lisans düzeyinde turizm eğitimi veren kurumların ders programlarının fonksiyonel açıdan incelenmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(18), 157-167. ss.
- HACIOĞLU, N., KAŞLI, M., ŞAHİN, S. TETİK, N. (2008). *Türkiye’de turizm eğitimi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- HAI-YAN, K., BAUM, T. (2006). Skills and work in the hospitality sector the case of hotel front office employees in China. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. 18 (6), 509-518. ss.
- HUSSEİN, A., T., TEMİZKAN, S., P., TEMİZKAN, R. (2008). Turizm alanında öğretmenlik eğitimi veren lisans programlarında yabancı dil eğitimi: akademisyen ve öğrencilerin değerlendirmeleri. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, 106-107. ss.
- İÇÖZ, O., GÜNLÜ E., YILMAZ B. S. (2007). *Genel turizm bilgisi turizmde temel kavramlar ve ilkeler*. Ankara: Turhan Kitapevi.
- KOZAK, M. (2009). Akademik turizm eğitimi üzerine bir durum analizi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İlke)*, Sayı 22, 1-20. ss.
- KUSLUVAN, S., KUSLUVAN, Z. (2000). Perceptions and attitudes of undergraduate tourism students towards working in the tourism industry in turkey. *Tourism Management 21* (2000) 251-269 ss.
- LADKIN, A. (2011). Exploring tourism labor. *Annals of Tourism Research*, 38(3), 1135–1155.
- ÖRS, M. (2006). *An analysis of the preparatory students’ attitudes toward the appropriateness of the preparatory school program at the university of Gaziantep*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZTAŞ, K. (1995). Turizm eğitimi araştırması, turizm’de kalifiye eleman açığı ve meslek yüksek okullarının etkinliğinin artırılması. *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, Eyl-Ara, 92-100.ss.
- SAĞLAM, M., ADIGÜZEL, O. C. (2007). Higher education strategies of Turkey and the position of vocational higher education schools. *International Journal of Vocational Education and Training*. 15 (2), 71-79. ss.
- SEZGİN, O. M. (2001). *Genel turizm ve turizm mevzuatı*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- ÜZÜMCÜ, T., P., BAYRAKTAR, S. (2004). Türkiye’de turizm otel işletmeciliği alanında eğitim veren yüksek öğretim kuruluşlarındaki eğitimcilerin turizm mesleki eğitiminin etiksel açıdan incelenmesine yönelik bir alan araştırması. *3.Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*. Kasım, Eskişehir.
- TUYLUOĞLU, T. (2003). *Türkiye’de turizm eğitiminin niteliği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı.
- YÖK, (2006a). Yükseköğretim Kanunu (Kanun No: 2547 Kabul Tarihi: 4.11.1981).
- Devlet Planlama Teşkilatının Yıllık Planları, <http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FC7D333B89A57C1CCE4268AB1687B22FA5FC02C11D85C07A12> [Erişim tarihi: 25 Aralık 2011].



## KRİTİK (KRİZ) DÖNEM ENFLASYON HESAPLAMALARINDA BULANIK REGRESYON TAHMİNLEMESİ

### *FUZZY REGRESSION FORECASTING ON COMPUTATION FOR CRITICAL TERM (CRISIS) INFLATION*

N. Alp ERİLLİ<sup>(1)</sup>, M. Kazım KÖREZ<sup>(2)</sup>, Yüksel ÖNER<sup>(3)</sup>,  
Kamil ALAKUŞ<sup>(4)</sup>

<sup>(1)</sup> Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, <sup>(2)</sup> Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İstatistik Bölümü, <sup>(3)</sup> Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İstatistik Bölümü

<sup>(1)</sup>aerilli@cumhuriyet.edu.tr, <sup>(2)</sup>kkorez@selcuk.edu.tr, <sup>(3)</sup>yoner@omu.edu.tr,  
<sup>(4)</sup>kamilal@omu.edu.tr

**ÖZET:** Enflasyon hedeflemesi, ekonominin genel değişkenlerinin ve verilerinin dikkate alınarak belirli bir dönem için kabul edilebilir bir enflasyon oranının belirlenmesi ve para politikalarının belirlenen orana ulaşacak şekilde yürütülmesi olarak tanımlanmaktadır. Hedeflere ulaşabilmek için güçlü enflasyon tahminlerine gereksinim duyulmaktadır. Öngörülerin doğru bir şekilde elde edilmesi daha doğru kararlara neden olmaktadır. Bulanık regresyon yöntemi, klasik regresyon varsayımlarının sağlanmadığı durumlarda başarılı sonuçlar veren bir yöntemdir. Türkiye'nin ekonomik kriz yaşadığı dönemlerde güçlü enflasyon tahminleri yapmak oldukça zor olmaktadır. Bulanık regresyon modelleri yardımıyla daha güvenilir tahminler elde edilebilmektedir. Bu çalışmada, bulanık regresyon model tahminlemesi ile kritik dönemler için enflasyon tahminleri elde edilmiş ve sonuçlar yorumlanmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Bulanık Regresyon Analizi; Devalüasyon; Enflasyon; Ekonomik Kriz

**ABSTRACT:** Inflation targeting is defined as the determination of an acceptable inflation rate for a specific period of time by considering the general variables and data of inflation and also as the implementation of monetary policies in such a way that they can reach predetermined rates. Accurate inflation estimates are needed to reach the targets. Acquiring the estimations accurately leads to correct decisions. Fuzzy regression method is a method that gives successful results when classical regression estimates cannot be obtained. During the periods when Turkey undergoes economical crisis, it is difficult to make accurate inflation estimates. More reliable estimates can be made with the help of fuzzy regression models. In this study, inflation estimates were obtained through fuzzy regression model estimation and the results were interpreted.

**Keywords:** Fuzzy Regression Analysis, Devaluation, Inflation, Economic Crisis

**JEL Classification:** E31

### 1. Giriş

Enflasyon tahminlemesi, gerek Türkiye gerekse dünyanın birçok ülkesinde üzerinde sıkça çalışılan bir konudur. Anlamlı model oluşturma ve başarılı sonuçlar alınması

için ekonomistler ve istatistikçiler, yıllardır en iyi modelleme için çalışmaktadırlar. Veri yapılarına uygun analiz yöntemleri artmakta ve bunlara bağlı olarak da beklentiler ve yorumlar değişmektedir. Gerçeğe yakın enflasyon tahminleri, ekonomi için doğru kararlar vermeye yardımcı ve enflasyon hedeflemelerine ulaşmada etken olacaktır. Enflasyon hedeflemesi, ekonominin genel değişkenlerinin ve verilerinin dikkate alınarak belirli bir dönem için kabul edilebilir bir enflasyon oranının belirlenmesi ve para politikalarının belirlenen orana ulaşacak şekilde yürütülmesi çalışmaları olarak tanımlanabilir (Oktar, 1998). Bu çalışmalarda kullanılacak her türlü ekonomik, matematiksel ve istatistiksel bilgiler de çalışmayı hazırlayanlar için önsel ve yardımcı kıstaslar olmaktadır.

Bu çalışmada, ekonomik kriz dönemlerinde bulanık regresyon modeli kullanılmış ve sonuçlar yorumlanmıştır. Bulanık regresyon yöntemi ile klasik regresyon yöntemlerinin aksine, aralık tahminlenmesi yapılmış ve aralık değerleri elde edilmiştir. Bulanık regresyon yöntemi; verilerin bulanık hale getirilerek klasik regresyon varsayımlarının istatistiksel olarak zorlaştıracağı dönemlerde iyi sonuçlar vermesi bakımından tercih edilen modellerdir. Bulanık regresyon ile; çoklu bağlantı, otokorelasyon, normal dağılımlılık, değişen varyans gibi Basit En Küçük Kareler yönteminin varsayımlarını dikkate almadan hesaplama yapılabilmektedir. Bütün bunlar araştırmacıya zaman kazandırdığı gibi gözlem sayısının az olması gibi durumlarda da istenene yakın sonuçlar elde edebilmesine yardımcı olmaktadır.

## 2. Ekonomik Kriz

Ekonomik kriz kavramını tanımlamak için iki önemli kavramı da tanımlamak gerekir: Resesyon ve Depresyon. Resesyon, ekonomik büyümenin belirli bir süre negatif ya da yavaş olmasıdır. Ekonomide atıl kapasitenin olması ya da ekonominin uzun vadeli büyüme oranından daha düşük bir oranda büyümesi olarak da tanımlanabilmektedir. Depresyon ise ekonominin büyümek yerine küçülmesidir. Türkiye’de büyüme hızının dört çeyrek dönemde negatif değer alması depresyon olarak tanımlanmaktadır.

Ekonomik kriz için literatürde birçok tanımlama yapılmaktadır. Bu tanımlar, kriz kavramını farklı açılardan ele almakta, bütünü veya bir kısmını açıklamak suretiyle ekonomik bir yaklaşım sunmaktadırlar.

En basit tanımı ile ekonomik kriz; bir ülkede politik ve/veya ekonomik nedenlerle ortaya çıkan ve ülkenin temel ekonomik yapısını temelden sarsan olaylar olarak tanımlanabilir. Bir başka tanım olarak ekonomik kriz; mal ve hizmet üretiminde dönemsel olarak tekrarlanan ani düşüşler veya duruşlar, kitlesel işsizliğe, ücretlerin düşmesine, insanların yaşam düzeylerinde ani düşüşlere neden olan talep azalması olarak tanımlanabilir. Yine bir başka tanım olarak ekonomik kriz; üretimin sosyal karakter taşımasıyla, üretim sonunda elde edilen ürünün özel mülkiyete konu olması arasındaki çelişkidir kaynaklanan üretim anarşisinden doğmaktadır, diyebiliriz.

Türkiye’de ekonomik kriz kavramları genellikle devalüasyon kelimesiyle anılmaktadır. Devalüasyon, ulusal paranın yabancı paralar karşısındaki değerinin azalmasını ifade eder. Örneğin; Türk Lirasının ABD doları karşısındaki değerinin 1,2 TL’den 1,3 TL’ye düşmesi, TL’ nin (ABD dolarının değer kazanması) 0,1 Lira değer kaybetmesi anlamındadır. Devalüasyonda temel amaç; ithalatın azaltılması, ihracatın çoğaltılmasıdır. Türkiye, birincisi 1931 yılında olmak üzere bir çok

devalüasyon yaşamış bir ülkedir. Bir sonraki başlıkta, yaşanan bu devalüasyonlara kısaca değinilmiştir.

### 2.1 Türkiye’de Ekonomik Krizler

Ekonomik literatürde açıklanan devalüasyon teorisine uygun ilk devalüasyon, 7 Eylül 1946’da yapılmıştır. Bundan önce 1931 yılında dolar-kuruş ayarlaması yapılsa da bunun bir devalüasyondan çok TL değerinin düzeltilmesi olarak yorumlanmıştır (Çelebi, 2001). 7 Eylül Kararları olarak da adlandırılan bu devalüasyon ile Türk Lirasının değeri % 40’a yakın bir oranda düşürülmüştür. 1946 Devalüasyonu olumsuz ağır sonuçlarla sonuçlanmıştır. Üretimde beklenen sonuçlar sağlanamamış, devletin giderleri artmış, bütçe açıkları çoğalmıştır. Kısacası devalüasyonun temel amacı ithalatın azaltılması, ihracatın artırılması hedeflerine yaklaşlamamıştır.

7 Eylül 1946 günü açıklanan, 9 Eylül 1946 pazartesi günü yürürlüğe giren 7 Eylül 1946 Devalüasyonu, Türkiye’de yeni bir dönemin başlangıcını da vurgulamaktadır. 7 Eylül Devalüasyonu’nu, 1958 ve 1970 Devalüasyonlarından ayıran en önemli özellik de bu noktada toplanmaktadır. 7 Eylül Kararları ile birlikte, Türk ekonomisi ve siyaseti yeni bir kavramla tanışmış ve yeni bir dünyanın içine girmiştir (Ekse, 2009). 4 Ağustos 1958 tarihinde “İktisadi İstikrar Tedbirleri” adı altında yapılan ikinci büyük devalüasyonda Türk Lirası % 220 değer kaybetmiş, ekonomik çöküş daha da kötüye gitmiştir (Çelebi, 2001).

1960’lı yılların sonlarına doğru başlayan ihracat rakamlarındaki düşüş, ithalatın ihracata göre sürekli büyümesi, fiyatların içeride ve dışarıdaki istikrarsızlığı ve finansman kaynaklarının yetersizliği gibi ekonomik sorunlar 10 Ağustos 1970 tarihinde yeni bir devalüasyonu kaçınılmaz kılmıştır. Bu dönemde Türk Lirası % 66 değer kaybetmiştir. Kısa vadede başarılı sonuçlar elde edilse de ekonomik istikrar istenilen seviyelere ulaşmamış, yeni vergi ve zamlar kısa sürede kendini göstermiş ve devalüasyon öncesi ekonomik daralma tekrar etmiştir. Ekonomideki bu daralma süreci 12 Mart 1971 muhtırasına da etki etmiştir.

1975 yılından itibaren değişen dünya durumuna uyum sağlayacak gerekli önlemlerin zamanında alınmamasından dolayı döviz kaynaklarında ciddi boyutlarda azalma meydana gelmiştir. Bu azalma, Kıbrıs Barış Harekâtına yönelik uygulanan ambargoların etkileri ve 1977 yılından itibaren hızını artıran toplumsal olaylarla birlikte, ödemeler dengesinde önemli sorunları çıkarmıştır. Mamul-Yarı Mamul ithalatındaki gecikmeler ciddi dar boğazlar yaşanmasına neden olmuş, 1978 ve 1979 yıllarında yaşanan önemli siyasi olaylarla birlikte ekonomiye olumsuz yansımıştır. Türkiye, dış borçlarını ödeyememiş ve bu kötü gidiş için 1978 ve 1979 yıllarında iki istikrar programı yürürlüğe konmuştur. Siyasi istikrarsızlığın çok olması sebebi ile bu tedbirler istenilen biçimlerde uygulanamamıştır. Türkiye ekonomisi bulunduğu bunalımdan çıkamamış ve 24 Ocak 1980’de daha sert ekonomik tedbir paketini açıklamak zorunda kalmıştır (Öztürk, 2003). 24 Ocak kararları ile Türk Lirası % 33 değer kaybetmiştir.

24 Ocak Kararlarının öncelikli hedefi yüksek enflasyonu denetim altına almak, içeride arz-talep dengesini, dışarıda ödemeler dengesini gerçekleştirmektir. Fakat, 12 Eylül 1980 darbesi ve ülkede yaşanan siyasi kaos, bu programın uygulanabilirliğini azaltmış ve istenen sonuçlardan uzaklaşılmasına sebep olmuştur.

1990'lı yıllarla beraber Merkez Bankası, enflasyonla mücadele için kontrollü kur politikası izlemeye başlamıştır. Bu durum TL'sinin zaman içerisinde aşırı değerlenmesine yol açmış ve mevcut hükümetin de yanlış politikaları yüzünden 1994 krizi patlak vermiştir (TÜSİAD, 2002). Cumhuriyet tarihinin en büyük cari açığı ve bütçe açığı yüzünden sert önlemler alınmak zorunda kalınmış ve bir dizi önlemler paket halinde uygulanmaya çalışılmıştır. 5 Nisan 1994 tarihinde uygulamaya konulan bu kararlar ile bozuk makro ekonomik dengelerin kurulması ve mevcut piyasa ekonomisinin daha iyi işleyebilmesi için aksayan yapılar tespit edilerek gerekli düzenlemeler yapılmıştır (Köse, 2002).

5 Nisan istikrar programının uygulamaya konulması 1994 yılı Mart ayında yapılacak olan mahalli seçimler nedeniyle geciktirilmiş ve siyasi çıkarlar ekonominin duyduğu acil müdahale gereksiniminin önüne geçmiştir. Programın uygulanmasında, başlangıçta gösterilen kararlılık ve disiplin ise henüz bir yıl dahi dolmadan, yılsonunda ortaya çıkan erken seçim ihtimali nedeniyle bozulmuş, sıkı para politikası terk edilmiş ve alınması öngörülen yapısal tedbirler uygulanamamıştır (Köse, 2002).

2000 Krizi aslında bir bankacılık krizi olarak tanımlanmaktadır. 1999 yılının ağustos ayında meydana gelen büyük depremin maddi boyutları 2000 yılında kendini göstermeye başlamış ve piyasayı etkilemiştir. DPT'ye göre depremin ekonomik ve sosyal zararı 10 milyon TL'nin üzerinde oldu. 2000 yılında, piyasaya dış kaynaklı girişlerin hemen tümü borçlanma ile olmuştur (Uygur, 2001). Dış borçlanma; uygun kur rejiminin de olmaması sayesinde faiz oranlarını beklenenden daha da yükseğe çıkarmış, faizlerde başlayan bu tırmanma yüksek miktarda hazine kağıdı taşıyan ve bunları repo işlemlerinde kullanan bankaları hızla sıkıntıya sokmaya başlamıştı (Eğilmez, 2006). 1 Kasım 2000 tarihinde % 44,4 olan Repo Piyasası Gecelik Faiz oranı, 22 Kasım'da % 153,4, 1 Aralık'ta % 727 ve 4 Aralık'ta %1.275,2 olarak gerçekleşmişti.

Bu dönemdeki bir diğer gelişme de yakın geçmişte özelleştirilen Etibank'ın batma noktasına gelmesinden dolayı 2000 Ekim ayı sonunda TMSF bünyesine alınmasıydı. Etibank'ın batma noktasına gelmesi bir başka bankanın, Demirbank'ın zor durumdaki bankalar listesine girmesine sebep olmuştu. Demirbank'ın Etibank'ta örtülü bir ortaklığı olduğu düşünülüyordu (Uygur, 2001). Tüm bu gelişmeler geri dönüşü zor bir süreçte son bulmuş ve 22 Kasım 2000 krizi Türkiye bankacılık sektöründe ve dolayısıyla da Türkiye ekonomisinde büyük yaralar açmıştır. Kasım krizinden sonra fonlama problemi olan Demirbank devre dışı kalmış ve özel bankalarda kısa vadeli repo fonlaması azalma trendine girmişken kamu bankalarında tam tersi durum ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu da ciddi bir finans problemi oluşturmuştur (TÜSİAD, 2002).

Türkiye; 2001 yılına, Kasım 2000 krizinin etkilerini taşıyarak başlamıştır. Şubat ayı ile birlikte piyasada borçlanma artmış döviz sıkıntısı çekilmeye başlanmıştır. 19 Şubat 2001 tarihinde Başbakan ile Cumhurbaşkanı ile arasında geçen bir tartışma spekülasyon bir krizi başlatmış ve döviz krizi yaşanmasına sebep olmuştur. 16 Şubat'ta 27,94 milyar dolar olan Merkez Bankası döviz rezervi, 23 Şubat'ta 22,58 milyar dolara indi. Merkez Bankasının bir haftada rezerv kaybı 5,36 milyar dolar oldu. Kasım krizinde yabancıların dövize yoğun talebine karşılık, Şubat krizinde yerli yatırımcıların da dövize olan yoğun talebi döviz sıkıntısı yarattı ve Merkez Bankası

21 şubat günü kuru dalgalanmaya bıraktığını açıkladı. 21 Şubat'ta 1 ABD Doları 685.391 TL iken 23 Şubat'ta 1 ABD Doları 1.072.988 TL oldu. On gün içinde kur artışı % 40'a ulaştı. Şubat 2001 krizi pratikte döviz likitidesi problemi yaşanmış olmasına karşın aslında kamu bankalarının yeniden yapılandırılmasının devreye sokulmamış olması yüzünden ortaya çıkmıştır. İkinci krize geciken reformların faturası olarak bakmak doğru bir yaklaşım olacaktır (TÜSİAD, 2002). Bu konudaki bir başka görüşe göre Şubat 2001 krizi, kamu borcunun yüksekliğinden ve yapısından kaynaklanmıştır (Erçel, 2006).

## 2.2 Ekonomik Kriz Göstergesi Olarak Cari Açık / GSMH Oranı

Ekonomik krizler her zaman somut göstergelerle belirlenemezler. Bazen siyasi bir olay veya bazen askeri bir olayın tetiklemesi bile bir ülke için ekonomik krizle sonuçlanabilir. 1990'lardan sonraki yapılan bazı çalışmalarda aşağıdaki değişkenler önemli kriz göstergeleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Uygur, 2001):

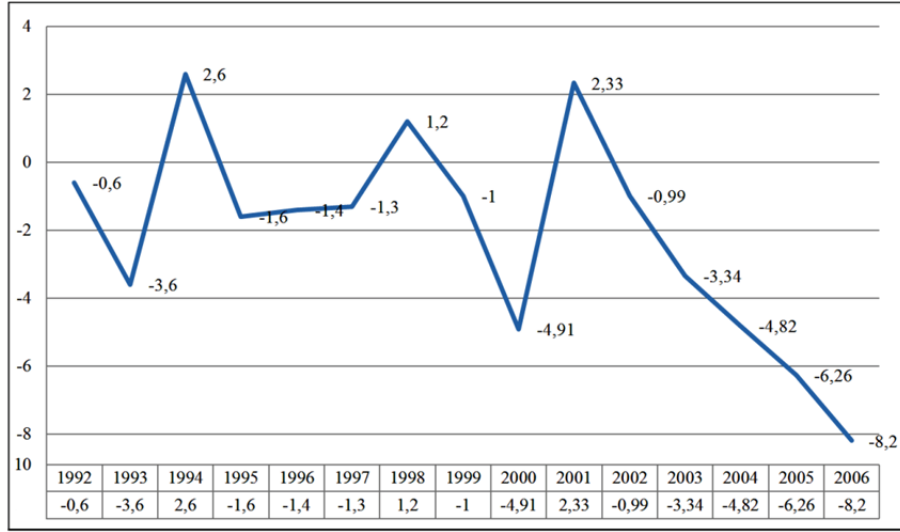
- Kısa Vadeli Dış Borç / Döviz Rezervi
- Cari Açık / Döviz Rezervi
- Cari Açık / GSYİH
- Toplam veya Kısa Vadeli Dış Borç / İhracat
- Bankacılık Kesimi Açık Pozisyonu / Döviz Rezervi
- Banka Kredisi / Döviz Rezervi
- M2 / Döviz Rezervi
- Yerli Paranın Değer Kazanması
- Sermaye Hareketinde Dalgalanma (Volatilite)
- Dış Borç Faizinde ve Risk Priminde Yükselme, Dalgalanma
- Kısa Vadeli İç Faizde Dalgalanma

Bu listeye başka değişkenler de eklenebilir. Kesinlikle bu değişkenler ile kriz hesaplanır da diyemeyiz. Fakat kriz dönemlerinin geneline baktığımızda, bu değişkenlerin kriz tanımlamalarında yol gösterdiği birçok araştırmacı ve ekonomi yazarı tarafından kabul görmektedir (Bustelo, 2000; Edwards ve Susmel, 2000; Kaminsky, 1999; Kaminsky vd., 1999).

Dünya ekonomisinde son yıllarda yaşanan ve görülme sıklığı giderek artan krizlerin nedenlerine bakıldığında; diğer göstergelerle olan ilgisi ve krizlerin tetikleyici ana unsuru olması nedeniyle cari açık, küresel ekonomide en önemli parametrelerden biri haline gelmiştir (Özbek, 2008).

Ekonomi alanında yapılan birçok çalışmada Cari Açık / GSMH eşik değerinin, bir ülke için kriz anlamına gelebileceği vurgulanmaktadır. Birçok çalışmada, bu oranın % 3,5-4,5 arasında gerçekleşmesi durumunda o ekonominin kriz dönemine girebileceği belirtilmiştir (Babaoğlu, 2005). Aslanoğlu, bu oranı % 4 olarak belirlemiştir (Aslanoğlu, 2004). Uygur, bu oranın Türkiye için % 3,5 olması gerektiğini savunmuştur (Uygur, 2001). Özbek, % 5'lik eşik değerinin her ülke için kırmızı alarm demek olduğunu belirtmiştir (Özbek, 2008). Telatar ve Terzi eşik değerinin % 4-5 olmasından bahsetmişlerdir (Telatar ve Terzi, 2009). Bu değerlerin, kesin ekonomik kriz göstergesi diye yorumlanması eksik bir bilgi olacaktır. Birçok ekonomik faktörün krizin oluşumdaki payı unutulmamalıdır.

Şekil 1’de 1992-2006 yılları Türkiye Cari Açık / GSMH oranları verilmiştir. 2003 ve 2004 yıllarında kritik değer olan % 3,5-4,5 seviyesinde olan bu oran, 2005 ve 2006 yıllarında en kötü eşik değeri olan % 5 in bile altında kalmıştır. Fakat o yıllar için Türkiye ekonomisinde herhangi bir kriz gerçekleşmemiş veya herhangi bir resesyon durumu yaşanmamıştır. Bu durumu açıklamak oldukça zor olacaktır. Bilinen en önemli gelişme ekonomik büyümenin sürekli artmasıdır. Bu ise kriz kavramını yavaşlatan en önemli etken olarak karşımıza çıkmaktadır.



Şekil 1. 1992-2006 yılları Türkiye Cari Açık / GSMH oranları

Bu çalışmada 2001 yılından sonra ekonomik kriz olarak tanımlanmayan fakat Cari Açık / GSMH oranı % 4-5 civarında olan 2003-2006 yıllarına ait aylık enflasyon oranları tahmin edilmek istenmiştir. Özellikle 2005 ve 2006 yıllarının eşik değeri kritik değer kabul edilen % 5’ten bile küçük çıkmıştır. Bu da, ilgili dönemlerin tanımlamalarındaki hassasiyeti daha da önemli hale getirmiştir.

Literatürde enflasyon tahminlemesi için birçok ekonometrik ve istatistiksel yöntem kullanılmıştır. Basit En Küçük Kareler Yöntemi, En Çok Olabilirlik Yöntemi, Zaman Serisi Modellemeleri, Yapay Sınır Ağları, Bulanık Zaman Serisi Modellemeleri gibi yöntemleri bu çalışmalara örnek olarak verebiliriz.

Bulanık Regresyon ile tahminleme çalışmaları, doğrusal regresyon tahmin yöntemlerindeki nokta tahminleri yerine aralık tahminlemesine dayanır. Kriz dönemi gibi önsel tahminlerin sapmalı değerler alması muhtemel dönemler için geçerli bir yöntem olarak kabul edilebilmektedir. Böylece nokta tahmini yerine o ayki enflasyon tahmin değerinin alt ve üst sınırları bilinirse, yapılacak çalışmalarda veya alınacak kararlarda bu sınırlar göz önüne alınabilecek ve daha sağlıklı yorumlar yapılabilecektir.

### 3. Enflasyon

Enflasyon, fiyatların genel seviyesindeki artış olarak tanımlanmaktadır (Samuelson ve Nordhaus, 1992). Türkiye İstatistik Kurumu’nun yaptığı bir başka tanım da

enflasyon, fiyatlar genel düzeyinin etkili bir şekilde devamlı yükselmesi nedeniyle paranın sürekli olarak değer kaybetmesi, bunun sonucu olarak da tüketicilerin satın alma gücünü yitirmesidir. Burada sadece belirli mal ve hizmetlerin değil, fiyatlar genel seviyesinin yükselmesi ve bu yükselişin süreklilik arz etmesi gerekmektedir. Yüksek enflasyon paranın alım gücünü azaltır ve aynı zamanda fiyat değişimlerini anlamayı zorlaştırır.

Enflasyonun nedenlerini iki ana başlık altında toplayabiliriz. Bunlardan birincisi talep enflasyonudur. Talep enflasyonu; genellikle para arzının artmasının tüketimi artırması sonucu ortaya çıkar (Enflasyon, 2004). Ekonomideki toplam arzın toplam talebi karşılayamaması sonucu fiyatlar yükselir. Mal ve hizmet talebindeki artış, faktör talebinde bir artışa neden olacak ve bunların fiyatları da artacaktır. Böylece ekonomi tam istihdamdayken, hem mal ve hizmet piyasasında hem de üretim faktörleri piyasasındaki toplam talep artışı enflasyona neden olmaktadır.

Enflasyonu sadece talep değil, aynı zamanda arz da etkiler. Üretimde kullanılan faktörlerin maliyetlerinin artması sonucunda fiyatların artışa geçmesi enflasyonu yaratır. Bu da maliyet enflasyonu olarak tanımlanmaktadır (Enflasyon, 2004). Maliyet artışları; ücretlerin yükselmesi, hammadde fiyatlarının artması, ithalatın pahalılaşması, tarımsal ürünlerin fiyatlarının yükselmesi ve aşırı istihdam nedeniyle emeğin verimliliğinde yaşanacak düşüşler sonucu ortaya çıkabilir.

Yüksek enflasyon oranları gelişmekte olan ülke ekonomileri için süreklilik arz eden önemli bir makroekonomik problem olmuştur. Bu şekilde yüksek enflasyon oranlarının uzun bir zaman diliminde süreklilik kazanması, söz konusu ülkeler için ekonomik daralma, verimlilik kaybı gibi mali etkileri büyük olacaktır. Böylece enflasyonla mücadele sürecinde bekleyişlerin uygun bir biçimde yönlendirilmesi önemli faktörlerden biri haline gelmiştir (Karahan, 2005). Bu bekleyişlerden biri de enflasyon hedeflemesidir.

Enflasyon hedeflemelerinde amaç; önemli bir sorun olarak görülen enflasyonun bir sonraki adımını tahmin etmek ve gereken önlemleri önceden almaktır. Literatürde farklı istatistiksel yöntemler kullanılarak farklı enflasyon hedeflemesi çalışmaları yer almaktadır. Ülke ekonomilerinin değişkenlikler göstermesi, politik belirsizlik ve öngörülemeyen afet, kaza gibi olaylar neticesinde tam olarak en iyi modelleme çalışmasından söz edilemez. Fakat dönemsel de olsa başarılı sonuçlar elde edilebilmektedir.

#### 4. Bulanık Doğrusal Regresyon

Regresyon analizi, bir açıklanan değişkenin başka açıklayıcı değişkenlere olan bağımlılığını, birincinin ortalama değerini, ikinci(ler)in bilinen yada değişmeyen değerleri cinsinden tahmin etme amacıyla inceler (Gujarati, 1999). Regresyon analizinde amaç, bağımlı değişkeni bağımsız değişkenlerin bir fonksiyonu olarak ifade etmektir. Ayrıca bu fonksiyon yardımıyla bağımlı değişkenin değerlerini tahmin etmek, bağımlı ve bağımsız değişkenlerin etkileri ile ilgili öne sürülen hipotezleri test etmektir.

Bulanık regresyon analizi, sistem yapısındaki belirsizliğe bağlı olarak verilerin tamamının ya da bir kısmının bulanık olması veya sistem yapısının değişkenler arasında kesin ilişkiler tanımlanmasına imkân vermemesi gibi klasik regresyon uygulamasının önerilmediği durumlarda kullanılan alternatif bir yöntemdir. Bulanık

regresyon modeli, bağımlı ve bağımsız değişken verilerini bir olabilirlik sistemi ile ifade eden model olarak adlandırılır.

Bulanık Regresyon modelinin üstünlüğü daha çok durum tespiti çalışmalarında ortaya çıkmaktadır. Model kurma aşamasında, mevcut sorunu olduğu gibi kavrayabilmektedir. Fakat ileriye veya geriye dönük tahminlerde başarılı olduğu söylenemez. Çünkü bulanık regresyon, tamamen ele alınan döneme ilişkin verileri kullanarak aralık tahmini yapmaya çalışmaktadır (Yücel, 2005).

Bulanık doğrusal regresyon modeli ilk olarak Tanaka ve ark. (Tanaka vd., 1982) tarafından önerilmiştir. Tanaka'nın modelinde doğrusal regresyon modelinin parametreleri bulanık olarak alınarak tahminlerin alt ve üst sınırlarının elde edildiği bir yaklaşım önerilmiştir. Tanaka'nın geliştirdiği bu modelin bazı eleştirilen yanları da vardır. Bunları şu şekilde özetleyebiliriz:

- Tanaka'nın yönteminde artıkların karelerinin minimizasyonuna dayalı bir yöntem olmadığından nokta tahmini amaçlı değildir.
- Tanaka'nın yöntemi aykırı verilere duyarlıdır.
- Bulanık regresyon aralıklarının yorumları subjektiftir.
- Bağımsız değişken sayısı arttığında bulanık regresyon modelinin çoklu bağıntı problemleri ile karşılaşması olasılığı artar.

Tanaka'nın bulanık regresyonun genel modeli şu şekildedir:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_n X_n = \sum_{i=1}^n \beta_i X_i \quad (4.1)$$

Burada  $X$  bağımsız değişkenlerin vektörü,  $n$  bağımsız değişken sayısı,  $\beta_i$  modeldeki  $i$ . bulanık parametreyi göstermektedir. Modeldeki bulanık parametreler bulanık sayılardır ve  $(\alpha_i, c_i)$  sembolü ile gösterilir. Burada  $\alpha$ , bulanık sayının merkezini,  $c$  yayılımını ifade eder. O halde bu bulanık sayının, üçgensel bulanık sayı için üyelik fonksiyonu (4.2) eşitliği ile gösterilir.

$$\mu_{\beta_i}(\beta_i) = \begin{cases} 1 - \frac{\alpha_i - \beta_i}{c_i}; & \alpha_i - c_i \leq \beta_i \leq \alpha_i - c_i \\ 0 & ; \quad d.d. \end{cases} \quad (4.2)$$

Genişleme prensibinden yararlanarak,  $y = \sum_{i=1}^n \beta_i X_i$  bulanık sayısı (4.3) de verildiği gibi elde edilir.

$$\mu_y(y_i) = \begin{cases} 1 - \frac{|y_t - ax_t|}{c^t |x_t|}; & x_t = 0, y_t = 0 \\ 1 & ; \quad x_t \neq 0, y_t = 0 \\ 0 & ; \quad x_t = 0, y_t \neq 0 \end{cases} \quad (4.3)$$



Burada  $\alpha$  ve  $c$  tüm model parametreleri için yayılım ve merkezi değerlerin vektörüdür.  $t$  ise gözlem değerini gösteren indistir. Tanaka'nın 1982 yılında önerdiği modelden yola çıkarak birçok yeni model türetilmiştir. Bu yeni üretilen modellerin çoğu Tanaka'nın önerdiği modelin geliştirilmesi ya da değiştirilmesi ile oluşturulmuştur. Genel itibariyle bulanık doğrusal regresyon modelleri doğrusal programlama yöntemi ve en küçük kareler yöntemi olmak üzere 2 ana başlık altında toplanır. Yöntemler, bu iki ana başlık altında girdi ve çıktı değişkenlerinin bulanık ya da gerçek değerler olmaları durumuna göre alt yöntemlere ayrılırlar.

#### 4.1 Doğrusal Programlama Temeline Dayanan Bulanık Regresyon Yöntemleri

##### 4.1.1 Tanaka (1982) Yöntemi

Tanaka (1982) yöntemi, bulanık regresyondaki gözlemlenen ve tahmin edilen veriler arasındaki sapmanın sistem bulanıklığından veya regresyon katsayılarının bulanıklığından kaynaklandığını belirtir. Bu yöntem toplam belirsizliğin minimizasyonuna dayanır. Bu nedenle amaç, modelin bulanık parametrelerinin toplam yayılımını ( $S$ ) minimize etmektir. Toplam belirsizlik (4.4) eşitliğindeki gibi gösterilir.

$$S = \sum_{i=1}^k c |X_t| \quad (4.4)$$

Tanaka (1982) yönteminde her bir  $y_i$  gözleminin üyelik değerinin önceden belirlenmiş bir  $h$  seviyesinin ( $h \in [0,1]$ ) üzerinde olması koşulu dikkate alınır. Yani,

$$\mu_y = (y_i) \geq h, \quad t=1,2,\dots,k \quad (4.5)$$

olmalıdır. “ $h$ ” seviyesinin seçimi yayılım parametrelerinin genişliği üzerinde etkilidir. Bu durumlar göz önünde bulundurulduğunda, Tanaka'nın yöntemi (4.6)'da verildiği gibidir.

$$\text{Min}(S) = \sum_{i=1}^k c |X_t| \quad (4.6)$$

Yan Şart denklemleri ise şu şekilde hesaplanır:

$$\begin{aligned} X_t' \alpha + (1-h)c |X_t| &\geq y_t, t=1,2,\dots,k \\ X_t' \alpha - (1-h)c |X_t| &\leq y_t, t=1,2,\dots,k \\ c &\geq 0 \end{aligned} \quad (4.7)$$

Yukarıdaki denklemde  $\alpha = (\alpha_1, \dots, \alpha_n)$  ve  $c = (c_1, \dots, c_n)$  bilinmeyen parametrelerin vektörüdür.

Burada  $h$ 'ın varlığı göze çarpmaktadır. Gözlemlenen değerlerin yaptığımız tahminlerin içinde kalabilmesi için  $h$  değerinin 1'e çok yakın olmaması gerekir.  $h$  değeri 0'a yaklaştıkça inanç derecesinin azalmasına ve üyelik değerinin düşmesine

neden olmaktadır. Burada bahsettiğimiz inanç derecesi o kümeye ait üyelik derecesini belirtmektedir ve aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$h_{inanc} = h_i = 1 - \frac{|c_i - y_i|}{s_i} \quad (4.8)$$

Analiz sonuçlarında kullanılan ve ortalama üyelik derecesi belirten ortalama inanç derecesi ise şu şekilde verilmektedir:

$$\bar{h} = \frac{\sum_{i=1}^n (1 - \frac{|c_i - y_i|}{s_i})}{n} \quad (4.9)$$

Formülde belirtilen ve merkez değerleri ile yayılım değerlerini ifade eden sırasıyla  $c_i$  ve  $s_i$  değerleri ise şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$c_i = \frac{\tilde{y}_a - \tilde{y}_u}{2} \quad (4.10)$$

$$s_i = \tilde{y}_u - c_i$$

Burada  $\tilde{y}_a$  ve  $\tilde{y}_u$  sırasıyla bulanık değerlerin alt ve üst sınırlarını göstermektedir.

Toplam sistem bulanıklığı ( $S$ ) =  $\sum_{i=1}^n S_i$  ile tanımlanmaktadır.

**4.1.2 Tanaka (1987) Yöntemi :** Tanaka (1987) yönteminin 1982 yılındaki yöntemden farkı bulanık bağımlı değişken verisi için kullanılacak parametreler içinde bir alt ve üst sınır belirlemektir.

**4.1.3 Özelkan Yöntemi :** Özelkan ve Duckstein (2000) tarafından geliştirilen modelin temeli Tanaka modelidir. Özelkan ve Duckstein geliştirdikleri modellerinde bulanık olmayan girdi değişkenleri ve bulanık çıktı değişkenlerini kullanmışlardır. Modellerinde amaç parametrelerin üst ve alt yayılımları toplamını minimize etmektir.

**4.1.4 Hojati- Bector- Smimou Yöntemi:** Hojati ve ark.(2005) tarafından geliştirilen bu model temeli de Tanaka yöntemine dayanır. Yöntem girdi ve çıktı değişkenlerinin bulanık olduğu durumlar için optimum sonuçlar verir. Yöntemin amacı gözlem değerlerinin alt ve üst sınırları ile tahmin değerlerin alt ve üst sınırlarının minimize edilmesidir.

## 4.2 En Küçük Kareler Yöntemine Dayanan Bulanık Regresyon Yöntemleri

### 4.2.1 Diamond Yöntemi

Diamond (1988) yöntemi olarak da bilinen bu yöntemde amaç, Bulanık EKK yöntemi ile tahmin edilen  $\tilde{Y}_i$  bulanık bağımlı değişken değerleri ile gözlenen  $Y_i$  değerleri arasındaki bulanık mesafeyi minimize etmektedir. Bu durum klasik doğrusal regresyon analizinde gerçek  $Y_i$  gözlem değerleri ile tahminleri arasındaki farkın, yani kalıntıların minimize edilmek istenmesiyle aynı anlama gelir.

## 5. Uygulama

Uygulamada ilk olarak Türkiye 2000-2007 aylık enflasyon verileri, Bulanık Regresyon Yöntemi ile tahmin edilmeye çalışılmıştır. 2000-2007 döneminin seçilme sebebi 2004-2006 yılları arasında kriz dönemi olduğunun düşünülmesidir. Şekil 1.'deki Cari Açık/GSMH oranlarına dayanarak ekonomik anlamda kriz ihtimali olan bu dönemler, klasik regresyon tahmini ile karşılaştırılarak yorumlanmıştır.

Tanaka (1982) yöntemi ile yapılan analizlerde, Üretici Fiyat Endeksi (ÜFE) değerleri tahmin edilmiştir. ÜFE değişkenini etkileyeceği düşünülen açıklayıcı değişkenler ise bir önceki ve iki önceki döneme ait ÜFE değerleri, Enflasyon Beklenti anketi, MB aylık dolar kuru, M1 ve M2 para arzı değişkenleridir.

Beklenti Anketi'nin amacı, tüketici enflasyonu, faiz oranları, döviz kuru, cari işlemler dengesi ve GSYH büyüme hızına ilişkin mali ve reel sektörde karar alıcı ve uzman kişilerle, profesyonellerin beklentilerini saptamaktır. Her ayın birinci ve üçüncü haftalarında olmak üzere ayda iki kez uygulanmakta olan anketin kitlesi çok büyük olmadığı için, sadece seçilmiş gönüllü katılımcıların paneli oluşturmasına dayanan olasılık dışı örnekleme metodu kullanılmaktadır.

Para arzı, bir ekonomide belirli bir anda dolaşımdaki her türlü paranın toplam miktarı olarak tanımlanmaktadır (Parasız, 2008). M1 Para arzı, dolaşımdaki paralar ile vadesiz mevduatların (TL ve Yabancı Para) toplamı olarak ifade edilirken; M2 para arzı M1 para arzı ve vadeli mevduat (TL ve Yabancı Para) toplamı olarak tanımlanmıştır (Parasız, 2008).

İkinci uygulama olarak aynı değişkenlerle Türkiye 2000-2011 aylık enflasyon verileri, Bulanık Regresyon Yöntemi ile tahmin edilmeye çalışılmıştır. Veri setinin artırılmasının ilgili dönemlerde fark yaratması araştırılmıştır.

## 6. Sonuçlar ve Tartışma

2000-2007 yıllarına ait klasik regresyon denklemi şu şekilde bulunmuştur:

$$\hat{Y} = 2,312 - 0,0176X_1 - 0,335X_2 + 1,3318X_3 - 1,526X_4 - 0,4426X_5 + 0,9095X_6$$

Burada  $X_1$ =ÜFE 1 Dönem Gecikme,  $X_2$ =ÜFE 2 Dönem Gecikme,  $X_3$ =Beklenti Anketi,  $X_4$ =Dolar Kuru,  $X_5$ =M1 Para Arzı,  $X_6$ =M2 Para Arzı ile ifade edilmiştir.

Tahmin edilen modelin anlamlılığı için hesaplanan ANOVA tablosuna göre model anlamlı çıkmıştır ( $p < 0,05$ ).

**Tablo 1. 2000-2007 Dönemi ANOVA Tablosu**

Model Parametreleri	Kareler Toplamları	s.d	Kareler Ortalaması	F	Sig.
Regresyon	236,448	6	39,408	48,201	0,000
Artık	104,65	128	0,818		
Genel	341,098	134			

$h=0$  için 2000-2007 yıllarına ait bulanık regresyon model sonuçları şu şekilde bulunmuştur:

$$\tilde{Y} = (3,1521;0,8715) + (2,4523;0,7891)X_1 - (1,3196;0)X_2 - (0,4625;0)X_3 - (2,8249;0)X_4 - (14,6822;0)X_5 + (36,3655;3,9255)X_6$$

$h=0,5$  için aynı dönem tahmin değerleri ve yayılım değerleri Tablo.2'de verilmiştir.  $h=0$  için ortalama inanç derecesi sonucu ise şu şekildedir:

$$\text{Ortalama İnanç Derecesi } (\bar{h}_i) = \sum_{i=1}^n \frac{h_i}{n} = 0,501755$$

İlgili dönemde Bulanık regresyon analiz sonuçlarına göre ortalama inanç derecesi oldukça küçük bir değer çıkmıştır. Bu da sonuçların nispeten iyi olduğunu göstermektedir.

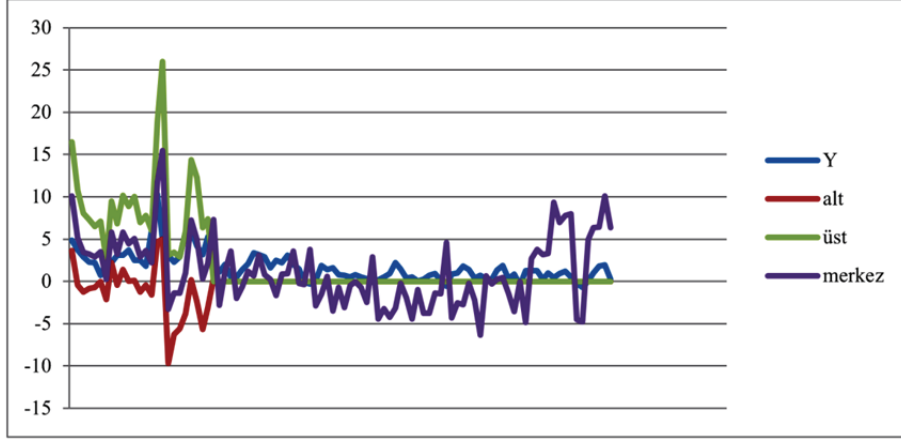
**Tablo 2.  $h=0$  ve  $h=0,5$  için 2000-2007 Dönemi Bulanık Katsayılar ve Yayılımları**

Katsayılar	Bulanık Merkez Değerleri	Yayılımlar( $h=0$ )	Yayılımlar( $h=0,5$ )
$\beta_0$	3,1521	0,8715	1,74301
$\beta_1$	2,4523	0,7891	1,57793
$\beta_2$	-1,3196	0	0
$\beta_3$	-0,4625	0	0
$\beta_4$	-2,8249	0	0
$\beta_5$	-14,6822	0	0
$\beta_6$	36,3655	3,9255	7,85205

Genel olarak regresyon tahmin sonuçlarına bakıldığında doğrusal regresyon modelinden elde edilen HKO (Hata Kareler Ortalaması) değeri 0,3686 olarak bulunmuştur. Bu değer oldukça küçüktür ve tahminlerin de gerçeğe yakın değerler olduklarını göstermektedir. 2008-2011 ÜFE tahmin değerleri ile ÜFE gerçek değerlerinin karşılaştırılmasında 3 tahmin değerinin gerçek değerden oldukça uzak olduğu diğer tahminlerin ise yakın değerler aldığı görülmüştür. Bulanık regresyon sonuçlarına ÜFE gerçek değerleri ilgili dönemdeki tüm tahmin değerleri aralığında yer almıştır. İlgili dönemde bulanık regresyonun tahmin gücü kuvvetli çıkmıştır.

Literatürde  $h$  değeri büyüdükçe bulanık aralıklar daralmakta ve  $h=1$  olduğunda ise bulanık aralık tahminleri en dar halini alarak bulanık regresyon sonuçları ile doğrusal regresyon sonuçları hemen hemen aynı sonuçlar vermektedir.

Fakat bulanıklık kriteri  $h$  değerinin ne olması gerektiği bir tartışma konusudur. Üzerinde çalışılan konuya göre geniş veya dar bir yayılımla çalışılmak istenebilir. Bu da en uygun  $h$  değerinin, araştırmacının kararları doğrultusunda belirlenebileceği anlamı taşımaktadır. Konuyla ilgili çalışmış bazı araştırmacılar,  $h$ 'ın en uygun değerinin deneme yoluyla belirlenmesi ve bu değerler üzerinden bulanık tahminler yapılmasını savunmuşlardır. Tanaka, Uejima ve Asai  $h=0,5$ ; Gharpuray, Fan ve Lai ise  $h=0,9$  değerinin en uygun olduğu görüşünü belirtmişlerdir (Moskowitz ve Kim, 1993).



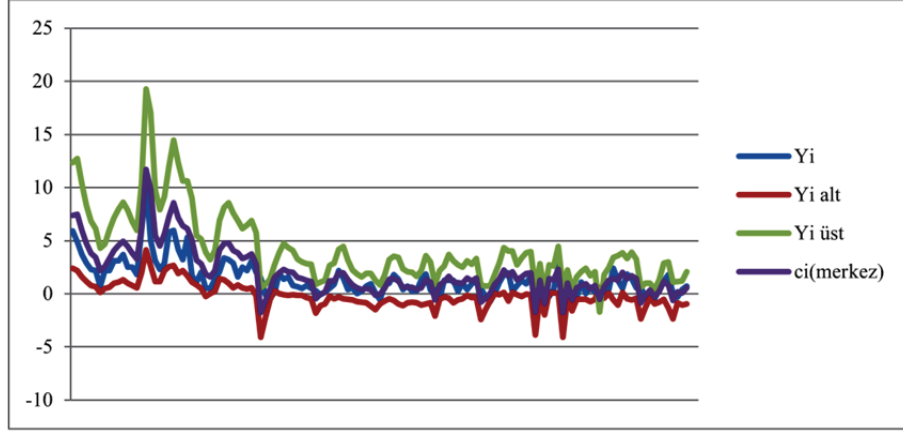
Şekil 2.  $h=0$  için 2000-2007 Dönemi Aralık Grafiği

Bulanık regresyon analizinde  $h$  değerlerine bağlı olarak aralık değerleri ve tahminlerin alt ve üst sınırları değişmektedir. 2000-2007 dönemi  $h=0$  için yayılım grafiği Şekil.2'de verilmiştir. En uygun sonuç  $h=0$  için elde edilmiştir diyemeyiz.  $h=0$  için elde edilen sonuçlar daha geniş yayılım verdiği için, enflasyon değerlerinin yayılımını  $h=0$ 'da daha geniş bir biçimde görebilmekteyiz. Daha geniş bir aralıkta yapılacak analiz ve yorumlar, sorunların kaynağını araştırmada kolaylıklar sağlayabilecektir.

Tahmin edilen ilgili dönemin örneklem büyüklüğü arttırıldığında aralık değerlerinin aynı kalıp kalmadığı araştırılmak istenmiş ve 2000-2011 dönemi enflasyon değerleri bulanık regresyon yöntemi ile tahmin edilmiştir. Merkez değerleri ve yayılım değerleri tahmin sonuçları Tablo.3'de verilmiştir. Her iki dönem tahminlerine baktığımızda, bulanık merkez değerlerinin küçüldüğünü görmekteyiz. Bu küçülmeye en önemli etkenin 2002 yılının sonlarından itibaren ÜFE değerlerinin birkaç değer hariç belirli bir aralıkta değerler alması ve örneklem hacmi arttıkça bu aralık değerlerinin modelin geneline yansımaları söylenebilir. İlk dönem ile ikinci dönem tahminlerindeki en önemli farkın ise  $\beta_2$  ve  $\beta_3$  katsayılarının işaretlerinin negatif yönden pozitif yöne doğru değişmesi görülmektedir. Beklenti anketinin işaretinin negatiften pozitif hale gelmesi, enflasyon beklenti anketlerindeki özellikle 2006 yılından itibaren elde edilen yüksek katılım ve yapılan güncel değişikliklerin uzun dönemde etkisi olarak yorumlanabilir. 2 dönem gecikmeli ÜFE değerlerinin işaret değiştirmesi ise mevcut değerlerin geçmişteki ufak değişikliklerden etkilenmesine yol açabilir.

Tablo 3.  $h=0$  ve  $h=0,5$  için 2000-2011 Dönemi Bulanık Katsayılar ve Yayılımları

Katsayılar	Bulanık merkez değerleri	Yayılımlar( $h=0$ )	Yayılımlar( $h=0,5$ )
$\beta_0$	1,5951	0,9866	1,9732
$\beta_1$	0,1750	0,2967	0,5933
$\beta_2$	0,3374	0,3706	0,7413
$\beta_3$	1,0694	0,1894	0,3788
$\beta_4$	-1,0040	0	0
$\beta_5$	-0,9421	0	0
$\beta_6$	2,0237	0	0



Şekil 3.  $h=0$  için 2000-2011 Dönemi Aralık Grafiği

Bu dönemde de 2000-2007 döneminde olduğu gibi Ortalama İnanç Derecesi  $h=0$  için hesaplanmış ve  $(\bar{h}_i) = \sum_{i=1}^n \frac{h_i}{n} = 0,564719$  bulunmuştur. Bu değer minimuma yakın değerdedir. Bu da sonuçların kabul edilebilirliğini göstermektedir. 2000-2011 dönemi  $h=0$  için yayılım grafiği ise Şekil.3'de verilmiştir.

Bulanık regresyon analizi, nokta tahmini yerine aralık tahmini yapılmak istendiğinde başarılı sonuçlar verebilen bir regresyon yöntemidir. Kriz dönemleri veya istikrarsızlıkların olduğu dönemler gibi karar vermenin zor olduğu durumlarda araştırmacıya uygun özet sonuçlar verebilmektedir. Elde edilecek sonuçların değerlendirilmesi ile de gelecek tahminleri daha etkin yapılabilecektir.

Dördüncü bölümde de anlatıldığı gibi Bulanık Regresyon modelleri durum tespiti çalışmalarında başarılı sonuçlar vermektedir. Model kurma aşamasında, mevcut sorunu olduğu gibi kavrayabilmektedir. Çünkü bulanık regresyon, tamamen ele alınan döneme ilişkin verileri kullanarak aralık tahmini yapmaya çalışmaktadır. Bulanık Regresyon sonuçlarına göre, aralıklar dışında kalan ÜFE değerleri tespit edilip ilgili dönem sonuçları derinlemesine incelenebilir. Böylece ileriye yönelik sebep-sonuç ilişkisine dayalı çözüm veya çözümler üretilebilir ve uygulanabilir. Bulanık regresyon ile enflasyon tahminlemesinde ileriye ait tahminleme değil mevcut dönemdeki tahminlemeler ile sapmalar veya hatalar belirlenebilirse, ileriye yönelik gereken adımlar daha güvenli bir şekilde atılabilecektir. Enflasyonun alt ve üst sınırları kontrol altına alınabilirse, orta vadede Enflasyon kavramı bir sorundan çok yol gösterici bir gösterge olarak ekonomik literatürdeki önemini artıracaktır.

### Referanslar

- ASLANOĞLU, E.(2004). *Para, banka ve makro ekonomi*. Strata Training Yayınları: İstanbul.  
 BABAĞLU, B.(2005). *Türkiye'de cari işlemler dengesi sürdürülebilirliği*. Yayınlanmamış bitirme tezi, TCMB İstatistik Genel Müdürlüğü.  
 BUSTELO, P.(2000). Novelities of financial crises in the 1990's and the search for new indicators. *Emerging Markets Review*, pp.229-251.

- ÇELEBİ, E.(2001). Türkiye’de devalüasyon uygulamaları. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, s.55-66.
- DIAMOND, P.(1988). Fuzzy least squares. *Information Sciences*, 46, 141-157.
- EDWARDS, S., SUSMEL, R. (2000). Interest rate volatility and contagion in emerging markets: Evidence from the 1990’s. *NBER Working Paper*, no. W7813.
- EĞİLMEZ, M.(2006). Kasım 2000 krizi üzerine. [Erişim Adresi]: <<http://ekonomi.blogcu.com/kasim-2000-krizi-uzerine-mahfi-egilmez/130899>>, [Erişim Tarihi: 14 Şubat 2006]
- EKSE, N.(2009). *Türkiye kısa iktisat tarihi*. ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık. Enflasyon (2004). Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası.
- ERÇEL, G.(2006). 2001 Krizi borç kriziydi. [Erişim Adresi]: < [http://www.turkcebilgi.com/kose\\_yazisi\\_78320\\_gazi-ercel-2001-krizi-borc-kriziydi.html](http://www.turkcebilgi.com/kose_yazisi_78320_gazi-ercel-2001-krizi-borc-kriziydi.html) >, [Erişim Tarihi: 20 Şubat 2006]
- GUJARATI, D.(1999). *Temel ekonometri*. (Çev: Ümit Şenesen, G.Günlük Şenesen). Literatür Yayıncılık. İstanbul.
- HOJATI, M., BECTOR, C.R., SIMIMOU, K.(2005). A simple method for computation of fuzzy linear regression. *European Journal of Operational Research*, 166, 172-184.
- KAMINSKY, G. (1999). *Currency and banking crises: The early warning of distress*. Araştırma raporu. IMF Working Paper, No:99/178.
- KAMINSKY, G., LIZONDO S., REINHART, C.(1999). Leading indicators of currency crises. Araştırma raporu. IMF Staff Papers, 45 (1), 1-48.
- KARAHAN, Ö. (2005). Türkiye’de örtük enflasyon hedeflemesi programının uygulanmasına ilişkin oluşan riskler ve bu risklerin yönetim politikaları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, ISSN:1304-0278, C:4, S.14, ss.34-47.
- KÖSE, S.(2002). 24 ocak 1980 ve 5 nisan 1994 istikrar programlarının karşılaştırılması. *Planlama Dergisi*, DPT’nin Kuruluşunun 42. Yılı Özel Sayısı.
- MOSKOWITZ, H., KIM, K.J. (1993). On assessing the h-value in fuzzy linear regression. *Fuzzy Sets and Systems*, vol. 58, p.304.
- OKTAR, S. (1998). *Enflasyon hedeflemesi*. Bilim Teknik Yayınevi. İstanbul.
- ÖZBEK, O.(2008). Ekonomik kriz belirtisi olarak cari açık-büyüme ilişkisi. Araştırma raporu.İzmir: Ticaret Odası Ar-Ge Bülteni, Şubat.
- ÖZELKAN, E.C., DUCKSTEIN, L. (2000). Multi-objective fuzzy regression: A general framework. *Computers and Operations Research*, 27, 635-652.
- ÖZTÜRK, S.(2003). *Enflasyon hedeflemesi*. Derin Yayınları, İstanbul.
- PARASIZ, İ.(2008). *İktisada giriş*. Ezgi Kitabevi. Bursa.
- SAMUELSON, P.A., NORDHAUS, W.D.(1992). *Economics*. McGraw-Hill: Int. Editions.
- TANAKA, H. (1987). Fuzzy data analysis by possibilistic linear models. *Fuzzy Sets and Systems*, 24, 363-375.
- TANAKA, H., UEJIMA, S., ASAI, K.(1982). Linear regression analysis with fuzzy model. *IEEE Transactions on Systems, Man and Cybernetics*, vol. SMC-12, No.6.
- TELATAR, O.M., TERZİ, H.(2009). Türkiye’de ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt:23, Sayı:2.
- TÜSİAD (2002). *Enflasyon ve büyüme dinamikleri: Gelişmekte olan ülke deneyimleri ışığında Türkiye analizi*. Araştırma raporu. İstanbul: Türkiye sanayici ve iş adamları derneği
- UYGUR, E.(2001). *Krizden krize Türkiye: 2000 kasım ve 2001 şubat krizleri*. Araştırma raporu. Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni. No: 2001-1.
- YÜCEL, L.İ. (2005). *Bulanık Regresyon: Türkiye’de 1980-2004 Döneminde Kayıt Dışı Ekonominin Bulanık Yöntemlerle Tahminine İlişkin Bir Uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

## SAĞLIK KURULUŞLARINDA ÖRGÜTSEL ADALET ALGILARININ ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞA ETKİSİ

### *THE EFFECT OF ORGANIZATIONAL JUSTICE PERCEPTIONS ON ORGANIZATIONAL COMMITMENT IN THE HEALTHCARE SECTOR*

**Oğuz IŞIK<sup>(1)</sup>, Özgür UĞURLUOĞLU<sup>(2)</sup>, Mahmut AKBOLAT<sup>(3)</sup>**

<sup>(1)</sup>Kırıkkale Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, <sup>(2)</sup>Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sağlık İdaresi Bölümü, <sup>(3)</sup>Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi

<sup>(1)</sup>oguz.isik@gmail.com, <sup>(2)</sup>ougurlu@hacettepe.edu.tr, <sup>(3)</sup>makbolat@sakarya.edu.tr

**ÖZET:** Bu araştırmanın amacı, örgütsel adalet ve örgütsel bağlılık kavramları arasındaki ilişkiyi sağlık sektöründe incelemektir. Araştırmanın verileri, Sakarya ilinde bulunan beş hastanede çalışan 423 sağlık çalışanına uygulanan anket yoluyla toplanmıştır. Çalışmada sağlık çalışanlarının örgütsel adalet algılarını ölçmek için, amirlerle ilişkiler ve çalışanlarla ilişkiler boyutlarından oluşan Örgütsel Adalet Ölçeği; örgütsel bağlılıklarını ölçmek için ise duygusal, devamlılık ve normatif bağlılık boyutlarından oluşan Örgütsel Bağlılık Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, örgütsel adaletin boyutları örgütsel bağlılığın duygusal ve normatif bağlılık boyutlarını etkilemektedir. Sonuçlar örgütsel adalet boyutlarının, duygusal bağlılığa ilişkin varyansın %12'sini ve normatif bağlılığa ilişkin varyansın da %11'ini açıkladığını göstermektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Örgütsel Adalet; Örgütsel Bağlılık; Sağlık Çalışanları

**ABSTRACT:** The purpose of this study is to explore the relationship between organizational justice and organizational commitment in the healthcare sector. The data was collected through a survey that was administrated to 423 health employees in five hospitals in Sakarya. The data was collected with a Perception of Fair Interpersonal Treatment Scale and Organizational Commitment Scale. According to results, normative commitment sub dimensions of organizational commitment were effected by organizational justice sub dimensions (the relations with supervisors and the relations with employees). Organizational justice dimensions contributed 12% of the variance for affective commitment and contributed 11% of the variance for normative commitment.

**Keywords:** Organizational Justice; Organizational Commitment; Health Employees

**JEL Classification:** J24; M54

### **1. Giriş**

Adalet konusu esas itibariyle tüm bireyler için önemli olarak algılanmakla birlikte, örgütsel adalet kavramı her geçen gün hızla değişen iş yaşamında da çalışanlar için önemini artırmaktadır (Elovainio 2002:105). Çünkü örgütsel adalet, örgütlerin ve örgütlerde çalışan kişilerin kişisel doyumlarının sağlanması için temel bir gereksinimdir (Lambert 2003:155). Örgütlerde işgörenlerin çabalarını destekleyen ve motive olmalarını sağlayan faktörlerden biri de uygulamaların adil olduğuna inanmalarıdır (Töremen 2001:79). Örgütsel adalet Adams'ın Eşitlik Teorisi'ne dayanmaktadır (Luthans 1981:197). Bu teoriye göre, bireyler yaptıkları işler sonucu elde ettikleri kazanımları diğer bireylerin kazanımları ile karşılaştırır ve bu



karşılaştırma sonucu bir adaletsizlik algılarına işletmesiyle, yöneticileri ve işiyle ilgili birtakım tutumlar geliştirirler (Greenberg 1990:400).

Örgütsel adalet ile ilgili yapılan araştırmalar, çalışanların örgütsel adalet algılamalarının pek çok örgütsel davranış çıktı değişkenini etkilediğini ortaya koymaktadır (Moorman 1991:845; Timothy ve Colquitt 2004:395). Bunlardan birisi olan örgütsel bağlılık, çalışanların işle ilgili tutumlarını yansıtan ve çalışanın örgütle kendini özdeşleştirmesi olarak tanımlanan bir kavramdır. Eğer çalışanlar adaletli bir ortamda çalıştıklarına dair bir inanca sahip olurlarsa, bu çalışanların örgütlerine daha fazla bağlanmaları beklenmektedir. Çünkü çalışanların kendisine adil davranılmadığını düşündüğü bir örgütsel yapıda, örgüte bağlılık hissetmesi zor gözükmektedir. Örgüte bağlılığın düşük olması, çalışanın devir hızının artması ve örgütten ayrılmak istemesi ile sonuçlanabilir. Örgütlerin fonksiyonlarını etkin bir şekilde yerine getirebilmeleri için, çalışanlarını örgüte bağlamaları, bunun için de örgütsel amaçlarla birlikte çalışanların amaçlarına da önem vermeleri ve çalışanların motive olmalarına destek olacak adil bir örgütsel çevre yaratmaları gerekmektedir.

Bu çalışmada emek yoğun bir sektörde bulunan sağlık kurumlarında örgütsel adalet ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiler incelenip örgütsel adaletin örgütsel bağlılık üzerindeki etkileri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. İlerleyen bölümlerde bu araştırmada kullanılan değişkenlerle ilgili literatür bilgisine, araştırmada kullanılan metodolojiye, tartışma ve sonuç bölümlerine yer verilmiştir.

## 2. Literatür İncelemesi

*Örgütsel adalet*, adil ve ahlaki uygulama ve işlemlerin örgüt içerisinde egemen kılınmasını ve teşvik edilmesini içermektedir (İşcan ve Naktiyok 2004:187). Örgüt içerisinde çalışanlar kuralların herkese eşit uygulanmasını, eşit işe eşit ücret ödenmesini ve izin ile sosyal imkânlardan eşit olarak yararlanmayı beklerler. Ancak, çalışanların adalet algılamalarının odağında sadece çıktılar ve bu çıktıların karşılaştırılması bulunmamakta, aynı zamanda örgütteki kurallar, bu kuralların uygulanış biçimi ve bireyler arasındaki etkileşim de yer almaktadır (Barling ve Phillips 1993:650). Genel olarak örgütsel adalet dağıtımsal (distributive), işlemsel (procedural) ve etkileşimsel (interactional) olmak üzere üç ana kategoriye içermektedir.

*Dağıtımsal adalet*, örgütsel kaynakların dağıtımında gösterilen dürüstlük ve doğrulukla ilgilidir. Dağıtım adaleti, ücret artışları, performans değerlendirmeleri, ödüllendirmeler ve cezalandırmalar gibi çıktılar üzerinde durmaktadır (Tutar 2007:99). Bireyler elde ettikleri çıktıları (gelir, prim, terfi, sosyal haklar gibi) adaletli veya adaletsiz olarak algılayabilir. Kendi elde ettikleri ile başkalarının elde ettikleri arasında karşılaştırma yaparlar. Bunun sonucunda kendilerine haksızlık edildiğini düşünebilirler. Bu düşünce onların tutumlarını etkiler ve bireylerin davranışları tutumları yönünde değişebilir. Dağıtım adaletinde esas olan, bireylerin, dağıtılan kaynaklardan adil şekilde pay aldığını düşünmesidir (Özdevecioğlu 2003:78). Dağıtım kararının nasıl alınacağı ile ilgili olan *işlemsel adalet* ise, ücret, terfi, maddi olanaklar, çalışma şartları ve performans değerlemesi gibi unsurların belirlenmesi ve ölçümünde kullanılan yöntem, prosedür ve politikaların adil olma derecesi olarak tanımlanmaktadır (Jahangir et al. 2006:23; Doğan 2002:72).

*Etkileşimsel adalet*, işlemsel adaletin genişletilmiş bir hali olarak görülmekte ve örgütsel uygulamaların insani yönü ile ilgilenmektedir. Buna göre etkileşimsel adalet çalışanlarla, kaynakları dağıtan yöneticiler arasındaki iletişimdeki adalet algılamasını vurgular. Örgütsel adaletin bu boyutuna göre, adaletin kaynağı ve alıcısı arasındaki iletişim sürecinin nezaket, saygı ve dürüstlük çerçevesinde yürütülmesi esastır (Cohen-Charash ve Spector 2001:281). Bireyler, karar verilirken kullanılan prosedürlerin neler olduğu ve bu prosedürler uygulanırken ne derece sadık kalındığından ziyade, prosedürler uygulanırken kendilerine nasıl davranıldığına ve yeterli açıklamanın yapılıp yapılmadığına dikkat ederler. Prosedürlerin uygulanması sırasında bireylerin karşılaştıkları kişilerarası davranışın kalitesine ilişkin algıları etkileşimsel adaleti oluşturur (Yılmaz 2004:27).

Örgütsel adalet konusunda yapılan araştırmalar, çalışanların adalet hakkındaki endişelerinin tutum ve davranışlarını etkileyebileceğini göstermiştir. Adalet konusunda araştırmacılar genellikle; alınan kararların sonuçları hakkındaki adalet algılamalarını ifade eden dağıtım adaleti ve karar alma sürecindeki adalet algılamasını ifade eden işlemsel adalet üzerine odaklanmışlardır. Yakın zamanda yapılan araştırmalarda ise, kişilerarası adalet (samimiyet ve saygı) ve etkileşimsel adalet olarak da ifade edilen bilgilendirme adaleti (yeterli, dürüst açıklamalar) üzerine odaklanılmıştır (Judge ve Colquitt 2004:395).

Araştırmaya konu olan kavramlardan bir diğeri olan *örgütsel bağlılık*, kişinin çalıştığı örgüt ile kurduğu kuvvet birliğinin ve kendisini örgütün bir parçası olarak hissetmesinin derecesi olarak tanımlanmaktadır (Schermerhorn et al. 2004:144). Örgütsel bağlılık, örgütün sahip olduğu niteliklerin birey tarafından özümsemesi ve kabul edilmesidir (O'Reilly ve Chatman 1986:493). Örgütsel bağlılık, “örgütün amaç ve değerlerinin kabulü ve bunlara güçlü bir şekilde inanma”, “örgüt için fazladan bir çaba harcama istekliliği” ve “örgüt üyeliğini devam ettirme yönünde güçlü bir arzu” özellikleri ile karakterize edilmektedir (Bateman ve Strasser 1984:95; Ingersoll et al. 2000:12).

Örgütsel bağlılığı, çalışanların örgütte kalma kararlarında ve örgütle var olan ilişkilerinde etkili olan psikolojik bir durum olarak tanımlayan Meyer ve Allen (1991:67), örgütsel bağlılıkla ilgili kapsamlı ve bütünlük bir model geliştirmişlerdir. Örgütsel bağlılıkla ilgili öne sürülen modeller arasında en yaygın kabul görmüş olan bu modele göre örgütsel bağlılık, duygusal, devamlılık ve normatif bağlılık bileşenlerinin bir birleşimidir.

*Duygusal bağlılık*, çalışanın örgüt ile kurduğu duygusal bağı, örgüt ile birlikte tanımlanmayı ve örgüte katılımını ifade etmektedir (Meyer et al. 2002:21). Bu bağlılıkta, çalışanlar, kendilerini örgütün bir parçası olarak görmekte, örgüt onlar için büyük bir anlam ve öneme sahiptir. Yani çalışanların örgüte karşı güçlü duygusal bağlılık duymaları, örgütle ilgili tüm ilişkilerinde, gereksinim duyduklarından değil, istedikleri için örgütte kalmaya devam etmelerinden kaynaklanmaktadır (Balay 2000:21). *Devamlılık bağlılığı*, çalışanın alternatif istihdam seçeneklerini ve işten ayrılma durumunda ortaya çıkan kişisel fedakârlık ve olumsuzlukları algılayışını yansıtmaktadır (Ingersoll et al. 2000:12). Bu tür bir bağlılık, çalışanların örgütlerine yaptıkları yatırımların sonucunda gelişen bağlılıktır. Bu durumda çalışan, örgüte fazlasıyla zaman ve çaba harcadığını, yatırım yaptığını ve bunun sonucu olarak da örgütte kalmasının bir zorunluluk olduğunu

düşünmektedir (Bayram, 2005:133). Buna göre devamlılık bağlılığı, çalışanın bir örgütteki kıdem, kariyer ve yararlanmaları gibi yatırımları çok yüksek tutuyorsa ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla kişi istemese de örgütte kalmaya devam etmektedir (Gül, 2003:45).

*Normatif bağlılık* ise, örgütte kalma yönünde algılanan bir zorunluluğu ifade etmektedir (Meyer et al. 2002:21). Örgütsel bağlılığın bu boyutu, çalışanların çalıştığı örgüte karşı sorumluluğu ve yükümlülüğü olduğuna inanması ve bu yüzden kendini örgütte kalmaya zorunlu görmesine dayanan bir temel çerçeve üzerine inşa edilmiştir (Wasti 2002:526). Çalışanların örgüte bağlılığı yukarıda belirtilen üç boyuttan kaynaklanmaktadır. Bu üç boyutun birincisinde örgütte kalma güdüsü isteğe, ikincisinde ihtiyaçlara ve üçüncüsünde ise yükümlülüğe dayanmaktadır (Obeng ve Ugboro 2003:83).

### 3. Yöntem

Araştırmanın temel amacı, sağlık kuruluşunda çalışan sağlık personelinin örgütsel adalet ve örgütsel bağlılık algılamaları arasındaki ilişkileri incelemek ve örgütsel adalet algılamalarının örgütsel bağlılığa olan etkisini ortaya koymaktır. Ayrıca çalışanların örgütsel adalet ve örgütsel bağlılık algılamalarının çalıştıkları hastanenin mülkiyetine göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek bu araştırmanın diğer önemli amacıdır.

Çalışmada veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Anket formu toplam 42 sorunun yer aldığı üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Donovan, Drasgow ve Munson (1998) tarafından geliştirilen ve Wasti (2001) tarafından Türkçe'ye uyarlanarak geçerlilik ve güvenilirliği yapılan 18 ifadenin yer aldığı Örgütsel Adalet Ölçeği yer almaktadır. Çalışanların iş ortamındaki ilişkileri, genel olarak, ne denli adil olarak algıladıklarını değerlendiren bu ölçekte, 14 ifade amirlerle ilişkileri ve 4 ifade de çalışanlarla ilişkileri ölçmeye yöneliktir. İkinci bölümde Meyer, Allen ve Smith (1993) tarafından geliştirilen ve duygusal, normatif ve devamlılık bağlılığını ölçmek için literatürde yaygın bir şekilde kullanılan (Özdevecioğlu, 2003; Gül ve Oktay, 2003; Yaylı ve Çöp, 2009) Örgütsel Bağlılık Ölçeği yer almaktadır. Toplam 18 ifadeden oluşan Örgütsel Bağlılık Ölçeği'nde her bir bağlılık türü 6 ifade ile değerlendirilmektedir (bkz. Tablo 1). Son bölümü ise, araştırmaya katılan kişilerin sosyo-demografik özelliklerini ölçmek için kullanılan 6 ifade oluşturmaktadır. Katılımcılardan anketi oluşturan ifadelere, Örgütsel Adalet Ölçeğini oluşturan ifadeler için "1=Hayır, 2=Kararsız, 3=Evet" ve Örgütsel Bağlılık Ölçeği'ni oluşturan ifadeler için ise, "1=Kesinlikle Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Katılıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum" seçeneklerinden en uygun olanını işaretlemeleri istenmiştir. 05-25 Kasım 2010 tarihleri arasında gerçekleştirilen araştırmanın evrenini, Sakarya'da faaliyette bulunan iki kamu, üç özel olmak üzere toplam beş hastanede çalışan sağlık personeli oluşturmaktadır. Örneklem seçilmeden tüm çalışanlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Toplam 768 kişinin çalıştığı beş hastaneye rastgele olarak 550 anket dağıtılmış olup, bu anketlerden 423 (%76,9) tanesinin geri dönüşü sağlanabilmiştir.

Anketin güvenilirliği alfa değeri temel alınarak ve her bir alt boyut için Cronbach alfa katsayıları hesaplanarak yapılmıştır. Güvenirlik analizlerinde çok fazla tercih edilen yöntemlerden birisi Cronbach Alfa katsayısına dayalı içsel tutarlılık yöntemidir. Kabul edilebilir bir alfa değerinin en az 0,70 olması arzu edilmektedir.

Ancak bazı araştırmacılar inceleme türü çalışmalarında 0,5'e kadar makul kabul edilebileceğini öngörmektedirler (Altunışık ve diğerleri 2005). Bu çalışmada kullanılan ölçeklerin genel iç tutarlılık katsayıları hem örgütse adalet (0,880) hem de örgütsel bağlılık (0,780) ölçeği için kabul edilebilir sınır olan 0,70'nin üzerinde yer aldığı görülmektedir (Tablo 1).

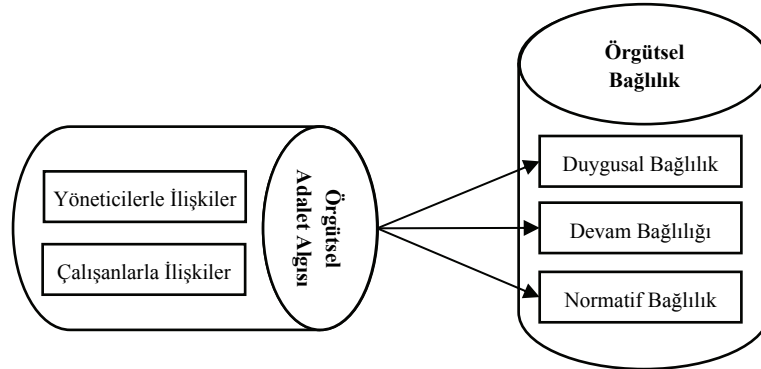
**Tablo 1. Veri Toplama Aracının Güvenilirliği**

Boyutlar	Madde Sayısı	Cronbach Alpha
<b>Örgütsel Adalet</b>	<b>18</b>	<b>0,880</b>
Amirlerle İlişkiler	14	0,886
Çalışanlarla İlişkiler	4	0,642
<b>Örgütsel Bağlılık</b>	<b>18</b>	<b>0,780</b>
Duygusal Bağlılık	6	0,659
Devam Bağlılığı	6	0,692
Normatif Bağlılık	6	0,642

Anketten elde edilen veriler SPSS 18.0 paket programından yararlanılarak, tanımlayıcı istatistiksel yöntemler, bağımsız örneklerde t testi, ki-kare testi, korelasyon analizi ve regresyon analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Sonuçlar %95'lik güven aralığında,  $p < 0,05$  anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir. Araştırmanın amacına uygun olarak Şekil 1'deki model geliştirilmiş olup, buna bağlı olarak amacı test etmek için aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H<sub>1</sub>: Sağlık çalışanlarının örgütsel adalet algıları ile örgütsel bağlılıkları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H<sub>2</sub>: Sağlık çalışanlarının örgütsel adalet algılarının örgütsel bağlılıkları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.



**Şekil 1. Araştırma Modeli**

#### 4. Bulgular

Tablo 2'de çalışmaya katılan sağlık personelinin sosyo-demografik özelliklerine yer verilmiştir. Buna göre %50,4'ü kadınlardan oluşan sağlık personelinin büyük bir çoğunluğu (%65,2) evlidir. %28,6'sı 26-30 yaş grubunda olan katılımcıların; %6,4'ü ilköğretim, %34'ü lise, %30,7'si ön lisans, %14,2'si lisans ve %14,7'si lisansüstü düzeyinde eğitim almıştır. Ayrıca %38,1'i beş yıl ve daha az bir süredir çalıştıklarını bildiren katılımcıların; %23,6'sı hemşire, %19,4'ü memur, %18'i tıbbi sekreter, %13,5'i hekim, %9,7'si hizmetli, %8,3'ü sağlık teknisyeni ve %7,6'sı halkla ilişkiler

veya güvenlik görevlisi olarak çalışmaktadır. Ankete yanıt verenlerin %59,3'ü özel hastanede, %40,7'si ise kamu hastanesinde çalışmaktadır.

**Tablo 2. Araştırmaya Katılanların Sosyo-Demografik Özellikleri N=423)**

Değişkenler		n	%	Değişkenler		n	%
Cinsiyet	Kadın	213	50,4	Çalışma Süresi	≤4	161	38,1
	Erkek	210	49,6		5-9	104	24,6
Medeni Durum	Bekâr	147	34,8	10-14	64	15,1	
	Evli	276	65,2	≥15	94	22,2	
Eğitim Durumu	İlköğretim	27	6,4	Görev Unvanı	Hekim	57	13,5
	Lise	144	34,0		Hemşire	100	23,6
	Ön lisans	130	30,7		Sağ. Teknisyeni	35	8,3
	Lisans	60	14,2		Memur	82	19,4
	Lisansüstü	62	14,7		Tıbbi sekreter	76	18
Yaş	≤25	88	20,8	Hlk. İliş./Güvenlik	32	7,6	
	26-30	121	28,6	Hizmetli	41	9,7	
	31-35	70	16,5	Kamu	172	40,7	
	36-40	38	9,0	Özel	251	59,3	
	≥41	106	25,1	Kurum			

Çalışmada incelenen boyutlar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olup olmadığı Pearson Korelasyon analizinden yararlanılarak test edilmiştir. Tablo 3'de korelasyon analizine ilişkin örgütsel bağlılık ve örgütsel adalet boyutları arasındaki ilişkilerin düzeyleri görülebilir. Elde edilen bulgulara göre, örgütsel bağlılığı oluşturan boyutlardan sadece *devam bağlılığı* ile örgütsel adaletle ilişkin *amirlerle ilişkiler* ve *çalışanlarla ilişkiler* boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamış, bu boyutlar dışında kalan diğer tüm boyutlar arasında 0,01 düzeyinde pozitif yönde istatistiksel açıdan anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Her bir faktör altında yer alan boyutların birbirleriyle ve diğer faktörün boyutlarıyla ilişkileri incelendiğinde, örgütsel bağlılık boyutları arasında en güçlü ilişkinin normatif bağlılık ile duygusal bağlılık arasında ( $r=0,484$ ,  $p<0,01$ ) olduğu, duygusal bağlılığın örgütsel adaletin amirlerle ilişkiler ( $r=0,348$ ,  $p<0,01$ ) ve çalışanlarla ilişkiler ( $r=0,221$ ,  $p<0,01$ ) boyutları ile de pozitif ve anlamlı bir ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Normatif bağlılık ile amirlerle ilişkiler boyutu arasında  $r=0,330$  düzeyinde ve normatif bağlılıkla çalışanlarla ilişkiler boyutu arasında ise  $r=0,242$  düzeyinde bir ilişki bulunmuştur ( $p<0,01$ ). Bu sonuçlara göre  $H_1$  hipotezi (sağlık çalışanlarının örgütsel adalet algıları ile örgütsel bağlılıkları arasında anlamlı bir ilişki vardır) devam bağlılığı ile örgütsel adalet arasındaki ilişki dışında diğer boyutlar için kabul edilmiştir.

**Tablo 3. Örgütsel Adalet ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Analizi**

	Ort.	S.S.	1	2	3	4
1. Amirlerle İlişkiler	2,418	0,474	1			
2. Çalışanlarla İlişkiler	2,588	0,492	0,577**	1		
3. Duygusal Bağlılık	3,002	0,679	0,348**	0,221**	1	
4. Devamlılık Bağlılığı	3,030	0,724	0,054	0,085	0,131**	1
5. Normatif Bağlılık	3,050	0,733	0,330**	0,242**	0,484**	0,322**

\*\* Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır (2 yönlü)

Korelasyon analizi ile değişkenler arasındaki ilişkiler ortaya koyulduktan sonra, bu ilişkileri test etmek için regresyon analizinden yararlanılmıştır. Tablo 4'de örgütsel adalet algısının örgütsel bağlılığa olan etkisini ortaya koyan regresyon modeli görülmektedir. Sağlık çalışanlarının örgütsel adalet algılarını oluşturan amirlerle

ilişkiler ve çalışanlarla ilişkiler boyutları *yordayan değişken*, örgütsel bağlılığı oluşturan duygusal bağlılık, devamlılık bağlılığı ve normatif bağlılık boyutları da *yordanan değişkenler* şeklinde kullanılarak regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, çalışanların örgütsel adalet algılarının devam bağlılığı üzerinde istatistiksel anlamlı bir yordayıcı etkisinin olmadığı bulunmuştur ( $p>0,05$ ). Buna karşılık, duygusal bağlılık ( $F=29,13$ ,  $p=0,00$ ) ve normatif bağlılığa ( $F=26,67$ ,  $p=0,00$ ) istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu bulunmuştur. Modelde duygusal bağlılığa ilişkin ilişki katsayısı 0,35 ve normatif bağlılığa ilişkin ilişki katsayısı ise 0,34'dür. Çalışanların örgütsel adalet algıları, duygusal bağlılığın açıklanmasında %12 ve normatif bağlılığın açıklanmasında %11 etkiye sahiptir.

**Tablo 4. Örgütsel Adaletin Örgütsel Bağlılığa Olan Etkisinin Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları**

Yordanan Değişken.	Yordayan Değişkenler	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize edilmiş katsayılar	t	p	R	R <sup>2</sup>	F	p
		B	S. H.	$\beta$						
Duygusal Bağlılık	(Sabit)	1,75	0,18		9,49	0,00	0,35	0,12	29,13	0,00
	Amirlerle ilişkiler	0,47	0,08	0,33	5,90	0,00				
	Çalışanlarla ilişkiler	0,04	0,08	0,03	0,54	0,59				
Devam Bağlılığı	(Sabit)	2,70	0,21		12,94	0,00	0,09	0,01	1,55	0,22
	Amirlerle ilişkiler	0,01	0,09	0,01	0,11	0,91				
	Çalışanlarla ilişkiler	0,12	0,09	0,08	1,37	0,17				
Normatif Bağlılık	(Sabit)	0,20	0,20		8,46	0,00	0,34	0,11	26,67	0,00
	Amirlerle ilişkiler	0,44	0,09	0,29	5,07	0,00				
	Çalışanlarla ilişkiler	0,11	0,08	0,08	1,37	0,17				

Bu bulgulara göre,  $H_2$  (sağlık çalışanlarının örgütsel adalet algılarının örgütsel bağlılıkları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır) hipotezi duygusal bağlılık ve normatif bağlılık için kabul edilmesine karşılık; devam bağlılığı için reddedilmektedir.

Bu araştırmanın bir amacı da, sağlık çalışanlarının örgütsel adalet ve örgütsel bağlılık algılamalarının çalıştıkları hastanenin mülkiyetine göre değişip değişmediğini ortaya koymaktır. Tablo 5'de çalışanların örgütsel adalet algıları hastane mülkiyetleri esas alınarak ki-kare testi ile karşılaştırılmıştır. Yapılan analiz sonucunda örgütsel adalet algılarını oluşturan 18 ifadenin tamamında evet seçeneğine katılım yüksektir. Ancak bu ifadelerin 7'sinde hastane mülkiyet biçimi ile istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmuştur ( $p<0,05$ ). Buna göre, çalışanların iş yapmaları takdir edilir, üstler adam kayırır, çok çalışanın kıymeti bilinir, çalışanların önerileri göz önüne alınmaz ve kuruluştaki çalışanlar birbirleriyle münakaşa ederler ifadelerinde özel hastanede çalışan sağlık personeli daha fazla katılım gösterirken; üstler çalışanlara hakaret eder ve üstler çalışanları kovmak ya da işten çıkarmakla tehdit ederler ifadelerinde kamuda çalışan sağlık personeli daha fazla katılım göstermiştir.

**Tablo 5. Örgütsel Adalet Algılarının Hastane Mülkiyetine Göre Dağılımı**

İfadeler		Hayır		Kararsız		Evet		Ki-Kare	P
		n	%	n	%	n	%		
1. Çalışanların iyi iş yapmaları takdir edilir.	Kamu	52	26,9	34	17,6	107	55,4	7,616	<b>0,022</b>
	Özel	55	23,9	22	9,6	153	66,5		
	Toplam	107	25,3	56	13,2	260	61,5		
2. Üstler çalışanlara bağıdır	Kamu	47	24,4	19	9,8	127	65,8	0,483	0,785
	Özel	52	22,6	27	11,7	151	65,7		
	Toplam	99	23,4	46	10,9	278	65,7		
3. Üstler adam kayırır	Kamu	57	29,5	31	16,1	105	54,4	9,127	<b>0,010</b>
	Özel	46	20,0	26	11,3	158	68,7		
	Toplam	103	24,3	57	13,5	263	62,2		
4. Çalışanlara güvenilir	Kamu	33	17,1	47	24,4	113	58,5	3,782	0,151
	Özel	36	15,7	40	17,4	154	67,0		
	Toplam	69	16,3	87	20,6	267	63,1		
5. Çalışanların şikâyetleri etkin bir şekilde halledilir	Kamu	68	35,2	48	24,9	77	39,9	0,446	0,800
	Özel	71	30,9	67	29,1	92	40,0		
	Toplam	139	32,9	115	27,2	169	40,0		
6. Çalışanlara çocuk muamelesi yapılır	Kamu	23	11,9	19	9,8	151	78,2	0,039	0,981
	Özel	26	11,3	23	10,0	181	78,7		
	Toplam	49	11,6	42	9,9	332	78,5		
7. Çok çalışanın kıymeti bilinir	Kamu	75	38,9	56	29,0	62	32,1	11,328	<b>0,003</b>
	Özel	67	29,1	52	22,6	111	48,3		
	Toplam	142	33,6	108	25,5	173	40,9		
8. Sorular ve problemlere çabuk yanıt verilir	Kamu	68	35,2	48	24,9	77	39,9	1,309	0,520
	Özel	71	30,9	67	29,1	92	40,0		
	Toplam	139	32,9	115	27,2	169	40,0		
9. Çalışanlara yalan söylenir	Kamu	18	9,3	36	18,7	139	72,0	4,015	0,134
	Özel	34	14,8	32	13,9	164	71,3		
	Toplam	52	12,3	68	16,1	303	71,6		
10. Çalışanların önerileri göz önüne alınmaz	Kamu	43	22,3	39	20,2	111	57,5	12,865	<b>0,002</b>
	Özel	24	10,4	41	17,8	165	71,7		
	Toplam	67	15,8	80	18,9	276	65,2		
11. Üstler çalışanlara hakaret eder.	Kamu	13	6,7	8	4,1	172	89,1	6,501	<b>0,039</b>
	Özel	21	9,1	23	10,0	186	80,9		
	Toplam	34	8,0	31	7,3	358	84,6		
12. Çalışanlara saygılı davranılır	Kamu	31	16,1	34	17,6	128	66,3	1,925	0,382
	Özel	43	18,7	30	13,0	157	68,3		
	Toplam	74	17,5	64	15,1	285	67,4		
13. Üstler çalışanları kovmak ya da işten çıkarmakla tehdit ederler	Kamu	12	6,2	19	9,8	162	83,9	7,195	<b>0,027</b>
	Özel	30	13,0	30	13,0	170	73,9		
	Toplam	42	9,9	49	11,6	332	78,5		
14. Çalışanlara adil davranılır	Kamu	55	28,5	48	24,9	90	46,6	2,190	0,334
	Özel	52	22,6	57	24,8	121	52,6		
	Toplam	107	25,3	105	24,8	211	49,9		
15. Kuruluşta çalışanlar birbirlerine yardım ederler	Kamu	29	15,0	27	14,0	137	71,0	0,992	0,609
	Özel	27	11,7	34	14,8	169	73,5		
	Toplam	56	13,2	61	14,4	306	72,3		
16. Kuruluşta çalışanlar birbirleriyle münakaşa ederler	Kamu	29	15,0	41	21,2	123	63,7	7,346	<b>0,025</b>
	Özel	34	14,8	27	11,7	169	73,5		
	Toplam	63	14,9	68	16,1	292	69,0		
17. Kuruluşta çalışanlar birbirlerini aşağılarlar	Kamu	14	7,3	20	10,4	159	82,4	4,019	0,134
	Özel	26	11,3	33	14,3	171	74,3		
	Toplam	40	9,5	53	12,5	330	78,0		
18. Kuruluşta çalışanlar birbirlerine saygılı davranırlar	Kamu	28	14,5	34	17,6	131	67,9	0,192	0,908
	Özel	35	15,2	37	16,1	158	68,7		
	Toplam	63	14,9	71	16,8	289	68,3		

Tablo 6’da çalışanların örgütsel bağlılıkları hastane mülkiyetleri esas alınarak t testi ile karşılaştırılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, örgütsel bağlılığa ilişkin boyutlardan devamlılık bağlılığı konusunda hastane mülkiyetine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunurken ( $p<0,05$ ), duygusal ve normatif bağlılık boyutları için istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmamıştır ( $p>0,05$ ). Buna göre, devamlılık bağlılığı konusunda kamuda çalışanlar ( $3,21\pm 0,781$ ), özelde çalışanlara ( $2,91\pm 0,657$ ) oranla daha fazla katılım göstermişlerdir.

**Tablo 6. Örgütsel Bağlılık Boyutlarının Hastane Mülkiyetine Göre Dağılımı**

Boyutlar	Mülkiyet	N	Ort.	S.S.	t	p
Duygusal Bağlılık	Kamu	172	3,10	0,658	2,452	0,832
	Özel	251	2,93	0,687		
Devamlı Bağlılık	Kamu	172	3,21	0,781	4,065	<b>0,024</b>
	Özel	251	2,91	0,657		
Normatif Bağlılık	Kamu	172	3,03	0,747	-0,545	0,406
	Özel	251	3,07	0,723		

## 5. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışma, örgütsel yazının iki önemli konusu olan örgütsel adalet ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi sağlık sektöründe incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Örgütsel adalet ve örgütsel bağlılığın sağlık sektöründe çalışan işgörenler tarafından nasıl algılandığı ve bu iki faktörün birbirlerini nasıl etkilediğinin ortaya konulmasının sağlık kurumlarının daha etkin ve verimli bir şekilde çalışmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Profesyoneleşmenin çok yoğun bir şekilde yaşandığı, emek yoğun bir sektörde faaliyet gösteren sağlık kurumlarında çalışan işgörenlerin örgütleri ile ilgili tutum ve algıları, örgütte kalma ya da örgütten ayrılma kararlarında etkili olacak, ayrıca performanslarını olumlu ya da olumsuz yönde etkileyecektir.

Araştırma sonuçlarına göre, duygusal bağlılık ile amirlerle ilişkiler ( $r=0,348$ ,  $p<0,01$ ) ve çalışanlarla ilişkiler ( $r=0,221$ ,  $p<0,01$ ) ve normatif bağlılık ile amirlerle ilişkiler ( $r=0,330$ ,  $p<0,01$ ) ve çalışanlarla ilişkiler ( $r=0,242$ ,  $p<0,01$ ) alt boyutları arasında istatistiksel açıdan anlamlı ilişki bulunmaktadır. Buna karşılık, devamlılık bağlılığı ve örgütsel adaletin alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmamaktadır. Bu ilişkilere ilave olarak, amirlerle ilişkiler ve çalışanlarla ilişkiler duygusal bağlılık ve normatif bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Çalışmanın sonuçlarına göre bu iki faktör duygusal bağlılığın %12’sini ve normatif bağlılığın %11’ini açıklamaktadır. Bu sonuçlara göre işgörenlerin örgütsel adalet algıları olumlu yönde yükseltilerek duygusal ve normatif bağlılıkları geliştirilebilir.

Çalışmada kullanılan Örgütsel Adalet Ölçeği, örgütsel adalet ile ilgili geliştirilen pek çok ölçekten farklı olarak, örgütsel adaleti “amirlerle ilişkiler” ve “çalışanlarla ilişkiler” olmak üzere iki boyutta incelemektedir. Ölçeğe ilişkin bu iki boyutu değerlendiren ifadeler incelendiğinde, örgütsel adaletin sosyal ve insani yönüne vurgu yapan “etkileşimsel adalet” algısını yansıttığı görülmektedir. Lambert (2003:157)’e göre örgütsel adalet, yönetimin çalışanlara gösterdiği saygıyı ifade etmekte ve nihayetinde çalışanların örgüte bağlılıklarını güçlendiren bir güven köprüsünü inşa etmektedir. Örgütsel adalet örgütün meşruiyetinin algılanmasına yol açmakta ve örgütsel amaçlara ulaşmada yöneticiler için kilit bir rol oynamaktadır. Moorman (1991:852) örgütsel adalet ve örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki



ilişkileri incelediği araştırmasında, örgütsel bağlılıkla ilişkili tek adalet boyutunun etkileşimsel adalet olduğunu bulmuş ve bu bulguyu açıklarken de araştırmaya katılan çalışanların adalet izlenimlerinin, adalet ile ilgili formal süreçlerin varlığı ya da yokluğundan çok yöneticileriyle olan ilişkilerindeki güven ve eşitlik hissini etkilediğini ifade etmiştir. Bu tür adil etkileşimler yoluyla bir çalışan örgütünün kendisine önem verdiği inancına sahip olabilmektedir.

Konaklama işletmelerindeki gerçekleştirilen bir çalışmada da örgütsel adalet boyutlarından etkileşimsel adalet boyutu ve örgütsel bağlılık arasında diğer boyutlara göre daha yüksek ilişki bulunmuştur (Yazıcıoğlu ve Topaloğlu, 2009:9). Ayrıca hekimler üzerinde yapılan iki çalışmada etkileşimsel adalet boyutunun örgütsel bağlılığı istatistiksel açıdan anlamlı derecede tanımladığını işaret eden sonuçlara ulaşılmıştır (Öztürk, 2008:77; Cihangiroğlu, 2011:12).

Çalışmanın sonuçlarına göre özel hastane çalışanları ile kamuda hastanelerinde çalışan iş görenler arasında örgütsel adalet algısı farklılık göstermektedir. Özel hastanelerde çalışan işgörenler daha iyi çalışmalarını halinde takdir edilecekleri yönünde bir algıya sahip olmalarına karşılık; kamu sağlık kuruluşlarında çalışan işgörenler üstlerinin kendilerini tehdit ve hakarete maruz bıraktıkları yönünde görüş bildirmektedirler. Bu iki durum karşılaştırıldığı zaman kamu işgörenlerin örgütsel adalet bakımından yöneticilerini daha olumsuz algıladıkları söylenebilir. Ayrıca, özel hastane çalışanları üstlerin adam kayıracağı, çalışanların önerilerini dikkate almayacağı ve kuruluştaki çalışanlar birbirleriyle münakaşa ettiği yönünde olumsuz algılara sahiptirler. Buna özel hastanelerde görevli işgörenler yönetirleri hakkında hem olumlu hem de olumsuz algılamaları sahiptir. Ayrıca özel hastanelerde çalışanlarla ilişkiler boyutunda da olumsuz algılamaların bulunduğu söylenebilir.

Bu çalışmada varılan genel sonuç, sağlık çalışanlarının örgütsel bağlılıklarının örgütsel adalet tutumları ile ilişkili olduğudur. Sağlık çalışanlarının yöneticilerince kendisine adil davranıldığı yönündeki algısı, örgüte yönelik duygusal ve normatif tepkilerini etkileyebilmektedir. Çalışanlar iş ortamında kendilerine haksız davrandıklarını hissettiklerinde, kurumlarına karşı olumsuz tepkiler verebilmektedirler. Dolayısıyla sağlık kurumlarında, özellikle hastanelerde çalışan sağlık personelinin örgütsel adalet algılarının yükseltilmesi, örgütte kalma niyetlerini ve örgütsel bağlılıklarını arttıracak ve devir oranlarını düşürecektir. Bu aşamada özellikle yöneticilere önemli görevler düşmektedir. Yöneticiler uzmanlaşma seviyesi oldukça yüksek olan hastanelerde, tüm çalışanlara eşit mesafede durmalı, tüm çalışanların örgütle ilgili uygulama ve işlemleri adil olarak algılamalarını sağlamalıdır. Yöneticiler farklı meslek grupları ile olan ilişkilerinde ve bilgi paylaşımında herkese eşit ve adil davranmalıdır.

## Referanslar

- BALAY, R. (2000). *Yönetici ve öğretmenlerde örgütsel bağlılık*. Ankara: Nobel yayın dağıtım.
- BARLING, J., PHILLIPS, M. (1993). Interactional, formal, and distributive justice in the workplace: an exploratory study. *The Journal of Psychology*. 127(6), 649-656. ss.
- BATEMAN, T.S., STRASSER, S. (1984). A longitudinal analysis of the antecedents of organizational commitment. *Academy of Management Journal*. 27(1), 95-112. ss.
- BAYRAM, L. (2005). Yönetimde yeni bir paradigma: örgütsel bağlılık. *Sayıştay Dergisi*, 59, 125-129. ss.

- CİHANGİROĞLU, N. (2011). Askeri doktorların adalet algıları ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkinin analizi. *Gülhane Tıp Dergisi*. 53: 9-16. ss.
- COHEN-CHARASH, Y., SPECTOR, P.E. (2001). The role of justice in organizations: a meta-analysis. *Organizational Behavior and Human Decision Process*. 86 (2), 278-321. ss.
- DOĞAN, H. (2002). İşgörenlerin adalet algılamalarında örgüt içi iletişim ve prosedürel bilgilendirmenin rolü. *Ege Akademik Bakış Dergisi*. 2(2), 71-78. ss.
- DONOVAN, M., DRASGOW, F., MUNSON, L.J. (1998). The perceptions of fair interpersonal treatment scale: Development and validation of a measure of interpersonal treatment in the workplace. *Journal of Applied Psychology*. 83(5), 683-692. ss.
- ELOVAINIO, M., KIVIMÄKI, M., VAHTERA, J. (2002). Organizational justice: evidence of a new psychosocial predictor of health. *American Journal of Public Health*. 92(1), 105-108. ss.
- INGERSOLL, G.L., KIRSCH, J.C., MERK, S.E., LIGHTFOOT, J. (2000). Relationship of organizational culture and readiness for change to employee commitment to the organization. *The Journal of Nursing Administration*. 30(1), 11-20. ss.
- GREENBERG, J. (1990). Organizational justice: Yesterday, today, and tomorrow. *Journal of Management*. 16, 399-432. ss.
- GÜL, H. (2003). Davranışsal bağlılık yaklaşımı ve değerlendirilmesi. *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*. 10(1), 73-83. ss.
- GÜL, H., OKTAY, E. (2003). Çalışanların duygusal bağlılıklarının sağlanmasında Conger ve Kanungo'nun karizmatik lider özelliklerinin etkileri üzerine karaman ve Aksaray emniyet müdürlüklerinde yapılan bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 10, 403-427. ss.
- İŞCAN, Ö.F., NAKTİYOK A. (2004). Çalışanların örgütsel bağdaşımalarının belirleyicileri olarak örgütsel bağlılık ve örgütsel adalet algıları. *Ankara Üniversitesi S.B.F. Dergisi*. 59, 181-201. ss.
- JAHANGIR, N., AKBAR M., BEGUM, N. (2006). The role of social power, procedural justice, organizational commitment, and job satisfaction to engender organizational citizenship behavior. *ABA Journal*. 26, 21-36. ss.
- JUDGE, T.A., COLQUITT, J.A. (2004). Organizational justice and stress: The mediating role of work-family conflict. *Journal of Applied Psychology*. 89(3), 395-404. ss.
- LAMBERT, E. (2003). The impact of organizational justice on correctional staff. *Journal of Criminal Justice*. 31, 155-168. ss.
- LUTHANS, F. (1981). *Organizational behavior*. New York: McGraw Hill Co.
- MEYER, J.P., ALLEN, N.J. (1991). A three component conceptualization of organizational commitment. *Human Resources Management Review*. 1(1), 61-89. ss.
- MEYER, J.P., ALLEN, N.J., SMITH, C.A. (1993). Commitment to organizations and occupations - extension and test of a 3 component conceptualization. *Journal of Applied Psychology*. 78(4), 538-551. ss.
- MEYER, J.P., STANLEY, D.J., HERSCOVITCH, L., TOPOLNYTSKY, L. (2002). Affective, continuance and normative commitment to the organization: A Meta-analysis of Antecedents, correlates and consequences. *Journal of Vocational Behavior*. 61, 20-52. ss.
- MOORMAN, R. H. (1991). Relationship between organizational justice and organizational citizenship behaviors: do fairness perceptions influence employee citizenship? *Journal of Applied Psychology*. 76(6), 845-855. ss.
- OBENG, K., UGBORO, I. (2003). Organizational commitment among public transit employees: An assessment study. *Journal of the Transportation Research Forum*. 57(2), 83-98. ss.
- O'REILLY, C., CHATMAN, J. (1986). Organizational Commitment and Psychological Attachment: The Effects of Compliance, Identification, and Internalization on Prosocial Behavior. *Journal of Applied Psychology*. 71 (3), 492-499. ss.
- ÖZDEVECİOĞLU, M. (2003). Algılanan örgütsel adaletin bireylerarası saldırgan davranışlar üzerindeki etkilerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 21, 77-96. ss.

- ÖZTÜRK, P. (2008). *Örgütsel adalet ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin İstanbul'daki kamu sağlık kurumlarında incelenmesi üzerine ampirik çalışma*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İngilizce İşletme Anabilim Dalı.
- SCHERMERHORN, J.R., HUNT, J.G., OSBORN, R.N. (1994). *Managing organization behavior*. Fifth edition. New York: John Willey & Sons, Inc.
- TIMOTHY, J., COLQUITT, J.A. (2004). Organizational justice and stress: The mediating role of work-family conflict. *Journal of Applied Psychology*. 89(3), 395-404. ss.
- TÖREMEN, F. (2001). *Öğrenen Okul*. Ankara: Nobel Yayınevi,
- TUTAR, H. (2007). Erzurum'da devlet ve özel hastanelerde çalışan sağlık personelinin işlem adaleti, iş tatmini ve duygusal bağlılık durumlarının incelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 12(3), 97-120. ss.
- WASTI, S.A. (2001). Örgütsel adalet kavramı ve tercüme bir ölçeğin Türkçe'de güvenilirlik ve geçerlik analizi. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*. 1, 33-50. ss.
- WASTI, S.A. (2002). Affective and continuance commitment to the organization: test of an integrated model in the Turkish context. *International Journal of Intercultural Relations*. 26, 525-550. ss.
- YAYLI, A. ÇÖP, S. (2009). Türkiye ve Polonya'da turizm sektörü çalışanlarının örgütsel adalet ve örgütsel bağlılık algılarının karşılaştırılması. *17. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiri Kitabı*. Eskişehir: 21-23 Mayıs 2009, 181-189. ss.
- YAZICIOĞLU, İ., TOPALOĞLU, G.T. (2009). Örgütsel adalet ve bağlılık ilişkisi: konaklama işletmelerinde bir uygulama. *İşletme Araştırmaları Dergisi*. 1(1), 3-16. ss.
- YILMAZ, G. (2004). *İnsan kaynakları uygulamalarına ilişkin örgütsel adalet algısının çalışanların tutum ve davranışları üzerindeki etkisi*. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Kaynakları Yönetimi Anabilim Dalı.

## AĞIZDAN AĞIZA ÇEVİRİMİÇİ İLETİŞİMİN OTELLERDEKİ ODA SATIŞLARINA ETKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

### *THE IMPACT OF ONLINE WORD-OF-MOUTH COMMUNICATION ON HOTELS' ROOM SALES*

**Olgun KİTAPCI<sup>(1)</sup>, Serkan TAŞTAN<sup>(2)</sup>,  
İbrahim Taylan DÖRTYOL<sup>(3)</sup>, Ceylan AKDOĞAN<sup>(4)</sup>**

<sup>(1)</sup>Akdeniz Üniversitesi, Ayşe Sak Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Pazarlama Bölümü,<sup>(2)</sup>

<sup>(3)</sup>Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri  
Bölümü, <sup>(4)</sup>Nevşehir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

<sup>(1)</sup>okitapci@yahoo.com.tr, <sup>(2)</sup>srkntstn@hotmail.com, <sup>(3)</sup>taylan\_dortyol@yahoo.com.tr,  
<sup>(4)</sup>ceylanakdogan@gmail.com

**ÖZET:** Satın almakarar sürecinde tüketiciler veri kaynağı olarak birçok unsuru kullanmaktadır. Sosyal bir varlık olmanın getirdiği dürtü ve teknolojiye yaşanan gelişmeler satın alım karar sürecinde ağızdan ağıza iletişimi ön plana çıkarmış ve söz konusu iletişimin çevrimiçi gerçekleştirilmesine olanak sağlamıştır. Bu çalışma, bu noktadan hareketle, turizm endüstrisine odaklanmakta ve tatil satın alım davranışları üzerinde diğer müşteriler tarafından oluşturulan görüşlerin etkisini araştırmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın veri toplama sürecinde ülkenin en eski ve en çok kullanılan tatil web sitelerinden olan tatilsepeti.com'dan yararlanılmıştır. Veri analizi evresinde yarı-logaritmik model kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçları müşteri görüşlerinin satın alım karar süreci üzerindeki etkisinin altını çizmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Ağızdan Ağıza İletişim; Turizm; Çevrimiçi Satış; Otel

**ABSTRACT:** Customers have used many components as data source in the purchase decision process. The motivation of being a social existence and the technological progress have featured word-of-mouth communication and have led to realization of this communication online. From this point of view, the present study focuses on hospitality industry and aims to investigate the influence of online consumer-generated reviews on holiday buying behaviour. For the data collecting process of the study, tatilsepeti.com, one of the oldest and mostly used holiday web sites is used. The semi-logarithmic model is used to assess the impact of online reviews. The results underline the significant effects of online reviews on consumer buying decision process.

**Keywords:** Word-of-Mouth Communication; Tourism; Online Sales; Hotel

**JEL Classification:** M31

### **Giriş**

Günümüz pazarlama kavramını ve kapsamını, sahip olduğu özellikler vasıtasıyla yeniden biçimlendirmeye zorlayan ve pazarlama bilimini farklı unsurları dikkate almaya iten internet (Varinli ve Çatı, 2008), işletmelerin tutundurma çalışmalarını da farklı formatlara sokmaktadır. Bilhassa etkileşimlilik özelliği ile birlikte internet, birçok araştırmacı tarafından güçlü ve güvenilir bir etkiye sahip olduğu ifade edilen ağızdan ağıza iletişimde (Word-of-Mouth, WOM) yeni ufuklar açmaktadır. Park ve Lee (2008), internetin, çeşitli tüketicilerden gelen ürüne ilişkin görüşlerin

görüntülediği bir ortam haline geldiğini ve söz konusu ortamda tüketiciler tarafından yaratılan bilgi veya öneri, ürünle doğrudan deneyimi olmayan tüketicilere sunulduğundan, söz konusu unsurunkarar verme sürecinde değerli bir referans olarak görüldüğünü ifade etmektedirler. İnternet üzerinden gerçekleştirilen WOM sürecine elektronik ağızdan ağıza iletişim (e-AAİ) adı verilmektedir. Tüketiciler e-AAİ sürecine işletme web-siteleri, kişisel bloglar, sohbet odaları ve e-posta ağları üzerinden katılabilmektedir (Gupta ve Harris, 2010).

Söz konusu gelişmeler ışığında, turizm sektöründe de e-AAİ sürecinin büyük bir etkisinin olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Tüketicilerin 3'te 2'si tatil planı yaparken, e-AAİ kapsamındaki tüketici önerilerini önemli bir bilgi kaynağı olarak görmektedir (Ye ve diğerleri, 2009). Litvin ve arkadaşlarının (2008) belirttiği gibi, tüketici davranışlarının temel prensiplerinden birisi olan tüketiciler arası etkileşim ve elektronik teknolojilerinin gelişimi tüketiciler arasındaki sanal etkileşimi hızla artırmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye genelinde tüketicilerin turizm ve konaklamaya ilişkin görüşlerini aktardıkları ortam olarak 8 milyonu aşan üyesi ile tatilsepeti.com iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Bu çalışmada, <http://www.tatilsepeti.com> adlı sitesinde yer alan tüketici temelli bilgi ve öneriler temelinde, söz konusu bilgi ve önerilerin ulaştığı tüketici kitlesinin tatil satın alım davranışı üzerindeki etkileri incelenmek istenmektedir. Çalışmanın bundan sonraki kısımları şu şekilde özetlenebilir. Birinci bölümde, ağızdan ağıza iletişim kavramı, boyutları ve çeşitleri vurgulanmaktadır. İkinci bölümde, araştırmanın yöntemi açıklanmaktadır. Üçüncü bölümde araştırmanın modeli belirtilmekte, dördüncü bölümde ise model test edilerek bulgular saptanmaktadır. Son bölümde ise sonuç ve öneriler sunulmaktadır.

## 1. Literatür Araştırması

Ağızdan ağıza iletişim (AAİ) son yirmi yılda ulusal veya uluslararası birçok farklı alanda farklı akademik çalışmalarda incelenmiştir. Bu çalışmaların ortak çıktısı, AAİ'nin yüksek ikna edici özelliği tüketicinin satın alma davranışı üzerindeki önemli etkisidir (Chung ve Tsai 2009; Lee ve diğerleri, 2008; Bruyn ve Lilien 2008). Bu etki çeşitli kişisel veya durumsal faktörler altında mesajı alan ve veren arasındaki güçlü veya zayıf ilişkiye ya da mesajın zenginliğine göre değişiklik göstermektedir (Sweeney ve diğerleri 2008). Tüketiciler, ağızdan ağıza iletişim yoluyla, ürünü daha önce kullanmış kişilerin ürün hakkındaki düşünce ve deneyimlerini birinci ağızdan duymak istemektedir (Sundaram ve diğerleri, 1998). Tüketicilerin ürün hakkında bilgi toplama nedeni, ürün satın almada doğru karar verme isteğidir. Ateşoğlu ve Bayraktar'ın (2011) tüketicilerin turizm destinasyonu seçimi ile ilgili yaptığı çalışmada, düşük gelir grubuna sahip kişilerin ağızdan ağıza iletişime, yüksek gelir grubuna göre daha fazla önem verdiği belirtilmiştir. Bu çalışma için, düşük gelir sahibi tüketicilerin doğru karar vermek için daha çok kişiyi dinledikleri ve söylenenleri önemsedikleri çıkarımı yapılabilir.

Ağızdan ağıza iletişim olumlu ve olumsuz iletişim olarak ikiye ayrılmaktadır (Wang 2011). Olumlu iletişim işletmelerin istediği bir durumdur. Tüketiciler, firmanın ürünleri hakkında çevresiyle olumlu bilgiler paylaşarak ürünlerin reklamını yapmaktadır. İstenmeyen bir durum olan olumsuz iletişim ise, tüketicilerin, firmaların ürünleri hakkında çevreleriyle olumsuz bilgiler paylaşması, diğer bir ifadeyle,

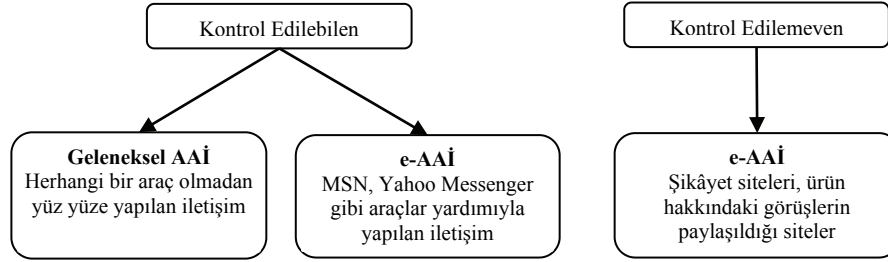
ürünlerikötülemesidir. Sjödin'in (2007) yaptığı bir çalışmada, memnun kalmış bir müşterininbir hizmet süreci sonunda olumlu deneyimlerini çevresiyle paylaşma ihtimalinin, memnun kalmamış bir müşterinin kötü deneyimlerini çevresiyle paylaşma ihtimalinden daha düşük olduğu belirtilmiştir. Sjödin (2007) ayrıca, memnun kalmamış bir müşterinin kendi kızgınlığını, yaşadığı kötü deneyimle birlikte, biraz da abartarak diğer insanlarla paylaştığını ileri sürmüştür.

Son yıllarda gelişen teknolojik imkânlar sayesinde internet kullanımının hızlı bir şekilde artması ve kişilerin farklı ortam ve koşullarda taşınabilir iletişim araçları ile internete erişimlerinin kolay hale gelmesi ağızdan ağıza iletişimi daha önemli kılmaktadır (Barutçu 2011; Duan ve diğerleri, 2008). Tüketiciler, farklı sosyal paylaşım ve forum siteleri üzerinden, ürünler hakkındaki olumlu veya olumsuz deneyimlerini diğer tüketicilerle paylaşarak elektronik ortamda bilgi aktarımı yapmaktadır. Çoğu bilim adamının ortak düşüncesi, e-AAİ'in insanlar üzerindeki etkisinin büyük olduğu yönündedir (Huang ve arkadaşları, 2011; Gülmez, 2011; Godes ve Mayelin, 2009). Kişi bir ürünü satın almadan önce ürün hakkındaki her türlü görüşe, internet yardımıyla, ilgili site ve forumlardan ulaşmaktadır. Bu durum, ürünü satın almayı düşünen kişinin satın alma davranışını etkilerken, alturizme(başkalarını düşünme ve yardım etme) de neden olmaktadır. Ho ve Dempsey(2009) ve Velazquez ve arkadaşlarının (2010) çalışmalarında,AAİ ile alturizm arasında pozitif bir ilişki olduğu,özellikle ürün hakkında deneyim sahibi kişilere,e-AAİ yoluyla,potansiyel müşterileri uyarma veya onlara tavsiyelerdebulunma fırsatı sunduğu vurgulanmıştır.

Literatür, ağızdan ağıza iletişimi internetten önce ve internetten sonra olarak ikiye ayırmaktadır. İnternet öncesi süreç, geleneksel ağızdan ağıza iletişim (Lee ve diğerleri, 2008) olarak ifade edilmiş vekişiler arasında yaygın kullanılan bilgi verme yöntemi olarak tanımlanmıştır. Bu iletişim, kişilerin yüz yüze geleceği ortamlarda gerçekleşmektedir. İşletmelerin kontrol etmesi ve ölçmesi mümkün olmayan ve işletmenin gelecekteki satışları için tehlikeli olabilecek (Mahajan ve diğerleri, 1984)söz konusugeleneksel iletişim şekli, internetin gelişmesiyle birlikte, MSN Messenger, Yahoo Messenger, ICQ ve diğer e-posta hizmetleri gibi sohbet araçları ile de yapılabilir hale gelmiştir. Son yıllarda bu araçların cep telefonu yardımıyla da yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir.

İşletmelerin kontrol edebildiği, gözlemleyebildiği, ölçebildiği (Lee ve diğerleri, 2008) ve gelecek pazarlama politikalarını şekillendirebileceği diğer ağızdan ağıza iletişim araçları da yine internet üzerinden kullanılmaktadır(Park ve Kim, 2008).Özellikle sosyal paylaşım siteleri kişilere her konuda sohbet etme ortamı yaratmaktadır. Bu sohbetlerin konusu bazı durumlarda bir ürün hakkında da olabilmektedir. Kişiler adı geçen ürün hakkında olumlu veya olumsuz düşüncelerini karşı tarafa aktarmakta, böylelikle sohbete katılanlar bu diyalogun etkisinde kalarak, ileride yapması muhtemel satın alma davranışını şekillendirebilmektedir. Yine şikâyet siteleri veya ilgili konuda hizmet veren ürün hakkındaki görüşlerin paylaşıldığı siteler (forum gibi) daha geniş kitleleri doğrudan etkileyen önemli iletişim araçları niteliğindedir (Akar, 2009). Bu tip sitelerde kişiler arasında karşılıklı doğrudan iletişim söz konusu olmasa da, kişilerin, satın aldığı ürün hakkındaki olumlu veya olumsuz görüşlerini yazmasının, gelecekte bu ürünü satın almayı düşünen olası müşterileri doğrudan etkilediği, yapılan çalışmalarda ortaya konmaktadır.Duan ve arkadaşları (2008), olumlu e-AAİ'in ürün satışları üzerindeolumlu etkisi olduğunu vurgulamaktadır. İnternette sunulan bilginin kaynağının belli olmamasından dolayı, e-AAİ'in kişiler arasındaki güvenilirliğinin,

geleneksel AAİ'e göredaha düşük olduğuyine yapılan çalışmalarda saptamıştır (Smith ve diğerleri,2005).Bu bağlamda Şekil 1, yukarıda bahsettiğimiz hususlar ışığında şekillendirilmiş özet niteliğindedir. Kontrol edilebilen e-AAİ bu çalışmanın kapsamındadır.



**Şekil 1. İşletmelerin Kontrol Edebildiği ve Kontrol Edemediği Ağızdan Ağıza İletişim Şekilleri**

## 2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmanın verileri [www.tatilsepeti.com](http://www.tatilsepeti.com) sitesinden temin edilmiştir. 2004 yılında kurulmuş olan Tatilsepeti internet sitesinin, 1131 üye otel sayısı ve 8 milyonu aşan nihai müşteriden oluşan veri tabanı ile Türkiye'nin en büyük turizm portalı olması,söz konusu seçime neden olarak ileri sürülebilmektedir. Tatilsepeti firması, kendi dağıtım kanalı olan internet sitesini kullanarak otel odası satın almış tüm müşterilerine,müşteri hizmeti aldıktan sonratelefonla, müşteri memnuniyet anketi uygulamaktadır. Bu ankette müşterilere, genel görüşler adı altında; tesisin mimarisi, tesisin temizliği, sunulan yiyecek ve içeceklerin kalitesi ve çeşitliliği ve son olarak tesiste çalışan personelin davranışı ve genel hizmet ile ilgili sorular yöneltilmektedir. Bu sorulardan alınan cevapların ortalaması, ilgili otel için oluşturulmuşsayfada yayınlanmaktadır. Otelde konaklayan ve tatilsepeti firmasını kullanan tüm müşterilerin görüşleri alındıktan sonra, genel bir görüş ortalaması da bu sitenin ilgili otele ait sayfasında yayınlanmaktadır. Ayrıca hizmeti almış müşteriye, ilgili tesisi bir başkasına tavsiye edip etmeyeceği ile ilgili son bir soru yöneltilmekte, bu sorunun ortalaması da ilgili otelin sayfasında gösterilmektedir. Şekil 2, her hangi bir otelden hizmet almış bir müşterinin otel hakkındaki genel görüşünü göstermektedir.



Kaynak: [www.tatilsepeti.com](http://www.tatilsepeti.com)

**Şekil 2. Tatilsepeti.com Sitesine Üye Bir Otel İşletmesi Hakkında Müşterinin Genel Görüşü İle İlgili Bir Örnek**

Otellerin tatilsepeti.com sitesine üyeliğinden günümüze kadar geçen süre içerisinde toplam 12522 adet müşteri görüşü bulunmaktadır. Bu çalışmada, Ocak 2009 ile Aralık 2010 arasında kalan 24 aylık müşteri görüşleri araştırma

örneklemi oluşturmuştur. Söz konusu zaman aralığında, 146 otel hakkında 2920 müşteri görüşü incelenmiş ve araştırmaya dâhil edilmiştir (Tablo 1).

**Tablo 1. Veri Seti ile İlgili Bilgiler**

Veri Setini Oluşturan Değişkenler	Bilgiler
Verilerin temin edildiği web sayfası	www.tatilsepeti.com
Araştırma kapsamında bulunan ilçe sayısı	19
Araştırma kapsamındaki otel sayısı	146
Müşterilerin otel hakkında yazdığı toplam görüş sayısı	12522
Ocak 2009 - Aralık 2010 arasındaki görüş sayısı	2920

Geçmişte yapılan çalışmalarda, bir müşterinin bir otel hakkında merak ettiği bilgileri öğrenmek için diğer müşterilerin görüşlerini okumak istediğinde, görüşlerin tamamını değil, sadece ilk iki sayfadaki görüşleri okuduğu belirtilmiştir (Ye ve diğerler, 2009; Pavlou ve Dimoka, 2006). Tatilsepeti.com sitesindeki her otele ait müşteri görüşleri bölümünde her sayfaya 10 görüş düşmektedir. Söz konusu bilgiler ışığında, her bir otel için ilk iki sayfadaki 20 müşteri görüşü çalışma kapsamına alınmış ve bu görüşlerin ortalaması ve standart sapması hesaplanmıştır (Tablo 2).

**Tablo 2. Değişkenlerin Analiz İçindeki Kullanımı**

Değişkenler	Tanımlama
DeğMüşSay	24 aylık periyot süresince otel hakkında değerlendirme yapan müşteri sayısı
MüşDeğOrt	24 aylık periyot süresince müşterilerin otel hakkındaki değerlendirmelerin ortalama oranı (1'den 5'e, en kötüden en iyiye)
MüşDeğVar	24 aylık periyot süresince müşterilerin otel hakkındaki değerlendirmelerin varyansı
YıldızSay	Araştırma kapsamında kalan otellerin yıldızları 3, 4 ve 5'dir.
Bölge	Araştırma kapsamında kalan Ege sahil bölgesi ve Antalya ve çevre bölge

Bu araştırmanın kısıtları, çalışma evreninin sadece tatilsepeti.com sitesine üye olan otellerden oluşması, üye olan otellerde yeterli görüşün bulunmaması ve görüşlerin sadece belirli bir zaman aralığını karşılayacak biçimde değerlendirmeye alınması olarak sıralanabilmektedir. Önceki çalışmaların ve teorinin getirdiği çalışma kısıtlarına bağlı olarak kullanılacak tüm görüşler bu çalışmada kullanılmıştır. Sitedeki görüşlerin yüzde 23'den fazla kısmı değerlendirilmiş; daha fazlası kısıtlar yüzünden mümkün olmamıştır.

Araştırmanın çalışma sahası konaklama sektörüdür. 2010 yılı içerisinde Antalya ve çevresini 9 milyon 125 bin, Ege sahil bölgesini ise 4 milyon 622 bin turist ziyaret etmiştir. Diğer bir ifadeyle, Antalya ve çevresi Türkiye'ye gelen turistlerin yaklaşık %33'ünü, Ege sahil bölgesi ise %17'sini ağırlamaktadır. Bu bağlamda, ülkeye gelen turistlerin yarısının tercih ettiği bu bölgelerin araştırma kapsamına alınması uygun görülmüştür (TTYD:2011). Dolayısıyla uygun örnekleme yöntemi küme örnekleme yöntemidir.

Verilerin elde edilmesinde iki aşamalı küme örnekleme kullanılmıştır. İlk aşamada popülasyon tatil bölgelerine göre kümeler ayrılmış; devamında en çok turist çeken iki bölge örnekleme için seçilmiştir. İkinci aşamada çalışmanın kısıtları doğrultusunda tesadüfi olarak görüşler değerlendirilerek otellere ilişkin örnekleme oluşturulmuştur.



**Tablo 3. Araştırma Kapsamında Kalan Otellerin Bulunduğu İlçeler**

Antalya ve Çevre Bölge	Otel Sayısı	Ege Sahil Bölgesi	Otel Sayısı
Kemer	27	Bodrum	15
Alanya	25	Marmaris	8
Belek	15	Çeşme	7
Side	13	Kuşadası	6
Aksu	9	Fethiye	5
Antalya Merkez	5	Dalaman	4
Kaş	1	Didim	2
		Foça	1
		Gümüldür	1
		İzmir Merkez	1
		Selçuk	1

### 3. Çalışmanın Modeli

Ağızdan ağıza çevrimiçi iletişimin tüketicilerin tatil satın alma davranışı üzerindeki etkileri aşağıdaki yarı-logaritmik model kullanılarak araştırılmıştır. Yarı-logaritmik model, değişkenler arasındaki ilişkileri araştırmak üzere kullanılan bir istatistiksel tekniktir. Bu çalışmada, yarı-logaritmik model kullanılması suretiyle açıklayıcı değişkenlerdeki mutlak bir değişimin, bağımlı değişkende, yani tüketicilerin tatil satın alma davranışları üzerinde, yarattığı oransal değişim ölçülmektedir.

$$\text{Log}(\text{DeğMüşSay}_i) = \beta_0 + \beta_1 \text{YıldızSay}_i + \beta_2 \text{MüşDeğOrt}_i + \beta_3 \text{MüşDeğVar}_i + \beta_4 \text{Bölge}_i + \varepsilon_i \quad (1)$$

Formülde YıldızSay<sub>i</sub> i. otelin yıldız sayısını, MüşDeğOrt<sub>i</sub> ve MüşDeğVar<sub>i</sub> sırasıyla müşterilerin i. otel hakkındaki değerlendirmelerinin ortalamasını ve varyansını göstermektedir. Bölge<sub>i</sub> ise tatil satın alma davranışı bakımından bölgeler arasındaki farklılığı belirlemek amacıyla modele dâhil edilen ve Antalya ve çevresi için 1 değerini alan kukla değişkendir.

Modelin bağımlı değişkeni DeğMüşSay<sub>i</sub> i. otel hakkında değerlendirme yapan müşteri sayısıdır ve Ye vd. (2009) tarafından benimsenen yaklaşım takip edilerek ilgili otelin oda satışları için vekil değişken olarak kullanılmıştır. Araştırma kapsamında kalan otellerin tamamının oda satışlarına ilişkin veri elde edilememesinin bir sonucu olan bu kullanımın uygunluğu, tatilsepeti.com internet sitesinin müşteri değerlendirmeleri için kullandığı yöntem ile doğrulanmıştır.

Ayrıca modelde beklentiler,  $\beta_2$  katsayısının pozitif ve  $\beta_3$  katsayısının negatif işaretli olması yönündedir. Buna göre, müşteri değeri ortalaması yüksek olduğunda ilgili otelin oda satışlarının artacağı beklenmektedir. Aynı şekilde müşteri değeri varyansının düşük olmasının da, otel satışları üzerinde benzer bir etkide bulunacağı öngörülmektedir.

### 4. Bulgular

Tablo 4, bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin nispeten önemli olduğunu, diğer bir ifadeyle, F değerinin (29,084; Modelin tamamının anlamlılığını ölçen değer) 0,000 anlamlılık düzeyinde geçerli olmasıyla, modelin bir bütün olarak geçerli olduğunu ve bağımsız değişkenin, bağımlı değişkendeki değişmelerin %45,2'sini açıkladığını göstermektedir. Olumlu ağızdan ağıza çevrimiçi iletişim bir otelin satışlarını önemli ölçüde arttırmaktadır. Tablo 4'deki sonuçlara göre, olumlu ağızdan ağıza çevrimiçi iletişim oranında %10'luk bir

iyileşme, satışları %3.53 arttırabilmektedir. Olumlu ağızdan ağıza çevrimiçi iletişim varyansındaki %10'luk bir artış ise %3.39'lik satış azalmasına neden olabilmektedir. Diğer bir ifadeyle, müşteriler tarafından verilen puanlarda en düşük (1) ve en yüksek (5) noktalar arasında çok fazla dalgalanma görüldüğünde, söz konusu durum görüşleri okuyan olası müşterilerin satın alım kararını olumsuz yönde etkilemektedir. Bununla birlikte, tabloda görülen yıldız sayısı sonuçlarından, daha yüksek yıldızla sahip olan otellerin daha fazla çevrimiçi rezervasyon aldığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Tablodan ayrıca, veri toplama sürecinde kullanılan site kapsamındaki tüketicilerin daha çok Ege bölgesini tercih ettiği de anlaşılmaktadır.

**Tablo 4. Sonuç**

	Beta*	Sig.**
Sabit Değer	2,386	0,000
YıldızSay	0,198	0,007
MüşDeğOrt	0,353	0,032
MüşDeğVar	-0,339	0,049
Bölge	-0,194	0,025
R <sup>2</sup> (%)	45,2	
Modelin Önemi	0,000	
Bağımlı Değişken	DeğMüşSay	
F (4,141)	29,084	

\* Bağımlı değişken ile bağımsız değişken arasındaki ilişkiyi gösteren katsayı

\*\* Değişkenlerin anlamlılık düzeyleri

## 5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, müşterilerin otel tercihlerinde internet ortamındaki turizm forum ve portallarının ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. Olası müşteri, tatil için otel tercihi yapmadan önce, bu otellerde daha önce konaklamış müşterilerin otel hakkındaki olumlu veya olumsuz düşüncelerini öğrenmek ve bu düşünceler ışığında otel tercihinin yapmak istemektedir. Ye ve arkadaşlarının (2009) yaptığı çalışmada, çevrimiçi paylaşılan görüşlerin rezervasyonlara doğrudan etkisi olduğu saptanmıştır. Bu çalışma, olası müşterinin satın alım kararı vermeden önce, forumlardaki müşterilerin düşüncelerini okuduğunu ve olumlu görüşlerden etkilendiğini işaret etmektedir. Bu etkinin oranı çok fazla olmasa da, otel işletme yöneticilerinin ciddiye alması gereken bir düzeydedir. Söz konusu etkinin düşük düzeylerde olmasının sebebi, olası müşterinin, ilgili sitelerdeki olumlu görüşlerin müşteriden kaynaklanmadığını düşünmesi ve söz konusu görüşlerin otel yönetimi tarafından yazıldığı kanısına kapılması olabilmektedir. Smith ve arkadaşlarının çalışmasında (2005), internette sunulan bilginin kaynağının belli olmamasının, bu bilgilerin güvenilirliğini azalttığı vurgulanmıştır.

Buna karşın, olumlu görüşlerin sayısında gerçekleştirilecek artış, olası müşterilerin tercihinin de olumlu yönde etkileyecektir. Bu doğrultuda, işletme yöneticilerinin, sunmak zorunda olduğu kaliteli hizmetin yansımalarının, çevrimiçi turizm forumlarında görülebilmesi için teşvik edici bir güç olarak rol oynaması önemlidir. Söz konusu yorumların olası müşterilerin tatil satın alım tercihinin etkilemesi için tatil deneyiminin her noktasında tatmin sağlayacak hizmet düzeyinin sunulmasına dikkat edilmelidir. Sunulan hizmetten tatmin olan müşterinin WOM etkinliği içerisinde olacağı ortadadır. Çalışmanın en büyük kısıtı, önceki çalışmalarda ve teoride görülen örneklem sorunudur. Gelecek çalışmalarda, araştırmacıların tek bir internet sitesine dayanmadan başka siteleri de kullanmasıyla, araştırmanın kapsamı genişletilebilir.

## Referanslar

- AKAR, E. (2009). Pazarlama bağlamında geleneksel ve internette ağızdan ağıza iletişim: Kurumsal bir çerçeve, *Erzurum Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32: 113-134.
- ATEŞOĞLU, İ., BAYRAKTAR S. (2011). Ağızdan ağıza pazarlamanın turistlerin destinasyon seçimindeki etkisi, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14): 95-108.
- BARUTÇU, S. (2011). Mobil Viral Pazarlama, *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi*, 2(1): 5-13.
- BRUYN, A. D., LILIEN, G. L. (2008). A multi-stage model of word-of-mouth influence through viral marketing”, *International Journal of Research in Marketing*, 25: 151-163.
- DUAN, W., GU, B., WHINSTON, A. B. (2008). The dynamics of çevrimiçi word-of-mouth and product sales – An empirical investigation of the movie industry”, *Journal of Retailing*, 84(2): 233-242.
- CHUNG, C. M.Y., TSAI, Q.(2009). The effects of regulatory focus and tie strength on word-of-mouth behaviour, *Asia Pacific Journal of Marketing*, 21(3): 329-341.
- GODES, D., MAYZLIN, D. (2009). Firm-created word-of-mouth communication: Evidence from a field test, *Marketing Science*, 28(4): 721-739.
- GUPTA, P., HARRIS, J.(2010). How e-wom recommendations influence product consideration and quality of choice: A motivation to process information perspective, *Journal of Business Research*, 63(9-10): 1041-1049.
- GÜLMEZ, M. (2011). İnternet Üzerinde Ağızdan Ağıza Pazarlama Uygulama Örnekleri, *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi*, 2(1): 29-36.
- HO, J. Y.C., DEMPSEY, M.(2009). Viral marketing: Motivations to forward çevrimiçi content, *Journal of Business Research*, 63(9-10): 1000-1006.
- HUANG, M., CAI, F., TSANG, A.S.L., (2011). Making your çevrimiçi voiceloud: the critical role of WOM information, *European Journal of Marketing*, 45(7/8): 1277-1297.
- LEE, J., PARK, D.H., HAN, I. ZHOU, N. (2008). The effect of negative çevrimiçi consumer reviews on product attitude: An information processing view, *Electronic Commerce Research and Applications*, 7: 341-352.
- LITVIN, S. W., GOLDSMITH, R. E., BING, P. (2008). Electronic word-of-mouth in hospitality and tourism management, *Tourism Management*, 29: 458-468.
- MAHAJAN, V., EITAN, M., KERIN, R. A. (1984). Introduction strategy for new products with positive and negative word-of-mouth, *Management Science*, 30(12): 1389-1404.
- PARK, D.H., KIM, S.(2008). The effects of consumer knowledge on message processing of electronic word-of-mouth via çevrimiçi consumer reviews, *Electronic Commerce Research and Applications*, 7: 399-410.
- PARK, D.H., LEE, J.(2008). E-wom overload and its effect on consumer behavioral intention depending on consumer involvement, *Electronic Commerce Research and Applications*, 7: 386-398.
- PAVLOU, P.A., DIMOKA, A. (2006).The nature and role of feedback text comments in çevrimiçi marketplaces: Implications for trust building, price premiums, and seller differentiation, *Information Systems Research*, 17(4): 392-414.
- SJÖDIN, H. (2007). Upsetting brand extensions: an enquiry into current customers’ inclination to spread negative word of mouth”, *Journal of Brand Management*, 15/4: 258-271.
- SMITH, D., MENON, S., SIVAKUMAR, K. (2005). Çevrimiçipeer and editorial recommendations, trust, and choice in virtual markets, *Journal of Interactive Marketing*, 19(3): 15-37.
- SUNDARAM, D.S., MITRA, K., WEBSTER, C. (1998). Word-of-mouth communications: A motivational analysis, *Advances in Consumer Research*, 25: 527-531.
- SWEENEY, J.C., SOUTAR, G.N., MAZZAROL T. (2008). Factors influencing word of mouth effectiveness: receiver perspective, *European Journal of Marketing*, 42(3/4): 344-364.
- YE, Q., LAW, R., GU, B. (2009). The impact of çevrimiçi user reviews on hotel room sales, *International Journal of Hospitality Management*, 28(1): 180-182.

- VARİNLİ, İ., ÇATI, K.(2008).*Güncel Pazarlama Yaklaşımlarından Seçmeler*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- VELAZQUEZ, B.M., BLASCO, M.F., SAURA, I.G., CONTRI, G.B. (2010). Causes for complaining behaviour intentions: the moderator effect of previous customer experience of the restaurant, *Journal of Service Marketing*, 24/7: 532-545.
- WANG, X. (2011). The effect of inconsistent word-of-mouth during the service encounter, *Journal of Service Marketing*, 25/4: 252-259.
- Tatilsepeti.com (2011). [Erişim adresi] <http://tatilsepeti.com> [Erişim tarihi: 01.01.2011-31.01.2011 arası]
- Türkiye Turizm Yatırımcıları Derneği (TYD) (2011).[Erişim adresi] <http://ttyd.org.tr/tr/page.aspx?id=1633> [Erişim tarihi: 24.01.2011].

## İÇSEL VE DIŞSAL İŞ DOYUM DÜZEYLERİ İLE GENEL İŞ DOYUM DÜZEYİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİ: TURİST REHBERLERİ ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA

*DETERMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE LEVELS OF INTRINSIC AND EXTRINSIC JOB SATISFACTION WITH LEVEL OF GENERAL JOB SATISFACTION: AN INVESTIGATION ON TOUR GUIDES*

**Özlem KÖROĞLU**

Balikesir Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu  
ozlemkoroglu\_98@yahoo.com

**ÖZET:** Turist rehberlerinin içsel ve dışsal iş doyum düzeyleri ile genel iş doyum düzeyi arasındaki ilişkilerin belirlenmesi amaçlanan bu çalışmada anket tekniği kullanılarak turist rehberleri üzerinde bir araştırma yapılmıştır. Elde edilen veriler, faktör analizi, güvenilirlik analizi, aritmetik ortalama, korelasyon ve regresyon analiz yöntemleri kullanılarak değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda rehberlerin içsel doyum düzeylerinin yüksek, dışsal doyum düzeylerinin ve genel doyum düzeylerinin ise orta seviyede olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca genel iş doyumunu en fazla etkileyen değişkenin içsel doyum olduğu tespit edilmiştir. Rehberlerin genel iş doyumunu maddelerinden en fazla işletme politikaları, sorumluluk ve sosyal hizmet maddelerinden doyum sağladıkları saptanmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Genel İş Doyumu; Doyum Düzeyi; İçsel Doyum; Dışsal Doyum; Turist Rehberleri; Turizm

**ABSTRACT:** An investigation conducted on tour guides using the questionnaire technique will be presented. This study aims to determine the relationship between the levels of intrinsic and extrinsic job satisfaction with level of general job satisfaction. The collected data were analyzed by using factor analysis, reliability analysis, arithmetic means, correlation and regression analysis. At the end of the study a high levels of intrinsic satisfaction and a mid-level extrinsic and general job satisfaction of the respondents were found. The most affecting variable of the general job satisfaction was intrinsic satisfaction and it is found that the tour guides enjoyed the most satisfaction from company policies, responsibility and social service.

**Keywords:** General Job Satisfaction; Satisfaction Level; Intrinsic Satisfaction; Extrinsic Satisfaction; Tour Guides; Tourism

**JEL Classification:** M12; M54; L20

### Giriş

İş hayatı, insan yaşamının önemli yönlerinden birini oluşturmakta ve insanlar yaşamlarının büyük bir bölümünü bir iş yaparak geçirmektedirler. Eğer yapılan iş, bireyin istediği gibi sonuçlandıysa birey motive olmakta ve doyum elde etmekte, sonuç beklenen düzeyde değil ise birey için iş doyumsuzluğu söz konusu olabilmektedir. Ayrıca işgörenin iş doyumunun yüksek olması, performans artışı ve üretkenlik gibi yönleriyle bireyler açısından yararlar sağlarken; verimlilik artışı,

düşük düzeyli personel devir hızı, nitelikli işgörenleri işletmeye çekme gibi yönleriyle de işletmelere büyük katkılar sağlamaktadır.

İş doyumunun önemini bireysel ve örgütsel açıdan ele almak mümkündür. Bireysel açıdan önemli olmasının nedenlerinden biri, yaşam doyumunu ile ilişkili olmasıdır. Bu durum kişinin fizik ve ruh sağlığını doğrudan etkilemektedir (Sevimli vd. 2005: 55). Araştırmalar da fizik ve ruh sağlığı ile iş doyumunun ilişkili olduğunu göstermekte ve iş doyumsuzluğunun; stres, çatışma ve sıkıntıya yol açtığını ifade etmektedir (Çetinkanat, 2000: 5). Aynı zamanda iş doyumsuzluğu işten gönüllü olarak ayrılma, işe geç gelme veya hiç gelmeme ve işle ilgili davranış bozuklukları ile ilişkilendirilmektedir (Çarıkçı vd. 2004: 158). İş doyumunu örgütsel açıdan da büyük önem taşımaktadır. Yoğun rekabet ortamında işletmelerin birbirleri ile rekabet edebilmeleri ve sahip oldukları kaynakları en etkili ve verimli şekilde kullanmaları açısından işgörenlerin iş doyumunun sağlanması, işletme başarısının belirleyici faktörü ve en temel işletme amaçlarından biri haline gelmiştir (Bernal vd. 2005: 279-280). İşletmelerin en üst düzeyde başarıyı ve uzun dönemli kârlılığı ancak işgörenlerin işlerine yönelik tutumları ve davranışları ile yakalayabileceği inancı, iş doyumunun önemini arttırmaktadır (Chen, 2007: 73). Bir işletmenin hedeflerine ulaşabilmesi için, işgörenin iş doyumunu sürekli olarak yüksek tutması gerekmektedir (Brief, 1998: 10). İşletme çalışanları işlerinden doyum sağlayamaz ve kendilerini işletmenin birer parçası olarak göremezlerse işletmeler ürün ya da hizmet kalitesinde mevcut rekabet ortamını yakalayamaz duruma gelmektedirler (Bernal vd. 2005: 279-280).

İş doyumunu, basit bir ifadeyle bir işgörenin işi ile ne kadar mutlu olduğunun göstergesidir (Vieira, 2005: 39). İş doyumunu, işgörenlerin işlerinden duydukları hoşnutsuzluk ya da hoşnutsuzluktur. İşe karşı duyulan hoşnutsuzluk iş doyumunu, işe karşı duyulan hoşnutsuzluk ise iş doyumsuzluğunu göstermektedir (Özdemir, 2006: 70). İş doyumunu işin özellikleriyle (özerklik, iş çeşitliliği, iş tanımı, geri bildirim, arkadaşlık ilişkileri) işgörenlerin istekleri birbirine uyduğu zaman gerçekleşmektedir (Ghiselli vd. 2001: 29). Buradan hareketle bireyin iş yerinde yüksek iş doyumunu hissetmesi, bu kişinin genelde işini sevdiği ve işine olumlu yönde değer verdiği sonucunu ortaya koymaktadır (Akçadağ vd. 2005: 172). “Locke’a göre (1983) iş doyumunu, işgörenlerin iş ve tecrübelerini değerlendirmeleri sonucu ortaya çıkan duygusal ve hoş giden bir durumu ifade etmektedir. Ayrıca Locke (1983), iş doyumunun; bir bireyin işini ya da işle ilgili yaşantısını, memnuniyet verici ya da olumlu bir duygu ile sonuçlanan bir durum olarak takdir etmesi sonucunda gerçekleşeceğini belirtmektedir” (Testa, 1999: 155’den). Robbins (1989: 130), iş doyumunu bir işgörenin genel olarak işine bakışı olarak tanımlamıştır. Oysa iş doyumunu, bütün olarak işe ilişkin bir tutum şeklinde ele alınabileceği gibi, işin çeşitli yönlerine ve özelliklerine ilişkin bir tutum şeklinde de ele alınmaktadır. İşgören işin bir yönünden doyum sağladıysa işin başka yönlerinden doyum sağlayamayabilir (Kalleberg, 1977: 126).

İş doyumunu incelemeye yönelik oluşturulan pek çok teori bulunmaktadır. İş doyumunu ile ilgili teoriler motivasyon ve performans ilişkilerine göre değerlendirilmiştir. Motivasyon ve iş doyumunu ilişkisine yönelik teoriler kapsam teorileri, performans ve iş doyumunu ilişkisine yönelik teoriler de beklenti teorileri olarak adlandırılmaktadır (Lawler III, 1994: 84). Kapsam teorilerine göre; bireyin gereksinimlerinden yola çıkarak oluşturulan iş doyum teorileri, motivasyon

kuramlarına dayanmaktadır (Brief, 1998: 20). Ancak, insan davranışlarının karmaşıklığı nedeniyle, motivasyon kuramlarının herhangi birisinin tek başına motivasyon ve iş doyumunu bir bütünlük içerisinde açıklayamamaktadır (Toker, 2007: 94). Bu kapsamda, iş doyumunu açıklamak için çok sayıda teorik ve görgül çalışmalar yapılmıştır. Maslow'un (1943) İhtiyaçlar Hiyerarşisi Teorisi, Herzberg'in (1966) Çift Faktör Teorisi, McClelland'ın Başarma İhtiyacı Teorisi ve Alderfer'in ERG Teorisi birer kapsam teorisi olmakla birlikte iş doyumunu ilk inceleyen başlıca çalışmalar olmuşlardır (Brief, 1998: 20). Diğer taraftan, Maslow'un geliştirdiği gereksinimler kuramında ve Herzberg'in iki etmenli kuramında, insan davranışlarına etki eden gereksinimler üzerinde durulmuş ve gereksinimlerin varlığının davranışları yönlendireceği varsayımı kabul edilmiştir. Ancak, gereksinimlerin varlığının davranışı başlatmaya yetmeyeceği, ayrıca kişinin davranışta bulunması için bu davranışın gereksinimi gidermede amaca ulaşacağı yolunda bir beklentinin de olması gerektiği ileri sürülmüş ve bu görüşe dayanan kuramlar geliştirilmiştir (İncir, 1990: 11). Beklenti teorileri Victor Vroom'un Beklenti Kuramı, Lawler ve Porter'in Sonuçsal Şartlandırma Teorisi, J. Stacy Adams'ın Eşitlik Teorisi ve Locke'un Amaç Teorisi' den oluşmaktadır. İş doyumunu açıklayan kapsam teorileri, iş doyumunu tanımlamak için ihtiyaçların doyumunu ve kazanılan içsel ve dışsal faktörleri incelemektedir. Beklenti teorileri ise iş doyumunu tanımlamak için değerlerin, beklentilerin ve ihtiyaçların etkileşimini incelemektedir.

Turizm sektörünün çekirdeğini oluşturan turist, ister kendi ülkesinde bir başka yöreye, isterse bir başka ülkeye gitmiş olsun, yaşamaya alıştığı, ne yapacağını gayet iyi bildiği çevrenin dışına çıkmaktadır. Bu bilmediği yabancı ortamda bilgidin alışverişe, tavır ve davranışlardan eğlenmeye kadar her konuda yardıma muhtaçtır. Aslında tüm turistler gidecekleri yöre ya da ülke hakkında statik rehberlerden yani rehber kitaplardan, dergi, broşür, video ve benzeri yayımlardan istedikleri bilgileri kolayca alma şansına sahiptirler. Ancak turistlerin çok önemli bir bölümü yine de turist rehberlerinin yani rehberliği meslek olarak seçmiş kişilerin bilgilerinden yararlanmayı tercih etmektedirler (Değirmencioğlu vd. 2003: 1-2). Turist rehberliğinin amacı, Türkiye'nin turizm zenginliklerinin değerlendirilmesinde Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından belirlenen turizm politikaları çerçevesinde katkı sağlamaktır (Yenen, 2002: 259). Ap ve Wong (2001: 551) ise turist rehberlerinin iş tanımlamasını; üzerinde uzmanlaşılacak dil bilgisi, ziyaret edilen ülkenin kültürel ve coğrafi çekiciliklerini anlatma kabiliyeti, turistlerin ziyaretini turdan deneyime aktarma yeteneği olarak yapmaktadır.

25 Kasım 2005 tarih ve 26004 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan Profesyonel Turist Rehberliği Yönetmeliği'ne göre; turist rehberleri, Profesyonel Turist Rehberliği Yönetmeliği'nde belirlenen usul ve esaslara uygun olarak rehberlik mesleğini icra etme yetkisini kazanmış olup, yerli veya yabancı turistlere, turistlerin gezi öncesinde seçmiş oldukları dil ile uyumlu olmak üzere, rehberlik kimlik kartlarında belirtilen dillerde rehberlik eden, onlara tanıttıkları bölgenin kültürel ve doğal mirasını aktaran, gezi programının; tur operatörü veya seyahat acentesinin yazılı belgelerinde tanımlandığı ve tüketiciye satıldığı şekilde yürütülmesini sağlayan ve gezi programını seyahat acentesi adına yöneten kişileri ifade etmektedir. Seyahat işletmelerinin özellikle paket turlarda bir araya getirdikleri ulaşırma, biletleme, yeme-içme, konaklama, eğlence, müze ve ören yeri gibi hizmetlerin eyleme dönüştüğü anlarda, bütün yetki ve sorumluluk turist rehberlerinde olmaktadır.

Böylece turizm alanında faaliyet gösteren işletmeler ve rehber dışındaki diğer işgörenler turistlerle her zaman doğrudan iletişim kurma imkânı bulamazken, turist rehberleri turistlerle doğrudan iletişim kurabilme imkânına sahip olmaktadır (Zengin vd. 2004: 366). Özellikle organize turlarla ülkeye gelen bir turistin en uzun süre beraber olduğu ve en çok etkilendiği kişi turist rehberidir. Turisti havaalanında karşılayan ve gezi bitiminde uğurlayan kişi de turist rehberidir (Genç, 1992: 216; Karaçal vd. 2002: 177). Bu nedenle turist rehberlerinin davranışları, toplum ve ülke hakkında fikir ve bilgi vermektedir. Ülkeyi ve halkı yabancılara karşı kendi kimliği ile temsil etmek en büyük sorumluluklardan biridir. Turizm sektörünün başarısı büyük oranda turist rehberlerinin performansına bağlıdır. Turist rehberleri turistlerin kararlarını etkileyen ve turunu tamamlamasını ya da yarıda bırakmasına neden olan en ön safta yer alan işgörenlerdir. Turist rehberleri ülkenin tanınırlığı, imajı ya da turizm sektörünün başarısı için gerekli olan hizmet kalitesini turistlere sunulmasını sağlayan kişilerdir (Ap vd. 2001: 551; Zhang vd. 2004: 81).

Rekabetin çok yoğun yaşandığı işletmeler arasında hizmet üreten işletmeler ve dolayısıyla turizm işletmeleri için kaliteli hizmet sunmak stratejik bir öneme sahiptir. Kaliteli hizmetin yolu ise yetenekli ve iyi motive olmuş, yüksek performansa sahip, iş doyumunu yüksek işgörenlerden geçmektedir. İş doyumunu özellikle turizm sektöründe çalışan turist rehberleri açısından da son derece büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü oldukça yorucu bir iş temposunda, farklı müşterilere hizmet veren bu işgörenlerin işinden doyum elde edememesi halinde verimli ve uyumlu çalışması, turistleri memnun etmesi mümkün olamayabilmektedir. Turist rehberlerinin iş doyumunun sağlanması, rehberler tarafından verilecek olan hizmetin kalitesinin yükselmesinde oldukça önem taşımaktadır. Turizm sektörü için son derece önemli bir yere sahip olan turist rehberlerinin iş doyumunu düzeylerinin tespit edilmesi, içsel ve dışsal iş doyum düzeyleri ile genel iş doyum düzeyi arasındaki ilişkilerin belirlenmesi bu çalışmanın amacını oluşturmakta ve hem turist rehberliği mesleği hem de turizm sektörü için önem taşımaktadır. Araştırmanın temel varsayımına göre; turist rehberlerinin iş doyumunu etkileyen bazı faktörler bulunmaktadır. Buna göre araştırmanın hipotezleri şunlardır:

$H_1$ = *Turist rehberlerinin içsel doyum düzeyleri ile genel iş doyumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.*

$H_2$ = *Turist rehberlerinin dışsal doyum düzeyleri ile genel iş doyumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.*

## Yöntem

Bu çalışmanın evrenini Türkiye’de turizm sektöründe aktif olarak çalışan 9803 turist rehberi oluşturmaktadır. Çalışmada örneklem büyüklüğünün belirlenmesi konusunda Yazıcıoğlu ve Erdoğan, (2004: 49) ve Ural ve Kılıç, (2005: 41) tarafından yapılan çalışmalar dikkate alınmış ve evren büyüklüğü 10,000 olan bir araştırma için kabul edilebilir örneklem büyüklüğünün 370 olduğu görülmüştür. Araştırma süreci sonunda toplam 480 anket değerlendirilmiştir. Bu anketlerin belirli bir kısmı yeterli veri ve anlamlılığa sahip olmadığı için değerlendirmeye alınmamıştır. 437 anket formu üzerinden araştırma analizleri gerçekleştirilmiştir. Araştırmada elde edilen kuramsal bilgilerle dayanarak, anket formu geliştirilmiş ve verilerin elde edilmesi için anket tekniği kullanılmıştır. Anket, örneklem grubu üzerinde uygulanmadan önce bir ön test yapılmıştır. Ön test ile ankette yer alması muhtemel hatalardan kaçınmak için anketin deneklere dağıtılmadan önce belli sayıda kişiye uygulanması



ve böylece anketteki muhtemel hataların düzeltilmesi amaçlanmıştır. Ön test, 2008 yılı Haziran-Eylül yaz sezonunda araştırma kapsamı dışında kalacak olan 45 turist rehberi üzerinde uygulanmıştır. Ön test sonucunda anket soruları üzerinde bazı düzenlemeler yapılmış ve anket formuna son hali verilmiştir. Anketin yapılmasına 2008 yılı Kasım ayında başlanmış ve 2009 yılı Haziran ayında anket sonlandırılmıştır. Rehberlerin anketlere katılmasında en önemli olanak yılda bir kez Kasım ve Aralık aylarında Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın denetim ve gözetiminde, İstanbul'da İstanbul Rehberler Odası, İzmir'de İzmir Rehberler Odası, Ankara'da Ankara Rehberler Odası, Kuşadası'nda Kuşadası Turist Rehberleri Derneği tarafından ve Bursa, Çanakkale, Gaziantep, Muğla ve Nevşehir illerinde ise, İl Kültür ve Turizm Müdürlüklerince düzenlenen turist rehberliği hizmet içi eğitim seminerleridir. Turist rehberlerinin, her yıl düzenlenen, biri Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından belirlenen zorunlu konularda olmak üzere en az üç konuda hizmet içi eğitim seminerine katılmak zorunda olduklarından dolayı araştırmanın örneklemi oluşturulan 437 turist rehberine bu seminerler sırasında ulaşılmıştır. Araştırmada SPSS 11,5 paket programı kullanılmıştır.

Anket formunun birinci bölümünde turist rehberlerinin sosyo-demografik özelliklerini tespit etmeye yönelik sorular bulunmakta ve bu bölümde toplam 7 (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, mesleki rehberlik eğitiminin (rehberlik belgesini) nereden alındığı, rehberlik tecrübesi, aynı acentada çalışılan yıl sayısı) soru yer almaktadır. Anketin ikinci bölümünde, iş doyum ölçeği yer almaktadır. İş doyum ölçeğinin geliştirilmesinde güvenilirliği ve geçerliliği çok sayıda araştırma ile (Diaz vd. 1992; Youself, 1998; Ghiselli vd. 2001; Özdevecioğlu, 2003; Hançer vd. 2003; Çarıkçı vd. 2004; Sevimli vd. 2005; Örucü vd. 2005; Ceylan vd. 2006; Özcan vd. 2007; Öztutku, 2007) ortaya konulmuş olan Minnesota İş Doyum Ölçeği'nin kısa formu temel alınmıştır. Ölçek biri 100 soruluk uzun ve diğeri de 20 soruluk kısa olmak üzere 2 ayrı form halinde kullanılmaktadır. Uzun formda yer alan her bir boyutun beş ögesi bulunmaktadır. Kısa formda ise tek bir öge bulunmaktadır (Weiss vd. 1967: 1-2). Minnesota İş Doyum Ölçeği 1-5 arasında puanlanan beşli likert tipi bir ölçektir. Ölçek puanlamasında, Hiç memnun değilim; 1 puan, Memnun değilim; 2 puan, Kararsızım; 3 puan, Memnunum; 4 puan, Çok memnunum; 5 puan olarak değerlendirilmektedir. Ölçek sonucunda, bir toplam puan elde edilmektedir. Puanların yüksek olması iş doyumunun da yüksek olduğunu göstermektedir (Spector, 1997: 15-16). Minnesota İş Doyum Ölçeği içsel, dışsal ve genel doyum düzeyini belirleyici özelliklere sahip 2 faktörden oluşmaktadır (Weiss vd. 1967: 4; Karadağ vd. 2009: 35).

**1. Alt Boyut (İçsel doyum):** Başarı, tanınma veya takdir edilme, işin kendisi, işin sorumluluğu, yükselme ve terfiye bağlı görev değişikliği gibi işin içsel niteliğine ilişkin tatminkârlıkla ilgili öğelerden oluşmaktadır. Bu boyutun maddelerinden elde edilen puanlarının 12'ye bölünmesi ile içsel doyum puanı elde edilmektedir.

**2. Alt Boyut (Dışsal doyum):** İşletme politikası ve yönetimi, denetim şekli, yönetici, çalışma ve astlarla ilişkiler, çalışma koşulları, ücret gibi işin çevresine ait öğelerden oluşmaktadır. Bu boyutun maddelerinden elde edilen puanların toplamının 8'e bölünmesi ile dışsal doyum puanı bulunur. Tüm maddelerden elde edilen puanların toplamının 20'ye bölünmesi ile de genel doyum puanı elde edilmektedir (Weiss vd. 1967: 4).

### Bulgular ve Yorumlar

**Sosyo-Demografik Özellikler:** Ankete katılanların sosyo-demografik özelliklerine bakıldığında; ankete katılanların %60,9'unun erkeklerden, %38,9'unun ise kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Ankete katılanların %38'i 19-30 yaş, %31,1'i 31-40 yaş, %17,6'sı 41-50 yaş arasında ve %13,3'ü ise 51 yaş ve üzerinde bulunmaktadır. Ankete katılanların %46'sı bekâr ve %43,9'u evlidir. %10,1'i ise diğer (boşanmış, birlikte yaşıyor) grubundadır. Lisans mezunu olanların oranı %52,9'dur. Önlisans mezunu olanların oranı %23,3 ve yüksek lisans mezunu olanların oranı ise %12,6'dır. Ankete katılanların %8,2'si lise ve %1,6'sı ise doktora mezundur. Ankete katılanların %66,6'sı mesleki rehberlik eğitimlerini Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından düzenlenen altı aylık turist rehberliği kursunu, %17,6'sı meslek yüksekokulunu ve %14,2'si ise lisans düzeyinde turist rehberliği bölümünü tamamlayarak almışlardır. Ankete katılanların %32'si 1-4 yıllık, %26,3'ü 5-9 yıllık, %20,8'i 10-14 yıllık, %14,2'si 15 yıl ve daha fazla ve %6,6'sı ise bir yıldan az rehberlik deneyimine sahiptirler. Ankete katılanların %36,2'sinin 1-3 yıl, %29,7'sinin 3-5 yıl, %18,8'sinin 1 yıldan az ve %15,3'ünün beş yıldan fazla süredir aynı acentada çalıştıkları görülmektedir.

**İş Doyumu Ölçeğine İlişkin Bulgular:** Araştırmada, iş doyumu ile ilgili verilere faktör analizi uygulanmıştır. Faktör analize ilişkin sonuçlar Tablo 1'de yer almaktadır. Orijinal ölçekte olduğu gibi iş doyum ölçeğinin 20 değişkeninin önemiyle ilgili 2 faktörel boyut belirlenmiştir. Bu faktörel boyutlara ait faktör yükleri ve öz değerleri Tablo 2'de görülmektedir. Barlett testi sonucu 3845,066 değeri ve  $p=0,000<0,05$  düzeyi ile Kaiser-Meyer-Olkin örneklem değeri 0,874 olarak gerçekleşmiştir ki; bu değerler kabul edilebilir sınırlar içinde yer almaktadır (Bayram, 2004: 137). Verilere uygulanan temel bileşenler (principal component) analizinde varimax faktör döndürme seçeneği kullanılmıştır. 20 değişkenin iki faktör altında, toplam varyansın %45,82'sini açıklanmaktadır.

**Tablo 1. İş Doyumu Maddelerinin Faktör Analizi Sonuçları**

	Faktör 1	Faktör 2	Orijinal Ölçek	Ortak Varyans Değeri
16. Yaratıcılık	0,779		İçsel	0,616
15. Sorumluluk	0,774		İçsel	0,613
9. Sosyal hizmet	0,740		İçsel	0,557
11. Yeteneklerden faydalanma	0,699		İçsel	0,488
2. Bağımsızlık	0,665		İçsel	0,457
20. Başarı	0,664		İçsel	0,448
19. Takdir edilme	0,636		Dışsal	0,421
3. Çeşitlilik	0,627		İçsel	0,423
10. Otorite	0,606		İçsel	0,397
4. Sosyal statü	0,533		İçsel	0,293
1. Gerçekleştirilen faaliyetler	0,520		İçsel	0,325
7. Ahlaki değerler	0,451		İçsel	0,208
18. İş arkadaşları ile olan ilişki	0,408		Genel	0,284
12. İşletme politikaları		0,894	Dışsal	0,807
6. Teknik yardım		0,881	Dışsal	0,776
5. Yönetim ilişkileri		0,875	Dışsal	0,767
13. Ücret		0,619	Dışsal	0,391
14. Yükselme		0,575	Dışsal	0,382
17. Çalışma koşulları		0,528	Genel	0,299
8. Güvenlik		0,407	İçsel	0,214
<b>Özdeğer</b>	6,200	2,966		
<b>Açıklanan Varyansın Yüzdesi</b>	31,001	14,828		
<b>Toplam Açıklanan Varyans</b>	31,001	45,829		
<b>Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Ölçümü= 0,874</b>				

İlk faktörün tanımladığı fark yüzdesi 31,001 düzeyindedir ve 13 madde ile ifade edilmektedir. Bu faktörün altında bulunan maddeler; yaratıcılık, sorumluluk, sosyal hizmet, yeteneklerden faydalanma, bağımsızlık, başarı, takdir edilme, çeşitlilik, otorite, sosyal statü, gerçekleştirilen faaliyetler, ahlaki değerler ve iş arkadaşları ile olan ilişkiler maddeleridir. Bu faktör orijinal ölçekte olduğu gibi içsel doyum olarak adlandırılmıştır. İkinci faktörün tanımladığı fark yüzdesi 14,828 düzeyindedir ve 7 madde ile ifade edilmektedir. Bu faktörün altında bulunan maddeler; işletme politikaları, teknik yardım, yönetim ilişkileri, ücret, yükselme, çalışma koşulları, güvenlik maddeleridir. Bu faktör orijinal ölçekte olduğu gibi dışsal doyum olarak adlandırılmıştır.

Minnesota İş Doyumu Ölçeği Kısa Formu'nun yapısında bulunan faktörler bu araştırmada farklılık göstermiştir. Orijinal Minnesota İş Doyumu Ölçeği Kısa Formu'nun dışsal doyum faktör yapısında bulunan "takdir edilme" maddesi bu araştırmada içsel doyum faktör yapısı içinde yer almaktadır. "İş arkadaşları ile olan ilişkiler" (orijinal genel doyum) içsel doyum maddesi, "çalışma koşulları" (orijinal genel doyum) dışsal doyum maddesi ve "güvenlik" (orijinal içsel doyum) dışsal doyum maddesi olmuştur. Araştırmacılar Minnesota İş Doyumu Ölçeği Kısa Formu'nun farklı faktör yapıları içerebileceğini belirtmişlerdir (Schriesheim vd. 1993: 402; Hirschfeld, 2000: 258; Hancer vd. 2003: 95). Schriesheim vd. (1993: 402), tarafından yapılan çalışmada Minnesota İş Doyumu Ölçeği Kısa Formu'nun faktör yapılarında bulunan maddelerin farklılık gösterdiği görülmektedir. Örneğin, orijinalinde genel doyum maddelerinden olan "çalışma koşulları" dışsal doyum maddesi ve orijinalinde içsel doyum maddelerinden olan "güvenlik" ise dışsal doyum maddesi olmuştur. Schriesheim vd. (1993: 402) tarafından yapılan araştırmada ortaya çıkan sonuç, Tablo 1'de yer alan iş doyum maddelerinin faktör analizi sonucu ile benzerlik göstermektedir. Aynı şekilde Hirschfeld (2000: 258), Hancer ve George (2003: 95) tarafından yapılan çalışmalarda da Minnesota İş Doyumu Ölçeği Kısa Formu'nun farklı faktör yapıları ve faktör yapılarında farklı maddelerin olduğu ortaya çıkmıştır.

İş doyumunu ölçeğinin güvenilirliğinin (Cronbach Alpha) test edilmesi amacıyla güvenilirlik analizi uygulanmıştır. İş doyumunu ile ilgili ölçeğin güvenilirlik analizi sonucunda verilerin genel güvenilirlik değeri (Cronbach Alpha Katsayısı) 0,87 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuç iş doyumunu ölçeğinin yüksek derecede güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir (Ural vd. 2005: 258). İş doyumunu ölçeğinin alt boyutları ile ilgili olarak her bir boyutta yer alan ölçek maddelerinin güvenilirlik analizleri yapılmıştır. İş doyumunu ölçeğinin alt boyutları ile ilgili olarak güvenilirlik değerleri de (Cronbach Alpha Katsayıları) kabul edilebilir sınırlar içinde kalmaktadır (Ural vd. 2005: 258). İçsel doyum boyutunun güvenilirlik değeri 0,87, dışsal doyum boyutunun güvenilirlik değeri ise 0,82 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 2'de ankete katılanların iş doyum ölçeğinden aldıkları puanlar yer almaktadır. Minnesota doyum ölçeği 20-100 arasında puan alan ve puan arttıkça iş doyumunun arttığını gösteren bir ölçektir. Puan değeri olarak 25 ve altı düşük iş doyumunu, 26-74 orta iş doyumunu ve 75 ve üzeri ise yüksek iş doyumunu ifade etmektedir (Weiss vd. 1967: 5). Buna göre ankete katılanların içsel doyum puanı 81,20, dışsal doyum puanı 62 ve genel doyum puanı ise 74,40'tır. Diğer bir ifadeyle ankete katılanların içsel doyum düzeyleri yüksek, dışsal doyum düzeyleri ve genel doyum düzeyleri ise

orta seviyede yer almaktadır. En düşük puana sahip olan ise katılımcıların dışsal doyum düzeyidir.

**Tablo 2. Turist Rehberlerinin İş Doyum Düzeyleri**

	İçsel Doyum	Dışsal Doyum	Genel İş Doyumu
<b>Puan değerleri</b>	81,20	62	74,40

Tablo 3'te turist rehberlerinin iş doyum düzeylerinin belirlenmesi amacıyla yöneltilen sorulara alınan cevaplara ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapmaları yer almaktadır. Buna göre içsel doyum faktörleri grup değişkeninin ortalaması (4,06) genel ortalamanın (3,72) üstünde bir değer almıştır. Burada ankete katılanlar içsel doyum faktörlerinden memnun olduklarını ifade etmektedirler. Bununla birlikte dışsal doyum faktörleri grup değişkenlerinin ortalaması (3,10), genel ortalamanın (3,72) altında bir değer almıştır. Yani, ankete katılanlar dışsal doyum faktörlerinin iş doyum düzeyini etkilediği konusunda kararsız olduklarını ifade etmektedirler.

**Tablo 3. Turist Rehberlerinin İş Doyum Düzeylerinin Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri**

		Aritmetik Ortalama*	Standart Sapma
<b>İçsel Doyum</b>	Gerçekleştirilen faaliyetler	3,72	0,97
	Bağımsızlık	4,27	0,82
	Çeşitlilik	4,17	0,76
	Sosyal Statü	3,84	0,99
	Ahlaki Değerler	3,63	1,06
	Sosyal Hizmet	4,16	0,75
	Otorite	3,97	0,86
	Yeteneklerden faydalanma	4,23	0,78
	Sorumluluk	4,18	0,86
	Yaratıcılık	4,25	0,70
	İş arkadaşları ile olan ilişkiler	3,82	0,97
	Takdir edilme	4,24	0,77
	Başarı	4,34	0,67
	<b>TOPLAM</b>		<b>4,06</b>
<b>Dışsal Doyum</b>	Yönetim İlişkileri	3,19	1,17
	Teknik yardım	3,17	1,15
	Güvenlik	2,85	1,20
	İşletme politikaları	3,19	1,07
	Ücret	2,97	1,19
	Yükselme	3,11	1,21
	Çalışma koşulları	3,19	1,02
<b>TOPLAM</b>		<b>3,10</b>	<b>1,15</b>
<b>GENEL İŞ DOYUMU</b>		<b>3,72</b>	<b>0,95</b>

\* 1 (hiç memnun değilim), 2 (memnun değilim), 3 (kararsızım), 4 (memnunum), 5 (çok memnunum).

Genel iş doyumunu ve iş doyumunu faktörlerinin birbirleri ile olan ilişkilerini değerlendirmek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Tablo 4'te yer alan Pearson korelasyon matrisinde genel iş doyumunu ve iş doyumunu faktörlerinin arasındaki ilişkiler incelendiğinde, genel iş doyumunu ile içsel doyum ( $r=0,860$ ;  $p=0,00<0,01$ ) ve dışsal doyum ( $r=0,778$ ;  $p=0,00<0,01$ ) arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Genel iş doyumunu ile ilişkinin en fazla olduğu faktör içsel doyumdur ( $r=0,860$ ;  $p=0,00<0,01$ ). Ayrıca Pearson korelasyon matrisinde yer alan iş doyumunu

faktörleri arasındaki ilişkiler incelendiğinde içsel doyum ve dışsal doyum arasında da ( $r=0,348$ ;  $p=0,00<0,01$ ) pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir.

İş doyumunu maddelerinin içsel doyum faktörü, dışsal doyum faktörü ve genel iş doyumunu ile olan ilişkilerini değerlendirmek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Pearson korelasyon matrisinde iş doyumunu maddeleri ve iş doyumunu faktörlerinin arasındaki ilişkiler incelendiğinde; tüm maddeler ile iş doyumunu faktörleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. İçsel doyum ile ilişkinin en fazla olduğu maddeler; sorumluluk ( $r=0,755$ ;  $p=0,00<0,01$ ), yaratıcılık ( $r=0,748$ ;  $p=0,00<0,01$ ) ve sosyal hizmet ( $r=0,715$ ;  $p=0,00<0,01$ ), dışsal doyum ile ilişkinin en fazla olduğu maddeler ise işletme politikaları ( $r=0,848$ ;  $p=0,00<0,01$ ), teknik yardım ( $r=0,827$ ;  $p=0,00<0,01$ ) ve yönetim ilişkileri ( $r=0,808$ ;  $p=0,00<0,01$ ) maddeleridir. İş doyumunu maddeleri ve genel iş doyumunu arasındaki ilişkiler incelendiğinde tüm maddeler ile genel iş doyumunu arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Genel iş doyumunu ile ilişkinin en fazla olduğu maddeler; işletme politikaları ( $r=0,644$ ;  $p=0,00<0,01$ ), sorumluluk ( $r=0,633$ ;  $p=0,00<0,01$ ) ve sosyal hizmet ( $r=0,593$ ;  $p=0,00<0,01$ ) maddeleridir.

**Tablo 4. İş Doyumu Ölçeği Korelasyon Matrisi**

		İçsel Doyum	Dışsal Doyum	GENEL İŞ DOYUMU
İçsel Doyum	Pearson Correlation	1	0,348(**)	0,860(**)
	Sig. (2-tailed)	.	0,000	0,000
	N	437	437	437
Dışsal Doyum	Pearson Correlation	0,348(**)	1	0,778(**)
	Sig. (2-tailed)	0,000	.	0,000
	N	437	437	437
GENEL İŞ DOYUMU	Pearson Correlation	0,860(**)	0,778(**)	1
	Sig. (2-tailed)	0,000	0,000	.
	N	437	437	437

(\*\*) Korelasyon 0,01 düzeyinde çift taraflı öneme sahiptir.

**Hipotez Analizlerine İlişkin Bulgular:** İş doyumunu faktörlerinin genel iş doyumuna olan etkilerini belirlemek amacıyla basit doğrusal regresyon analizleri yapılmıştır. " $H_1= Turist rehberlerinin içsel doyum özellikleri ile genel iş doyumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.$ " hipotezine ilişkin yapılan regresyon analizi sonucuna göre; içsel doyum faktörünün genel iş doyumundaki değişimi açıklama oranı %0,740'tır (Düzeltilmiş  $R^2=0,739$ ;  $p=0,000$ ). Tablo 5'e göre içsel doyum ile genel iş doyumunu arasında 0,05 anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü güçlü bir ilişki ( $\beta=0,860$ ;  $t=35,162$ ;  $p=0,000<0,05$ ) bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre  $H_1$  hipotezi yeterli kanıtla desteklenmiştir.

**Tablo 5.  $H_1$  Hipotezine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları**

	Beta	t	Sig.
Sabit		3,470	0,001
İçsel Doyum	0,860	35,162	0,000

( $R^2= 0,740$ ; Düzeltilmiş  $R^2= 0,739$ ;  $F= 1236,353$ ;  $p= 0,000$ )

" $H_2= Turist rehberlerinin dışsal doyum özellikleri ile genel iş doyumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.$ " hipotezine ilişkin yapılan regresyon analizi sonucuna göre; dışsal doyum faktörünün genel iş doyumundaki değişimi açıklama oranı %0,605'tir (Düzeltilmiş  $R^2=0,604$ ;  $p=0,000$ ). Tablo 6'ya göre dışsal doyum ile genel

iş doyumunu arasında 0,05 anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü güçlü bir ilişki ( $\beta=0,778$ ;  $t=25,800$ ;  $p=0,000<0,05$ ) bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre  $H_2$  hipotezi yeterli kanıtla desteklenmiştir.

**Tablo 6.  $H_2$  Hipotezine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları**

	Beta	t	Sig.
Sabit		35,115	0,000
Ekonomik Araçlar	0,778	25,800	0,000

( $R^2=0,605$ ; Düzeltilmiş  $R^2=0,604$ ;  $F=665,645$ ;  $p=0,000$ )

### Tartışma ve Sonuç

Ankete katılan katılımcıların büyük bir çoğunluğu erkeklerden oluşmaktadır. Kadın rehberlerin anne olma, çocuk büyütme ile ilgili sorumluluklarının olması ve rehberliğin çalışma saatlerinin uzun olması kadın rehberlerin bu mesleği tercih etmelerini etkileyebilmektedir. Ankete katılanların büyük çoğunluğunu genç rehberler oluşturmaktadır. Rehberlik mesleğinin işsizlik risk unsuru yüksek meslek gruplarından birini oluşturması, iş güvencesinin olmayışı, çalışma saatlerinin uzunluğu, uzun seyahatler, yaş ilerledikçe sağlık sorunlarının artması gibi birçok neden rehberlik mesleğinin daha çok genç kuşak arasında tercih edilmesine ve olgun yaşlara ulaşan rehberlerin başka seçenekler aramasına neden olabilmektedir. Ankete katılanların çoğunluğunu bekâr rehberler oluşturmaktadır. Çalışma saatlerinin ve zamanlarının belirsizliği, özel günlerde (bayram, yılbaşı vb) çalışma zorunluluğu, aileden uzak uzun süreli seyahatler gibi pek çok faktör aile kurmayı olumsuz yönde etkileyebildiğinden dolayı rehberler ya bekâr kalmayı ya da evlendiklerinde farklı mesleklere geçiş yapmayı tercih edebilmektedirler. Ankete katılanların çoğunluğunu lisans mezunu rehberler oluşturmaktadır. Araştırmada çıkan bu sonuç turist rehberlerinin eğitim seviyesinin yüksek olduğunu göstermektedir. Ancak, araştırmada ortaya çıkan diğer bir sonuca bakıldığında ise, katılımcıların büyük çoğunluğunun mesleki rehberlik eğitimlerini Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından düzenlenen turist rehberliği kurslarını tamamlayarak aldıkları görülmektedir. Bu durum, Türkiye’de mesleki rehberlik eğitiminin parçalanmış yapısını göstermektedir. Ankete katılanların rehberlik mesleğinde yıl itibariyle sahip oldukları deneyim oranlarına bakıldığında, 1 ile 4 yıl arasında iş deneyime sahip olan rehberlerin oranının fazla olduğu görülmektedir. 15 yıldan fazla iş deneyime sahip rehberlerin oranının ise oldukça düşük olduğu görülmektedir. Rehberlerin meslekte sahip oldukları deneyim yıllı arttıkça rehber sayılarında düşüş yaşandığı açıktır. Dolayısıyla meslekte sahip olunan deneyim yılı ile rehber sayıları arasında ters bir ilişkinin söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Bu sonuç iş araştırmada rehberlerin çoğunluğunun genç ve yetişkin rehberler olarak ortaya çıkması sonucunu desteklemektedir. Acentada çalışılan yıl sayısına bakıldığında ise, rehberlerin çoğunluğunun aynı acentada 1 ile 3 yıldan beri çalıştıkları görülmektedir. Beş yıl ve daha fazla bir süredir aynı acentada çalışan rehber sayısının ise az olduğu dikkat çekmektedir.

Araştırmada ankete katılanların içsel doyum düzeylerinin yüksek, dışsal doyum düzeylerinin ve genel doyum düzeylerinin ise orta seviyede olduğu ortaya çıkmıştır. İçsel doyumdan elde edilen yüksek puanın genel iş doyum seviyesini artırdığı, düşük düzeyde olan dışsal doyum puanının ise genel iş doyum seviyesini düşürdüğü söylenebilir. Ortaya çıkan bu sonuç Herzberg Teorisi’ni desteklemektedir. Buna göre ankete katılanların içsel doyum ve dışsal doyum düzeyleri karşılaştırıldığında

içsel doyum düzeylerinin daha yüksek olması Herzberg Teorisi'ne göre işgörenleri doyuma ulaştırırken, dışsal doyumun düzeyinin düşük olması ise genel iş doyum seviyesini düşürmektedir. Dışsal doyumun ankete katılanların iş doyumunu gidermekle ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Ortaya çıkan bu sonuç; Diaz vd. (1992), Ghiselli vd. (2001), Hançer vd. (2003) ve Özcan vd. (2007) tarafından yapılan çalışmaları da destekler niteliktedir.

İçsel doyum ile ilişkinin en fazla olduğu maddeler; sorumluluk, yaratıcılık ve sosyal hizmet maddeleridir. Turların gerçekleştirilmesinde bütün yetki ve sorumluluk turist rehberlerinde olmaktadır. Ankete katılanların en fazla doyum sağladıkları içsel doyum maddesi sorumluluk, orijinal ölçekte "kendi kararlarımı uygulama serbestliğini bana vermesi" maddesine karşılık gelmektedir. Bu durum ankete katılan rehberlerin işini yaparken işin gerektirdiği sorumlulukları almaktan memnun olduklarını ifade etmektedir ki bu sonuç mesleğin başarılı bir şekilde yürütülmesinde büyük önem taşımaktadır. Bu sonuç Chen (2008) tarafından yapılan çalışmayı da desteklemektedir. İçsel doyum içinde yaratıcılığın, ankete katılanların en fazla doyum sağladıkları maddelerden biri olduğu görülmektedir. Yaratıcılık, orijinal ölçekte "işimi yaparken kendi yöntemlerimi kullanabilme şansını bana sağlaması" maddesine karşılık gelmektedir. Tur sırasında, tur operatörü veya seyahat acentesi adına tek yetkili ve sorumlu kişi rehberdir. Tur sırasında rehberin yalnız olması, turun başarıyla gerçekleşmesi için rehberin kendi yöntemlerini kullanabilmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla rehber yaratıcılığını kullanarak, herhangi bir sorun karşısında en hızlı ve doğru bir şekilde çözüm üretmeli, grubunun beklentilerini yerine getirmeli, onları mutlu etmeli ve memnun ayrılmalarını sağlamalıdır. İşcan ve Timuroğlu (2007) tarafından yapılan çalışmada da bu çalışmada olduğu gibi yaratıcılığın iş doyum için önemli bir durum olduğu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte yaratıcılık, başarı güdüsü ve kendini geliştirme ile birlikte Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinin en üst noktasında yer almaktadır ve insan ihtiyaçlarının doruk noktası olarak görülmektedir. Bu sonuç Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramını da destekler niteliktedir. İçsel doyum maddeleri içinde rehberlerin en fazla doyum sağladıkları maddelerden biri de sosyal hizmet maddesidir. Sosyal hizmet orijinal ölçekte "başkaları için bir şeyler yapabilme olanağına sahip olmam" maddesine karşılık gelmektedir. Rehberin yabancı bir ortamda bulunan misafirlere yardım etmesi, onlara yol göstermesi, ülkeyi tanıtmayı, misafir ile yerel toplum arasında meydana gelen kültürel boşluğu doldurması, turist rehberlerinin aslında bir sosyal hizmet görevlisi gibi çalışmasını da ifade etmektedir. Araştırmada rehberlerin bu durumdan doyum sağladıklarının ortaya çıkması, rehberlerin topluma yararlı olma duygusu ile mesleğin onlar için oldukça önemli bir anlam taşıdığı sonucuna varılabilir.

Araştırmada rehberlerin içsel doyum maddelerinden; ahlaki değerler, iş arkadaşları ve sosyal statüden oldukça düşük düzeyde doyum sağladıkları ortaya çıkmıştır. Ahlaki değerler, orijinal ölçekte "vicdanıma aykırı olmayan şeyler yapabilme şansımın olması" maddesine karşılık gelmektedir. Rehberlerin alışveriş işletmelerine misafirler istemese bile tur programının içinde olması nedeniyle götürmeleri, acentadan verilen ücretlerin düşük olmasından dolayı acentaların rehberleri satış yapmaya ve komisyonculuk yaptırmaya zorlamaları rehberlerin bu durumdan memnun olmamalarının nedeni olarak gösterilebilir. Ortaya çıkan bir diğer sonuç ise rehberlerin iş arkadaşlarından pek memnun olmamalarıdır. Bunun nedeni rehberlik mesleğinin gereği olarak rehberlerin çalışma ortamlarının antik yerleşimler, müzeler vb olması ve iş arkadaşları ile çalışılacak herhangi bir ortamın bulunmaması olabilir.

Rehberlerin çok az düzeyde doyum sağladıkları diğer bir konu ise sosyal statüdür. Sosyal statü orijinal ölçekte “toplumda saygın bir kişi olma şansını vermesi” maddesine karşılık gelmektedir. Yazıcıoğlu vd. (2008) tarafından yapılan araştırma sonucuna göre mesleğin ciddiye alınmaması önemli bir mesleki sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bu durumu, rehberlerin statülerinden memnun olmamalarının bir nedeni olarak ifade etmek mümkündür.

Araştırmada dışsal doyum ile ilişkinin en fazla olduğu maddelerin; işletme politikaları, teknik yardım ve yönetim ilişkileri olduğu ortaya çıkmıştır. Dışsal doyum maddelerinden rehberlerin en fazla doyum sağladıkları maddelere bakıldığında bu maddelerin acenta yönetimiyle ilgili olduğu görülmektedir. Zengin vd. (2004) ve Yazıcıoğlu vd. (2008) tarafından yapılan çalışmalarda ise rehberlerin en çok karşılaştıkları sorunların acenta ile ilgili sorunlar olduğu görülmektedir. Bunun tersi bir durum olarak bu araştırmada rehberlerin acenta yönetimi ile olan ilişkilerden doyum sağladıkları ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte araştırmada güvenlik, çalışma koşulları ve ücret faktörlerinden rehberlerin oldukça düşük düzeyde doyum sağladıkları saptanmıştır. Araştırmada da ankete katılan rehberlerin sosyal güvenlik durumlarına bakıldığında katılımcıların hemen hemen yarısının sosyal güvenlik kurumuna bağlı olduğu diğer yarısının ise herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna bağlı olmadığı ya da özel sigorta yaptırdığı görülmektedir. Bundan dolayı, rehberlerin iş güvencesinden doyum sağlayamadıkları söylenebilir. Oysa iş güvencesinin varlığının iş doyumunu olumlu yönde önemli ölçüde etkilediği, iş güvencesinin yokluğu ise iş doyumsuzluğuna neden olduğu araştırmalarda da ortaya çıkmıştır (Yousef, 1998; Hançer vd. 2003). Rehberlerin düşük doyuma sahip oldukları maddelerden bir diğeri ise çalışma koşullarıdır. Çalışma saatlerinin uzunluğu ve düzensizliği, yorucu olması, sürekli ve uzun seyahatler, özel günlerde (bayram, yılbaşı vb) çalışma zorunluluğu gibi rehberlik mesleğinin özelliklerinden kaynaklanan pek çok neden bunun yanında Batman (2003) tarafından yapılan çalışmada önemli bir sorun olarak ortaya çıkmış olan, rehberlerin bakımsız ve eski otobüslerde çalışmaya zorlanmaları, rehberlerin çalışma koşullarından doyum sağlayamamalarına neden olabilmektedir.

Araştırmada ücrete yönelik olarak rehberlerin doyum düzeylerinin düşük olduğu gözlemlenmektedir. Batman (2003), Zengin vd. (2004), Yazıcıoğlu vd. (2008) tarafından yapılan çalışmalarda da rehberlerin acentalarla yaşadıkları sorunların başında ücretin geldiği görülmektedir. Ortaya çıkan bu sonuç yapılan araştırmaları destekler niteliktedir. Rehberlerin acentalarla ücret konusunda sorun yaşamaları iş doyum seviyesini düşürmektedir. Rehberler, acenta yönetiminden oldukça memnun olmalarına rağmen ücret ve iş güvencesi doyumsuzluğunun doğurabileceği sonuçlar dikkate alındığında rehberlerin aynı acentalarla uzun süreli çalışmadığının nedeni de ortaya çıkmış olmaktadır. Araştırma sonucunda da rehberlerin çoğunluğunun aynı acentada 1 ila 3 yıldan beri çalıştıkları görülmekte ve acenta ile çalışılan yıl sayısı arttıkça rehber sayılarında düşüş olduğu gözlemlenmektedir. Buna göre rehberlerin ücret ve iş güvencesi doyumsuzluğunun acentalarla uzun süreli çalışmamalarına neden olduğu sonucu çıkarılabilir.

Genel iş doyumunu ile ilişkinin en fazla olduğu maddeler ise; işletme politikaları, sorumluluk ve sosyal hizmet maddeleridir. İşletme politikaları aynı zamanda rehberlerin dışsal doyum maddeleri içinden en fazla doyum sağladıkları madde olmaktadır. Sorumluluk ve sosyal hizmet ise yine içsel doyum ile ilişkinin en fazla



olduğu maddeler olarak ortaya çıkmıştır. İşletme politikaları dışsal doyum seviyesini, sorumluluk ve sosyal hizmet maddeleri de içsel doyum seviyesini yükseltirken genel doyum seviyelerini de yükselttiği görülmektedir.

Araştırmada ankete katılanların içsel doyum düzeylerinin yüksek, dışsal doyum düzeylerinin ve genel doyum düzeylerinin ise orta seviyede olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre, dışsal doyum seviyesinin yükseltilmesi ve buna bağlı olarak genel doyum seviyesinin yükseltilmesi gerekmektedir. Bunun için öncelikle dışsal doyum seviyesini düşüren; işletme politikaları, teknik yardım, yönetim ilişkileri, ücret, yükselme, çalışma koşulları ve güvenlik gibi maddelere ağırlık verilmelidir. Bakıldığında dışsal doyumunu oluşturan maddelerin işletme yönetimiyle ilgili olduğu görülmekte ve rehberlerin bu maddelere yönelik doyum düzeylerinin düşük olduğu dikkat çekmektedir. Dışsal doyum düzeyinin en düşük olduğu maddeler ise güvenlik, çalışma koşulları ve ücrettir. Dolayısıyla rehberlerin dışsal doyum düzeylerinin yani acenta yönetimine yönelik doyum düzeylerinin yükseltilmesi amacıyla öncelikle bu maddelere ağırlık verilmelidir. Rehberlerin iş güvencelerinin sağlanması, çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve ücretlerinin artırılması gerekmektedir. Özellikle ücret doyumsuzluğunun önlenmesi devamsızlık ihtimalini ve işten ayrılma niyetini de azaltması bakımından önem taşımaktadır. Böylece ücret ve iş güvencesi doyumsuzluğunun önlenmesi, rehberlerin aynı acentalarla uzun süreli çalışma ihtimalini de arttıracaktır. Bununla birlikte içsel doyum seviyesini düşüren maddelere bakıldığında ise bu maddelerin başında ahlaki değerlerin, iş arkadaşlarının ve sosyal statünün olduğu görülmektedir. Rehberlerin alışveriş işletmelerine misafirler istemese bile tur programının içinde olması nedeniyle misafirleri götürmeleri, acentadan verilen ücretlerin düşük olmasından dolayı acentaların rehberleri satış yapmaya ve komisyonculuk yaptırma zorlamaları rehberlerin ahlaki değerler açısından doyum düzeyinin düşük olmasına neden olmaktadır. Bu durumun önlenmesi için rehberlerin ücretlerinin yükseltilmesi, tur başlamadan önce misafirlere tur programının acenta çalışanları tarafından açıkça anlatılması ve acentaların rehberleri misafirler istemese bile zorla alışveriş işletmelerine götürmeleri konusunda baskı yapmamaları gerekmektedir. Bu durum rehberlerin ahlaki değerlere yönelik doyum düzeyinin yükselmesini sağlayacaktır. İçsel doyumunu düzeyini düşüren diğer madde ise iş arkadaşlarıdır. Bu durum her ne kadar rehberlik mesleğinin gereği olarak rehberlerin çalışma ortamlarının antik yerleşimler, müzeler vb olması ve iş arkadaşları ile çalışılacak herhangi bir ortamın bulunmamasından kaynaklanıyor olsa bile rehberlerin birbirleri ile çalışmalarını özendirilmeli, birbirleri ile sürekli bilgi alışverişi yapmaları sağlanmalı ve bu konuda rehber odaları ve dernekleri, rehberlerin kaynaşması amacıyla çeşitli kokteyl, seminer, toplantı, yemek vb. faaliyetler düzenlemeleri ve tüm rehberlerin bu faaliyetlere katılımlarını sağlamalıdır. İçsel doyumunu düşüren diğer madde ise sosyal statüdür. Günümüzde mesleğin ciddiye alınmaması önemli bir mesleki sorun olmaktadır. Turist rehberliğinin meslek kimliği kazanması için en kısa zamanda rehberlik meslek yasasının çıkarılması gerekmektedir. Bu durumda; başta Kültür ve Turizm Bakanlığı olmak üzere, rehber odalarının ve derneklerinin ve bu konuyla ilgili tüm kamu kurum ve kuruluşların gerekli çalışmaları yapmaları büyük önem taşımaktadır.

## Referanslar

- AKÇADAĞ, S., ÖZDEMİR, E. (2005). İnsan kaynakları kapsamında 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinde iş tatmini: İstanbul'da yapılan ampirik bir çalışma. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2), 167-193. ss.

- AP, J., WONG, K. K. F. (2001). Case study on tour guiding: professionalism, issues and problems. *Tourism Management*, 22 (5), 551-563. ss.
- BATMAN, O. (2003). Türkiye’de profesyonel turist rehberlerinin mesleki sorunlarına yönelik bir araştırma. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 115-132. ss.
- BAYRAM, N. (2004). *Sosyal bilimlerde SPSS ile veri analizi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- BERNAL, J. G., GARGALLO, C. A., MARZO, N. M., RIVERA, T. P. (2005). Job satisfaction: Empirical evidence of gender differences. *Women in Management Review*, 20 (4), 279-288. ss.
- BRIEF, A. P. (1998). *Attitudes in and around organizations*. Thousands O.: Sage P.
- CEYLAN, A., ULUTÜRK, Y. H. (2006). Rol belirsizliği, rol çatışması, iş tatmini ve performans arasındaki ilişkiler. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7 (1), 48-58. ss.
- CHEN, L. H. (2008). Job satisfaction among information system (IS) Personel. *Computer in Human Behavior*, 24 (1), 105-118. ss.
- CHEN, Y. J. (2007). Relationships among service orientation, job satisfaction and organizational commitment in the international tourist hotel industry. *Journal of American Academy of Business*, 11 (2), 71-82. ss.
- ÇARIKÇI, İ. H., OKSAY, A. (2004). Örgütsel yapı ve meslek farklılıklarının iş tatmini üzerindeki etkileri: Hastane çalışanları üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 157-172. ss.
- ÇETİNKANAT, C. (2000). *Örgütlerde güdülenme ve iş doyumunu*. Ankara: Anı Yay.
- DEĞİRMENCİOĞLU, Ö., AHİPAŞAOĞLU, S. (2003). *Anadolu’da turizm rehberliği temel bilgileri*. 4. Baskı. Ankara: Gazi Kitabevi.
- DÍAZ, P. E., PARK, J. (1992). The impact of isolation on hospitality employees’ job satisfaction and job performance. *Journal of Hospitality&Tourism Research*, 15 (3), 41-49. ss.
- GENÇ, Ö. (1992). Rehberlik eğitime eleştirel bir yaklaşım. *Turizm Eğitimi Konferansı Bildirileri 09-11 Aralık 1992*, içinde Ankara: Turizm Bakanlığı Yayını, 215-217. ss.
- GHISELLI, R. F., LALOPA, J. M., BAI, B. (2001). Job satisfaction, life satisfaction and turnover intent: Among food service managers. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 42 (2), 28-37. ss.
- HANÇER, M., GEORGE, R. T. (2003). Job satisfaction of restaurant employees: An empirical investigation using the Minnesota Satisfaction Questionnaire. *Journal of Hospitality&Tourism Research*, 27 (1), 85-100. ss.
- HIRSCHFELD, R. R. (2000). Does revising the intrinsic and extrinsic subscales of the Minnesota Satisfaction Questionnaire short form make a difference?. *Educational and Psychological Measurement*, 60 (2), 255-270. ss.
- İNCİR, G. (1990). *Çalışanların iş doyumunu üzerine bir inceleme*. Ankara: MPM Yay.
- İŞCAN, Ö. F., TİMURÖĞLU, M. K. (2007). Örgüt kültürünün iş tatmini üzerindeki etkisi ve bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 21 (1), 119-135. ss.
- KALLEBERG, A. L. (1977). Work values and job rewards: A theory of job satisfaction. *American Sociological Review*, 42 (1), 124-143. ss.
- KARAÇAL, İ., DEMİRTAŞ, N. (2002). 4702 sayılı yasa uygulamalarının turizm rehberliği eğitimine etkisi. *Turizm Eğitimi Konferansı Bildirileri 11-13 Aralık 2002*, içinde Ankara: Turizm Bakanlığı Yayını, 173-184. ss.
- KARADAĞ, E., BAŞARAN, A., KORKMAZ, T. (2009). İlköğretim okulu öğretmenlerinin algıladıkları liderlik biçimleri ile iş doyumları arasındaki ilişki. *Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (21), 32-45. ss.
- LAWLER III, E. E. (1994). *Motivation in work organizations*. 1st ed. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- ÖRÜCÜ, E., HALAÇOĞLU, İ. M. (2005). Örgütsel bağlılık, iş tatmini ve güçlendirme (yetkilendirme) arasındaki ilişkiler: Eti maden işletmeleri. Bandırma bor ve asit fabrikaları örneği. *Balıkesir Sempozyumu Bildirileri 17-20 Kasım 2005*, içinde Balıkesir, 107-113. ss.
- ÖZCAN, E. D., TAŞKIRAN, E. (2007). İş tatmini, örgüte bağlılık ve işe bağlılık arasındaki ilişkiler: Bir Turizm İşletmesi Üzerinde Araştırma. *Çeşme Ulusal Turizm Sempozyumu Bildirileri 21-23 Kasım 2007*, içinde İzmir, 514-523. ss.

- ÖZDEMİR, F. (2006). *Örgütsel iklimin iş tatmin düzeyine etkisi: Tekstil sektöründe bir araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.
- ÖZDEVECİOĞLU, M. (2003). İş tatmini ve yaşam tatmini arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. 11. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildirileri 22-24 Mayıs 2003*, içinde Afyon, 693-711. ss.
- ÖZTUTKU, H. (2007). Yönetici-ast etkileşimi ile iş tatmini arasındaki ilişki. *Amme İdaresi Dergisi*, 40 (2), 79-98. ss.
- ROBBINS, S. P. (1989). *Organizational behavior: Concepts, controversies, and applications*. 4th Edition, Englewood Cliffs: NJ. Prentice-Hall.
- SCHRIESHEIM, C. A., POWERS, K. J., SCANDURA, T. A., GARDINER, C. C., LANKAU, M. J. (1993). Improving construct measurement in management research: Comments and a quantitative approach for assessing the theoretical content adequacy of paper-and-pencil survey-type instruments. *Journal of Management*, 19 (2), 385-417. ss.
- SEVİMLİ, F., İŞCAN, Ö. F. (2005). Bireysel ve iş ortamına ait etkenler açısından iş doyumunu. *Ege Üniversitesi, İ.İ.B.F. Akademik Bakış Dergisi*, 5 (1-2), 55-64. ss.
- SPECTOR, P. E. (1997). *Job satisfaction: Application, assessment, cause and consequences*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- TESTA, M. R. (1999). Satisfaction with organizational vision, job satisfaction and service efforts: An empirical investigation. *Leadership & Organization Development Journal*, 20 (3), 154-161. ss.
- TOKER, B. (2007). Demografik değişkenlerin iş tatminine etkileri: İzmir'deki beş ve dört yıldızlı otellere yönelik bir uygulama. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 8 (1), 92-107. ss.
- URAL, A., KILIÇ, İ. (2005). *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- VIEIRA, J. A. C. (2005). Skill mismatches and job satisfaction. *Economic Letters*, 89, 39-47. ss.
- WEISS, D. J., DAWIS, R. W., ENGLAND, G. W., LOFQUIST, L. H. (1967), Manual for the Minnesota Satisfaction Questionnaire. [Erişim Adresi] <[http://www.psych.umn.edu/psylabs/vpr/pdf\\_files/Monograph%20XXII%20%20Manual%20for%20the%20MN%20Satisfaction%20Questionnaire.pdf](http://www.psych.umn.edu/psylabs/vpr/pdf_files/Monograph%20XXII%20%20Manual%20for%20the%20MN%20Satisfaction%20Questionnaire.pdf)>, [Erişim Tarihi: 05.05.2008].
- YAZICIOĞLU, Y., ERDOĞAN, S. (2004). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- YENEN, Ş. (2002). Turist rehberliği eğitiminde, niteliksel ve niceliksel planlamada Turizm Bakanlığı, yüksek öğretim kurumu ve meslek kuruluşları arasında işbirliğinin önemi. *Turizm Eğitimi Konferansı Bildirileri 11-13 Aralık 2002*, içinde Ankara: Turizm Bakanlığı Yayını. 257-273. ss.
- YOUSELF, D. A. (1998). Satisfaction with job security as a predictor of organizational commitment and job performance in a multicultural environment. *International Journal of Manpower*, 19 (3), 184-194. ss.
- ZENGİN, B., BATMAN, O., YILDIRGAN, R. (2004). Seyahat acentalarının turist rehberlerinden beklentilerine yönelik bir araştırma. *I. Balıkesir Ulusal Turizm Kongresi Bildirileri 15-16 Nisan 2004*, içinde Balıkesir, 366-376. ss.
- ZHANG, H., CHOW, Q. I. (2004). Application of importance-performance model in tour guides' performance: evidence from mainland chinese outbound visitors in Hong Kong. *Tourism Management*, 25 (1), 81-91. ss.

## TRADING VOLUME TREND AS THE INVESTOR'S SENTIMENT INDICATOR IN ISTANBUL STOCK EXCHANGE

### *İSTANBUL MENKUL KIYMETLER BORSASINDA YATIRIMCI DUYARLILIĞI GÖSTERGESİ OLARAK İŞLEM HACMİ TRENDİ*

Oktay TAŞ<sup>(1)</sup>, Özgüç AKDAĞ<sup>(2)</sup>

*Istanbul Teknik Üniversitesi, İşletme Mühendisliği Bölümü, Muhasebe ve Finansman ABD*

*<sup>(1)</sup>oktay.tas@itu.edu.tr, <sup>(2)</sup>ozguc.akdag@ingbank.com.tr*

**ABSTRACT:** This study relates the changes of trading volume to investor sentiment, and investigates its ability in predicting stock returns. Investor sentiment is the enthusiasm of irrational investors on an asset, relative to that of rational investors. Having investigated the effects of Investor Sentiment on Stock Prices, Baker and Stein argued that an increase in trading volume reflects a rise in investor sentiment, which can be defined as the change in trading volume per unit of time; called the trading volume trend, it can be used as a measure of investor sentiment on individual stocks. This work aims to find out the volume trend characteristics of all listed equities in the Istanbul Stock Exchange. Results suggest that almost all beta coefficients of volume trend values have positive signs, which reflects the positive contribution of volume changes on the corresponding stock returns.

**Keywords:** Investor Sentiment; Volume Trend; Behavioral Finance

**JEL Classification:** G12

**ÖZET:** Bu çalışmada işlem hacmi değişimlerinin ilgili hisse senedinin fiyatına etkileri ve hisse senedinin getirisini tahmin etmedeki etkinliği incelenmektedir. Yatırımcı duyarlılığı belirli bir finansal varlığa rasyonel olmayan yatırımcılar tarafından gösterilen ilginin rasyonel yatırımcılar tarafından rasyonel yatırımcı tarafından gösterilen ilgiliye oranıdır. Baker ve Stein'in da çalışmalarında belirttiği gibi bir hisse senedi üzerinde yatırımcı duyarlılığının etkinliğini gösteren, birim zamandaki işlem hacmi değişimini gösteren ve işlem hacmi trendi olarak tanımlanan bu değişimdeki artışlar aynı zamanda yatırımcı duyarlılığının artışını temsil etmektedir. Bu çalışmada IMKB'deki tüm hisse senetlerinin işlem hacmi trendi karakteristiklerinin gözlemlenmesi hedeflenmektedir. Sonuçta işlem hacmi trendine ilişkin neredeyse tüm beta katsayıları pozitif bulunmuştur. Bu işlem hacmi trendi ile hisse senedi getirilerindeki doğrusal ilişkiyi yansıtmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Yatırımcı duyarlılığı; Hacim Trendi; Davranışsal Finans

### 1. Introduction

Trading volume provides information on security prices' move over time. For example, Brennan, Chordia, and Subrahmanyam (1998), and Chordia, Subrahmanyam, and Anshuman (2001) focuss in their work on the trading volume and liquidity relationship. According to their findings stocks with high volumes have higher expected returns as a consequence of liquidity. As an alternative approach, Lee and Swaminathan (2000) say that trading volume has no information on liquidity; they argue that the momentum of profits is due to the past level of trading volume. Moreover, they have found that high volume winners (just like low volume

losers) are likely to have faster price reversals in the long term, which should not be interpreted as the effect of liquidity.

In this paper, an alternative approach for trading volume and stock returns is used. This work mainly focuses on the cross section of the explanatory effect of volume trend. However, previous works mostly omit the cross section analysis of volume trend betas.

Investigated by Baker and Stein (2004) argues that market liquidity that is measured by trading volume could be an indicator of investor sentiment; however it is also used as a liquidity indicator. In the model of Baker and Stein (2004), there are two types of investors: rational investors and overconfident investors. Both types of investors have positive weights on the pricing function of the underlying security but the overconfident investors exceed their own information. They trade more as the returns and their beliefs are in line, and gain a greater weight on the pricing function. Overconfident investors' transactions drive security prices up and lower the price impact of trades. Higher prices lead to lower expected returns. Likewise, lower prices attract more trading volume. Because of short-sales constraints on the market, the rational investors cannot counteract the overconfident investors. So the investor sentiment becomes very high, the overconfident investors dominate the market, which is characterized with high liquidity and high trading volume. Therefore increase in trading volume reflects the participation of overconfident investors in the market, and indicates an increase in investor sentiment.

## 2. Literature Review

There are numerous works such as Zweig (1973), Lee, Shleifer, Thaler (1991), Baker and Stein (2004), and Brown and Cliff (2005) that model the market as participation of two counterparties, which mostly agree on the fact that, when investor sentiment becomes high, investor heterogeneity increases as well. On the other hand, the volume literature suggests that investor heterogeneity contributes to trading volume (e.g., Karpoff (1986) and Harris and Raviv (1993)). It is widely recognized in the literature that measuring liquidity directly is difficult if not impossible (e.g., Kyle (1985), Amihud (2002) and Pastor and Stambaugh (2003)). There are numerous definitions to liquidity, such as "immediacy of exchange" (Demsetz, 1968) or the service that "makes quick exchange possible" (Smidt, 1968).

Just like liquidity, sentiment is also a very elusive concept that depends on trading volume. This makes it hard to distinguish the effect of liquidity and sentiment in the price movement of a stock. According to Smidt (1968), sentiment leads to speculative bubbles. For Zweig (1973), it comes from investors' biased expectations on asset values. And for Black (1986), it is the noise in financial markets. Generally, investor sentiment refers to investors' propensity to speculate or investors' optimism/pessimism about stocks (Baker and Stein (2004)). Lee, Shleifer and Thaler (1991) define investor sentiment as the component of investors' expectations about asset returns that are not justified by fundamentals. Baker and Stein (2004) define investor sentiment as investors' misvaluation on an asset.

All in all investor sentiment is the difference between the actual and theoretical price of a security. Two groups of investors exist in a market, where one holds rational

expectations on an asset's value and the other makes biased valuations. In this case, it is equivalent to saying that investor sentiment reflects the valuation difference between the two groups of investors (Zweig (1973), Lee, Shleifer and Thaler (1991), Baker and Stein (2004), and Brown and Cliff (2005)).

Miller (1977) argues that stock prices reflect only the most optimistic opinions among investors when short-sales constraints are present. When investors become more optimistic, i.e., when investor sentiment becomes high, stock prices rise. This means that there should be a positive relation between investor sentiment and stock returns. Baker and Stein (2004) and Brown and Cliff (2005) assume that there are two such types of investors and find that expected stock returns will diminish if the beginning investor sentiment is high.

De Long, Shleifer, Summers, and Waldman (1990) model two types of investors on the market: Rational and irrational (noise) investors. Irrational investors, are subject to the influence of sentiment. But the rational investors are not to trades of irrational investors create extra risk or volatility that the rational investors are likely to escape from. Since different stocks are subject to different extents of noise trader risk, investor sentiment affects stocks differently in the cross section. Lee, Shleifer and Thaler (1991) investigate this prediction by examining the relation between closed-end fund discounts and small firm returns, both arguably reflecting the sentiment of individual investors. Baker and Stein (2004) also argue that investor sentiment affects asset prices in the cross section.

On the empirical side, Lee, Shleifer and Thaler (1991) find a significant relation between closed-end fund discounts and small firm returns, confirming the prediction of De Long, Shleifer, Summers and Waldman (1990). Neal and Wheatley (1998) also find that closed-end fund discounts predict the size premium. However, Swaminathan (1996) documents that the information contained in closed-end fund discounts is related to expectations on future earnings growth and inflation, which suggests that investor sentiment may not be the sole reason explaining the relation between closed-end fund discounts and small firm returns. Brown and Cliff (2005) find that investor sentiment does not predict short-term market returns at weekly and monthly intervals but that investor sentiment predicts long-term market returns at the next two to three years. They attribute these findings to limited arbitrage in the long-run but not in the short term.

Nevertheless, Brown and Cliff (2005) use the Kalman filter and the principal components analysis to construct their composite sentiment measures based on survey data, IPO activities and other technical indicators. They examine the relations between the composite sentiment measures and market returns by VAR systems. Whether their composite sentiment measures capture the underlying but unobservable investor sentiment is arguable, however. Unless investor sentiment drives the sentiment proxies at the same time or with the same time lag, their composite sentiment measures may end up noisier than a single sentiment proxy.

Nevertheless, researchers also use the level of trading volume as a liquidity measure. First, extant models suggest that trading volume can be one aspect of liquidity (e.g., Stoll (1978) and Amihud and Mendelson (1986)). Second, trading volume has negative relations with transaction costs, another aspect of liquidity (e.g., Chordia,

Roll, and Subrahmanyam (2000)). To differentiate the information contained in trading volume as either liquidity-related or sentiment-related, the trend on the trading volume series of a stock is used as the sentiment measure on that stock. It is called the trading volume trend. The trading volume trend by definition is the average change on trading volume per unit of time. It reflects the average propensity of investors to trade. It is a better sentiment measure than the level of trading volume for the following reasons: First, it reflects the movement of overconfident investors on the market in the framework of Baker and Stein (2004). Second, the sentiment literature suggests that the formation of investor sentiment is likely through a process over time (e.g., Smidt ((1968) and Brown and Cliff (2005)). The trading volume trend can summarize the process rather than being a snap- shot on the process. Third, stocks in the cross section can have the same level of trading volume but very different trading volume trends over a period of time. The trading volume trend thus mitigates the problem of mixing investor sentiment information with liquidity information. In the next chapter the construction of the trading volume trend for individual stocks is explained.

### 3. Data and Methodology

The framework of Chordia, Subrahmanyam and Anshuman (2001) is being adopted in this paper for examining the cross-sectional relation between the trading volume trend and expected stock returns. Some removals and additions are made from the principal model of Chordia, Subrahmanyam and Anshuman (2001).

The sample in this work includes 317 common stocks listed on the Istanbul Stock Exchange (ISE) from January 2005 to December 2009. Including numerous downward and upward trends, this period is appropriate for representing the effects of sentiment on stock returns.

Weekly closing price data are obtained from FINNET database on ISE for time series analysis and end of year fundamental analysis data is obtained from ISE website for cross sectional analysis.

**RETURN**  $R_t$ : the raw return of a stock in week  $t$ .

**AR(1)**  $R_{t-1}$ : return of the last week, as a control variable for autocorrelation.

**D\_DOLLAR**  $\$_t$ : the raw return of USD in week  $t$ .

**D\_INDEX**  $M_t$ : the raw return of ISE-100 index in week  $t$ .

**D\_VOLUME**  $DV_t$ : the natural logarithm of the weekly volume in Turkish Lira divided by the volume of previous week.

**VOLUME**  $V_t$ : total amount of shares traded within the week  $t$  in Turkish Lira

**VOL\_STD**  $\sigma^V_t$ : standard deviation of the weekly volumes of a stock annually.

**TURNOVER**  $T_t$ : the natural logarithm of share turnover of a stock in week  $t$ . Turnover in week  $t$  is defined as the share trading volume of a stock in month  $t$  divided by the number of shares outstanding for the stock at the end of month  $t$ .

**TURN\_STD**  $\sigma^T_t$ : the natural logarithm of the coefficient of variation of turnover for a stock over the period from week  $t-52$  to week  $t-2$ . If any of the turnover of a

stock in week  $t-52$  to week  $t-2$  is missing, TURN\_STD is redefined over the remaining observations.

**RET\_STD**  $\sigma_t^R$  : the natural logarithm of the standard deviation of daily returns for a stock in the last month.

**ZERO**  $Z_t$  : The proportion of zero returns as defined by Lesmond, Ogden and Trzcinka (1999), the number of days where no price changes occurred divided by the total number of days in sample range.

**ROLL**  $RL_t$  : The Roll spread as defined by Roll(1984) within the period of last 52 weeks.

Our main interest is the coefficient of D\_VOLUME which represents the effect of investor sentiment on the return of stock. All independent variables except D\_VOLUME are controlling variables, which are related with investor sentiment in previous works. After controlling for various effects of potential factors on investor sentiment, we investigate whether D\_VOLUME is still remain as a significant factor on investor sentiment. The bigger the value of the coefficient of D\_VOLUME the more the stock price is being effected by investor sentiment.. If there is any significant effect of D\_VOLUME, in spite of the existence of the above mentioned indicators, then we could argue that there is independent information content of D\_VOLUME.

Moreover, the coefficients of D\_VOLUME among different stocks may vary according to different properties of stocks. In the second stage, these differences are going to be examined. For example, effects of the fundamental indicators such as liability ratios or size of the company etc. are likely to affect the sentiment effect on stocks.

#### 4. Results

The results of the regression model below is presented in Table 1. First, the insignificant coefficients are suppressed to zero, in order to exclude unnecessary data. So the number of observations are different in Table.1 for each variable. The variables with few observations contain more insignificant observations and vice versa.

$$R_t = \beta_0 + \beta_1 R_{t-1} + \beta_2 S_t + \beta_3 M_t + \beta_4 DV_t + \beta_5 V_t + \beta_6 \sigma_t^V + \beta_7 T_t + \beta_8 \sigma_t^T + \beta_9 \sigma_t^R + \beta_{10} Z_t + \beta_{11} RL_t$$

Obviously, the most effective variable is D\_INDEX, which represents the market return. 287 of 317 observations are significant for market return as expected. Mean of the coefficient of D\_INDEX is 0.5071 which proves the positive relation between market and individual stocks. The second variable with most significant observations is D\_VOLUME which represents Investor Sentiment in the model. About 80% of observations are significant for D\_VOLUME, with a mean of 0.0391. 245 observations have positive coefficients and only 2 observations are negative. 70 observations are insignificant. Volume and Turnover have 130 and 92 significant observations respectively, which represent liquidity in the model. Less than one third of the observations represent autoregressive pattern in weekly returns.



Level of volume is also an important variable for explaining the variance of stock returns. The next most effective variable is the change in USD exchange rate.

**Table 1. Descriptive Statistics of Beta Coefficients**

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
C	49	-0.32	0.92	-0.0187	0.17331
D DOLLAR	111	-1.09	0.95	-0.5140	0.25350
D INDEX	287	0.18	1.11	0.5071	0.15985
D VOLUME	247	-0.05	0.99	0.0391	0.10217
VOLUME	130	-0.08	0.40	0.0079	0.03877
TURNOVER	92	-13.16	30.04	0.6670	4.52559
TURN STD	43	-7.48	17.27	2.1954	4.62524
VOL STD	76	0.00	0.00	0.0000	0.00000
RET STD	52	-6.61	2.83	0.2967	1.71602
ZERO	30	-0.19	0.16	0.0551	0.09144
ROLL	57	-1.31	1.03	0.0146	0.33767
AR	99	-0.77	0.18	-0.2483	0.10867
Total No of Obs.	317				

Investor sentiment is said to be affected by firm size. Firms with big market capitalization tend to be less vulnerable to investor sentiment. In order to test this property of investor sentiment, the biggest 30 firms' volume trend will be compared with the rest of the companies. As stated before, volume trend (D\_VOLUME) is the natural logarithm of the weekly volume in Turkish Lira divided by the volume of previous week. Results are given in the table below.

**Table 2. Independent Sample T-test for XU030 and XU100 Members**

		N	Mean	Std. Deviation	T-Stat
D_VOLUME	REST	287	0.0335	0.09568	0.000
	XU030	30	0.0015	0.01365	
D_VOLUME	REST	217	0.0342	0.08795	0.281
	XU100	100	0.0222	0.09914	

Mean Volume Trend coefficient for XU030 member stocks is 0.15%. However, the rest of the stocks have a mean value of 3.35%, which supports the previous observations on the effect of firm size on investor sentiment. Members of XU030, in other words firms with high market capitalization are seemingly less vulnerable to investor sentiment. The corresponding coefficient 0.15% is very close to zero, when compared to the rest of the stocks. However the difference is not significant for XU100, which is the index of the biggest 100 stocks in Istanbul Stock Exchange. The average market capitalization of XU100 is less than XU030 companies. Because market capitalization values of the first 30 companies are higher than the following 70 companies in XU100 by definition and the significance of the investor sentiment coefficient drops accordingly. The difference between standard deviations of XU030 and XU100 member stocks is also noticeable. Standard deviation for XU030 stocks was 1.37%, however the standard deviation for XU100 stocks increases up to 9.91%. This means the similarity of investor sentiment coefficient within the group lessens.

Another way of stock grouping is classification by means of the sectors. In this classification the ISE stocks can be grouped into 4 main sets, which are Industrial, Services, Finances and Technology. The basic descriptive statistics for these groups are given in Table 3 below.

**Table 3. Descriptive Statistics of D Volume Coefficients According to Sectors**

	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Min	Max
					Lower	Upper		
Industry	140	0.0269	0.08282	0.00700	0.0130	0.0407	0.00	0.99
Services	35	0.0382	0.11539	0.01950	-0.0014	0.0779	0.00	0.69
Finances	63	0.0109	0.01532	0.00193	0.0071	0.0148	-0.05	0.05
Technology	11	0.0204	0.01241	0.00374	0.0121	0.0287	0.00	0.04
Total	249	0.0241	0.07624	0.00483	0.0146	0.0337	-0.05	0.99

More than half of the stocks belong to Industry group, and the second biggest group is Finances, which consists of about one quarter of all observations. Stocks belonging to Finances have a mean of 1.09%, whereas rest of the stocks have means over 2%, in which Services' mean value is approximately 4%. So Finances group seems to differ from other groups. In order to check this hypothesis analysis of variance is made for four groups. As seen in Table 4, the difference among sectors are not significant, so the hypothesis that all groups are of the same distribution cannot be rejected.

**Table 4. ANOVA for D Volume Coefficients According to Sectors**

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	0.019	3	0.006	1.100	0.350
Within Groups	1.422	245	0.006		
Total	1.441	248			

In order to look further for the multiple comparisons among each group, LSD post-hoc test is used. The findings are as follows;

**Table 5. Post-Hoc for D Volume Coefficients According to Sectors**

(I) SECTOR	(J) SECTOR	Mean Diff.(I-J)	Std. Error	Sig.	95% CI	
					Lower	Upper
INDUSTRY	SERVICES	-0.01135	0.01440	0.43122	-0.03971	0.01701
	FINANCES	0.01596	0.01156	0.16872	-0.00681	0.03872
	TECHNOLOGY	0.00648	0.02386	0.78616	-0.04051	0.05347
SERVICES	INDUSTRY	0.01135	0.01440	0.43122	-0.01701	0.03971
	FINANCES	0.02731	0.01606	0.09038	-0.00433	0.05895
	TECHNOLOGY	0.01783	0.02634	0.49899	-0.03404	0.06971
FINANCES	INDUSTRY	-0.01596	0.01156	0.16872	-0.03872	0.00681
	SERVICES	-0.02731	0.01606	0.09038	-0.05895	0.00433
	TECHNOLOGY	-0.00948	0.02490	0.70382	-0.05852	0.03956
TECHNOLOGY	INDUSTRY	-0.00648	0.02386	0.78616	-0.05347	0.04051
	SERVICES	-0.01783	0.02634	0.49899	-0.06971	0.03404
	FINANCES	0.00948	0.02490	0.70382	-0.03956	0.05852

In spite of not rejecting the null hypothesis, the difference between Services and Finances are almost significant with %9.04. Yet the degree of significance is not lower than the %5 threshold. So the individual differences in Table 5 are also not significantly different from each other, supporting the findings of ANOVA in Table 4.

In addition to the above categories, stocks are also divided into subgroups in each sector. First Industry sector is divided into seven subsectors; Food-Beverage (XGIDA), Textile-Leather (XTEKS), Paper-Wood (XKAGT), Chemistry (XKMYA), Cement (XTAST), Metal (XMANA) and Machinery (XMESY). Descriptive statistics of all subsectors are given below;

**Table 6. Descriptive Statistics of D\_Volume Coefficients According to Subsectors of Industry**

	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Min	Max
					Lower Bound	Upper Bound		
<b>XGIDA</b>	19	0.0275	0.01498	0.00344	0.0203	0.0347	0.00	0.05
<b>XTEKS</b>	16	0.0274	0.01650	0.00413	0.0187	0.0362	0.01	0.08
<b>XKAGT</b>	16	0.0267	0.01007	0.00252	0.0214	0.0321	0.01	0.05
<b>XKMYA</b>	20	0.0153	0.01174	0.00263	0.0098	0.0208	0.00	0.05
<b>XTAST</b>	26	0.0113	0.01083	0.00212	0.0069	0.0156	0.00	0.03
<b>XMANA</b>	15	0.0198	0.01011	0.00261	0.0142	0.0254	0.00	0.03
<b>XMESY</b>	24	0.0162	0.01422	0.00290	0.0102	0.0223	0.00	0.04
Total	136	0.0197	0.01407	0.00121	0.0173	0.0220	0.00	0.08

All subgroups of Industry Sectors are almost equally distributed by means of number of observations. The smallest number of observation is 15 (XMANA), and the biggest is 26 (XTAST). On the other hand, the beta coefficients are between 1-2% for XKMYA, XTAST, XMESY and XMANA; and between 2-3% for XGIDA, XTEKS and XKAGT. Analysis of variance among subsectors are as follows;

**Table 7. ANOVA for D\_Volume Coefficients According to Subsectors of Industry**

	Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	0.005	6	0.001	5.489	0.000
Within Groups	0.021	129	0.000		
Total	0.027	135			

The null hypothesis can be rejected, so there is significant difference among subsectors. XGIDA, XTEKS and XKAGT can be grouped together according to their volume trend averages, where on the other hand XKMYA, XTAST, XMANA and XMESY can be grouped together, too.

Stocks belonging to services category are also divided into subgroups in each sector. Services sector is divided into four subsectors; Electricity(XELKT), Tourism(XTRZM), Trade(XTCRT) and Sport(XSPOR). Descriptive statistics of all subsectors are given below;

**Table 8. Descriptive Statistics of D\_Volume Coefficients According to Subsectors of Services**

	N	Mean	Std. Dev.	Std. Er.	95% CI for Mean		Min	Max
					Lower Bound	Upper Bound		
<b>XELKT</b>	4	0.0239	0.0179	0.0090	-0.0047	0.0525	0	0.041865
<b>XTRZM</b>	5	0.0386	0.0220	0.0098	0.0114	0.0659	0.015056	0.069541
<b>XTCRT</b>	12	0.0119	0.0120	0.0035	0.0043	0.0195	0	0.033452
<b>XSPOR</b>	4	0.0296	0.0051	0.0026	0.0215	0.0378	0.022504	0.034635
Total	25	0.0220	0.0176	0.0035	0.0148	0.0293	0	0.069541

All subgroups of Services Sector except XTCRT are almost equally distributed by means of number of observations. XTCRT has 12 observation, where the rest of the groups have observations around 4. Moreover, XTRZM has a quite high average beta coefficient of 3.86%. Rest of the subsectors has beta values lower than 3%. As seen in Table 9, the difference among subsectors of services sector are significant at

5% significance level, so the hypothesis that all groups are of the same distribution can be rejected at that significance level.

**Table 9. ANOVA for D\_Volume Coefficients According to Subsectors of Services**

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	0.003	3	0.001	4.385	0.015
Within Groups	0.005	21	0.000		
Total	0.007	24			

According to the post-hoc table there are significant differences between XTCRT against XTRZM and XSPOR (probabilities are 0.3% and 5.00% accordingly).

Finances sector is divided into six subsectors; Banks (XBANK), Insurance (XSGRT), Leasing (XFINK), Holdings (XHOLD), Investment Trusts(XYORT) and Real Estate Investment Trusts (XGMYO). Descriptive statistics of all subsectors are given below;

**Table 10. Descriptive Statistics of D\_Volume Coefficients According to Subsectors of Finances**

	N	Mean	Std. Dev.	Std. Er.	95% CI for Mean		Min	Max
					Lower Bound	Upper Bound		
<b>XBANK</b>	17	0.0053	0.0172	0.0042	-0.003	0.0141	-0.0486	0.02535
<b>XSGRT</b>	7	0.0116	0.0120	0.0045	0.0005	0.0227	0	0.030239
<b>XFINK</b>	7	0.0189	0.0093	0.0035	0.0103	0.0275	0	0.028293
<b>XHOLD</b>	18	0.0096	0.0140	0.0033	0.0026	0.0165	-0.0155	0.038388
<b>XYORT</b>	32	0.0255	0.0183	0.0032	0.0190	0.0321	0	0.081138
<b>XGMYO</b>	13	0.0152	0.0179	0.0050	0.0044	0.0260	0	0.0523
Total	94	0.0159	0.0178	0.0018	0.0122	0.0195	-0.0486	0.081138

XYORT has the biggest number of observations with 32 observation, and in the second and third places there are XHOLD and XBANK with 18 and 17 observations. By means of volume trend beta XYORT has the highest coefficient with 3.86% and the second is XFINK with 1.89%. Moreover XBANK and XHOLD has the lowest D\_VOLUME coefficients such as 0.53% and 0.96%. As seen in Table 11, the differences among subsectors of services sector are significant at even at 1% significance level, so the hypothesis that all groups are of the same distribution can be rejected.

**Table 11. ANOVA for D\_Volume Coefficients According to Subsectors of Services**

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	0.006	5	0.001	4.325	0.001
Within Groups	0.024	88	0.000		
Total	0.029	93			

According to the post-hoc table there are significant differences between XYORT against XBANK, XSGRT and XHOLD (probabilities are 0.00%, 4.50% and 0.01% accordingly).

All in all, volume trend is an effective determinant of stock returns. 247 out of 317 stocks have significant coefficients for volume trend. Stocks of companies enlisted in XU030 Index are less subject to the effect of volume trend than rest of the stocks.

Prices of stocks with higher volume trend coefficients are more dependent on changes in volume patterns. Services industry has the highest coefficients of volume trend, which is related with the relatively lower levels of market capitalization, free floating percentage and trading volumes.

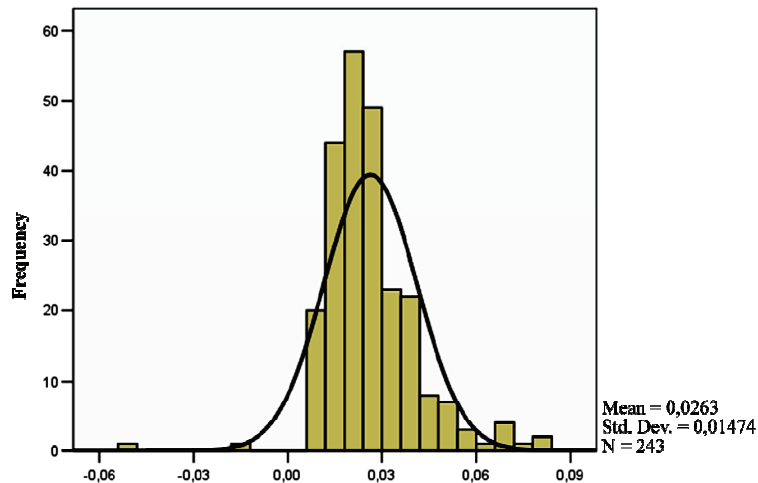


Figure.1 Histogram of volume trend betas

Figure.1 shows the histogram of volume trend betas. Majority of volume trend betas fall within 2 to 3% interval. Almost all of the observations have positive coefficients, which reflects the positive contribution of volume changes on stock returns. The distribution has a positive skewness (0,616) and kurtosis(4.576).

Table 11. Overall Descriptive Statistics of D\_Volume Trend Betas

		Statistic	Std. Error	
D_VOLUME	Mean	0.0263	0.00095	
	95% Confidence Interval for Mean	Lower Bound	0.0244	
		Upper Bound	0.0281	
	5% Trimmed Mean	0.0254		
	Median	0.0238		
	Variance	0.000		
	Std. Deviation	0.01474		
	Minimum	-0.05		
	Maximum	0.08		
	Range	0.13		
	Interquartile Range	0.02		
	Skewness	0.616	0.156	
	Kurtosis	4.576	0.311	

### 5. Conclusion

Sensitivity of investor sentiment by means of volume trend depends on the firm size, financial distress and firm age. In this work, the effect of sector membership is examined for the effects on volume trend. First of all, the biggest 30 companies listed on ISE according to market capitalization is tested for any difference from other firms. The results show that ISE-30 companies are less vulnerable to volume trend than the rest of the companies in the ISE. However the same result doesn't

hold for the biggest 100 companies, the so-called ISE-100 companies. In the second stage of the work, stocks are evaluated according to their sector memberships. There exists no evidence for a difference among groups such as industry, services, finances and technology. Next, analysis is deepened via searching differences among subsectors. In industry, services and finances sectors, significant differences are found.

## References

- AMIHUD, Y. and MENDELSON, H., (1986), Asset Pricing and the Bid-Ask Spread, *Journal of Financial Economics* 17, 223-249.
- AMIHUD, Y., (2002), Illiquidity and Stock Returns: Cross-Section and Time-Series Effects, *Journal of Financial Markets* 5, 31-56.
- BAKER, M., STEIN, J.C. (2004), Investor Sentiment and the Cross-Section of Stock Returns, NBER Working Paper #10449.
- BLACK, F., (1986), Noise, *Journal of Finance* 41, 529-543.
- BRENNAN, M. J., CHORDIA, T., and SUBRAHMANYAM, A., (1998), Alternative Factor Specifications, Security Characteristics, and the Cross-Section of Expected Stock Returns, *Journal of Financial Economics* 49, 345-373
- BROWN, G.W., CLIFF M.T., (2005), Investor Sentiment and Asset Valuation, *Journal of Business* 78, forthcoming.
- CHORDIA, T., ROLL R., and SUBRAHMANYAM A., (2000), Commonality in Liquidity, *Journal of Financial Economics* 56, 3-28.
- CHORDIA, T., SUBRAHMANYAM A., and ANSHUMAN V.R., (2001), Trading Activity and Expected Stock Returns, *Journal of Financial Economics* 59, 3-32.
- DE LONG, J.B., SHLEIFER, A., SUMMERS L.H., WALDMAN, J.L., (1990), Noise Trader Risk in Financial Markets, *Journal of Political Economy* 98, 703-738.
- DEMSETZ, H., (1968), The Cost of Transacting, *Quarterly Journal of Economics* 82, 33-53.
- HARRIS, M., RAVIV, A., (1993), Differences of Opinion Make a Horse Race, *Review of Financial Studies* 6, 473-506.
- KARPOFF, J. M., (1986), A Theory of Trading Volume, *Journal of Finance* 41, 1069-1087.
- KYLE, A.S., (1985), Continuous Auctions and Insider Trading, *Econometrica* 53, 1315-1335.
- LEE, C.M.C., SHLEIFER, A., THALER, R.H., (1991), Investor Sentiment and the Closed-End Fund Puzzle, *Journal of Finance* 46, 75-109.
- LESMOND, D. A., OGDEN J.P., and TRZCINKA C.A., (1999), A New Estimate of Transaction Costs, *Review of Financial Studies* 12, 1113-1141.
- MILLER, E. M., (1977), Risk, Uncertainty, and Divergence of Opinion, *Journal of Finance* 32, 1151-1168.
- NEAL, R., WHEATLEY, H.M., (1998), Do Measures of Investor Sentiment Predict Returns?, *Journal of Financial and Quantitative Analysis* 33, 523-547.
- PASTOR, L., STAMBAUGH, R.F., (2003), Liquidity Risk and Expected Stock Returns, *Journal of Political Economy* 111, 642-685.
- ROLL, R., (1984), A Simple Implicit Measure of the Effective Bid-Ask Spread in an Efficient Market, *Journal of Finance* 39, 1127-1139.
- SMIDT, S., (1968), A New Look at the Random Walk Hypothesis, *Journal of Financial and Quantitative Analysis* 3, 235-261.
- STOLL, H. R., (1978), The Supply of Dealer Services in Securities Markets, *Journal of Finance* 33, 1133-1151.
- SWAMINATHAN, S., (1996), Corporate Responses to Segment Disclosure Requirements. *Journal of Accounting and Economics*. 21(2): 253-275.
- ZWEIG, M.E., (1973), An Investor Expectations Stock Price Predictive Model Using Closed-End Fund Premiums, *Journal of Finance* 28, 67-78.

## YÜKSEKÖĞRETİM FİNANSMANI: TÜRKİYE İÇİN MODEL ÖNERİLERİ

### HIGHER EDUCATION FINANCING: PROPOSED MODELS FOR TURKEY

Suat TEKER<sup>(1)</sup>, Dilek TEKER<sup>(2)</sup>

Okan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

<sup>(1)</sup>suat.teker@okan.edu.tr, <sup>(2)</sup>dilek.teker@okan.edu.tr

**ÖZET:** Bu çalışma, yükseköğretim hizmeti almak isteyen öğrencilerin eğitim ve yaşam giderlerini karşılamaya yönelik, önerilen finansman modellerini tartışmaktadır. Uzun yıllardır Amerika ve İngiltere gibi ülkelerde uygulanmakta olan yükseköğretim finansman sistemleri, daha çok sayıda yurttaşının yükseköğrenim görmesini sağlarken, üniversitelerin de daha çok gelir kazanarak araştırma bütçelerini arttırabilmesini ve büyümesini desteklemiş ve sonuçta ekonomik büyümelerinin itici bir gücü haline gelmiştir. Bu çalışmada yükseköğretim sistemimiz için dört farklı finansman modeli önerilmektedir. Önerilen tüm modeller “kazan-kazan” felsefesine dayanarak, kıt kaynakların daha verimli kullanımı için yeni yollar önerirken, üniversitelerimizin daha hızlı ve kaliteli eksenli büyümelerini teşvik etmekte ve sonuçta sürdürülebilir bir ekonomik büyümeye sahip olabilmemiz için temel oluşturmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Eğitim Kredileri; Finansman Modelleri, Yükseköğretim finansmanı

**ABSTRACT:** This study considers financial models which are proposed to compensate the education and living expenses of the students who want to take higher education services. For a number of years the higher education financing system applied in the United States and England has provided possibility to get high education for a larger number of citizens while greatly supported research budgets of the universities, ultimately become the driving force of their economy. All proposed financing models in this study are based on the philosophy of “win-win”. These models offer ways for a better use of scarce resources, promote a faster and qualified growth of the universities, and in conclusion form a basis for sustainable economic growth.

**Keywords:** Higher education loans, financing models, higher education financing

**JEL Classification:** I22; I25; G21

### 1. Giriş

İyi eğitilmiş insanların gelecekte daha çok gelir kazanma gücüne sahip olduğu konusunda ekonomistler arasında bir görüş birliği oluşmuştur (Oliveria vd, 2009). 1999 yılında Amerika’da yapılan bir araştırmaya göre, orta öğretim eğitimi almış bir kişinin ortalama yıllık geliri, üniversite eğitimi almış birine göre, 3 kat daha düşüktür (Saxton, 2000). Bu oran, Türkiye için 3.5 kat civarındadır (DİE, 2002). Son yıllarda yaşanan küresel ekonomik sorunların temelinde, kamunun yüksek harcamaları ve bu harcamaları ileride sorun yaratacak bir düzeyde borçlanarak yapmasıdır. Dünyadaki pek çok ülkenin hem kamu borçlarını çevirmede zorlanması, hem de kamu harcamalarında kısıntıya gidilmesi yönünde baskılar alması nedeniyle,

yükseköğretim maliyetlerinin kamudan bu hizmeti kullanarak ileride daha çok gelir elde etmesi beklenen bireylere kaydırılması, son yılların en çok tartışılan konularından birisi haline gelmiştir (Chevaillier vd,2008).

Bu çalışma, gelişmiş ülkelerde yükseköğretim gören öğrencilerin eğitim ve yaşam giderleri finansmanı için uygulanmakta olan modelleri inceleyerek, yükseköğretim sistemimiz için finansman modelleri önerilerinde bulunmaktadır. Yükseköğretim finansmanın uzun yıllardır ve yaygın olarak kullanıldığı Amerika ve İngiltere gibi ülkelerde, yükseköğretim almış veya almakta olanların sayısının yüksek olmasının bir nedeni de bu ülkelerde yükseköğretim hizmeti almak isteyenlerin kolaylıkla bunu finanse edebilmesidir.

Yükseköğretim hizmetinin herkes için ücretli olduğu ve hatta yabancı öğrenciler için iki veya üç kat daha pahalı olduğu bu ülkelerde, iyi yapılandırılmış bir finans modeli aracılığı ile hem yükseköğretim hizmeti alabilen kişi sayısı artırılmış, hem popülasyonun daha iyi bir eğitim almış kişilerden oluşması sağlanmıştır. Diğer yandan, bu ülkelerdeki üniversitelerin kendi gelirlerini yaratabilmeleri nedeniyle, daha çok sayıda dünyanın en iyi üniversiteleri arasına girebilmiştir. Böylece, yükseköğretime hizmet veren finans sektörü daha hızlı büyüebilmiş ve hepsinin ortak paydası olarak ta sürekli ve makul seviyede bir ekonomik büyüme yaratılabilmektedir.

Türk bankacılık sektörünün son beş yıldır sağladığı konut kredileri sayesinde kendi evine sahip olanların sayısı hızla artarken, son iki yıldır hızla düşen faiz oranları ile beraber kira öder gibi kredi geri ödemesi yapabilmek mümkün olmuştur. Uzun vadeli ve uygun faizli konut kredilerinin sisteme tanıtılmasıyla birlikte, Türkiye'nin her yerinde imarlı, projeye uygun, çevre ve sosyal ihtiyaçları düşünülmüş, altyapısı tamamlanmış ve yapı denetimi yapılmış olan çok sayıda konut üretimi mümkün olabilmektedir. Konut sektörüne tanıtılan bu finansman modeli yardımıyla, çok sayıda firma konut üretme işine girmiş, konut sektöründe çok sayıda çalışan istihdam edilmiş, bu sektöre girdi sağlayan pek çok işletme kapasite kullanım sınırlarını zorlamaya başlamış ve sonuçta ekonomik büyümeye önemli katkılar sağlamıştır. Diğer yandan, altyapısı bitmiş, sosyal ve çevresel ihtiyaçları sağlanmış ve kendi konutunda oturan daha mutlu insanlar yaratılırken, bu sektöre girdi sağlayan işlerde çalışan pek çok kişinin istihdam edilmesi de sağlanmıştır. Sonuçta, bu sektörde paydaş olan her kurum, her şirket ve her insan kendi hanesine bir şeyleri kazanç olarak yazabilmiştir. Bu bir "kazan-kazan" stratejisidir.

Yükseköğretim sistemimiz için de oluşturulabilecek bir "kazan-kazan" stratejisi ile tüm paydaşlar bu sistemden fayda sağlayabilecektir. Bu çalışmanın ikinci bölümünde, yükseköğretim finansman sistemlerinin en gelişmiş olduğu kabul edilen Amerika ve İngiltere'nin sistemleri incelenmektedir. Üçüncü bölüm, yükseköğretim sistemimiz için dört yeni model önerisinde bulunarak, bu modellerin birbirlerine göre avantaj ve dezavantajlarını tartışmaktadır. Dördüncü bölüm, önerilen modellerden herhangi birisinin uygulanması sonucunda verilecek uzun vadeli ve uygun faizli bir yükseköğrenim kredisinin yıllara yayılan kredi miktarları ve mezun olan öğrencinin geri ödemelerini gösteren bir uygulamayı kapsamaktadır. Sonuç bölümünde ise, önerilen finansman modellerinden herhangi birinin hayata



geçirilmesi sonucunda, yaratılması beklenen faydalar hakkında öngörülerde bulunmaktadır.

## 2. Yükseköğretim Finansmanı: Amerika ve İngiltere İncelemesi

Amerika uygulamaları incelendiğinde, “Federal Öğrenci Fonu” kapsamında sağlanan eğitim kredileri yapılanmasının yükseköğretim sistemine önemli katkılarda bulunduğu gözlemlenmektedir (Mangan vd.,2010). Söz konusu bu fon, 2010 yılı verilerine göre ön ödemesiz ve kefilsiz olmak üzere yıllık %4.5-6.8 faiz oranı aralığında sabit faizli krediler sağlamaktadır. Maddi durumu elvermeyen başarılı öğrencilerin faiz yükünün bir kısmını devlet tarafından karşılanabilmektedir. Kredi geri ödemeleri, öğrencinin eğitiminin tamamlanmasından sonra başlamaktadır. Bununla birlikte, Amerikan bankalarının sunduğu eğitim kredileri de öğrenciler için önemli bir kaynak olarak kabul edilmekte, ancak daha yüksek bir faiz oranı ve değişken faiz oranı üzerinden geri ödemeler yapılmaktadır. Amerikan bankalarının sağladığı eğitim kredilerinin geri ödemeleri mezuniyet sonrasında başladığı gibi, bazı bankalar öğrencinin mezun olmasından önce de geri ödemeleri talep edebilmektedir.

İngiltere’de de yükseköğretim görmek isteyen, ancak maddi durumu elvermeyen öğrenciler için benzer uygulamalar geliştirilmiştir. Bir devlet kurumu olan “İngiltere Öğrenci Finansman Kurumu” (Student Finance England Service); okul ücreti ve yaşam maliyetleri olmak üzere iki tip kredi imkanı sunmaktadır. Uygulamada kredi geri ödemesi, öğrencinin mezuniyetinden sonra yıllık 15.000 pound ve daha yüksek düzeyde ücretle çalışması durumunda gerçekleşmektedir. Bu düzeyden daha az maaşla işe girenlerden herhangi bir geri ödeme talep edilmemekte, ancak daha yüksek maaşla işe giren öğrenciler ise yıllık 15.000 pound’un üstündeki dilim için aldıkları maaşın her yıl %9’nu geri ödemektedir (Dearden vd.,2009).

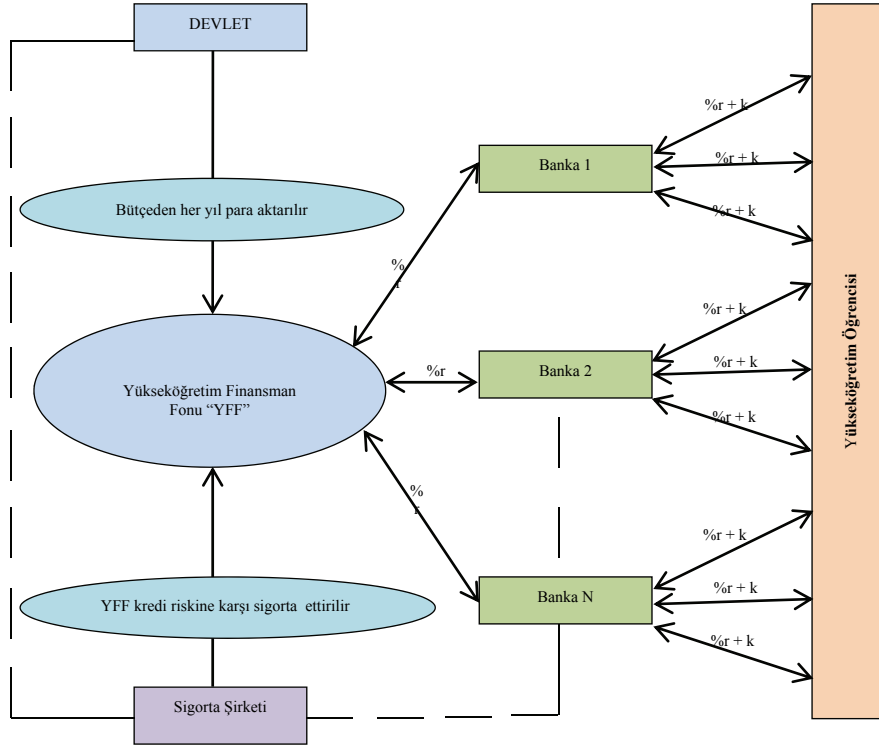
Amerika ve İngiltere’de hem kamusal hem de özel finansman kuruluşları, yükseköğretim almak isteyenleri 10 yıldan 25 yıla varan vadelerde ve düşük faizli yükseköğretim kredileri ile fonlayabilmektedir (Shen vd., 2008). Bu ülkelerde uygulanan finansal sistemler, kredilendirme sürecinin verimli işlenmesini sağlama, kredilendirilen fonları tekrar finansman sistemine kazandırma, geri ödenmeme riskini minimize etme ve devlet gözetimi altında faaliyetlerini sürdürme özelliklerine sahiptirler.

## 3. Yükseköğretim Sistemimiz İçin Finansman Modeli Önerileri

Bu bölümde yükseköğretim sistemimiz için dört farklı finansman modeli önerisinde bulunmaktadır. Önerilen finansman modelleri kurgulanırken; gerçekten finansmana ihtiyaç duyan bireylerin objektif olarak belirlenebilmesi, ihtiyaç duyulan kredi miktarının ölçülebilmesi, ihtiyaç duyulan kredinin vadesi, kredi faizi, geri ödeme süresi, taksit miktarı, kredi teminatı, vergi muafiyetleri ve indirimleri gibi unsurlar dikkate alınmıştır. Ayrıca, bu modeli kullanacak olan öğrenciler, öğrenci aileleri, devlet, finans sektörü kuruluşları (bankalar, özel finans kurumları, sigorta şirketleri, aracı kurumlar vb) gibi tüm paydaşların, bu sistemden fayda sağlamaları amacı hedeflenmiştir (Teker ve Teker, 2009).

### Model 1: Devlet Yükseköğretim Kredilendirme Modeli

Bu modelde, devlet her yıl bütçesine yükseköğretim finansman desteği adı altında koyduğu miktardaki bir parayı, tüm finans kuruluşlarının ortak kullanımında olacak olan “Yükseköğretim Finansman Fonu - YFF”na aktarır. Yükseköğretim faaliyetlerini finanse etme faaliyetine katılmak isteyen tüm finansal kuruluşlar, bu fondan sabit bir faiz üzerinden fon kullanırlar. Finansal kuruluşlar fondan sabit faiz ile kullandıkları fonun üzerine kendi aracılık komisyonlarını ekleyerek, bu kredileri ihtiyaç sahiplerine kullanırlar. İhtiyaç sahiplerinin başvurularının alınması, başvuruların kredi değerliliğinin saptanması, verilen kredilerin takibi, geri ödemelerin tahsili ve YFF’na geri aktarımı, krediyi kullandıran finansal kuruluşun sorumluluğundadır. Verilen kredilerin geri ödenmeme riski, YFF’na aittir. Bu riskten kurtulmak isteyen YFF, yönettiği fonu kredi riskine karşı bir sigorta şirketine sigorta ettirebilir. Sigorta şirketine ödenecek primler, kullanılacak fon maliyetinde çok küçük bir artışa neden olur.



Şekil 1. Devlet Yükseköğretim Kredilendirme Modeli İşleyişi

Şekil 1’de görüldüğü gibi, bu sistemde tüm finansal kuruluşlar aslında kredilendirme sürecine aracılık ederek, komisyon geliri kazanmaktadır. Aracılık hizmeti veren finansal kuruluşlar; ne kadar çok kredi başvurusu alıp, ne kadar hızlı bu başvuruları karara bağlayıp, ne kadar çok kredi kullanırlar, geri ödemeleri tahsil ederek fona

aktarırlarsa ve bu hizmetler için ne kadar düşük bir komisyon talep ederlerse (rekabet avantajı yaratırlarsa), o kadar daha fazla gelir elde etmiş olurlar.

Bu modelde, kredi sistemine parayı koyan ve geri ödenmeme riskini taşıyan devlettir. Ancak, devlet kredi riskini sigorta şirketine devrederek ve bundan doğan maliyeti kredi faizine yansıtarak ve her yıl fona aktaracağı parayı kredi geri dönüşleri başladıktan sonra yıldan yıla azaltarak, bu sistemi bir süre sonra çok az bir destekle kendi kendine işler hale getirebilir. Aracılık görevi yapan finansal kuruluşlar ise, devletin büyük bürokratik maliyetlere katlanarak çok verimli olmayan bir sistem içinde yürütmeye çalıştığı yükseköğretim kredilendirme hizmetini, daha hızlı, daha yaygın, daha düşük maliyetli ve daha verimli hale getirebilir. Bu sistemden kredi kullanmak isteyen öğrenciler ise, gitmek istedikleri üniversite/bölüm/program, üniversite harcı/ücreti, bölge/şehir/kasaba şartlarına ve ihtiyaç duydukları üniversite harcı/ücreti, diğer yaşam giderleri ve süre/vadelere göre kredilendirilebilecektir. Böylece, yükseköğretim kredi desteğine ihtiyaç duyan her öğrenci, evine en yakın bu hizmeti veren bir finansal kuruluşa giderek, gerekli bilgileri alıp, belgeleri doldurduktan sonra, kredisini kullanmaya başlayabilecektir.

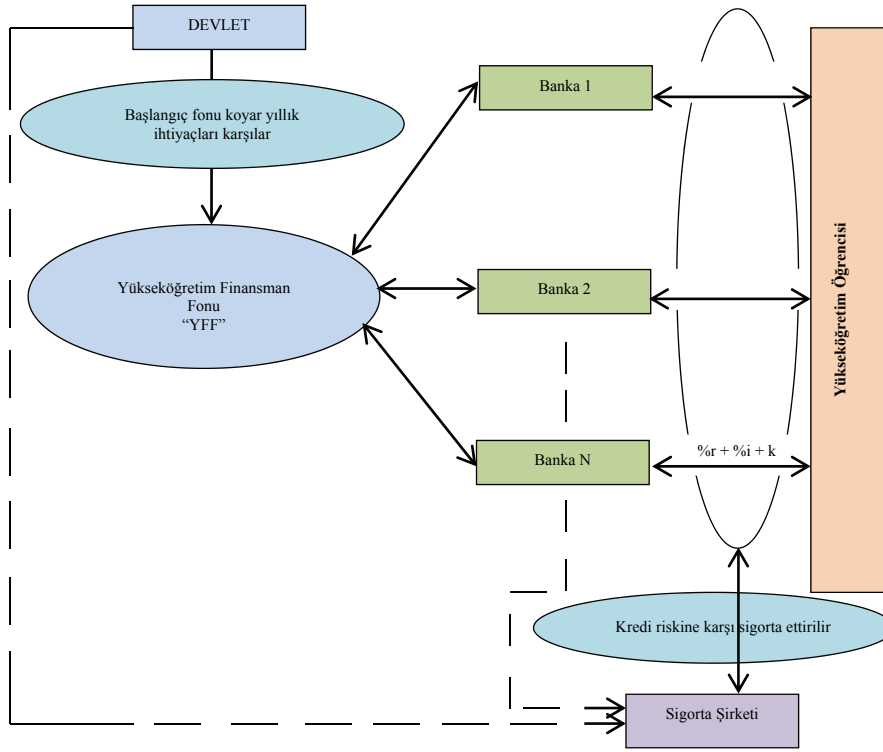
#### **Model 2: Devlet Destekli Yükseköğretim Kredilendirme Modeli**

Bu modelde, devlet model 1’de olduğu gibi, her yıl bütçesine yükseköğretim finansman desteği adı altında koyduğu miktardaki bir parayı, tüm finans kuruluşlarının ortak kullanımında olacak olan “Yükseköğretim Finansman Fonu - YFF”na aktarır (Bkz.Şekil 2). Yükseköğretim faaliyetlerini finanse etmek isteyen tüm finansal kuruluşlar, bu fondan sabit bir faiz üzerinden fon kullanırlar. Finansal kuruluşlar fondan sabit faiz ile kullandıkları fonun üzerine kendi faiz marjlarını ve aracılık komisyonlarını ekleyerek, bu kredileri ihtiyaç sahiplerine kullanırlar. İhtiyaç sahiplerinin başvurularının alınması, başvuruların kredi değerliliğinin saptanması, verilen kredilerin takibi, geri ödemelerin tahsili ve tercih edilirse YFF’na geri aktarımı, krediyi kullandıran finansal kuruluşun sorumluluğundadır. Verilen kredilerin geri ödenmeme riski, krediyi kullandıran finansal kuruluşlara aittir. Bu riskten kurtulmak isteyen finansal kuruluşlar, devlet destekli kurulacak bir sigorta şirketine sigorta ettirebilir (binalar için deprem sigortası, bankalardaki mevduatlar için mevduat sigortası gibi). Sigorta şirketine ödenecek primler, finansal kurumların kullandıracakları fon maliyetinde çok küçük bir artışa neden olur. Bu sistemde tüm finansal kuruluşlar aslında hem kredilendirme sürecine aracılık etmekte hem de kredilendirme risklerini üstlenebilmektedir.

Aracılık hizmeti veren finansal kuruluşlar; ne kadar çok kredi başvurusu alıp, ne kadar hızlı bu başvuruları karara bağlayıp, ne kadar çok kredi kullanarak, geri ödemeleri kesintisiz tahsil edebilirse, bu hizmetler için ne kadar düşük komisyon ve kredi faizi talep ederlerse, o kadar fazla gelir elde etmiş olurlar.

Bu modelde, kredi sistemini başlangıçta fonlayan ve sonraki yıllarda azalan desteklerle fonlamaya devam eden devlettir. Bu sistemde, devlet kredi riskini finansal kuruluşlara devreder ve bir süre sonra sistemi kendi kendine işler hale getirebilir. Aracılık görevi yapan finansal kuruluşlar ise, devletin büyük bürokratik maliyetlere katlanarak çok verimli olmayan bir sistem içinde yürütmeye çalıştığı yükseköğretim kredilendirme hizmetini, daha hızlı, daha yaygın, daha düşük maliyetli ve daha verimli hale getirebilir. Ayrıca, kullandıkları kredi geri

dönüşlerini kendi havuzlarında toplayan finansal kuruluşlar, bir süre sonra YFF’undan hiç fon kullanma ihtiyacı duymadan sistemin kendi kendine dönmesini sağlayabilir. Bu sistemden kredi kullanmak isteyen öğrenciler ise, gitmek istedikleri üniversite/bölüm/program, üniversite harcı/ücreti, bölge/şehir/kasaba şartlarına ve ihtiyaç duydukları üniversite harcı/ücreti, diğer yaşam giderleri ve süre/vadelere göre kredilendirilebilecektir. Böylece, yükseköğretim kredi desteğine ihtiyaç duyan her öğrenci, evine en yakın bu hizmeti veren bir finansal kuruluşa giderek, gerekli bilgileri alıp, belgeleri doldurduktan sonra, kredisini kullanmaya başlayabilecektir.

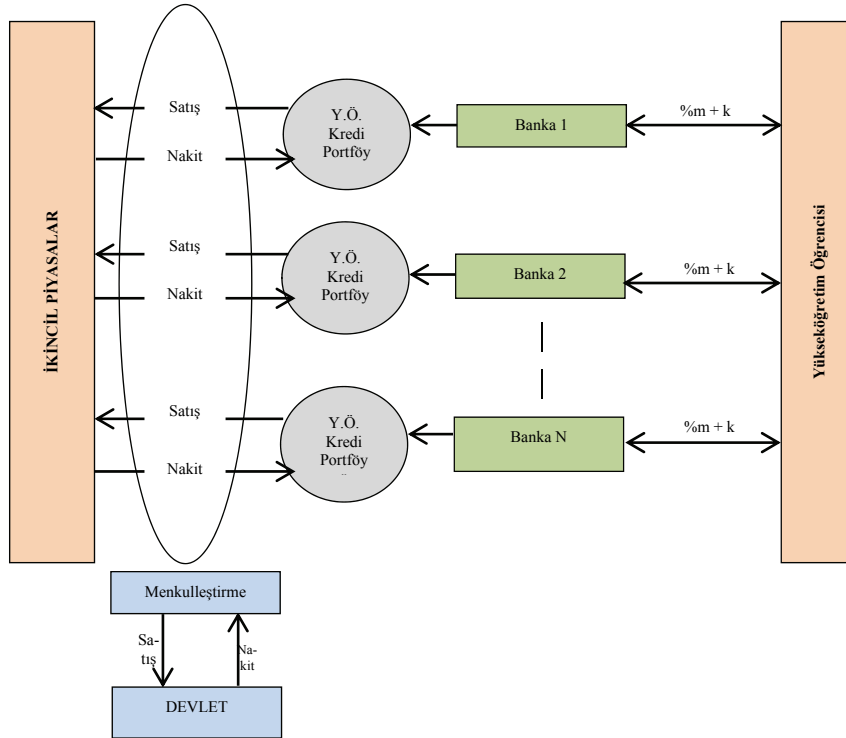


**Şekil 2. Devlet Destekli Yükseköğretim Kredilendirme Modeli İşleyişi**

### Model 3: Menkulleştirme Destekli Yükseköğretim Kredilendirme Modeli

Bu modelde, devletin her yıl bütçesine yükseköğretim finansman desteği adı altında herhangi bir para koymasına gerek yoktur. Finansal kuruluşlar kendi yarattıkları fon kaynakları ile (toplanan mevduatlar, alınan borçlar ve özkaynaklar) ihtiyaç sahiplerine yükseköğretim kredileri sağlarlar. İhtiyaç sahiplerinin başvurularının alınması, başvuruların kredi değerliliğinin saptanması, verilen kredilerin takibi ve geri ödemelerin tahsili, krediyi kullandıran finansal kuruluşun sorumluluğundadır. Verilen kredilerin geri ödenmeme riski, krediyi kullandıran finansal kuruluşlara aittir. Bu riskten kurtulmak isteyen finansal kuruluşlar, devlet destekli kurulacak bir sigorta şirketine sigorta ettirebilir (binalar için deprem sigortası, bankalardaki mevduatlar için mevduat sigortası gibi). Sigorta şirketine ödenecek primler, finansal kurumların kullandıracakları fon maliyetinde çok küçük bir artışa neden olur. Bu

sistemde tüm finansal kuruluşlar aslında hem kredilendirme sürecine aracılık etmekte hem de kredilendirme risklerini üstlenebilmektedir. Şekil 3'te görüleceği gibi bu modelde tüm riskleri üstlenen finansal kuruluşların yükseköğretim kredi portföylerini çevirebilmesi için, bu portföylerinde biriken kredilerini ikincil piyasalarda likidite edebilmesi gerekir. Bu portföylerin likiditasyonu iki şekilde olabilir. İlgili portföyler vadelerine ve risk seviyelerine göre alt gruplara ayrılırlar. Bu alt gruptaki portföyler, diğer finansal kuruluşlara (emeklilik fonları, yatırım fonları, aracı kurumlar vb) paketler halinde satılabilir ve bu alt portföylere dayalı menkul kıymetler üretilerek küçük yatırımcılara satılabilir (menkulleştirme). Bu işlemin sonunda, kredi portföylerini tekrar nakde dönüştüren finansal kuruluşlar, yükseköğretim kredilerini ihtiyaç sahiplerine vermeye devam edebilirler. Ancak, finansal kuruluşların kredi portföylerini ikincil piyasalarda nakde dönüştürmekte zorlanmaları durumunda, sistem tıkanabilir. Bu tıkanıklığı aşmak için, ikincil piyasalarda likidite sağlanamaması durumları için devletin satın alma garantisi vermesi yeterli olacaktır. Bu güven ve devlet gözetimi içinde, finansal kuruluşlar verdikleri yükseköğretim kredilerini kısa sürede nakde çevirebileceklerini bildiklerinden, bu segmente sundukları fon miktarını sürekli arttırmak isteyecektir. Aracılık hizmeti veren finansal kuruluşlar; ne kadar çok kredi başvurusu alıp, ne kadar hızlı bu başvuruları karara bağlayıp, ne kadar çok kredi kullanıyıp, geri ödemeleri kesintisiz tahsil edebilirse ve bu hizmetler için ne kadar düşük komisyon ve kredi faizi talep ederlerse, o kadar daha fazla gelir elde etmiş olurlar.



Şekil 3. Menkulleştirme Destekli Yükseköğretim Kredilendirme Modeli İşleyişi

Bu modelde, kredi sistemini fonlayan finansal kuruluşlardır. Devlet ise, sadece ikincil piyasaların geçici tıkanması durumunda sistemi fonlayarak, sistemin işlerliğinin devamını sağlamakla yükümlüdür. Bu sistemdeki tüm finansal kuruluşlar, devletin büyük bürokratik maliyetlere katlanarak çok verimli olmayan bir sistem içinde yürütmeye çalıştığı yükseköğretim kredilendirme hizmetini, daha hızlı, daha yaygın, daha düşük maliyetli ve daha verimli hale getirebilir. Ayrıca, finansal kuruluşların kendi fon havuzlarından yükseköğretim kredilerini fonlaması ve oluşan kredi portföylerini ikincil piyasalarda likidite edebilmesi nedeniyle, devletin direk olarak fonlama desteğine ihtiyaç duymamaktadır.

Bu sistemden kredi kullanmak isteyen öğrenciler ise, gitmek istedikleri üniversite/bölüm/program, üniversite harcı/ücreti, bölge/şehir/kasaba şartlarına ve ihtiyaç duydukları üniversite harcı/ücreti, diğer yaşam giderleri ve süre/vadelere göre kredilendirilebilecektir. Böylece, yükseköğretim kredi desteğine ihtiyaç duyan her öğrenci, evine en yakın bu hizmeti veren bir finansal kuruluşa giderek, gerekli bilgileri alıp, belgeleri doldurduktan sonra, kredisini kullanmaya başlayabilecektir.

#### **Üç Modelin Karşılaştırması ve Hibrid Model (Model 4)**

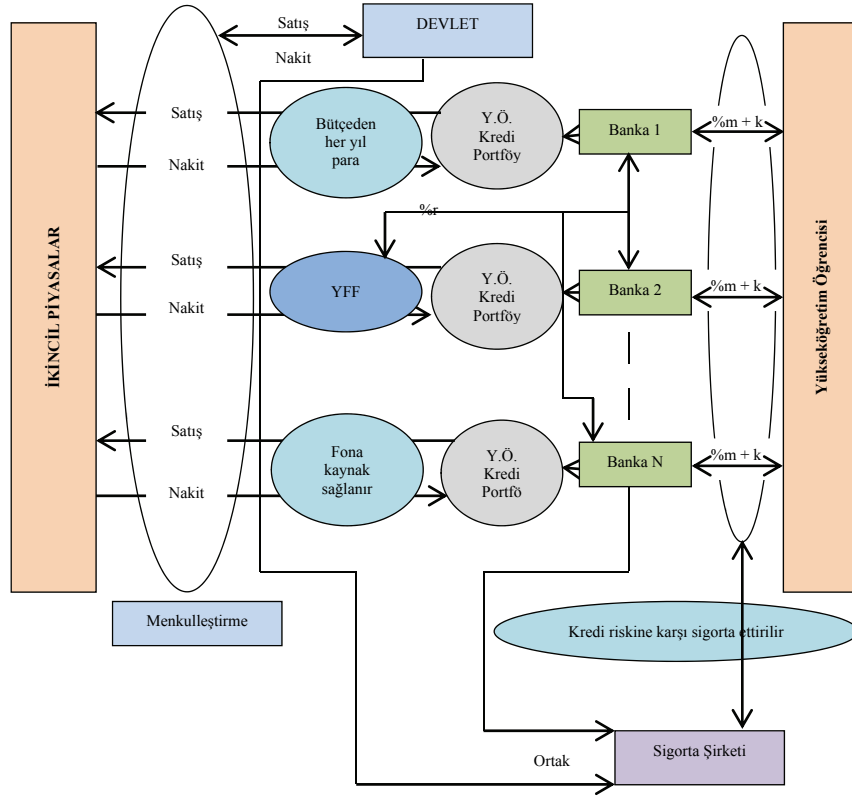
Bu çalışmada önerilen her üç modelinde ortak paydası, devlet desteği ve gözetiminin olmasıdır. Birinci modelde, sistemin ilk fonlaması ve sonraki yıllardaki gerekli fonlamalar hep devlet tarafından yapılır. Sistemdeki tüm kredi riski devlete aittir. Finansal kuruluşlar sadece bugün hizmet veren “Kredi ve Yurtlar Kurumu” işlevini daha verimli bir sitem içinde sunmaya çalışmaktadır.

İkinci modelde, devlet sistemin ilk fonlamasını yapmakta ve sonraki yıllarda kredi geri dönüşlerinin başlamasıyla birlikte, fonlama miktarını azaltmaktadır. Burada, tüm kredi riski finansal kuruluşların üzerindedir. YFF’den kullanılan kaynaklar, artık ilgili finansal kuruluşun mülkiyetindedir. Kredi geri dönüşleri, finansal kuruluşun portföyünde birikmekte, finansal kurum isterse bu parayı YFF’na belli bir faiz oranı üzerinden geri verebilmekte, isterse bu parayı yeniden yükseköğretim kredisi olarak kullanabilmektedir. Bu modelde, finansal kuruluşların üstlendiği kredi riskini azaltmak/devretmek için, devlet destekli bir sigorta şirketinin kurulması önerilmektedir. Bu durumda, yükseköğretim kredilendirme faaliyetlerine katılmak finansal kuruluşlar için daha güvenli ve teşvik edici olmaktadır.

Üçüncü model, mümkün olduğu kadar devlet fonlarını sitem dışında tutmaya çalışan bir modeldir. Bu modelde işleyen sisteme, ikincil piyasalarda bir likidite problemi ortaya çıkıncaya kadar devlet müdahalesi veya devlet fonlaması gerekmemektedir.

Yukarıda önerilen üç modelin daha avantajlı yönlerinin bir araya getirilmesiyle birlikte, bir dördüncü finansman modelinden söz edilebilir. Hibrid model olarak tanımlayabileceğimiz bu model, Şekil 4’te sunulmuştur. Bu modelde devletin ve finansal kuruluşların yükseköğretim finansman fonunu (YFF) beraberce finanse etmeleri ve bu havuzdan tüm kredi vermek isteyen finansal kuruluşların kredi riski kendilerine ait olmak üzere fon kullanmaları, kullandıkları kredileri risklere karşı devlet destekli kurulacak bir sigorta şirketine sigorta ettirmeleri, uzun vadede çok büyüyecek olan bu kredi portföylerini rahatça likidite edebilmeleri ve bu portföyleri likidite etmede sorun yaşanması durumunda devletin devreye girmesi olarak düşünülebilir. Böylece, hem devletin direk katkısı daha az olur, hem devlet

gözetiminde piyasa koşullarının işlediği bir sistem oluşturulur, hem de sistemin kendinin finanse eden daha verimli bir yapıya kavuşması sağlanmış olur.



**Şekil 4. Hibrid Yükseköğretim Kredilendirme Modeli İşleyişi**

Bu çalışmada kurgulanan dört modelin de ortak çıktısı, tüm paydaşların sistemden fayda sağlayabilmeleridir. Devlet, yıldan yıla azalan veya hiç fonlama yapmadan sadece gözetim görevini yaparak, yükseköğretim finansman sistemini kurabilmektedir. Finansal kuruluşlar, gerekli tüm aracılık, fon sağlama ve fonları ihtiyaç sahiplerine aktarma fonksiyonlarını üstlenmekte ve bu faaliyetlerinden önemli bir gelir yaratabilmektedir. Üniversiteler, bu sistemin hayata geçmesi durumunda, daha çok gelir yaratma şansına sahip olabilmekte, araştırmalarına, akademik-idari kadrolarına ve öğrencilerine daha çok kaynak ayırabilmektedir. En önemli paydaş olan öğrenciler ise, ihtiyaç duydukları miktarda, vadede ve şartlarda yükseköğrenimlerini kredilendirerek, kendilerini topluma daha yüksek katma değer yaratabilecek bireyler haline getirebilmektedir. Tüm bu paydaşların ortak çıktısı ise, ülkemizin sosyal kalkınmasına ve ekonomik büyümesi için büyük bir temel oluşturmasıdır.

**Tablo 1. Önerilen Modellerin Avantaj ve Dezavantajlarının Karşılaştırılması**

Model	Avantajları			Dezavantajları	
	Devlet	Finnansal Kurumlar	Öğrenciler	Devlet	Finansal Kurumlar
<b>Model 1:</b> Devlet Y.öğretim Kredilen dirme		<ul style="list-style-type: none"> <li>Aracılık görevi yapar.</li> <li>Komisyon kazanır.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>Krediye ulaşabilir.</li> <li>Uzun vadeli</li> <li>Düşük faizli</li> <li>Gerekli miktarda</li> <li>Uygun geri ödeme</li> <li>uygun yeniden yapılandırma</li> <li>Kişiyeye özel uygulama</li> <li>Evine en yakın fin. kur.ile muhatap olma</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>Başlangıç fonlaması yapar.</li> <li>Yıllık fonlamalar yapar.</li> <li>Kredi riskini taşır.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>Sistemin direk bir parçası olmaz.</li> </ul>
<b>Model 2:</b> Devlet Destekli Y.öğretim Kredilen dirme	<ul style="list-style-type: none"> <li>Kredi riskini taşımaz</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>Aracılık görevi yapar.</li> <li>Komisyon kazanır.</li> <li>Faiz geliri kazanır.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>Krediye ulaşabilir.</li> <li>Uzun vadeli</li> <li>Düşük faizli</li> <li>Gerekli miktarda</li> <li>Uygun geri ödeme</li> <li>Uygun yeniden yapılandırma</li> <li>Kişiyeye özel uygulama</li> <li>Evine en yakın fin kur ile muhatap olma</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>Başlangıç fonlaması yapar.</li> <li>Azalan yıllık fonlamalar yapar.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>Kredi riskini taşır.</li> <li>Kısmi fonlama yapar.</li> </ul>
<b>Model 3:</b> Menkul leştirme Destekli Y.öğretim Kredilen dirme	<ul style="list-style-type: none"> <li>Kredi riskini taşımaz</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>Aracılık görevi yapar.</li> <li>Komisyon kazanır.</li> <li>Faiz geliri kazanır.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>Krediye ulaşabilir.</li> <li>Uzun vadeli</li> <li>Düşük faizli</li> <li>Gerekli miktarda</li> <li>Uygun geri ödeme</li> <li>Uygun yeniden yapılandırma</li> <li>Kişiyeye özel uygulama</li> <li>Evine en yakın fin kur ile muhatap olma</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>Likidite sıkışıklığında devreye girer.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>Kredi riskini taşır.</li> <li>Tüm fonlamaları yapar.</li> </ul>
<b>Model 4:</b> Hibrid Model	<ul style="list-style-type: none"> <li>Fonlama finansal kurumlar ile ortak yapılır.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>Aracılık görevi yapar.</li> <li>Komisyon kazanır.</li> <li>Faiz geliri kazanır.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>Krediye ulaşabilir.</li> <li>Uzun vadeli</li> <li>Düşük faizli</li> <li>Gerekli miktarda</li> <li>Uygun geri ödeme</li> <li>Uygun yeniden yapılandırma</li> <li>Kişiyeye özel uygulama</li> <li>Evine en yakın fin kur ile muhatap olma</li> </ul>		<ul style="list-style-type: none"> <li>Fonlama devlet ile ortak yapılır.</li> <li>Kredi riskini taşır.</li> </ul>

#### 4. Önerilen Finansman Modelleri için bir Kredilendirme Uygulaması

Bu araştırmada kurgulanan modellerden herhangi birinin uygulanması sonucunda, bu sistemden kredi talep edebilecek bir öğrencinin sistemden ne kadar kredi kullanabileceği, ne kadar aylık faiz ödemek zorunda kalacağı, geri ödeme planının ne kadar vadeye yayılabileceği ve aylık taksitlerinin kaç para olacağı ile ilgili bir çalışma aşağıda sunulmuştur. Önerilen modellerden hangisinin uygulanacağı, krediyi kullanan öğrenci açısından bir fark yaratmaz. Öğrenci her durumda kendisine en yakın finansal kurum ile muhatap olarak, gerekli başvurusunu yapıp, ilgili belgelerini teslim edecektir. Kullanılacak kredinin nasıl ve hangi kaynaktan fonlanacağı, kimin tarafından kredi riskinin üstlenileceği ve hangi risklerin sigorta ettirileceği konusu, sözkonusu finansman sistemin nasıl dizayn edileceği ile ilgilidir, kredi kullanan öğrenciyi ilgilendirmez.

Bir finansal kuruluşa başvuru yapan ve üniversiteye gitmek isteyen bir öğrenci, öncelikle bir üniversiteyi kazandığını belgelemelidir. Sonrasında, sözkonusu üniversitenin yıllık harç miktarı, üniversitenin bulunduğu şehirdeki ortalama aylık yaşam gideri miktarı, ailesinin gelir durumu, öğrenciyeye ailesinden gelebilecek katkı miktarı, ihtiyaç duyulan yıllık ve toplam kredi miktarı, bu kredilendirmenin toplam vadesi ve geri ödeme koşullarının belirlenmesi gerekir. Bu kredilendirme işleminde



en önemli teminat, yükseköğretim almak isteyen öğrencinin kendisidir. Başvuru yapan öğrencinin ilköğretim ve lise yıllarındaki davranışları (disiplin cezaları vb) ve başarıları (takdirname, sportif aktiviteler, tiyatro ve organizasyonlar vb), toplumdaki saygın kişilerin bu öğrenci hakkındaki görüşleri (tavsiyeler), öğrencinin yükseköğretim yapma motivasyonu (yüz yüze görüşme ve motivasyon mektubu yazma), kazandığı bölüme olan isteği (nedenlerini açıklayan bir mektup), mezun olması durumunda iş bulma ve aylık kazanç durumu incelenmelidir. Bu bilgilerin hepsi, finansal kurumun yapacağı kredi incelenmesi için, çok önemli kaynaklardır. Yükseköğretime verilecek bu kredinin teminatı, finansal kurumlar açısından kritik bir konudur. Bu modellerin hepsinde, kredi teminatı öğrencinin kendisidir. Öğrencinin eğitimini alıp, aldığı eğitim sayesinde borcunu ödeme kabiliyeti, bu kredilendirme işleminin teminatı olarak kabul edilmelidir. Finansal kurumlar tarafından bir gayrimenkul/menkul teminatı veya bir kefil istenmesi, bu sistemin çok iyi işlememesine neden olabilir. Öğrencinin devam ettiği bölümde aldığı eğitim süresince gösterdiği başarı (not ortalaması, disiplin cezaları, sosyal-sportif aktiviteler, yabancı dil bilgisi, bilgisayar bilgisi, yaz stajları, yarı zamanlı çalışmalar, Erasmus programına katılım vb), verilen kredinin aslında en sağlam teminatıdır. Bu sistemdeki en büyük risk, kredinin herhangi bir sebeple (vefat, okulu bitirememesi, iş bulamama, iş bulup geri ödeme gücünün olmaması vb) geri dönmemesidir. Kredinin geri ödenmemesi riski de önerilen modellerde sigorta ettirilmektedir. Herhangi bir nedenle kredi geri ödemelerinden doğan zararlar, sigorta şirketi tarafından ilgili finansal kurumlara ödenir. Kredi sağlayan finansal kurumlar, kredi kullanan öğrencilerin mezuniyetten son iş bulabilmelerini, yüksek kazanç elde edebilmelerini ve borçlarını geri ödeme motivasyonlarını sağlamak üzere, yüksek not ortalaması ile mezun olanlara, yurt dışı öğrenci değişim programlarına katılanlara, mesleki sertifikasyonları olanlara, İngilizce yeterlilik sertifikası olanlara, ikinci yabancı dil yeterliliğini, bilgisayar ve teknoloji konusunda yetkinliğini belgeleyenlere, geri ödeme dönemlerinde uygulanan faiz oranlarında kademeli indirim uygulayabilir. Böylece, gelecekteki borç yükünü azaltmak isteyen öğrenciler, öğrenimleri boyunca kendilerini daha iyi yetiştirebilmek için daha çok çalışırken, gelecekte daha iyi kazanç sağlayabilecekleri iş bulma imkanlarını da genişletmiş olurlar.

Örneğin, eğitim süresi İngilizce Hazırlık eğitimi dahil 5 yıl olan bir devlet üniversitesini kazanan ve ailesinden hiçbir maddi desteği olmayan bir öğrencinin, yıllık 500 TL öğrenim harcı ödemek zorunda olduğunu ve 9 aylık yaşam giderleri olarak da aylık 500 TL'ye ihtiyaç duyduğunu varsayalım. Bu öğrencinin bir öğrenim yılı için ihtiyaç duyacağı yıllık kredi miktarı toplam 5000 TL'dir. Bu öğrencinin yaz aylarında ailesinin yanında olacağı veya yarı zamanlı işlerde çalışabileceği düşünülerek, yaz ayları için desteğe ihtiyacı olmayacağı varsayılmıştır. Dört yıl süreyle her akademik yılbaşında alınacak olan bu 5000 TL kredi için, bugünlerde geçerli piyasa faizi aylık %1 referans alınarak yapılan ve toplamda 10 yıl vadeli ve mezuniyetten sonraki 5 yıl boyunca aylık taksit ödemeli bu kredinin geri ödeme tablosu aşağıda sunulmuştur. Bu tabloya göre, beş yıl sonra mezun olan bu öğrenci sonraki beş yıl boyunca aylık sabit 791 TL ödeyerek, aldığı yükseköğretim kredisini rahatça geri ödeyebilmektedir. Fakat söz konusu öğrencinin mezuniyetten sonra hemen iş bulamaması veya ilk gelirinin taksit ödemeye yetmemesi durumunda, taksit ödemelerinin ötelenmesi veya taksit miktarlarını yeniden yapılandırılması seçeneklerinin de açık olması gerekir ve bu olasılıkların da yükseköğretim kredi sigortası kapsamında değerlendirilmesi uygundur.

**Tablo 2. Bir Yükseköğretim Kredisi – 10 yıl vadeli**

Eğitim Süresi	5 Yıl				5 Yıl				5 Yıl				5 Yıl			
Yıllık Kredi	5000				10000				15000				20000			
TopKre Miktarı	25000				50000				75000				100000			
Kredi Vadesi	10 Yıl (120 Ay)				10 Yıl (120 Ay)				10 Yıl (120 Ay)				10 Yıl (120 Ay)			
Aylık Faiz	1%				1%				1%				1%			
KKDF	15%				15%				15%				15%			
BSMV	5%				5%				5%				5%			
Aylık Taksitler	İlk 5 yıl Ödemesiz Vergi Dahil	İlk 5 yıl Ödemesiz Vergiden Muaf	İlk 5 yıl Az Ödemeli Vergi Dahil	İlk 5 yıl Az Ödemeli Vergiden Muaf	İlk 5 yıl Ödemesiz Vergi Dahil	İlk 5 yıl Ödemesiz Vergiden Muaf	İlk 5 yıl Az Ödemeli Vergi Dahil	İlk 5 yıl Az Ödemeli Vergiden Muaf	İlk 5 yıl Ödemesiz Vergi Dahil	İlk 5 yıl Ödemesiz Vergiden Muaf	İlk 5 yıl Az Ödemeli Vergi Dahil	İlk 5 yıl Az Ödemeli Vergiden Muaf	İlk 5 yıl Ödemesiz Vergi Dahil	İlk 5 yıl Ödemesiz Vergiden Muaf	İlk 5 yıl Az Ödemeli Vergi Dahil	İlk 5 yıl Az Ödemeli Vergiden Muaf
1.Yıl	0	0	150	150	0	0	150	150	0	0	150	150	0	0	150	150
2.Yıl	0	0	200	200	0	0	200	200	0	0	200	200	0	0	200	200
3.Yıl	0	0	250	250	0	0	250	250	0	0	250	250	0	0	250	250
4.Yıl	0	0	300	300	0	0	300	300	0	0	300	300	0	0	300	300
5.Yıl	0	0	350	350	0	0	350	350	0	0	350	350	0	0	350	350
6.Yıl	791	721	274	240	1582	1442	972	879	2374	2163	1943	1518	3165	2885	2735	2486
7.Yıl	791	721	274	240	1582	1442	972	879	2374	2163	1943	1518	3165	2885	2735	2486
8.Yıl	791	721	274	240	1582	1442	972	879	2374	2163	1943	1518	3165	2885	2735	2486
9.Yıl	791	721	274	240	1582	1442	972	879	2374	2163	1943	1518	3165	2885	2735	2486
10.Yıl	791	721	274	240	1582	1442	972	879	2374	2163	1943	1518	3165	2885	2735	2486

Tablo 2’de sunulduğu gibi sözkonusu öğrenci bir vakıf üniversitesine gitmek istiyor ve finansal desteğe ihtiyacı varsa, bu öğrenci beş yıl boyunca yılda 20.000 TL kredi kullanarak eğitimini tamamlayabilir. Bu öğrenci beşinci eğitim yılı sonunda mezun olduktan sonra, gelecek beş yıl boyunca aylık 3165 TL ödeyerek, borcunu kapatabilir. Bu öğrencinin az da olsa bir aile desteği varsa, kredi kullanmaya başladığı tarihten itibaren aylık 150 TL’den başlayan ve sonraki yıllarda 50 TL artarak devam eden geri ödemeler yapması durumunda, bu öğrencinin altıncı yıldan sonra yapacağı aylık geri ödeme taksitleri 2.735 TL’ye düşmektedir. Devletin bu sistem üzerinden sağlanan eğitim kredilerinden KKDF ve BSMV vergilerini almaması durumunda, bu öğrencinin aylık geri ödemeli taksit miktarı 2.486 TL’ye düşmektedir.

Devletin %15 oranındaki KKDF ve %5 oranındaki BSMV vergilerinden sistemi muaf tutması ve ilgili öğrencinin başarı olarak tanımlanan kriterleri sağlayarak mezun olması durumunda, geri ödeme dönemini kapsayan dönem için aylık kredi faizi %0,7’ye düşürülebilir. Tablo 3’te 15 yıl vadeli kredi kullanan birinin, ödemesi gereken aylık taksit çizelgesi aşağıda sunulmuştur. Örneğin, bir Devlet Üniversitesi’ne giden bir öğrencinin 5 yıl boyunca her dönem başında 2.500 TL olmak üzere yılda 5.000 TL kredi kullanması durumunda, toplam kullandığı kredi anapara toplamı 25.000 TL olmaktadır. İlk 5 yıl hiç geri ödeme yapmayan ve 6. yılda başlayan ve 120 ay sürecek olan aylık geri ödemelerini yapacak olan bu öğrencinin, aylık 435 TL geri ödemesi gerekecektir. Eğer kullanılan kredi yılda 20.000 TL ve toplamda 100.000 TL anaparayı içeriyorsa, ilk 5 yıl hiçbir geri ödeme yapmayan bu öğrencinin, 6.yılda başlamak üzere aylık 1.740 TL’yi 120 ay boyunca geri ödemesi gerekecektir.

**Tablo 3. Bir Yükseköğretim Kredisi – 15 yıl vadeli**

Eğitim Süresi	5 Yıl		5 Yıl		5 Yıl		5 Yıl	
Yıllık Kredi	5000		10000		15000		20000	
TopKredi Miktarı	25000		50000		75000		100000	
Kredi Vadesi	15 Yıl (180 Ay)		15 Yıl (180 Ay)		15 Yıl (180 Ay)		15 Yıl (180 Ay)	
Aylık Faiz	%1 ve Mezuniyetsonrası %0,7		%1 ve Mezuniyetsonrası %0,7		%1 ve Mezuniyetsonrası %0,7		%1 ve Mezuniyetsonrası %0,7	
KKDF	0%		0%		0%		0%	
BSMV	0%		0%		0%		0%	
Aylık Taksitler	İlk 5 yıl Ödmsiz Vergiden Muaf	İlk 5 yıl Az Ödemeli Vergiden Muaf	İlk 5 yıl Ödmsiz Vergiden Muaf	İlk 5 yıl Az Ödemeli Vergiden Muaf	İlk 5 yıl Ödmsiz Vergiden Muaf	İlk 5 yıl Az Ödemeli Vergiden Muaf	İlk 5 yıl Ödmsiz Vergiden Muaf	İlk 5 yıl Az Ödemeli Vergiden Muaf
1.Yıl	0	150	0	150	0	150	0	150
2.Yıl	0	200	0	200	0	200	0	200
3.Yıl	0	250	0	250	0	250	0	250
4.Yıl	0	300	0	300	0	300	0	300
5.Yıl	0	350	0	350	0	350	0	350
6.Yıl	435	145	870	530	1305	915	1740	1500
7.Yıl	435	145	870	530	1305	915	1740	1500
8.Yıl	435	145	870	530	1305	915	1740	1500
9.Yıl	435	145	870	530	1305	915	1740	1500
10.Yıl	435	145	870	530	1305	915	1740	1500
11.Yıl	435	145	870	530	1305	915	1740	1500
12.Yıl	435	145	870	530	1305	915	1740	1500
13.Yıl	435	145	870	530	1305	915	1740	1500
14.Yıl	435	145	870	530	1305	915	1740	1500
15.Yıl	435	145	870	530	1305	915	1740	1500

## 5. Sonuç ve Değerlendirmeler

Bu çalışma, yükseköğretim sistemimiz için bir eğitim gideri finansmanı modelleri önerme araştırmasıdır. Yükseköğretim paydaşlarından biri olan üniversiteler, artan öğrenci sayısına orantılı yeteri kadar kaynak sahibi olamamaktan yakınmaktadır. Bir diğer paydaş olan devlet, yükseköğretim gören öğrencilere yeterli miktarda ve ihtiyaçlara uygun kredi sağlayamamaktan muzdardır. En önemli paydaş olan öğrenciler ise, öğrenimlerini finanse edememekten şikayetçidir. Bu nedenle, önerilebilecek ve ileride uygulamaya konabilecek bir yükseköğretim finansman modelinin, tüm paydaşlar için bir “kazan-kazan” stratejisi olması gerekir. Burada önerilen finansman modelleri, tüm paydaşlar için diğerlerinin bir kaybı olmadan önemli faydalar yaratmaktadır. Önerilen modeller öncelikle devletin bu sistemdeki yükünü önemli ölçüde hafifletmektedir. Devleti sürekli fon sağlayıcı bir konumdan alarak, sistemi gözeten ve denetleyen bir konuma sokmaktadır. Türkiye, dünya ölçeği ve özellikle bölge ülkeleri çapında, oldukça iyi sayılabilecek bir finansal sisteme sahiptir. Sahip olduğumuz bu iyi finansal sistemin, mutlaka yükseköğretim sistemine adapte edilebilmesi gerekir. Önerilen yükseköğretim finansman modelleri ile, finansal kuruluşlar kredilendirme ve geri ödeme süreçlerinde önemli bir işlevi yerine getirmekte ve verimlilikte önemli bir katkı yaratmaktadır. Önerilen modeller ile yaratılan en büyük faydalar, öğrenciler hanesine yazılabilmektedir. Mevcut sistemde bir yükseköğretim programını kazansa bile eğitimini finanse edemeyeceği için üniversite eğitimini düşünmeyen pek çok kişi, artık üniversite eğitimini yeni ve rakipsiz bir alternatif olarak görmeye başlayacaktır. Kendi insanının gelecekteki alın

terini ve başarısını en büyük teminat olarak gören bu finansman modellerinin yakın zamanda hayata geçirilebilmesi, sosyal bir refah toplumu olma yolundaki ülkemizin en önemli teminatı olacaktır.

### Referanslar

- CHAPMAN, B., LOUNKAEW, K. (2010a). Income contingent student loans for Thailand: Alternatives compared. *Economics of Education Review*, Vol:29, 695-709.
- CHAPMAN, B., LOUNKAEW, K., POLSIRI, P., SARACHITI, R. (2010b). Thailand's Student Loan Fund: Interest rate subsidies and repayment burdens. *Economics of Education Review*, Vol:29, 685-694.
- CHEVAILLIER, T., EICHER, J. (2008). Higher education funding: a decade of changes. *Higher Education in Europe*, 27(1-2),89-99.
- DEARDEN, L., MACHIN S., ANDVIGNOLES, A. (2009). Economics of education research: a review and future prospects. *Oxford Review of Education*, Vol:35 Issue 5, 617-632.
- DİE, (2002). Hanehalkı gelir ve tüketim harcamaları anketi verileri. [www.tek.org.tr/dosyalar](http://www.tek.org.tr/dosyalar).
- JIMENEZ, E., PATRINOS, H.A. GEORGE, C. (2003). The Enduring Psacharopoulos Legacy on the economics of education in developing countries. *Economics of Education Review*, Vol: 22, 451-454.
- MANGAN, J., HUGHES, A., SLACK, K. (2010). Student finance, information and decision making. *Higher Education*, Vol. 60, Issue 5, 459-472.
- OLIVERIA, T, PEREIA, P. (2009). Who pays the bill? : study cost and students income in portuguese higher education. *European Journal of Education*, (24)1, 111-121.
- SHEN, H., ZIDERMAN, A. (2008). Student loans repayment and recovery: international comparisons. *Higher Education*, 57 (3), 315-333.
- SAXTON, J. (2000). Investmen in education: private and public returns. Joint Economic Committee US Congress.
- TEKER, S., TEKER, D. (2009). Dünya ile rekabet edebilen ve cazibe merkezi bir üniversite: geleceğin üniversite modeli. Atılım Üniversitesi Kongresi, Ankara.

## TÜRKİYE’NİN TARIMA DAYALI SANAYİ POLİTİKASI (1923-1938)

*AGRICULTURE-BASED INDUSTRIAL POLICY OF TURKEY (1923 – 1938)*

**Ali Ata YİĞİT**

*Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü  
ali.ata.yigit@giresun.edu.tr*

**ÖZET:** Cumhuriyet’in ilk yıllarında yoksulluk had safhadaydı. Savaşların bir sonucu olarak iş gücü azalmış, üretim düşmüş, kıtlık oluşmuş ve salgın hastalıklar yaygınlaşmıştı. Nüfusun yaklaşık % 76’sı kırsalda yaşamasına rağmen, buğday ithal ediliyordu. Bunun için Türkiye’nin iktisadi ve sosyal yapısına uygun, öz kaynaklarına dayalı, gerçekleştirilebilir acil kalkınma politikası oluşturuldu.

Bu araştırmada, acil kalkınma eylemi olarak stratejik bir yaklaşımla geliştirilen tarıma dayalı sanayi politikası incelenmektedir. Elde edilen veriler, önceki yıllarla karşılaştırılacak tarzda sunulmakta ve değerlendirilmektedir. Ayrıca Türkiye’nin tehdit algılamasında iktisadi bir yön olduğu tespit edilerek yorumlanmaktadır. Böylece başlatılan kalkınma hamlesi ile dönemin konjonktürü arasında anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkarılmaktadır. Arşiv belgeleri, resmî istatistikler ve Resmî Gazete en çok yararlanılan kaynaklar olmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** Türkiye; Tarım; Sanayi; Kalkınma

**ABSTRACT:** *Poverty was at its highest level during the first years of the Republic of Turkey. As a consequence of the wars; workforce declined, production fell down, a famine occurred and epidemic diseases spread. Wheat was being imported even though about 76 % of the population lived in the rural areas. Hence, an emergency development policy was formed, which was realizable, in accord with economic and social structures of Turkey, and based on its own resources.*

*In this research, the agriculture-based industrial policy is reviewed, which was developed with a strategic approach and as an emergency development action. The data obtained are presented and assessed in a manner to be compared with the previous years. In addition, it is determined and commented on that an economic aspect is present within Turkey’s threat perception. Thereby, a significant relationship is revealed between the development thrust initiated and the period’s conjuncture. The most utilized sources were archive documents, official statistics and the Official Gazette.*

**Keywords:** *Turkey; Agriculture; Industry; Development*

**JEL Classification:** *N54; N55*

### 1. Giriş

Tarıma dayalı sanayi; tarım ürünlerini ham madde olarak kullanan ve kullandığı hammaddeyi öngörülen nitelik ve/veya nicelik değişikliği için bazı işlemlerden geçiren bir sanayi dalıdır. Bu sanayi tarım ürünlerinin değişik amaçlarla işleme, muhafaza etme ve ambalajlama ihtiyacından doğmuştur. Bu yönüyle giderek gelişen

bir sektör özelliğine sahiptir. Zira en temel ihtiyaç olan gıda ve giyim, tarım ve hayvancılığa dayalı olduğu ve böylece çeşitli üretim biçimlerinin gerçekleştiği açıktır. Artan nüfus, büyüyen pazar ve gelişen teknoloji, tarıma dayalı sanayinin giderek büyümesini sağlarken; tarım alanlarının daralması ve çevre kirliliği gibi sebeplerle stratejik hâle gelmiş bulunuyor.

Tarıma dayalı sanayinin önemi, devletlerin bu yönde bir politika oluşturmasını zorunlu kılmıştır. Tarıma dayalı sanayi politikasının temel amacı ise; tarım ve sanayinin uyumlu olmasını sağlayacak bir organizasyon ile üretimi artıran, kaliteyi yükselten, iç ve dış pazarları genişleten düzenlemeleri yapmaktır. Bu politikanın başarıyla sürdürülmesi hâlinde, çiftçilerin iktisadi olarak güçlenmesi, tüketicilerin kıtlık ve yüksek fiyatlardan korunması sağlandığı gibi; ticaret gelişmekte ve yeni istihdam alanları doğmaktadır. Tarım ve sanayide çalışanların yanı sıra, bu alanla ilgili eğitim, ulaşım, nakliyat, ambar, sigorta vb. hizmetler için çok sayıda elemana iş verilmektedir. Biyolojik yapılarından dolayı uzun süre muhafaza edilemeyen tarım ürünlerinin işlenmesiyle maddi kayıplar önlenmekte, oluşan stoklar ile piyasada istikrar sağlanmakta, doğal afetlere ve savaş ortamlarına karşı hazırlıklı olunabilmektedir.

Türkiye’de tarıma dayalı sanayinin gelişmesi 1923-1938 yıllarını kapsayan Atatürk döneminde oldu. Nüfusun büyük çoğunluğunun kırsalda yaşadığı bu dönemde, son derece gerçekçi bir yaklaşımla, tarıma dayalı sanayi politikası oluşturuldu ve böylece acil kalkınma süreci başlatıldı. Başta dokuma ve şeker sanayi olmak üzere tarımla ilişkili yatırımlar yoluyla ekonomi giderek büyüdü. Nitekim sanayi yatırımları için gerekli olan sermaye, hammadde, enerji, iş gücü, ulaşım ve pazarlama konularında önemli ölçüde birikim sağlandı.

Bu araştırmanın amacı, Atatürk döneminde gerçekleşen acil kalkınma politikasını ve beraberinde gelişen iktisadi ve sosyal değişimi vakalar arasında ilişki kurarak açıklamak ve böylece tarihî arka planın daha doğru anlaşılmasını sağlayacak önermeleri geliştirmektir. Çağdaşlaşmaya temel oluşturan düzenlemelerin paralelinde aynı heyecanla yürütülen bir kalkınma hamlesi olduğu fazlaca vurgulanan bir husus değildir. Ayrıca Türkiye’nin tehdit algılamasında iktisadi bir yön olduğu ve bu sebeple öz kaynaklara dayalı bir strateji izlendiği aynı bütünlük içinde işlenmemektedir. Dolayısıyla bu araştırmayla hedeflenen katkı, elde edilen bilgilerin tarihî süreçte dikkate alınarak doğru zeminde değerlendirilmesi olacaktır.

## 2. Türkiye’nin Acil Kalkınma Sorunu

Atatürk dönemi Türkiye’nin acil kalkınma sorunuyla karşı karşıya olduğu bir dönemdir. Zira kıtlık ve yoksulluk had safhadaydı. Uzun yıllar süren savaşların bir sonucu olarak, iş gücü azalmış, üretim düşmüş, kıtlık oluşmuş ve salgın hastalıklar yaygınlaşmıştı. 1927 yılında yapılan sayıma göre, 13.648.270 olan toplam nüfusun % 75.8’i kırsalda yaşıyordu (İstatistik Göstergeler (İG), 1994: 8) ve ekonominin temeli tarıma dayalıydı. Buna rağmen Cumhuriyet’in ilk yıllarında buğday ithal edildi. Çünkü nüfus azaldığı ve üretim açısından niteliği olumsuz hâle geldiği için tarım alanlarının büyük bir kısmı yıllarca ekilmedi. İş gücü kaybı o kadar fazlaydı ki, daha Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında köylülere tarımda çalışma ve ekme yükümlülüğü uygulanmıştı (Ökçün, 1997: 5-149). Cumhuriyet döneminde ise, iyi hâli görülen köylü mahkûmlara ekim ve hasat zamanlarında izin verildi (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 25.4.1926; 10.4.1927), ancak

sorunun kapsamı iş gücü ile sınırlı değildi. Tarımın basit ve geleneksel yöntemlerle yapılması, verimin bütünüyle mevsim şartlarına bağlı olması, pazar ekonomisi gelişmediği için üretimin yalnız aile ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi gibi sebeplerle verimlilik sağlanamıyordu. Zaten Osmanlı toprak düzeni bozulduğu ve 19. yüzyıldan itibaren mirî topraklar özel mülk hâline geldiği için, yeterli toprağı olmayan çiftçiler çoğunlukta idi. Bir aileye ancak yetebilen topraklar da zaman geçtikçe miras yoluyla parçalanıyordu. Dolayısıyla nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan köylüler yoksuldu. Bu bağlamda ikinci bir öküzü olmadığı için sabanın bir tarafına çiftçinin koşulduğuna dair anlatılan hatıralar oldukça yaygındır.

Savaş öncesi ve sonrasına ait tarım istatistikleri, kırsal nüfusun ne derece yoksullaştığını göstermektedir. Buna göre 1914 yılı tahıl üretimi seviyesine 1938'de (Tablo 1.); yine aynı yılın sağılan hayvan sayısına ise, ancak 1979 yılında ulaşılmıştır (Tablo 2.). Hemen belirtmek gerekir ki, yoksullaşma oranı şehirlerde de büyüktü. Şehir nüfusları önemli ölçüde azaldığı ve tarıma bağlı ticaret hacmi düştüğü için iktisadi hayat felç olmuştu. Şehirleşme sürecindeki gerilemeye dikkat çeken Tezel (1982: 89); 1920'li yıllardaki şehirlerin nüfusunun 1880'lerdeki seviyenin bile altında olduğunu belirtmektedir.

**Tablo 1. Türkiye'de Seçilmiş Tahıl Ürünleri Üretimi (Ton)**

Yıl	Toplam	Buğday	Arpa	Mısır
1914*	7.348.639	4.723.102	2.080.513	545.024
1925	2.850.251	1.075.287	1.251.541	523.423
1938	7.264.377	4.278.815	2.386.717	598.845

**Kaynak:** Güran, 1997: 32-33, 89-90, 161-162; İG, 117.

**Tablo 2. Türkiye'de Sağılan Hayvan Sayısı**

Yıl	Toplam	İnek, Manda	Koyun, Keçi
1914*	38.298.753	4.246.205	34.052.548
1929	15.129.224	1.754.397	13.374.827
1938	21.873.465	2.774.833	19.098.632
1979	38.289.500	6.190.700	32.098.800

**Kaynak:** Güran, 1997: 72-74, 140-141, 218-219; İG, 134-135.

\*Cumhuriyet dönemi sınırları dikkate alınarak tespit edilmiştir. O tarihte Rus işgali dolayısıyla Kars ve çevresi dâhil değildir. 1914 verilerinde olmayan Adana, Bingöl, Bitlis, İçel, Şanlıurfa ve Van için 1913; Ağrı, Erzincan, Erzurum, Hakkâri, Muş ve Siirt için 1909 istatistiklerinden yararlanılarak hesaplanmıştır.

O yıllarda şeker, kumaş, bez ve gaz yağı gibi temel tüketim maddeleri, varlıklı olanların bile kolayca elde edemeyeceği kadar pahalı ve kıt. Başta köyler olmak üzere ülkenin birçok yerinde eğitim, ulaşım ve sağlık hizmetleri verilemiyordu. Nitelikli eleman sayısı son derece azdı. 1923-1924 eğitim-öğretim yılında bütün Türkiye'de ilk ve ortaöğretimde toplam 12.130 öğretmen, yükseköğretimde ise yalnız 307 öğretim elamanı vardı. Yine bütün Türkiye'de 1928 yılında 1.078 doktor, 128 eczacı, 130 hemşire, 377 ebe ve 1.059 sağlık memuru görev yapıyordu (İG, 59, 61, 70-74). Sağlık hizmetlerinin yetersizliği sebebiyle bulaşıcı hastalıklar yaygındı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ölümler, sakatlıklar olağan hâle gelmişti. Aynı şekilde bebek ölümleri ve doğum üzerine anne ölümleri normal kabul ediliyordu.

Türkiye'nin en önemli iktisadi faaliyetleri olan bankalar, demiryolları, limanlar, maden işletmeleri, sanayi kuruluşları, ithalat ve ihracat şirketleri yabancıların ve azınlıkların elindeydi. Lozan Antlaşması ile kapitülasyonlar kaldırılmıştı, fakat millileştirme programı için büyük bir sermayeye ihtiyaç vardı. Ayrıca Türkiye'nin

payına düşen ve yeniden yapılandırılan Osmanlı borçları belirlenen takvim doğrultusunda ödenecekti. En önemlisi eğitim, sağlık ve ulaşım alanında yatırımların acil olarak yapılması gerekiyordu. Nüfusun büyük çoğunluğunun yaşadığı 40 bin kadar köyün tamamına yakını, çağın getirdiği bütün nimetlerden mahrumdu. Köyleri şehirlere, şehirleri de çevre illere bağlayan bir ulaşım ağı olmadığından, mahrumiyetin önüne geçilemiyordu. Öte yandan ilkel şartlarda yürütülen ulaşımına rağmen, çok yoğun bir nüfus hareketi vardı. Gerek Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol (Soysal, 1983: 177-183) kapsamında, gerek Osmanlı tebaasından olup Türkiye sınırları dışında kalan Müslümanların Türk vatandaşı olma isteklerinden kaynaklanan sebeplerle, büyük topluluklar hâlinde göçler oluyordu. Böylece yüz binlerce göçmenin taşınması ve yerleştirilmesi gibi oldukça büyük bir sorun ortaya çıkmıştı.

Anlaşılabileceği üzere ihtiyaçlar çok, imkânlar azdı. Buna karşılık yatırımlar bütünüyle devletten bekleniyordu. Müslüman nüfus içinde sermaye birikimi ve özel teşebbüs gücü pek bulunmadığı gibi, halkın elinde yatırımlara yönlendirilecek bir tasarruf da kalmamıştı. Zaten Gayri Safi Millî Hasıla son derece düşüktü. 1923 yılında cari üretici fiyatlarıyla kişi başına düşen miktar 75.7 TL. veya 45.3 dolardı (İG, 426). Türkiye'nin içinde bulunduğu şartların bu kadar kötü olması, Lozan görüşmeleri sırasında Lord Curzon'u cesaretlendirmişti. İsmet Paşa'ya Türkiye'nin kendi mali kaynaklarıyla ayakta duramayacağını belirterek, para istemek için diz çökmek zorunda kaldığında, bugün reddettikleri ile karşılaşacağı tehdidinde bulunmuştu (İnönü, 1987: 89-90). Bu durum *tam bağımsızlık* ilkesiyle hareket eden Türkiye'nin kalkınma sorununu daha acil hâle getiren etken oldu.

### 3. Tarım Odaklı Kalkınma Stratejisinin Geliştirilmesi

Türkiye'nin kendi kaynakları ile kalkınabilmesi, tarım sektörünün gelişmesine bağlıydı. Bunun için köyleri canlandırarak, üretimi daha düzenli ve daha verimli hâle getirecek tedbirlere ihtiyaç vardı. Ancak eksikliği en çok hissedilen ve gerçekleştirilecek hamlenin temel unsurları olan eğitim, ulaşım, sermaye ve organizasyon, kısa sürede sağlanacak özellikte değildi. Önce gerekli yasalar çıkarılarak sürecin başlatılmasına ve örnek modellerin oluşturulmasına çalışıldı. Tarıma dayalı sanayi politikasına temel teşkil eden bu çalışmaların yapılmasında, 17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihleri arasında gerçekleşen Türkiye İktisat Kongresi görüşmeleri ve kararları etkili oldu.

#### 3.1. Köy, Köylü ve Tarıma Dair Yeni Düzenlemeler

Cumhuriyet'in ilk yıllarında her birinde ortalama 250 kişinin yaşadığı 40 bin dolayında köy vardı, ancak köylerin idari ve hukuki açıdan durumları belli değildi. Tımar sisteminin bozulmasından sonra ortaya çıkan boşluk, bütün çabalara rağmen giderilememişti. Tanzimat döneminde Vilayet Nizamnameleri, İttihat ve Terakki döneminde ise Vilayet Kanunu çıkarılmış, fakat köye tüzel kişilik verilmemişti. Dolayısıyla kamu otoritesini zayıflatan ve güçlülere egemen kılan bir süreç yaşanmıştı. Bu durumun önlenemeyen en büyük olumsuzluğu ise, mirî toprakların özel mülkiyete geçişinin yaygınlaşması ve kökleşmesidir. Süreç dikkate alındığında ilk iş olarak kamu düzeninin kurulması gerekiyordu. Bunun için Cumhuriyet'in ilânından sonra merkezle kırsal arasında düzenli bir kan dolaşımının sağlanmasına çalışıldı ve 18 Mart 1924'te Köy Kanunu kabul edildi (Düstur, 1948: 336-355). Bu kanunla köyün tanımı yapılarak, yapısı ve işleyişi açıklığa kavuşturuldu. En küçük yerel yönetim birimi olarak kendine özgü bir varlığı, tüzel kişiliği ve hukuki



dayanağı tespit edildi. Böylece köy ve köylünün üzerinde devletin denetleyici ve yönlendirici niteliğini anlamlı kılan ve bu bağlamda kamu hizmetlerini sağlayan bir düzen oluşturuldu.

Köy Kanununun kabul edilmiş olması son derece önemliydi, ancak Osmanlı'dan kalan toprak sorunu halledilemedi. Yapılan bazı düzenlemelerle, yaşanan fiili duruma resmîyet kazandırıldı. Böylece topraksız çiftçilerin yanında toprak ağalarının varlığı meşru hâle gelirken, *toprak reformu* tartışmaları ortaya çıktı. Hamid Sadi (1932: 68)'nin verdiği bilgiye göre, 1920'li yıllarda ekili toprakların % 35'i 33.000 dolayında aileye aitti ve bu ailelerin toplam 8.000.000 hektar arazisi vardı. Bu durum reform ihtiyacını açık bir şekilde yansıtıyordu, fakat köklü tedbirler yerine yavaş ve aşamalı bir yöntem izlendi. 1925 Yılı Bütçe Kanununa ek yapılarak, devlet arazilerinden topraksız çiftçi ailelere 200 dönüme kadar taksitle arazi satılması kararlaştırıldı. Bu politikaya 1926 yılında çıkarılan İskân Kanunu (Resmî Ceride (RC), 409, 1926) ile süreklilik kazandırılmasına rağmen, teknik sebeplerle hızlı ve düzenli bir çalışma yapılamadı. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, 1 Kasım 1929 tarihinde TBMM'nin Üçüncü Dönem Üçüncü Toplanma Yılına açarken yaptığı konuşmada; "çiftçiye arazi vermek, hükûmetin sürekli olarak takip etmesi gereken bir iştir" dedi (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (ASD)-I, 1989: 380). Hükûmetin daha yaygın bir uygulamaya yönelmesi ise, toprak ağalarını rahatsız etti ve isyanlara yol açtı. Yine de 1934 yılında yeni İskân Kanunu çıkarıldı (Resmî Gazete (RG), 2733, 1934). Bu kanunla daha evvel aşiretlerin şahsiyetlerine veya onlar adına ağalara, şeyhlere ait olarak tanınmış gayrimenkuller devlet mülkü hâline getirildi (Madde: 10). Böylece göçmenlerin yanı sıra, topraksız ve az topraklı yerli çiftçilere toprak verildi. Barkan (1946: 62), bu kanunla 1938 yılı sonuna kadar toprak verilen 88.695 aileden 48.411'inin yerli çiftçiler, 7.886'sının da göçebeler olduğunu belirtmektedir. Buna rağmen büyük ölçekli özel mülklerin kamulaştırılmasını içine alan geniş kapsamlı toprak reformuna ihtiyaç vardı. Buradan hareketle Atatürk, 1 Kasım 1937'de TBMM'de yaptığı konuşmada; "memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır... Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliğini, arazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus yoğunluğuna ve toprak verim derecesine göre sınırlandırmak gerekir" dedi (ASD-I, 412). Bunun üzerine aynı yıl yapılan anayasa değişikliğine istisnâ konusu dâhil edildi. Böylece hukuki zemin hazırlanmıştı, fakat bu kapsamdaki Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu hemen çıkarılmadı. Üzerinde ayrıca durulması gereken birçok sebeple gecikme oldu ve 11 Haziran 1945 tarihinde kabul edildikten sonra da gerektiği ölçüde uygulanamadı.

Tarıma ve köylüye yönelik düzenlemeler içinde en dikkat çekici olanı, hiç şüphesiz 1925 yılında aşarın kaldırılması oldu. Cumhuriyet'in ilk iki yılında aşar, bütçe gelirlerinin % 26'sını karşılıyordu (Tezel, 1982: 395). Dolayısıyla köylülerin çok önemli bir vergi yükünden kurtarıldığı anlaşılmaktadır. Şu hususu da belirtmek gerekir ki, aşar dinî nitelikli bir vergiydi ve aynî olduğu için sadece mirî toprak sistemi içinde pratik bir değere sahipti. Nitekim mirî toprakların özel mülkiyete geçiş sürecinde aşar tahsilâtının zorlaştığı ve maliyetinin yükseldiği bir gerçektir.

İktisat Vekâleti tarafından Türkiye İktisat Kongresine sunulan raporda; tarım ve sanayi üretiminin desteklenerek, aile ihtiyaçları için yapılan küçük üretim yerine, Türkiye'nin ihtiyaçlarına yönelik büyük ve etkin bir üretimin sağlanması ve böylece tarıma dayalı sanayi için gerekli ham maddenin yetiştirilmesi istenmişti. Yine bu amaçla üretim, satış ve kredi kooperatiflerinin kurulması ve daha sonra kooperatif

birliklerinin oluşturulması gerektiği belirtilmişti (Tam metin için bkz. Ökçün, 1997-a: 55-69). Bu bağlamda ilk iş olarak, 21 Nisan 1924 tarihinde çıkarılan kanunla İtibar-ı Zirai Birlikleri kuruldu (RC, 71, 1924). Hükûmet tarafından verilen ödenekle çalışan ve Ziraat Bankasının denetiminde olan Birlikler vasıtasıyla, hiçbir teminatı olmayan yoksul köylüye, şahsi itibarına ve tarım faaliyetine dayanılarak kredi verilmesi imkânı getirildi. Ancak faiz yükünü telafi edecek bir gelişme sağlanamadığı için başarılı sonuç alınamadı. Bunun üzerine, 1929 yılında Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu kabul edilerek Birlikler kaldırıldı (RG, 1208, 1929). Ayrıca satış kooperatiflerinin yaygınlaşması her vesileyle teşvik edildi. Nitekim 1937’de Tarış, 1938’de Fiskobirlik gibi kooperatif birliklerinin kurulmuş olması, bu politikanın başarıya ulaştığını göstermektedir

Öte yandan buğday piyasasının güven ve istikrar içinde gelişmesi büyük önem taşıyordu. Bu amaçla 3 Temmuz 1932 tarihinde, Ziraat Bankası tarafından buğday satın alınmasına dair kanun kabul edildi (RG,2146, 1932). Bu kanunla hükûmet, tespit ettiği taban fiyatlarla ve yaptığı peşin ödemelerle üreticileri korumaya çalıştı. Bunun için gerektiğinde piyasanın üstünde bir fiyatla alım yaptı (BCA, 2.7.1933). İşlerin daha düzenli yürütülebilmesi için ayrıca bir yönetmelik hazırlandı (BCA, 12.7.1934). Bir sonraki aşama olarak, 24 Haziran 1938’de Toprak Mahsulleri Ofisi kuruldu (RG,3958, 1938). Buğday piyasasını düzenlemek, bunun için alım satım yapmak, gerekirse un ve ekmek fabrikaları kurmak, dünya buğday üretimi ve fiyat hareketlerini izlemek, araştırma yapmak ve yayın faaliyetinde bulunmak ofisin görevleri olarak tanımlandı. Ziraat Bankasının buğday stokları da ofise devredildi. Buğday satın alınacak yerlerle fiyat ve şartları ise, hükûmet tarafından belirlendi (BCA, 28.11.1938).

Yine 1938 yılında, tarım sektörünün bir bütün olarak gelişmesini temin etmek üzere, Ziraat Vekâleti’ne bağlı olarak Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu kuruldu (RG, 3807, 1938). Bu kurum, sorumluluğuna verilecek olan tarım ve sanayi kurumlarını işletmek, bölgelere göre tarım çeşitlerini, yöntemlerini yaymak, örnek ve rehber olacak tarzda yeni tarım işletmeleri, fabrika ve atölyeleri kurmak ve yönetmek; ambar, nakliyat, ticaret ve kredi işleriyle uğraşmak gibi oldukça geniş bir çalışma alanıyla görevlendirildi. Bu kuruma verilen önemi yansıtmak bakımından belirtmek gerekir ki, Atatürk’ün 11 Haziran 1937 tarihli mektup ile hazineye bağışladığı bütün menkul ve gayrimenkul mallar ve bunlara ait hak ve ödevler, aynı kanunla (Madde: 5) Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumuna devredildi.

### 3.2. Köy Eğitiminin Yaygınlaştırılması

Tarımın gelişmesi ve köylerin güzelleşmesi için köy eğitiminin gerekli olduğuna dair düşünceler, Tanzimat yıllarından itibaren gündemdedi. Eğitim ile kalkınma arasındaki ilişki biliniyordu, ancak köy şartlarını bilen ve o şartlarda çalışacak idealist öğretmenlere ihtiyaç vardı. Bunun için daha çok *köy öğretmeni* yetiştirilmesi üzerinde durulmuş ve o öğretmenler vasıtasıyla kırsal nüfus üzerinde bir zihniyet değişikliğinin sağlanması ve tarımın modernleşmesi amaçlanmıştı (Yiğit, 2007: 476-486; Yiğit, 2008: 680-691). Nitekim köy öğretmeninden beklenen rol, Türkiye İktisat Kongresinin kabul edilen esasları arasında yer almaktadır. Buna göre; “köylerdeki ilkokullar, beş dönümlük bahçe içinde öğretmen evi, tekniğe uygun bir ahır, kümes ve arılığı olacak şekilde düzenlenecek ve uygulamalı çiftlik eğitimi verilecektir. Masraf ve hâsılat da öğretmenlere ait olacaktır” (Ökçün, 1997-a: 327). Söz konusu köy öğretmenlerini yetiştirmek üzere, 1927 yılında iki yerde, Denizli ve

Kayseri Zincidere'de Köy Muallim Mektebi açıldı, ancak istenilen gelişmeyi sağlayamadıkları için altı yıl sonra kapatıldılar. Sonraki yıllarda daha pratik bir çözüm yolu olarak kurs modeli üzerinde duruldu. 1936 yılından itibaren açılan Köy Eğitim Kurslarında ilkokul mezunu veya okuma-yazma ve aritmetik bilen, başarılı, ahlâklı ve zeki köylü gençler eğitmen olarak yetiştirildiler (Gedikoğlu, 1949: 161). 1947 yılına kadar devam eden bu kurslar sonucunda, 8.543 eğitmen köylerde görev aldı (Milli Eğitim Hareketleri, 1967: 16). 1937 yılında ise, iki yerde ve köy ortamında Köy Öğretmen Okulu açıldı. Daha sonra okul sayısı dörde çıktı ve önceki tecrübeler ışığında önemli ölçüde birikim sağlandı. Bu birikim 1940 yılında Köy Enstitülerine dönüştü.

#### 4. Tarım Bağlantılı Sanayinin Kurulması

Köylerin canlandırılması ve tarımın geliştirilmesine yönelik çabaların yanı sıra, tarım bağlantılı sanayinin kurulması için bazı düzenlemeler yapıldı. İlk olarak 1925 yılı bütçesinden başlamak üzere, bu alanda yapılacak yatırımlara ilişkin bir fasıl açılması ve ödenek ayrılması kararlaştırıldı (BCA, 17.12.1924). Başka bir deyişle, üretici niteliğini yitirmiş bulunan köylülerin yeniden üretici hâle gelmesi sağlanırken, aynı zamanda tarım ürünlerini işleyecek fabrikaların kurulması hedeflendi. Bunun için yatırımları kolaylaştıracak ve geliştirecek tedbirler alındı.

Öncelikle kapalı hâlde bulunan pazarların birbirine açılarak bütünleşmeleri için ulaşım geliştirildi. Birçok il, ilçe, köy, kara ve demiryolu ile birbirine bağlandı. 1923 yılında 3.756 km. olan demiryolları uzunluğu, 1938'de 7.148 kilometreye yükseldi (İG, 239). Karayolu yapımı yavaş ilerlemekle birlikte, ilerlemeye paralel olarak motorlu taşıtlar çoğaldı. Nitekim 1933'de otomobil, otobüs ve kamyon sayısı toplamı 7.133'e, 1938'de ise 11.362'ye ulaştı (İG, 236). Öte yandan yeni yapılacak karayollarının daha çok demiryolu hatlarını iç sahalara bağlayacak tarzda planlanması öngörüldü. Atatürk 1 Kasım 1937 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada böylesi bir planlamanın gerekliliğine işaret etti (ASD-I, 417). Böylece dış ticaretin en önemli kapıları olan limanların, demiryolu ve karayolu ağı ile Anadolu'nun içlerine kadar bağlantılı olması hedeflendi.

Ulaşım kadar önemli olan bir başka konu bankacılık sektörünün gelişmesiydi. İkinci Meşrutiyet yıllarında millî bankacılık politikası oluşturulmuş, fakat savaşlar sebebiyle gerektiği gibi yürütülemedi. Nitekim Osmanlı'dan intikal eden bankaların çoğu yabancılara aitti. Acil olarak sermaye birikimi sağlamak ve yatırımları finanse edecek bir sistemi kurmak gerekiyordu. Bu husus Türkiye İktisat Kongresinde gündeme gelmiş ve sanayicilere kredi verecek bir bankanın kurulması kararlaştırılmıştı (Ökçün, 1997-a: 356). Bunun için 1924 yılında Türkiye İş Bankası, 1925'te Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası, 1926'da Emlâk ve Eytam Bankası kuruldu (BCA, 20.8.1924; 28.3.1925; 11.7.1926). Bir sonraki aşama olarak 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanun-u Muvakkati yeniden düzenlendi. 28 Mayıs 1927'de kabul edilen ve 45 maddeden oluşan Teşvik-i Sanayi Kanunu (RC, 608, 1927) ile yatırımcılara bedelsiz arsa tahsis edilmesi, bazı vergilerden muaf tutulması, resmî hizmet tarifelerinde indirim yapılması gibi geniş imkânlar tanındı. En önemlisi ürettikleri sanayi mallarının ithal edilenlerden % 10'a kadar pahalı olması hâlinde bile, kamu alımlarında tercih edileceğinin belirtilmesiydi.

Hükümet aldığı tedbirler ve yaptığı yeni düzenlemelerin yanı sıra, yürütülen iktisadi politikaların geliştirilmesi, ilgili kanun ve tüzüklerin yeni ihtiyaçlar doğrultusunda

gözden geçirilmesi, dünyadaki iktisadi akımların takip edilerek Türkiye üzerindeki etkilerinin tespit edilmesi gibi görevlerle Âli İktisat Meclisini kurdu. Buna dair kanun 25 Haziran 1927 tarihinde kabul edildi (RC,640, 1927). Başbakanlığa bağlı olarak kurulan ve yılda iki defa Ankara'da toplanması öngörülen bu meclis, hükûmet ile iş dünyasının ortak platformu olma özelliğine sahipti (RG, 793, 1928).

1920'li yılların sonuna gelindiğinde tarım üretiminde önemli ölçüde bir artış sağlanmakla birlikte, istikrarlı bir gelişmenin olmadığı görüldü. 1926' da yaklaşık 2.5 milyon ton olan buğday üretiminin, 1927'de 1.4 milyon tonun altına düşmüş olması dikkat çekicidir (İG, 117). En büyük olumsuzluk sulama sistemlerinin yaygınlaşmamış olmasıydı ve bu sebeple, ürün miktarları hava şartlarının etkisiyle yıldan yıla büyük farklılıklar gösteriyordu. 1928-1950 arasında, en iyi üç yıla ait dekar başına buğday verimi ortalamasının en kötü üç yıldaki ortalamadan % 54 daha fazla olması bunun çarpıcı bir göstergesidir (Tezel, 1982: 328). Yalnız endüstriyel bitkiler grubunda yer alan şeker pancarı üretiminde çok daha başarılı sonuçlar alındı. 1925 yılında şeker fabrikalarına verilen ayrıcalıklı haklar üzerine (RC, 92, 1925) 1926'da Alpüllü ve Uşak Şeker Fabrikaları açılarak şeker pancarı üretimi yaygınlaştı. Böylece 1925 yılında 6.484 ton olan şeker pancarı üretimi, 1939'da 634.978 tona yükseldi (İG, 121). Teşvik-i Sanayi Kanununun yürürlüğe girmesiyle birlikte örnek teşkil eden daha başka yatırımların olduğu da bir gerçektir, ancak tarım bağlantılı sanayinin kurulmasında hamle sayılacak ölçüde bir gelişmenin olduğu söylenemez. Sanayi yatırımları açısından en büyük olumsuzluğun çağın özelliğine uygun yeni müteşebbisleri ortaya çıkaracak bir zihniyet değişiminin henüz gerçekleşmemiş olmasıydı. Ülgener (1989: 39), yeni gelişen ekonomilerde en fazla hissedilen eksikliğin, teşebbüste olsun, sevk ve idarede olsun Batı ölçüleri ile rasyonel davranan insan olduğunu belirtir.

Türkiye kalkınmanın önündeki engelleri kaldırmaya çalışırken, 1929 dünya ekonomik bunalımı ortaya çıktı. Bu durum devletin ekonomi üzerindeki ağırlığı ve denetimini daha da artırdı. Öte yandan devlete karşı başlatılan isyanlar üzerine Takrir-i Sükûn Kanunu yürürlüğe konulmuş ve Cumhuriyet rejimi otoriter hâle gelmişti. Böylece 1930'lu yıllarda iktisadi politikalar açısından devletçiliğin esas alındığı bir süreç başladı. Bu bağlamda 1933 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlandı. Bu plan öngörülen süreden önce gerçekleştirildi ve 1936'da İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı yapıldı. Ayrıca doğrudan devlet yatırımlarına yönelik olmak üzere, 1933'te Sümerbank, 1935'te Etibank kuruldu (BCA, 16.4.1933; 6.6.1935). Hükûmet üyeleri ile sanayi, ticaret, meslek ve tarım temsilcilerini bir araya getiren Âli İktisat Meclisi ise, devletçiliğin öne geçmesiyle birlikte önemini yitirdiği için 1935 Yılı Bütçe Kanunu ile kadrosu kaldırılarak sonlandırıldı (RG, 3016, 1935). Âli İktisat Meclisinin 1933 yılı raporunda; sanayileşmenin devlet yatırımları ve korumacı politikalarla olabileceği, fakat bu durumun geçici olması gerektiği belirtilmiş, ilk fırsatta devlete ait sanayi kuruluşlarının özel sektöre ve halka devredilmesi istenmişti (BCA, 0.0.1933).

Yatırımların bir program dâhilinde ve devlet eliyle yapılması sonucunda kalkınma süreci hızlandı. Kamu kesimindeki sanayi yatırımlarının 1948 sabit fiyatlarıyla değeri 1927-1931 arasında yılda 10 milyon TL tutarındaki ortalamadan 1939 yılında 200 milyon TL'ye yükseldi (Tezel, 1982: 225). Tarıma dayalı sanayinin gelişmesinde şeker ve dokumacılık sektörü öncülük etti. 1926' da açılan iki şeker fabrikasından sonra, 1927'de Bünyan Dokuma Fabrikası açıldı. Zaten Osmanlı

döneminde yapılan Feshane, Bakırköy ve Hereke Dokuma Fabrikaları vardı. Bunları 1933-1938 döneminde kurulan Eskişehir ve Turhal Şeker Fabrikaları ile Kayseri, Ereğli ve Nazilli Dokuma Fabrikaları takip etti. Ayrıca dokumacılık ve hayvancılığın ortak tarafını yansıtan Bursa Merinos Fabrikası kuruldu. 1936'da temeli atılan Malatya Dokuma Fabrikası ise, 1939'da üretime geçti. Böylece tarım ve tarım bağlantılı sanayi âdeta sebep-sonuç ilişkisi içinde bir gelişme sürecine girdi. Dokuma ve şeker sanayi üretim miktarlarında meydana gelen düzenli artışlarla dış piyasalara olan bağımlılık azaldı.

Şeker ve dokuma sanayinde sağlanan gelişmeleri un sanayi takip etti. Buğday üretimindeki artışa paralel olarak un fabrikalarının sayısı hızla çoğaldı. Öyle ki İkinci Sanayi Planında yer alan bilgilere göre; 1936 yılı itibarıyla İstanbul'daki un fabrikaları, ihtiyaç olmadığı için kapasitelerinin ancak yarısını kullanabildiler (Afetinan, 1973: 134). Tarıma dayalı sanayinin gelişmesinde özel bir yeri olan ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında yapılan Isparta Gülyağı Fabrikası ise, 1935 yılında hizmete girdi. Ayrıca fındık, zeytin, incir ve üzüm gibi ihraç edilebilen ve endüstriyel özelliği olan ürünlerin işlenerek, iktisadi değerlerinin artırılması için çalışıldı. Osmanlı döneminde Düyun-u Umumiye İdaresine bağlı olarak kurulan Tütün Rejisi 1925 yılında tasfiye edildi. Tütün ihracatı bir süre daha yabancı firmalar eliyle yürütülmekle birlikte, tütün ve sigara üzerinde devlet tekeli oluşturuldu (BCA, 30.7.1924). Böylece tütün üreticilerinin lehine olan bir süreç gelişti (BCA, 6.1.1927). Oldukça engebeli ve dağlık bir araziye sahip olan Rize ve çevresinde ise, çay yetiştirilmesi için 21 Şubat 1924 tarihinde kanun çıkarıldı (RC, 59, 1924) ve araştırma yapmak üzere örnek bahçeler oluşturuldu. Elde edilen başarılar üzerine sonraki yıllarda çay sanayi kuruldu ve Rize'nin çayla anılması sağlandı.

## 5. Kalkınma, Güvenlik ve Çağdaşlaşmanın Paydaş Düşünülmesi

Tarıma dayalı sanayi politikası, sanayileşmek isteyen Türkiye'nin gerçekçi ve stratejik bir yaklaşımla geliştirdiği harekettir. Sanayileşme isteğinin gerisinde ise, yalnız kalkınma arzusu değil, aynı zamanda güçlü ve daha güvenli bir Türkiye kurmak amacı vardır. Türkiye'nin tarihî ve coğrafi konumu ile bağlantılı tehdit algılaması ile Birinci Dünya Savaşını sona erdiren antlaşmaların kalıcı barışı sağlamadaki zayıflığı güvenlik endişesini artırmıştı. Bunun için modern silahlarla donatılmış büyük bir orduya ve onun giderlerini karşılayacak büyük bir ekonomiye sahip olmak öncelikli bir sorundu. Burada ilginç olan durum, güvenliğin dayanağı kabul edilen kalkınmanın, aynı zamanda çağdaşlaşma ile iç içe gelişme özelliğinde olmasıydı. Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye İktisat Kongresini açış konuşmasında yer alan; "siyasi, askerî muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsunlar, iktisadi muzafferiyetler ile taçlandırılmazlarsa meydana gelen zaferler kalıcı olamaz... Düşmanlarımıza karşı en kuvvetli silahımız ekonomideki büyüklük, sağlamlık ve başarılarımız olacaktır... *Kanaat tükenmez hazinedir* felsefesi, yanlış yoruma dayanmaktadır. Ülkemiz bayındır, milletimiz zengin ve bolluk içinde olmalıdır" (ASD-II, 111-112) sözleri, kalkınma, güvenlik ve çağdaşlaşmanın paydaş düşünülüğünü yansıtmaktadır.

Kabul etmek gerekir ki, ilerleme duygusunu yok eden yanlış yargıların olumsuzluğu, gerileme yıllarının getirdiği durgunluk içinde daha fazla etkili olmuştu. Gerçekte Orta Çağ özelliği olan geçimlik ekonomi anlayışının bir erdem olarak değerlendirilmesi böylece yaygınlaşmış ve bu düşünce yapısıyla insanların

geçinemez hâle gelmeleri yeteri kadar eleştirilmemişti. Bu bakımdan Mustafa Kemal Paşa'nın eleştirisi son derece önemlidir, fakat daha önemli olan yönü büyük zaferle yükselen toplumsal bütünlük ve coşkuyu kalkınma isteğine dönüştürmek istemesidir. Nitekim Cumhuriyet'in ilanından sonra inkılaplar yoluyla sağlanan radikal değişimin bir amacı da hayatı algılama biçiminin ve ekonomiye etki eden düşünce yapısının rasyonelleşmesidir. Başka bir deyişle, kalkınma sürecinin paralelinde, düşünce temelinde sağlanan değişim bulunmaktadır.

## 6. Sonuç

Kurtuluş Savaşı kazanılmış ve Cumhuriyet kurulmuştu. Bundan böyle Türkiye sanayileşmek ve kalkınmak istiyordu, ancak bütün sanayi öncesi toplumlarda olduğu gibi iktisadi varlığının asıl unsuru tarıma dayalıydı. Dolayısıyla hareket tarzını belirleyecek temel sektör tarım olabilirdi. Zaten Batı dünyasında başlayan teknolojik gelişmelerin sanayi alanındaki ilk yansımaları, tarım sektöründe görülmüştü. Böylece tarıma dayalı sanayi ortaya çıkmış ve tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş daha kolay olmuştur.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında un ve şeker ithal eden, ucuz fiyatla ihraç ettiği yün ve pamuğu ise yüksek bedelle kumaş olarak geri alan bir Türkiye vardı. Tarımın gelişmesi ve tarım bağlantılı sanayinin kurulması için oluşturulan politikalarla bu süreç değişti. Öncelikle gıda ihtiyacı karşılanır hâle geldi ve giderek tarım ürünleri ihracatında işlenmiş ürünlerin oranı yükseldi. Tarım bağlantılı sanayinin kurulmasında pamuk ve şeker pancarının özel bir yeri vardır. Bu alanda yapılan yatırımlar atılım niteliğinde olup, dokuma ve şeker ithalatını sona erdirmiş ve zamanla ihraç aşamasına gelinmiştir. Böylece dış ticaret rakamları hızla büyüdü. 1923 yılında 137.7 milyon dolar olan dış ticaret hacmi, 1938'de 233.9 milyon dolara yükseldi. Yine 1923'de ihracatın ithalatı karşılama oranı % 58.5 iken, bazı yıllar % 100'ün üzerine çıkmış, 1938'de ise % 96.7 olmuştur (İG, 280-281). Belirtmek gerekir ki, karşılaşılan bütün olumsuzluklara rağmen başarılı sonuçlar alınmasında, kalkınmayı ülkü hâline getiren kadroların inancı ve kararlılığı bulunmaktadır. Böylece kırsal nüfusun eğitiminden, ortak bir amaç için kooperatifleşmesine; sanayi yatırımlarının teşvik edilmesinden, sanayi için ham madde yetiştiren tarımın yaygınlaşmasına kadar kapsamlı çalışmalar yapılabilmıştır.

Tarıma dayalı sanayi politikasının başarılı sonuçlar vermesi, hiç şüphesiz devletçiliği esas alan uygulamalarla mümkün oldu. Mevcut şartlar içinde pratik bir çözüm yolu olarak görülen ve bu sebeple belirli ölçüler içinde yürütülen devletçiliğin, bazı zamanlarda ideolojik nitelikte yorumlanmasına rağmen, atılıma temel oluşturduğu bir gerçektir. Bununla birlikte 1929 dünya ekonomik bunalımının etkisi altında geliştiği ve bunalımın köylüler üzerindeki olumsuz etkilerini gideremediği de bilinmelidir. Yıllar boyunca tarım ürünleri masrafını karşılamayacak kadar ucuzlanmış, tarıma dayalı sanayi ürünleri ise köylüler tarafından satın alınamayacak kadar pahalı hâle gelmişti. Hatipoğlu (1936: 57-62)'nin tespitlerine göre; 1927 yılında bir kilo şekerin karşılığı olan 3.75 kg. buğday veya 6.61 kg. mısır, 1931'de 7.76 kg. buğday veya 11.41 kg. mısır olmuştu. Sebepleri ne olursa olsun köylülerin kabullenmekte zorlandığı bu durum, kalkınma hamlesinin pek üzerinde durulmayan bir paradoksu olarak kaldı.

Tarım bağlantılı sanayinin kurulması Atatürk döneminde oldu, ancak etkileri ve sonuçları sonraki dönemlerde daha çok hissedildi. Kabul edilen yasalar, yapılan

yollar, okullar, fabrikalar, yeni kurulan iktisadi ve sosyal amaçlı kurumlar devamlılık arz eden özellikleri dolayısıyla asıl sonuçlarını uzun sürelerde gösterdi. Ekonomik gelişmeler ve toplumsal değişime yol açan daha başka düzenlemelerle birlikte Türkiye'nin yeni bir sürece girdiği ve böylece İslam dünyası içinde farklılaştığı, güçlü, ileri ve çağdaş bir ülke konumuna geldiği açıktır. Şu var ki, yaşanan değişim toplumsal tabana dayalı olmayıp devlet eliyle gerçekleştiği için, bazı bölgelerde ağa ve aşiret yapısı tam olarak kırılmamıştır. Sanayileşme sürecinin öngörülmeden en önemli sonucu ise, köyden kente göçün başlaması oldu. Önceleri köyünden ayrılmayan, ekim ve hasat zamanları dışında sanayide çalışan hem çiftçi hem işçi tipi ortaya çıkmıştı. Köy eğitiminin yaygınlaşması ve ulaşımın gelişmesi sonucu, mevsimlik göçler kalıcı olmaya başladı. 1950'li yıllardan itibaren artarak devam etti ve tarım dışı nüfus oranı giderek yükseldi.

### Referanslar

#### **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). Ankara:**

- BCA. 12.7.1934. 10022/30.18.1.2/46.50.2.  
 BCA. 20.8.1924. 820/30.18.1.1/10.40.17.  
 BCA. 28.3.1925. 1698 M/30.18.1.1/13.18.10.  
 BCA. 11.7.1926. 3770/30.18.1.1/19.41.11.  
 BCA. 25.4.1926. 3488/30.18.1.1/18.27.7.  
 BCA. 10.4.1927. 5030/30.18.1.1/24.23.13.  
 BCA. 6.6.1935. 27382/30.18.1.2/55.47.14.  
 BCA. 16.4.1933. 14188/30.18.1.2/35.26.11.  
 BCA. 28.11.1938. 99222/30.18.1.2/85.98.13.  
 BCA. 2.7.1933.14660/254-86/30.18.1.2/37.49.20.  
 BCA. 17.12.1924. 1267/214-18/30.18.1.1/12.62.17.  
 BCA. 0.0.1933. 2315/30.10.0.0/27.153.5.  
 BCA. 30.7.1924. 738/210-21/30.18.1.1/10.36.15.  
 BCA. 6.1.1927. 21020M/30.10.0.0/181.251.21.

#### **Resmî Ceride (RC) / T.C. Resmî Gazete (RG). Ankara:**

- Rize Vilayetiyle Borçka Kazasında Fındık, Portakal, Limon, Mandarin ve Çay Yetiştirilmesi Hakkında Kanun. (1924). *Resmî Ceride*. (59, 21 Şubat 1924).  
 İtibar-ı Zirai Birliği Kanunu. (1924). *Resmî Ceride*. (71, 24 Mayıs 1924).  
 Şeker Fabrikalarına Bahş Olunan İmtiyazât ve Muafiyât Hakkında Kanun. (1925). *Resmî Ceride*. (92, 14 Nisan 1925).  
 İskân Kanunu. (1926). *Resmî Ceride*. (409, 1 Temmuz 1926).  
 Teşvik-i Sanayi Kanunu. (1927). *Resmî Ceride*. (608, 15 Haziran 1927).  
 Âli İktisat Meclisi Hakkında Kanun. (1927). *Resmî Ceride*. (640, 24 Temmuz 1927).  
 Âli İktisat Meclisi Hakkındaki Kanunun Sureti Tatbikiyesine Ait Talimatname. (1928). *T.C.Resmî Gazete*. (793, 21 Ocak 1928).  
 Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu. (1929). *T.C. Resmî Gazete*. (1208, 5 Haziran 1929).  
 Hükûmetçe Ziraat Bankasına Mubayaa Ettirilecek Buğday Hakkında Kanun. (1932). *T.C. Resmî Gazete*. (2146, 10 Temmuz 1932).  
 İskân Kanunu. (1934). *T.C. Resmî Gazete*. (2733, 21 Haziran 1934).  
 1935 Malî Yılı Muvazenei Umumiye Kanunu. (1935). *T.C. Resmî Gazete*. (3016, 30 Mayıs 1935).  
 Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu. (1938). *T.C. Resmî Gazete*. (3958, 13 Temmuz 1938).

- Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu Hakkında Kanun. (1938). *T.C. Resmî Gazete*. (3807, 13 Ocak 1938).
- AFETİNAN. (1973). *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı - 1936*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Atatürk'ün söylev ve demeçleri (ASD) I-III. (1989). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- BARKAN, Ö.L. (1946). Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye'de zirai reformun ana meseleleri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.VI, S.1-2, 54-145.ss.
- Düstur*, 3.Tertip, C.V. (1948). 2.bs., Ankara: Devlet Matbaası.
- GEDİKOĞLU, Ş. (1949). *Niçin Eğitmen Kursları ve Köy Enstitüleri?*. Ankara: İdeal Matbaası.
- GÜRAN, T. (Hazırlayan). (1997). *Osmanlı dönemi tarım istatistikleri 1909, 1913 ve 1914*. Ankara: T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- HAMİD SADİ. (1932). *İktisadi Türkiye*. İstanbul: Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Yayınları.
- HATİPOĞLU, Ş.R. (1936). *Türkiye'de zirai buhran*. Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayınları.
- İNÖNÜ, İ. (1987). *Hatıralar*. C.II, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- İstatistik göstergeler 1923-1992 (İG)*. (1994). Ankara: T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- Milli eğitim hareketleri 1927-1966*. (1967). Ankara: T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- ÖKÇÜN, A.G. (1997). *Tarımda çalışma ve ekme yükümlülüğü 1914-1922*. 2. bs., Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları.
- ÖKÇÜN, A.G. (1997-a). *Türkiye İktisat Kongresi 1923 - İzmir*. 4. bs., Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları.
- SOYSAL, İ. (1983). *Türkiye'nin siyasal andlaşmaları*. C.I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TEZEL, Y.S. (1982). *Cumhuriyet döneminin iktisadi tarihi 1923-1950*. Ankara: Yurt Yayınları.
- ÜLGENER, S.F. (1983). *Zihniyet aydınlar ve izm'ler*. Ankara: Mayaş Yayınları.
- YİĞİT, A.A. (2007). Türkiye'de "köy öğretmeni" yetiştirilmesine dair düşünceler ve Denizli ile Kayseri'de Köy Muallim Mekteplerinin kurulması. (Ed. A.Özçelik vd.). *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri 6-8 Eylül 2006*, C.I, içinde. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Yayınları, 476-486. ss.
- YİĞİT, A.A. (2008). Türkiye'de toplumsal değişimin aracı olarak köy eğitiminin geliştirilmesi 1923-1950. (Ed. B.Kodaman vd.). *Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu Bildirileri 22-24 Ekim 2008*, içinde. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, 680-691. ss.



### 2012 Yılı Yazar İndeksi / Author Index Year 2012

- ABASIZ, T.: 2012, 13 (1) 102-113.  
ADIGÜZEL, U.: 2012, 13 (2) 173-188.  
AKBOLAT, M.: 2012, 13 (2) 254-265.  
AKDAĞ, Ö.: 2012, 13 (2) 290-300.  
AKDOĞAN, C.: 2012, 13 (2) 266-274.  
AKIN, M.: 2012, 13 (1) 28-40.  
ALAKUŞ, K.: 2012, 13 (2) 239-253.  
ANNAÇ, E.: 2012, 13 (1) 1-11  
ARSLAN, E.T.: 2012, 13 (1) 12-27.  
BAHÇEKAPILI, H.G.: 2012, 13 (1) 1-11.  
BASIM, H.N.: 2012, 13 (2) 197-211.  
BAYAT, T.: 2012, 13 (2) 173-188.  
BÜLBÜL, H.: 2012, 13 (1) 28-40.  
BULGAN, G.: 2012, 13 (2) 227-238.  
ÇETİN, F.: 2012, 13 (2) 197-211.  
ÇINAR, S.: 2012, 13 (2) 212-226.  
DAVRAS, G.M.: 2012, 13 (2) 227-238.  
DEMİR, M.: 2012, 13 (1) 147-160.  
DEMİRER, Ö.: 2012, 13 (1) 28-40.  
DOĞAN, İ.C.: 2012, 13 (1) 28-40.  
DÖKMEN, G.: 2012, 13 (1) 41-51.  
DÖRTYOL, İ.T.: 2012, 13 (2) 266-274.  
ERİLLİ, N.A.: 2012, 13 (2) 239-253.  
FAZLILAR, T.A.: 2012, 13 (2) 212-226.  
GÜLER, E.: 2012, 13 (1) 52-68.  
IŞIK, O.: 2012, 13 (2) 254-265.  
İNAL, V.: 2012, 13 (1) 69-87.  
KAYHAN, S.: 2012, 13 (2) 173-188.  
KİTAPCI, O.: 2012, 13 (2) 266-274.  
KIZILGÖL, Ö.A.: 2012, 13 (1) 88-101.  
KOÇ, S.: 2012, 13 (1) 102-113.  
KÖREZ, M.K.: 2012, 13 (2) 239-253.  
KÖROĞLU, Ö.: 2012, 13 (2) 275-289.  
ÖNER, Y.: 2012, 13 (2) 239-253.  
ÖZTÜRK, Ş.: 2012, 13 (1) 114-130.  
ŞEŞEN, H.: 2012, 13 (2) 197-211.  
SOFYALIOĞLU, Ç.: 2012, 13 (1) 114-130.  
SÜSLÜ, B.: 2012, 13 (1) 131-146.  
TAŞ, O.: 2012, 13 (2) 290-300.  
TAŞTAN, S.: 2012, 13 (2) 266-274.  
TEKER, D.: 2012, 13 (2) 301-314.  
TEKER, S.: 2012, 13 (2) 301-314.  
UĞURLUOĞLU, Ö.: 2012, 13 (2) 254-265.  
UZAY, N.: 2012, 13 (1) 147-160.  
YİĞİT, A.A.: 2012, 13 (2) 315-326.  
YILDIRIM, E.: 2012, 13 (1) 147-160.  
YILMAZER, M.: 2012, 13 (2) 212-226.  
ZAKARIA, M.: 2012, 13 (1) 161-170.

### 2012 Yılı Makale İndeksi / Article Index Year 2012

- Ağızdan Ağıza Çevrimiçi İletişimin Otellerdeki Oda Satışlarına Etkisi Üzerine bir Araştırma / *The Impact of Online Word-of-Mouth Communication on Hotels Room Sales*, 2012, 13 (2) 266-274.
- Application of Grey Relational Analysis with Fuzzy AHP to FMEA Method / *Gri İlişki Analizi ve Bulanık Analitik Hiyerarşi Süreci Yönteminin HEMA Analizinde Uygulanması*, 2012, 13 (1) 114-130.
- Geçiş Ekonomileri ve Yeni Kurumsal İktisat'ın Yeniden Yükselişi / *Transition Economies and the Re-Emergence of the New Institutional Economics*, 2012, 13 (1) 52-68.
- Interlinkages between Openness and Foreign Debt in Pakistan / *Pakistan'da Dışa Açıklık ile Dış Borç Arasında Karşılıklı Bağlantı*, 2012, 13 (1) 161-170.
- İçsel ve Dışsal İş Doyum Düzeyleri ile Genel İş Doyum Düzeyi Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Turist Rehberleri Üzerinde bir Araştırma / *Determination of the Relationship between the Levels of Intrinsic and Extrinsic Job Satisfaction with Level of General Job Satisfaction: An Investigation on Tour Guides*, 2012, 13 (2) 275-289.
- İhracat Performansı Açısından Teknolojik Yeniliğin Önemi: Türkiye İmalat Sanayi Örneği / *The Importance of Technological Innovation from the Perspective of Export Performance: the Case of Turkish Manufacturing Industry*, 2012, 13 (1) 147-160.
- Kadınların İşgücüne Katılımının Belirleyicileri: Ekonometrik bir Analiz / *The Determinants of Female Participation to the Labour Force: an Econometric Analysis*, 2012, 13 (1) 88-101.
- Kirlilik Yaratın Sektörlerin Ticareti ve Çevre: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Karşılaştırması / *Trade of Pollution-Creating Sectors and Environment: A Comparison of Developed and Developing Countries*, 2012, 13 (2) 212-226.

- Kritik (Kriz) Dönem Enflasyon Hesaplamalarında Bulanık Regresyon Tahminlemesi / *Fuzzy Regression Forecasting on Computation for Critical Term (Crisis) Inflation*, 2012, 13 (2) 239-253.
- Long Term Impact of Financial System on Import Demand for Turkey / *Finansal Sistemin İthalat Talebi Üzerindeki Uzun Dönem Etkisi: Türkiye Örneği*, 2012, 13 (2) 173-188.
- MYO Öğrencilerinin İngilizce Hazırlık Eğitimine Yönelik Tutumları: Isparta MYO Turizm ve Otel İşletmeciliği Örneği / *Vocational School Students Attitudes Towards English Preparatory Class Education (Isparta Vocational School Program of Tourism and Hotel Management Application)*, 2012, 13 (2) 227-238.
- Örgüt Kültürünün Rol Ötesi Olumlu Davranışlara Olan Etkisi: Örgütsel Bağlılığın Aracı Değişken Rolü / *The Effect of Organizational Culture on Positive Extra-Role Behaviors: The Mediator Role of Organizational Commitment*, 2012, 13 (2) 197-211.
- Sabri AZGÜN: 2012, 13 (2) 189-196.
- Sağlık Kuruluşlarında Örgütsel Adalet Algılarının Örgütsel Bağlılığa Etkisi / *The Effect of Organizational Justice Perceptions on Organizational Commitment in the Healthcare Organizations*, 2012, 13 (2) 254-265.
- Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik Personelinin Genel ve Örgütsel Sinizm Düzeyi / *Cynicism and Organizational Cynicism Trends of Academicians at Suleyman Demirel University Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 2012, 13 (1) 12-27
- Trading Volume Trend as an Investor Sentiment Indicator in Istanbul Stock Exchange / *İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında Yatırımcı Duyarlılığı Göstergesi Olarak İşlem Hacmi Trendi*, 2012, 13 (2) 290-300.
- Türk Bankacılık Sektöründe Hizmet Kalitesinin Müşteri Tatmini ve Tekrar Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi: Yapısal Eşitlik Modeli ile Bir İnceleme / *The Impact of Service Quality on Customer Satisfaction and Repurchase Intention in the Turkish Banking Sector: an Analysis Using Structural Equation Modeling*, 2012, 13 (1) 28-40.
- Türkiye 2023 Yılında Dünyanın On Büyük Ekonomisinden Biri Olabilir mi? / *Can Turkey be Among the Ten Great Economies of the World in 2023?*, 2012, 13 (1) 69-87.
- Türkiye ve Seçili AB Ülkeleri Açısından Enflasyon Sürekliliğinin Analizi / *Analysis of Inflation Persistence in Terms of Turkey and Selected EU Countries*, 2012, 13 (1) 102-113.
- Türkiye’de Enflasyon Hedeflemesi Altında Sosyal Refahtaki Değişim / *Social Welfare Changes Under Inflation Targeting in Turkey*, 2012, 13 (1) 131-146.
- Türkiye’nin Tarıma Dayalı Sanayi Politikası (1923-1938) / *Agriculture-Based Industrial Policy Of Turkey (1923 – 1938)*, 2012, 13 (2) 315-326.
- Twin Deficit Hypothesis: Evidence from the Turkish Economy / *İkiz Açıklar Hipotezi: Türkiye Ekonomisinden Kanıtlar*, 2012, 13 (2) 189-196.
- Understanding and Acceptance of Evolutionary Theory Among Turkish University Students / *Türk Üniversite Öğrencileri Arasında Evrim Teorisini Anlama ve Kabul Etme*, 2012, 13 (1) 1-11.
- Yolsuzlukların Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi: Dinamik Panel Veri Analizi / *The Effects of Corruption on Tax Revenue: a Dynamic Panel Data Analysis*, 2012, 13 (1) 41-51.
- Yükseköğretim Finansmanı: Türkiye İçin Model Önerileri / *Higher Education Financing: Proposed Models for Turkey*, 2012, 13 (2) 301-314.

## YAZAR REHBERİ

### 1. Genel

*Doğuş Üniversitesi Dergisi* (ISSN 1302-6739; e-ISSN 1308-6979), Doğuş Üniversitesi'nin yayın organıdır. Çeşitli konularda özgün bilimsel makalelerin yer aldığı *Doğuş Üniversitesi Dergisi* hakemli bir dergidir ve yılda iki kez, Ocak ve Temmuz aylarında yayımlanır. *Doğuş Üniversitesi Dergisi* "Türkiye Makaleler Bibliyografyası", "EBSCO Academic Search Complete", "EconLit", "TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı", "DOAJ (Directory of Open Access Journals)", "Open J-Gate", "ASOS (Sosyal Bilimler İndeksi)" indeks ve veritabanlarında indekslenmektedir. Dergi YÖK'ün belirlediği hakemli dergi kriterlerinin tamamını taşımaktadır. Yazılarda belirtilen düşünce ve görüşlerden yazar(lar)ı sorumludur.

### 2. Hakemlik Süreci

Dergiye gönderilen makaleler iki hakem tarafından değerlendirilir. Hakemlerden birinin olumsuz, diğerinin olumlu görüş bildirmesi durumunda yayın kurulu hakem raporlarını inceleyerek makalenin işlem sürecini üçüncü bir hakeme gönderme yönünde ya da yazarına iade etme şeklinde belirler. Makalenin yayımlanabilmesi için en az iki hakemin olumlu görüş bildirmesi gerekir.

Gönderilen yazıların, başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak için gönderilmemiş olduğuna ilişkin, sunan yazar tarafından imzalı bir metin (Yayın Hakkı Devir Formu) yazıyla birlikte sunulmalıdır. Hakemlerin raporları tamamlandıktan sonra yazılar, Yayın Kurulu'nun onaylaması durumunda yayıma hazır hale gelir ve geliş sırası da dikkate alınarak uygun görülen sayıda baskıya gönderilir. Yayımlanması kabul edilen yazıların bütün yayın hakları Doğuş Üniversitesi'ne aittir.

### 3. Yazım Kuralları

*Doğuş Üniversitesi Dergisi*'ne gönderilecek yazılar Türkçe veya İngilizce olabilir. Yazının uzunluğu 15 sayfa geçmemelidir. Yazının elektronik kopyası Microsoft Word programında Times New Roman yazı karakteri ile hazırlanmalı ve gönderilen yazıların elektronik kopyası ile basılı kopyası aynı olmalıdır. Marj ayarları; üstten 5cm, alttan 4cm, sağ ve soldan 4.5cm olmalıdır.

#### 3.1. Başlık ve Yazar Adı

Başlık, makale hangi dilde ise önce o dilde büyük harflerle 12 punto, koyu ve sayfaya ortalı olarak verilmelidir. "özet" italik olarak verilmelidir. Türkçe ve İngilizce özetlerin altında, anahtar kelimeler (en çok 5 kelime) ile İngilizce özetin altında, ekonomi, işletme, finans konularındaki makaleler için *Journal of Economic Literature* (JEL) sınıflama numarası verilmelidir.

Yazarın/yazarların adı, bağlı bulunduğu kurum ve bölümü ile e-posta adresi internet üzerindeki kayıt formuna yazılmalıdır. Dergide kör hakemlik uygulandığından makale üzerinde yazar/yazarlara ait bilgi **verilmemelidir**.

#### 3.2. Özet ve Anahtar Kelimeler

Makale hangi dilde ise önce o dilde en çok 100 kelimelik bir "özet" ve altında diğer dilde en çok 100 kelimelik ikinci bir "özet" italik olarak verilmelidir. Türkçe ve İngilizce özetlerin altında, anahtar kelimeler (en çok 5 kelime) ile İngilizce özetin altında, ekonomi, işletme, finans konularındaki makaleler için *Journal of Economic Literature* (JEL) sınıflama numarası verilmelidir.

#### 3.3. Başlıklar ve Metin

Metin içinde başlıklar Arap rakamıyla numaralandırılmalı (1., 1.1., 1.1.2. gibi) ve derinlik üçten fazla olmamalıdır. Birinci düzey başlıklar 12 punto ve koyu, ikinci düzey ve daha sonraki başlıklar 10 punto ve koyu olarak verilmelidir.

Metin 10 punto ve tek satır aralıkla yazılmalıdır. Her paragraftan sonra bir satır boşluk bırakılmalı ve paragraflar sola yaslı olarak başlamalıdır. Başka kaynaklardan yapılan aktarmalar üç satırı geçmiyor ise tırnak içinde italik olarak, üç satırı geçiyor ise ayrı bir paragrafta sağdan ve soldan birer santim içeri çekilerek 9 punto ve italik olarak verilmelidir.

Tablo ve şekillere başlık ve sıra numarası verilmeli, başlıklar tabloların üzerinde (Tablo 1. Tablo adı), şekillerin ise altında (Şekil 1. Şekil adı) yer almalıdır. Tablo ve şekiller dikey olarak (tam sayfa olan tablo ve şekiller yatay olarak yerleştirilebilir), denklemler sayfaya ortalı olarak verilmeli ve denklemlerin sıra numaraları parantez içinde olup sayfanın sağ tarafına yaslanmalıdır.

Kaynaklara göndermeler, metin içi parantez yöntemi ile yapılmalıdır. Parantez içindeki sıra; yazar/yazarların soyadı, (yazarı olmayan kaynaklarda eser adının ilk üç kelimesi ve hemen izleyen üç nokta) kaynağın yılı, sayfa numarası/numaraları şeklinde olmalıdır (örneğin: Soyad, tarih: sayfa sayısı).

Metin içinde, yukarıdaki gibi gönderme yapılan bütün kaynaklar, Referanslar listesinde belirtilmeli, gönderme yapılmayan kaynaklar bu listede yer almamalıdır. Kaynaklar alfabetik sırayla ve kaynakça yazım örneklerinde belirtildiği biçimde yazılmalıdır. Makale ve kitap adları özel isim dışında küçük harflerle yazılmalıdır. Dergi adlarının ise ilk harfleri büyük olmalıdır. Kaynakça yazım biçimi için "kaynakça yazım örnekleri"ne bakılmalıdır. Karar verilemeyen durumlarda dergide yayımlanmış makaleler incelenmelidir.

Makalelerin basıma girecek son şeklini yayım kurallarına uygun sunmak yazarlara aittir, makaleler uygun sunulana kadar yayımlanmaz.

### 4. Makale Gönderisi

*Doğuş Üniversitesi Dergisi*'ne makale gönderisi ve ayrıntılı bilgi için <http://journal.dogus.edu.tr/> adresindeki "Yazar Rehberi"ne bakılmalıdır.